
Studia Academica Slovaca 44

Prednášky 51. letnej školy
slovenského jazyka a kultúry

2015
Univerzita Komenského v Bratislave

Redakčná rada

Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. Dr. Michal Harpáň

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu)

Dr. Alejandro Hermida de Blas

(Universidad Complutense, Madrid)

Prof. Dr. hab. Halina Mieczkowska

(Unyversytet Jagielloński, Krakow)

Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.

(Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku)

Doc. Konstantin Vasiljevič Lifanov, DrSc.

(Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva)

Prof. Dr. Stefan Michael Newerkla

(Institut für Slawistik, Universität Wien)

Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

(Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave)

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.

(Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach)

Doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.

(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Editori: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD., doc. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.

Recenzenti: prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.

Preklad a redakcia anglických resumé: Mgr. Zuzana Kamenská, PhD.

Jazyková redakcia: Mgr. Michaela Mošatová, PhD.

Grafické spracovanie: Kristína Vozáková

Návrh obálky: © Peter Jenis

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave, 2015

© Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk

ISBN 978-80-223-3915-5

Obsah

Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech

Na úvod k 44. zväzku zborníka Studia Academica Slovaca 7

I.

Ľudovít Štúr v jazykovo-kultúrnych

a interdisciplinárnych súvislostiach

(Rok Ľudovíta Štúra pri príležitosti 200. výročia jeho narodenia)

Juliana Beňová

Ľudovít Štúr na javiskách profesionálnych slovenských divadiel 13

Karol Csiba

Ľudovít Štúr ako téma v medzivojnovnej publicistike

Interpretácia vybraných publicistických textov 31

Juraj Dolník

Kultúrno-jazykový obraz Slovanov a Slovákov v diele Ľudovíta Štúra 45

Miloš Horváth

Obraz Ľudovíta Štúra na podklade kultúrnej interpretácie vybraných

esejistických profilov Alexandra Matušku 61

Dušan Škvarna

Ľudovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848 75

Pavol Žigo

Ambície Štúrovho jazykového prototypu 94

II.

70. výročie ukončenia II. svetovej vojny a jej obraz v umení a kultúre

Ladislav Čúzy

Motív druhej svetovej vojny v prozaickej tvorbe Ladislava Ťažkého 111

Eva Filová

Internacionálny charakter Slovenského národného povstania
vo filmovej krátkometrážnej tvorbe 1945 – 1989 125

Hana Hlôšková

Druhá svetová vojna ako téma folklóru a folkloristiky na Slovensku 137

Eubomír Chalupka

K vývoju slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 2. svetovej vojny 152

Dagmar Kročanová

Vojnová a povstalecká téma v Karvašovej dráme *Polnočná omša* 180

III.

Gramatika slovenčiny pre cudzincov

Renáta Kamenárová

Substantívne vzory a deklinačný systém v slovenčine
z lingvodidaktického hľadiska 197

Michaela Mošatová – Eva Španová

Lingvodidaktické aspekty klasifikácie konjugačných tried
v slovenčine ako cudzom jazyku 218

Jana Pekarovičová

Prezentácia a osvojovanie gramatiky slovenčiny
ako cudzieho jazyka 234

Ján Sabol

Fonologické, morfológické a morfonologické typologické črty slovenčiny (ako cudzieho jazyka)	252
---	-----

Marianna Sedláková

K pomernej chronológii času a spôsobu pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka z hľadiska prirodzenej komunikácie	266
--	-----

Juraj Vaňko

Typológia vetných štruktúr v slovenčine (z hľadiska osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka)	275
---	-----

IV.

Aktuálne jazykovo-kultúrne témy a výskumy

Jozef Baďurík – Eva Benková

500. výročie prvého stredoeurópskeho summitu v Bratislave	295
---	-----

Viera Bartková

Medzinárodná komunita umelcov v Ríme a Slovensko	305
--	-----

Olga Orgoňová – Kristína Piatková

Muži sú z Marsu, ženy z Venuše? Diskurz manželských párov na Slovensku	330
---	-----

<i>Autori príspevkov</i>	350
--------------------------------	-----

Na úvod k 44. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*

Tradičnou a neodmysliteľnou súčasťou letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca je rovnomenný zborník príspevkov, ktoré odzneli vo forme prednášok v rámci jej vzdelávacieho programu. Predkladaný 44. zväzok zborníka nadväzuje na sériu publikovaných výstupov letnej školy a podčiarkuje akademický a vedecký rozmer tohto podujatia. Autormi a prednášateľmi príspevkov aktuálneho 51. ročníka letnej školy sú poprední vysokoškolskí pedagógovia a vedecí pracovníci pôsobiaci na slovenských univerzitách a vo vedeckých ústavoch Slovenskej akadémie vied. Najpočetnejšie je tradične zastúpená naša alma mater Univerzita Komenského a jej filozofická fakulta, ktorá je zároveň hlavnou organizátorkou letnej školy.

K náplni aktuálneho zväzku zborníka, podobne ako v minulých rokoch, patria štúdie a príspevky, ktoré spája predovšetkým zameranie na problematiku tzv. vlastivedných disciplín. Sú tu zastúpené príspevky z oblasti lingvistiky, didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka, literárnej vedy, histórie, hudobnej vedy, teatrologie a dejín výtvarného a filmového umenia. Jednotlivé štúdie korešpondujú s celkovými úlohami a zámermi letnej školy, ale zároveň svojou tematickou náplňou v syntetizujúcej alebo parciálnej podobe reflektujú špecifickú a aktuálnu vedeckovýskumnú problematiku jednotlivých oblastí slovakistiky.

Prvý oddiel zborníka s názvom *Ludovít Štúr v jazykovo-kultúrnych a interdisciplinárnych súvislostiach* je pripomenutím si tejto významnej historickej osobnosti slovenských dejín pri príležitosti 200. výročia narodenia a zároveň príspevkom našej letnej školy k Roku Ľudovíta Štúra. Kodifikátor spisovnej slovenčiny, publicista, básnik, estetik, pedagóg, politik a obrodenecký intelektuál Ľudovít Štúr (1815 – 1856) je tu reflektovaný zo zorného uhla viacerých vedných disciplín: histórie, lingvistiky, literárnej vedy, dejín publicistiky či teatrologie. Príspevky

v tomto bloku analyzujú Štúrov podiel na procese modernizácie slovenskej spoločnosti v prvej polovici 19. storočia a jeho účasť v slovenskom národnoemancipačnom hnutí, venujú sa koncepčným otázkam kodifikácie spisovnej slovenčiny, Štúrovej konštrukcii kultúrno-jazykového obrazu slovenského národa a Slovanov, Štúrovmu obrazu v medzivojnovovej publicistike a v modernej slovenskej esejistike či umeleckému stvárneniu tejto historickej postavy na slovenských divadelných scénach s akcentom na aktuálnu divadelnú kultúru. Autori jednotlivých štúdií uchopili osobnosť Ľudovíta Štúra invenčne, objektivizujúco a bez archaických romantizujúcich a mýtizujúcich tendencií. Vnímajú ho jednak ako človeka žijúceho v zložitých súradniciach politických a spoločenských pomerov 19. storočia, ale reflektujú aj jeho podiel v procese konštituovania moderného slovenského národa a jeho nadčasovú prítomnosť v slovenskej kultúre a umení.

Druhý oddiel zborníka – 70. *výročie ukončenia II. svetovej vojny a jej obraz v umení a kultúre* – je poohliadnutím sa za jedným z kľúčových historických fenoménov, ktorý je nielen pevnou súčasťou európskej a svetovej historickej pamäti, ale aj kľúčovým historickým medzníkom, ktorý výrazne determinoval osudy nášho národa v druhej polovici 20. storočia. Séria príspevkov v tejto časti zborníka sprístupňuje obraz vojnových udalostí z viacerých aspektov: v syntetizujúcej podobe je tu predstavený vývin hudobnej kultúry na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny, nájdeme tu analýzu obrazu vojny v dokumentárnom filme, ako aj reflexiu vojnovéj témy v slovenskej literatúre v rôznych žánrových podobách, ako je románový či dramatický text.

Tretí oddiel zborníka s názvom *Gramatika slovenčiny ako cudzieho jazyka* zachytáva problematiku opisu, výkladu a fungovania jazykových jednotiek na pozadí lingvistiky, pragmatiky a didaktiky. V príspevkoch sa venuje pozornosť typologickým vlastnostiam gramatickej stavby slovenčiny, ktoré sa rozličným spôsobom premietajú do lingvopedagogickej koncepcie a ovplyvňujú výber, prezentáciu a osvojovanie učiva z pohľadu cudzinca. Predstavujú sa tu metodické inovácie a ich zdôvodnenie vzhľadom na výber a klasifikáciu deklinačných typov substantív a verbálnych tried ako centrálnych výstavbových jednotiek výpovede, ktoré autorky uplatnili pri tvorbe učebných materiálov rešpektujúc komunikatívny prístup prezentácie učiva. Zároveň sa

v inom článku naznačujú komunikačné súvislosti medzi chronológiou času a spôsobu z hľadiska prirodzenej komunikácie. Princípy syntaktickej stavby slovenčiny sú predmetom príspevku k typológii vetných štruktúr prezentovaných so zámerom naučiť adeptov produkovať vetu v cudzom jazyku tak, aby sa postupovalo od vyjadrenia obsahu a komunikačnej funkcie výpovede k nácviku jej formálnych súradníc v príslušných vetných modeloch, pričom sa poukazuje na paralely medzi materinským a osvojovaným cudzím jazykom, ktoré pomáhajú zefektívniť proces učenia.

Záverečný štvrtý oddiel nazvaný *Aktuálne jazykovo-kultúrne témy a výskumy* predstavuje významné jubileum slovenskej histórie, akým je 500. výročie prvého stredoeurópskeho summitu v Bratislave, príspevok z oblasti dejín výtvarného umenia naznačuje interkultúrny rozmer pôsobenia slovenských umelcov v 19. storočí, ale ponúka aj štúdiu z aktuálneho lingvopragmatického výskumu venovaného problematike transdisciplinárneho diskurzu so zameraním sa na analýzu komunikácie mužov a žien žijúcich v manželskom vzťahu na Slovensku.

Veríme, že zborník prednášok *Studia Academica Slovaca* sa svojím obsahom i kvalitou editorského spracovania stane dobrým prameňom poznania a štúdia jazyka a kultúry nielen pre účastníkov 51. ročníka tejto letnej školy, ale aj pre širokú domácu a zahraničnú slovakistickú a slavistickú verejnosť. Na záver pripomíname, že podobne ako celá séria doteraz vydaných zborníkov aj tento 44. zväzok je k dispozícii v elektronickej podobe na stránke <http://zborniky.e-slovak.sk>.

Jana Pekarovičová a Miloslav Vojtech

I.

Ľudovít Štúr

v jazykovo-kultúrnych

a interdisciplinárnych súvislostiach

(Rok Ľudovíta Štúra pri príležitosti

200. výročia jeho narodenia)

Ľudovít Štúr na javiskách profesionálnych slovenských divadiel

Juliana Beňová

Významné postavy našich dejín so zaujímavým osudom a neodhaleným tajomstvom často lákali najmä dramatikov a divadelníkov, aby ich spracovali do umeleckej podoby. Historické osobnosti, mnohokrát práve tie rozporuplné, predstavovali pre autorov príťažlivú tému, pretože dramatický konflikt nemuseli „ťažkopádne budovať“, on bol imanentnou súčasťou života opisovaných postáv. Napríklad už v roku 1948 uviedli v Slovenskom národnom divadle s obrovským úspechom pásmo inscenovanej poézie *Smrť Jánošíkova*, neskôr inscenáciu *Marína* a v roku 1956 kultovú *Pieseň našej jari*, všetky v réžii Jozefa Budského. Neskôr sa k inscenáciám vychádzajúcim z tvorby našich romantikov pridali tie, v ktorých sa Ľudovít Štúr stal výrazným javiskovým hrdinom – napríklad *Misky strieborné, nádoby výborné*; *Vyslanec zvolenský*; *Tvoj Ľudevít* a iné. A tak sa aj jeden z najznámejších Slovákov – Ľudovít Štúr – stal „hlavným hrdinom“ slovenskej dramatickej spisby. Pohnuté životné osudy tohto politika, kodifikátora slovenčiny, revolucionára a umelca dostali viaceré dramatické podoby a inscenátori ich preniesli na javisko. Na profesionálnej scéne tak ožil nielen osud Ľudovíta Štúra, ale aj ďalších protagonistov národných dejín, pričom divadelní tvorcovia na postavy z našej histórie nazerali viacerými spôsobmi – od tradičnej vizualizácie osobnosti, cez akcentovanie tajuplných životných momentov, až po reinterpretáciu a demystifikáciu osudov slovenských romantikov. Viaceré inscenácie nabúrali ustálené kultúrne kódy a mýty a v provokujúcich interpretáciách snímali národných dejateľov z piedestálu hrdinov.

Ludovít Štúr – dramatický hrdina

Už v prvej polovici dvadsiateho storočia nachádzame v slovenskej dramatickej literatúre texty, ktoré zobrazujú životné osudy Ludovíta Štúra, ako aj ďalších známych predstaviteľov národného obrodzenia. K tým prvým patrí hra *Ludovít Štúr* z roku 1926, v titule nesúca meno hlavného hrdinu, autorom ktorej je vojvodinský rodák, evanjelický kňaz v Starej Pazove, známy dramatik Vladimír Hurban Vladimírov (1884 – 1950). Veď kto iný než pokrvný príbuzný mal napísať ako prvý divadelnú hru o pohnutom osude tejto významnej osobnosti slovenských dejín? Životný príbeh Ludovíta Štúra poznal autor ako jeho prasynovec a zároveň vnuk Jozefa Miloslava Hurbana z domáceho prostredia¹, mal teda dostatočné množstvo informácií a možno aj dokumentov pre spracovanie tejto témy. Drámu *Ludovít Štúr* koncipoval Vladimír Hurban Vladimírov (VHV) ako historickú hru v troch dejstvách (šiestich obrazoch), pričom pri písaní sledoval základný ideový zámer – vytvoriť drámu zachytávajúcu činnosť významného dejateľa národných dejín. Z hľadiska kompozície a dramatického napätia ide (v intenciách tvorby VHV) o menej vydarenú hru, pretože autor sa tu sústredil viac na podporu vlasteneckých, osvetových a národných snažení, než na skutočný konflikt a rozvíjanie motivovaných vzťahov medzi postavami. Oveľa viac sa venuje nastolenej téze (podpora národného hnutia) než skutočným osudom hrdinov. Svojou kompozíciou (deskriptívna metóda pri charakteristikách postáv), ale aj nekritickým zveličovaním Štúrových činov text inklinuje k sentimentálnej hre, ktorej chýba nielen dramatické napätie, ale aj nosná myšlienka. Hra je dokonca plná faktografických nepresností (výlet na Devín sa nekonal v sobotu; do Halle šiel Štúr sám a nie s Hurbanom; u Pospíšilovcov sa zastavil v roku 1840, nie v 1838 a podobne), čo je u pokrvného potomka Štúra i Hurbana priam nepochopiteľné. Voľné narábanie s faktami a adoro- vanie Štúrovej osobnosti malo zjavne jediný cieľ – priblížiť vtedajšiemu divákovi (čitateľovi) životné osudy Štúra ako romantického hrdinu

¹ Vladimír Hurban Vladimírov (1884 – 1950) bol synom Vladimíra Hurbana (syn Anny Jurkovičovej a Jozefa Miloslava Hurbana) a Augusty Štúrovej, dcéry Jána Štúra (brat Ludovíta Štúra) a Amálie Draškoci.

a upozorniť na jeho dôležité postavenie v národnom hnutí. Historickú drámu *Ludovít Štúr* na slovenskom profesionálnom javisku nikdy neuvedli, len úryvok z nej vysielali v rozhlase (20. novembra 1932 z vysielacia v Turčianskom Svätom Martine, pripravili ju členovia Slovenského spevokolu) – slovenskí divadelníci ju totiž ani nepoznali, lebo tlačou vyšla iba v Báčskom Petrovci (ako dramatická rozprávka v troch dejstvách v náklade Jozefa Maliaka v roku 1926)². S istotou však vieme povedať, že hru pripravili ochotníci zo Starej Pazovy (podľa správ v časopise *Národná jednota*) a zahrli ju v Belehrade v roku 1925 a v roku 1928 (2. februára) z nej uviedli prvý obraz I. dejstva v rámci osláv 25. výročia ochotníckeho divadla v Starej Pazove. Predstavenie *Ludovít Štúr* bolo tiež súčasťou Národných slávností v Petrovci (august 1926), avšak nevieme, ktorý súbor s ním na slávnostiach vystúpil³.

Snáď najpodrobnejšie sa osobnosťou Ľudovíta Štúra v slovenskej dramatickej spisbe zaoberal známy slovenský dramatik Karol Horák, ktorý novátorsky stvárnil osudy viacerých národných „učebnicových“ hrdinov. V hre z roku 1987 pod názvom *Evanjelium podľa Jonáša (Záborského)* zobrazuje pohnuté osudy Jonáša Záborského⁴, v hre *Apokalypsa podľa Janka (Kráľa) alebo Divný Janko* (1994) sa venuje osobnosti Janka Kráľa a na život Sama Bohdana Hroboňa sa pozrel v hre s prí-

² Hra *Ludovít Štúr* neskôr vyšla v rámci súborného diela Vladimíra Hurbana Vladimírova vo vojvodinskom vydavateľstve Obzor, ktoré na vydanie pripravil Michal Filip. Vladimír Hurban Vladimírov. *Historické hry. Dramatizácie. Libretá*. Nový sad : Obzor, 1988, s. 167 – 212.

³ Podrobné informácie o uvedení hry *Ludovít Štúr* na javiskách v Srbsku pozri: CICKA, Ján: *VHV na našich javiskách v medzivojnovom období*. In: Vladimír Hurban Vladimírov, *tvorca modernej slovenskej drámy*. Nový Sad : Spolok vojvodinských slovakistov, 1988, s. 176 – 179 a tiež HURBANOVÁ, Ľudmila: *Kronika divadelného ochotníctva v Starej Pazove a iné*. Nový Sad : Obzor – Tvorba, 1993, s. 122.

⁴ Hra prehodnocuje Záborského život z pozície hlavného protagonistu, často preto polemizuje s oficiálnym alebo dovtedy proklamovaným pohľadom literárnej vedy na život a dielo tohto autora. V hre vystupuje množstvo postáv, medzi ktorými nachádzame aj známe historické osobnosti – v jedenástom, trinástom a štrnástom obraze sledujeme výstupy Ľudovíta Štúra polemizujúceho s rozhodnutiami Jonáša Záborského týkajúcimi sa zmyslu a výsledkov národného boja. Podrobne pozri HORÁK, Karol: *Evanjelium podľa Jonáša (Záborského)*. Bratislava : LITA, 1989.

značným názvom *Archa úmluvy (medzi Bohom a Bohdanom Samoslavom Hroboňom) alebo Mesianistova hlava* (2000). Vo všetkých spomínaných drámach vytvára obrazy „búrlivých životov v búrlivých časoch“ s ambíciou portrétovať rozporuplnú osobnosť ako živého človeka. Dramatikovi Horákovi sa tak podarilo rozbiť mýtus o tom, že veľkí hrdinovia musia byť opísaní „veľkým štýlom“. Do slovenského divadelníctva vniesol diskurzívnu formu historickej drámy s prvkami koláže a dekonštrukcie a udomáčňoval v ňom poetiku postmoderny, fragmentarizácie a intertextuality. Životné osudy Ľudovíta Štúra spracoval v hre „... príď kráľovstvo Tvoje...“ *Život, skutky a smrť proroka Ľudovíta (Štúra)* z roku 1996 a k tejto osobnosti sa vrátil aj v jubilejnom roku 2015, keď pre Činohru Slovenského národného divadla pripravil na objednávku hru *Prorok Štúr a jeho tiene alebo Zjavenie, obetovanie a nanebovstúpenie proroka Ľudovíta a jeho učeníkov*, v ktorej sa od predchádzajúcej mesianistickej koncepcie (ako základného dramatického princípu) sčasti odklonil a „prorockú trojicu“ Štúr – Hurban – Hodža kreoval na pozadí revolučných udalostí a v optike ich rodinného života. V mozaikovitej kompozícii dáva hlavným protagonistom revolúcie 1848/49 síce rovnocenný priestor na prezentáciu politických ideí i životných rozhodnutí, avšak v osobitých výstupoch akcentuje ideový a hodnotový svet titulného hrdinu. Nosnými sú konfrontačné dialógy medzi Štúrom a Kossuthom, v ktorých Horák poukazuje na rovnaké ciele oboch národných vodcov a anticipuje zdroj neskorších neporozumení.

Ako titulný hrdina vystupuje Ľudovít Štúr najmä v textoch vydávaných pri príležitosti rôznych jubileí, ktoré vznikali buď na objednávku konkrétneho divadla, alebo boli napísané pre „všeobecné využitie“ na oslavách spojených s osobnosťou Ľudovíta Štúra a ďalších príslušníkov romantickej generácie. K takým zaraďujeme aj text pod názvom *Ohlasy búrných dní*, ktorý v roku 1971 vydala LITA⁵ so žánrovým zaradením „pásmo o živote Ľudovíta Štúra“. Text bol určený najmä pre amatérske mládežnícke a školské súbory s cieľom neustále sa vracieť k činnosti Ľudovíta Štúra a „pripomínať si ju pri najrozličnejších príležitostiach“⁶,

⁵ LITA – Slovenská literárna agentúra.

⁶ Podrobne pozri úvod k pásmu *Ohlasy búrných dní*. TOMKULJAKOVÁ, Alžbeta: *Ohlasy búrných dní*. Bratislava : LITA, 1971, s. 3 – 4.

pričom redaktor publikácie Ladislav Jánky už v úvode upozorňuje, že pásmo „výstižne podáva prierez Štúrovou činnosťou a čiastočne i jeho súkromným životom“⁷ a je nenáročné na predvádzanie. Z kompozičného i obsahového hľadiska išlo o osvetovú a vzdelávaciu príručku (dramatické pásmo využívajúce metódu priamych otázok a obširných odpovedí) vhodnú pre slávnostné školské akademie či podujatia podobného typu. Podobne, formou dramatickej kompozície, spracoval osudy Ľudovíta Štúra a jeho účinkovanie v národnom i politickom živote aj herec a režisér Juraj Sarvaš, a to až dvakrát. Ako prvú vytvoril v roku 2003 dramatickú kompozíciu pod názvom *Vyslanec zvolenský* (pri príležitosti výročia udelenia mestských výsad Zvolenu) a v jubilejnom roku Ľudovíta Štúra napísal hru *Orol tatranský* (2015), v ktorej sleduje najmä Štúrovo súkromie od študentských čias až do posledných dní. Obe hry písal pre Divadlo Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene, ktoré ich uviedlo na svojom javisku.

Skutočne pozoruhodnú dramatickú formu na stvárnienie života a diela Ľudovíta Štúra si zvolili mladí autori Kamil Žiška (režisér, dramaturg a autor) a Miro Dacho (dramaturg a autor), ktorí priamo pre divadlo LUDUS vytvorili spevohru v jednom dejstve pod názvom *Tvoj Ľudevít* (2012). Postava Ľudovíta Štúra stojí v centre pozornosti aj v ďalších dramatických textoch – k tým zaujímavým (ale aj polemickým) patrí hra Jany Juráňovej *Misky strieborné, nádoby výborné* (1997), ktorú slovenská teatroológia zaraďuje k drámam s jasne formulovaným feministickým diskurzom⁸, a tiež hra *Štúrovci (koncert zrušený)* z roku 2006 napísaná pre Slovenské komorné divadlo v Martine. Autori predlohy Dodo Gombár a Róbert Mankovecký sa témy „štúrovci“ zhostili programovo – ich cieľom bolo interpretovať tvorbu klasikov tak, ako ju čitatelia (diváci) nepoznajú, mimo zaužívaných interpretačných kánonov. V inscenácii *Štúrovci (koncert zrušený)* zhudobnili básnickú tvorbu štúrovcov a zároveň prostredníctvom básní odhalili

⁷ TOMKULJAKOVÁ, Alžbeta: *Ohlasy búrných dní*. Bratislava : LITA, 1971, s. 3.

⁸ Podrobne v štúdiu teatrologičky Nadeždy Lindovskej, ktorá hovorí, že autorka Jana Juráňová „originálnym spôsobom uplatnila feministické inšpirácie ako prostriedok demýtizácie štúrovského pokolenia národných dejateľov“. LINDOVSKÁ, Nadežda: *Feministická výzva slovenskej drámy*. Slovenské divadlo, 59, 2011, č. 3, s. 272 – 287.

životné osudy a názory štyroch vybrných básnikov, medzi nimi aj Ľudovíta Štúra.

Divadelných textov, dramatických kompozícií či scénických perormancií, v ktorých vystupuje ako hlavný hrdina (alebo jeden z hrdinov) Ľudovít Štúr, je oveľa viac, ako uvádzame v našom príspevku. V mnohých sa však objavuje iba ako jeden z revolucionárov (projekt *Dúchanie do pahrieb*, Skalica, 1998) alebo jedna z viacerých postáv (Mikuláš Doehnány: *Odchod z Bratislavy*, 1846; Stanislav Štepa: *Ako sme sa hľadali*, 1983; Ján Pavlík: *Zamatový mat*, 1998) v divadelnej hre, preto sa im nebudeme venovať podrobnejšie. Zameriame sa na tie inscenácie, v ktorých sa Ľudovít Štúr ocitol na javisku ako hlavný hrdina, a na tie, ktoré boli niečím výnimočné, špecifické, mimoriadne a v čase svojho vzniku zaujali nielen divákov, ale rozprúdili polemiku aj v radoch kritikov. Všetky sledované inscenácie boli uvedené v slovenských profesionálnych divadlách a majú spoločného menovateľa, ktorým je Ľudovít Štúr.

„... príď kráľovstvo Tvoje...“ (Divadlo SNP Martin, 1996)

Prvou známou inscenáciou, v ktorej ožili osudy Ľudovíta Štúra na javisku, je hra významného slovenského dramatika Karola Horáka (1943) s názvom „... príď kráľovstvo Tvoje“ z roku 1996, ktorú v rovnakom roku uviedlo Divadlo Slovenského národného povstania v Martine v réžii Romana Poláka s podtitulom *Život, skutky a smrť proroka Ľudovíta (Štúra)*. Autor hru budoval ako skúšku divadelnej inscenácie, pričom sa mu podarilo vytvoriť osobitú atmosféru, v ktorej divák akoby zabudol, že je svedkom skúšky, a akosi prirodzene sa ponára do autentických osudov jedného z najznámejších a najuznávanějších Slovákov. Osobnosť Štúra tu však nie je v polohe ideálneho slovenského hrdinu, stojí v zornom uhle veľkého zrkadla, v ktorom sa odrážajú jeho vnútorné protiklady, mnohoraké dilemy a spory. Už od prvého výstupu zápasí Štúr nielen o ideály, ale aj so sebou samým. Jeho výpovede o stave súdobej spoločnosti sa prelínajú s obrodeneckými i revolučnými myšlienkami a vyúsťujú do idealistických vízií o slovenskom národe a jeho budúcnosti. Tieto „spovede“ sú konfrontované s reálnymi udalosťami,

s kontextom Štúrovho odkazu a reflexií v súčasnosti. Do zložitej palety vzťahov vo veľkom „divadle sveta“ vstupujú aj Štúrovi spoluhráči či protihráči – autentické postavy Štúrových súčasníkov (Kossuth, Obrenović, Hurban a iní), ktoré stvárnajú Inšpicienta a Šepkára (postavy z divadelného zákulisia), a, pravdaže, nechýba ani Ona (múza, Adela Ostrolúcka, Mária Pospíšilová, Mária Schroerová) – milenka a žena, milujúca, inšpirujúca, provokujúca. Inscenácia, ktorú autor komponoval ako „divadelnú (javiskovú) esej“, využíva invenčný postup preporenia dvoch rovín – reálnej (atmosféra divadelnej skúšky) a iluzívnej (divák je vtiahnutý do skúšky a ilúziu začína vnímať ako divadelnú realitu). Tvorcovia v hre dávajú do popredia otázku aktuálnosti Štúra v súčasnosti, možnosti jeho „využitia“ v dnešnej spoločnosti, pričom neobchádzajú jeho rozpornosť, na ktorú upozorňujú ako jedni z prvých v slovenskej historiografii či biografii. Ich dramatický hrdina je až prekvapujúco váhavý, človek hľadajúci, často nepochopený a neustále bojujúci s rozumom a citmi. Dej hry rámcovaný divadelnou skúškou (na ktorú sa okrem Herca – Štúra dostavili iba Inšpicient a Šepkár) je budovaný ako pestrá mozaika reálnych príbehov a divadelného reálu. Tieto obrazy sa navzájom prelínajú v rýchlych strihoch pomocou moderných vyjadrovacích prostriedkov. Inscenátori vytvorili spektakulárne dielo s vynikajúcimi hereckými výkonmi (najmä Ján Kožuch si podmanil diváka osobným šarmom a intelektuálnou silou výpovedí).

Vyslanec zvolenský

(Divadlo Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene, 2003)

Vybrané kapitoly zo života Ľudovíta Štúra ožili na javisku aj o niekoľko rokov neskôr v podobe dramatickej kompozície o vyslancovi kráľovského mesta Zvolen na uhorskom sneme, ktorú pod názvom *Vyslanec zvolenský* uviedli v Divadle Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene v roku 2003. V spomínanom roku mesto Zvolen oslavovalo hneď niekoľko výročí (760. výročie udelenia mestských práv; 150. výročie úmrtia Adely Ostrolúckej a 155. výročie zvolenia Štúra za poslanca Uhorského snemu za mesto Zvolen), a preto sa vedenie divadla rozhodlo pripomenúť si tieto udalosti a ich hlavných protagonistov v podobe dramatického

pásma. Pod text, dramaturgiu i réžiu sa podpísal hostujúci Juraj Sarvaš (1931), ktorý sa v hre a v jej javiskovom stvárnení zameril na významné medzníky histórie mesta a výrazné osobnosti. Tentoraz však nešlo o polemický pohľad na Ľudovíta Štúra, ale o oslavné literárno-hudobné pásmo, v ktorom inscenátori prezentovali známe historické fakty, umeleckú tvorbu romantikov a snemové reči Štúra zhmotnené do dramatickej kompozície so silne prítomnou edukatívnou funkciou. Prostredníctvom kronikára a známych historických postáv (Ľudovít Štúr, Adela Ostrolúcka, Mikuláš Ostrolúcky, Lajos Kossuth) osvetľujú tvorcovia niekoľko kľúčových miest v Štúrovom živote, okolnosti jeho poverenia zastupovať mesto Zvolen na uhorskom sneme, približujú snemové vystúpenia a pozadie vzťahu s Adelou Ostrolúckou, zobrazujú polemiku s Kossuthom a posledné roky života v Modre. Tento typ javiskovej produkcie sleduje základný cieľ – pripomenúť dejinné udalosti, adorovať historické osobnosti a edukovať diváka (produkcia môže slúžiť ako názorný doplnok k hodinám slovenčiny či dejepisu). Zvolenská inscenácia bola solídnym a kultivovane zvládnutým scénickým pásmom so štandardnými hereckými výkonmi, ktoré sa niesli v spontánnom a triezvom stvárnení historických osobností. Spomedzi všetkých vynikal Kronikár Juraja Sarvaša (sugestívny a poetický prejav) a predstaviteľ Štúra Radoslav Kuric, ktorý sa neštylizoval do známeho štúrovskeho gesta, ale hral súčasného mladého muža. Inscenácia *Vyslanec zvolenský* však zostala v zomknutí tradičného javiskového stvárnenia a z ideového či interpretačného hľadiska sa niesla v línii doslovného tlmočenia známych faktov a skutočností. Ani scénickou interpretáciou ani ponúknutým príbehom neponúkala možnosť polemických úvah či kritických zamyslení.

Orol tatranský

(Divadlo Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene, 2015)

Niektoré z faktov a súvislostí, ktoré boli hlavnou témou v poeticko-dramatickej kompozícii *Vyslanec zvolenský*, sa objavili aj v inscenácii *Orol tatranský*, dramatickej kompozícii zo života Ľudovíta Štúra, z pera rovnakého autora Juraja Sarvaša (aj tentoraz sa zhostil réžie a jednej

z postáv). Produkcia Divadla Jozefa Gregora Tajovského venovaná štúrovskej téme vznikala programovo ako „dôstojná divadelná vstupná brána“⁹ do zaznamenávania jubilea v roku 2015, pričom ambíciou divadla bolo „kultivovaným divadelným prejavom zaplniť široký prázdny priestor medzi nekritickou chválou a hanou Štúrovej osobnosti“¹⁰. Obe zvolenské inscenácie spája jednoznačné úsilie kolektívu tvorcov umelecky pomáhať k poznávaniu významného obdobia slovenských dejín a kľúčových osobností slovenskej kultúry. Niektorí členovia súboru Divadla Jozefa Gregora Tajovského si čiastočne pripomenuli postavy, ktoré už raz hrali, ďalší naštudovali postavy nové. Okrem reálnych hrdinov sa na javisku objavila aj postava Vesny (bohyne jari) metaforicky sprevádzajúca hlavného hrdinu. Jej spev ilustruje javiskové dianie, dopovedá nevyslovené, posúva dej. Na rozdiel od predchádzajúcej inscenácie *Vyslanec zvolenský*, v tejto tvorcovia ponúkajú už širší sujetový a motívický plán a využívajú rozmanitejšie javiskové prostriedky. Životné osudy, estetický a politický program Štúra približujú v scénickej retrospektíve od študentských čias až po posledné dni hrdinovho života. Zo scénických prostriedkov využívajú aj princíp divadla v divadle (vo formálnej rovine – malé javisko s červenou oponou, spoza ktorej prichádza Vesna) či prekračovanie štvrtej steny (Štúr hovorí k divákovi ako k členom uhorského snemu; z ľavého balkóna v hľadisku sa Štúrovi prihovára gróf Karol Zay¹¹, z pravého zas poslanec Kosuth) a rozvinutejšie mizanscény navodzujúce dramatické situácie. Na javisko (aj zásluhou hlavného predstaviteľa Mareka Rozkoša) prichádza „plnokrvný hrdina“ s ľudskými vlastnosťami, nielen „nositeľ“ ideí. Hudobno-dramatická kompozícia *Orol tatranský* plní (v rámci žánru) nastolený edukačný cieľ – slovom, hudbou a obrazom pripomína život a dielo významného Slováka a divadelnými prostriedkami sprítomňuje dávnu históriu. Rozporuplným aspektom Štúrovho života sa však zvolenská tvorcovia radšej vyhýbajú, alebo ich vykresľujú viac-menej

⁹ Citované z bulletinu k inscenácii. Pozri CHALUPKA, Ján: *Orol tatranský*. [Bulletin k inscenácii]. Zvolen : Divadlo Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene, 2015.

¹⁰ Tamže.

¹¹ Gróf Karol Zay bol generálny inšpektor evanjelických cirkví a škôl uhorských; viedol vyšetrovanie proti Štúrovi.

pozitívne, dokonca ani dnes často diskutovaný Štúrov vzťah k ženám nereflektujú a jeho stretnutia s Máriou a Adelou zobrazujú ako „ľúbostné vzplanutia v duchu romantizujúceho zúbkovského kánonu“¹². Zvolenský tvorcovia sa neusilovali o divadlo, v ktorom by Štúrov odkaz explicitne presahoval do súčasnosti, ich zámerom bolo vytvoriť plastický (a esteticky pôsobivý) obraz jubilanta, bojovníka za práva milovaného ľudu. Vo Zvolene si Štúr ešte počká, kým na neho prestanú hľadiť s úctou a pokorou a podrobia ho kritickej umeleckej reflexii.

Štúrovci – koncert zrušený **(Slovenské komorné divadlo v Martine, 2006)**

V roku 2006 sa Ľudovít Štúr ako javiskový hrdina vrátil opäť do Martina – v Slovenskom komornom divadle (SKD) v Martine uviedli inscenáciu pod názvom *Štúrovci (koncert zrušený)*. Veď kto iný než Martinčania mohli (a mali) „zhmotniť“ odkaz štúrovskej generácie? Pri príprave novej inscenácie odhalili, že štúrovci boli výborní básnici a môžu konkurovať aj tým dnešným. Inscenátorov zaujal najmä štúrovský mýtus, a tak sa tvorbu hrdinov národného obrodenia a klasikov slovenskej literatúry rozhodli interpretovať svojsky, bez piety a páto-su, dokonca novou inscenačnou formou hudobnej inscenácie (živého koncertu). Pozoruhodný autorský koncept režiséra Doda Gombára a dramaturga Róberta Mankoveckého nadviazal na koncertný projekt uvedený počas festivalu Dotyky a spojenia 2006 v Martine. Úspech festivalovej hudobnej prezentácie presvedčil tvorcov o zmysluplnosti javiskovej realizácie, ktorá sa od koncertnej verzie líšila doplnením činohernej zložky k hudobným výstupom. Podstatu inscenácie *Štúrovci (koncert zrušený)* tvorí generálna skúška kapely pred jej prvým koncertom. Členovia kapely (Ľudo, Janko, Ondro a Samó) vyjadrujú prostredníctvom naživo hraných a spievaných piesní svoje postoje a názory na vtedajšiu i súčasnú spoločnosť, na vlastenectvo i nacionalizmus.

¹² Podrobne v recenzii Martiny Mašlárovej o inscenácii *Orol tatranský*. MAŠLÁROVÁ, Martina: *Orol tatranský vo Zvolene pristál na piedestál*. kôd – konkrétne o divadle, 9, 2015, č. 5, s. 19 – 21.

Základné piliere inscenácie predstavuje zhudobnená poézia štyroch najreprezentatívnejších osobností romantickej generácie – Ľudovíta Štúra, Andreja (Ondreja) Sládkoviča, Janka Kráľa a Sama Chalupku. Okrem známych básní (priam povinných čítankových opusov – *Mor ho!*, *Marína*, *Orol vták*) zaradili tvorcovia do koncertného repertoáru aj menej známu poéziu, ktorá v spojitosti so súčasnými hudobnými aranžmánmi získava osobitú podobu a novodobý ráz. Starodávna poézia v modernom stvárnení pôsobí nesmierne sugestívne a obzvlášť aktuálne. A tak si diváci ani nestačia uvedomiť, že už „sa chytili“ a pospevujú si Kráľovu *Krajinskú pieseň* či príležitostnú báseň *Slovo* (tá zaznie dokonca aj v maďarčine), Sládkovičovho *Šarkana* alebo Štúrovu báseň nazvanú iniciálami A. O. prvýkrát uverejnenú v roku 1853, venovanú pamiatke Adely Ostrolúckej. Prostredníctvom poézie diváci sledujú životné osudy jednej generácie (okrem hlavných hrdinov vidíme na scéne aj Marínu Pišlovú, Adelu Ostrolúcku, Annu Štúrovú (matku Ľudovíta) či Antona Bernoláka) a jej príbeh si rekonštruujú vďaka burácejúcej zhudobnenej poézii. Inscenácia má niekoľko vrstiev – je tu rovina aktuálna, súčasná, ktorá zvyrazňuje vzťah k veciam národným; ďalšiu rovinu tvorí príbeh akejsi „garážovej kapely“, ktorá sa odhodlala takýto koncert pripraviť, a tretia vrstva naznačuje vnútorné vzťahy medzi samotnými štúrovcami (venovať sa veciam národným?, bojovať za slobodu národa?). V Štúdiu SKD sledujú diváci generálnu skúšku rockovej kapely a zároveň aj prípravu úvodného prejavu organizátora, inžiniera Antona Slujku, riaditeľa Domu kultúry v Sučanoch (Viliam Hriadel). Zvonia mobily, členovia kapely si riešia vlastné problémy. Osudy štúrovcov sa preskupujú s osudmi členov kapely – aj hudobníci museli roky čakať na príležitosť rovnako ako štúrovci, aj medzi nimi sú nezhody: člen kapely Ludo (Marián Geišberg) chce všetko organizovať, háda sa so Samom (Dano Heriban) – dve „egá“ sa stretli na jednom „javisku“; Ondro (Milo Kráľ) všetko spochybňuje; Ludo je permanentne nahnevaný a nespokojný a celú skúšku sleduje aj neželaný pozorovateľ – pracovníčka Národnej knižnice (Petronela Valentová) zasahujúca do programu. Cieľom inscenátorov bolo dostať na lokálnu scénu problematiku zaťaženú tradíciami a národnými mýtmi, aby vybratú tému mohli v podobe divadelnej inscenácie problematizovať. Svojráznu formou „inscenovaného koncertu“ sa im podarilo

zamyslieť sa nad hodnotami i dosahom odkazu štúrovskej generácie pre vtedajšiu (i dnešnú) spoločnosť a odbúrať mýty o „ťažkom“ chápaní a interpretácii romantickej poézie.

Tvoj Ludevít **(Divadlo Ludus, 2012)**

V netypickej divadelnej forme sa Ludevít Štúr ocitol na doskách bratislavského divadla Ludus¹³, kde ho v roku 2012 v podobe hudobného oratória uviedli Kamil Žiška (scenár a režia) a Miro Dacho (scenár a dramaturgia) pod názvom *Tvoj Ludevít* so žánrovým určením „spevohra v jednom dejstve o Ludevítovi Štúrovi“. Už samotné použitie archaického tvaru mena v titule naznačuje, že tvorcovia sa vydali cestou návratu k prameňom – vybrali sa do archívov, študovali dokumenty, hľadali menej známe skutočnosti. Ich cieľom bolo priniesť vlastný pohľad na Ludevíta Štúra nezaťažený literárno-historickými interpretáciami a zaužívanými mýtmi. Prostredníctvom zaujímavého inscenačného tvaru (malej opery) sa pokúsili nanovo definovať jeho osobnosť a zároveň poskytnúť divákovi priestor na vlastné hodnotenie znázorňovaných dejov. Na javisku sa objavuje Ludevít Štúr (stvárnil ho Matúš Uhliarik) ako dirigent menšieho orchestra (s netradičnými hudobnými nástrojmi – harfa, hobojs, spinet), ktorý riadi dianie okolo seba a zároveň vstupuje do dialógu s ostatnými postavami. Tými sú traja sólisti a dievčina v bielom (Zuzana Konečná) stvárňujúca viacero postáv (matka, Mária Pospíšilová). Diváci v akýchsi strihových sekvenciách sledujú bežný život titulného hrdinu – od jeho detstva, štúdií, sporov o jazyk a noviny, hmotného nedostatku, revolúcie až po posledné chvíle života. Podstatnú časť inscenácie tvorí hudobná zložka – hudba je komponovaná ako cirkevné oratórium, čím odkazuje na náboženské pozadie doby a historické skutočnosti. Autori textu sa usilovali zachovať autentickosť nielen

¹³ Divadlo Ludus je kreatívne centrum mladých, ktoré sa orientuje na pôvodné hry s témou dospievania, nachádzania seba samého, hľadania odpovedí na základné životné otázky. V jeho repertoári možno nájsť klasické rozprávky, pouličné divadlo i edukačné kompozície (v duchu Komenského „škola hrou“).

v hudbe, ale aj v jazyku – podľa stvárňovaných udalostí zaznieva z javiska slovakizovaná čeština, štúrovská slovenčina i súčasný jazyk. Archaický jazyk a historické kostýmy na jednej strane a dekomponovaná výstavba (až filmového strihu) tvoria harmonický javiskový tvar aj vďaka progresívnemu a modernému inscenačnému prístupu. Inscenácia *Tvoj Ludevít* svojou autentickou formou (na Štúra nazerá s nadhľadom, bez páťosu, ale s úctou) a javiskovým tvarom má potenciál podnietiť záujem nielen o osobu Ludovíta Štúra, ale aj o národné dejiny zbavené zaužívaných interpretácií a legendických nánosov.

***Misky strieborné, nádoby výborné* (Štúdio 12, 2015)**

V jubilejnom roku Ludovíta Štúra sa diváci aj na profesionálnom javisku dočkali uvedenia¹⁴ hry Jany Juráňovej *Misky strieborné, nádoby výborné*, v ktorej autorka provokujúcou optikou nazerá na život Štúra, štúrovcov a najmä ich životných partneriek. V réžii Aleny Lelkovej uviedli hru v Štúdiu 12 v Bratislave (marec 2015), čo v istom zmysle znamenalo divadelnú senzáciu, pretože dlhé roky bola „vnímaná ako okrajový jav našej javiskovej kultúry“¹⁵. Text *Misky strieborné, nádoby*

¹⁴ Hra vznikla koncom deväťdesiatych rokov 20. storočia. V roku 1997 bola publikovaná v divadelnom časopise *Divadlo v medzičase* a knižného vydania sa dočkala v roku 2005, pričom krst knihy bol v Bratislave spojený s predstavením, ktoré pripravil ochotnícky súbor Rado(st)dné divadlo z Kláštora pod Znievom v réžii Igora Mikulu. Hru uviedlo aj divadlo Stoka v podobe jednorazového inscenovaného čítania. Podrobne o autorke a hre v rozhovore s Janou Juráňovou pod názvom *Hrdinky na miskách reality*. BEŇOVÁ, Juliana: *Hrdinky na miskách reality*. kód – konkrétne ø divadle, 9, 2015, č. 5, s. 3 – 10.

¹⁵ Analýzu hry a inscenácie podáva v recenzii *Zviditeľňovanie prehliadaného* teatrologička Nadežda Lindovská, ktorá sa programovo venuje rodovej problematike a uvádzaniu hier s touto tematikou na slovenských javiskách. V inscenácii recenzentka vyzdvihuje najmä skutočnosť, že inscenačný tím „zviditeľnil dlho prehliadané dielo“ a vďaka jeho prezentácii odhaľuje aj „niektoré prehliadané skutočnosti našich obrodeneckých dejín“. LINDOVSKÁ, Nadežda: *Zviditeľňovanie prehliadaného*. kód – konkrétne ø divadle, 9, 2015, č. 5, s. 11 – 15.

výborné (1997) vznikol v období, keď na Slovensku programovo narastal záujem o domáce dejiny a národní hrdinovia sa hľadali aj tam, kde nikdy neboli. Dramatička Juráňová zrazu prišla s hrou, v ktorej upozornila na problematický výklad národných dejín, zrušila legendický obraz romantickej generácie a istým spôsobom ho zdeformovala. Zvolila zaujímavý dramatický postup – ženské hrdinky podrobne prepracovali, vstúpili do otvorených dialógov, kým mužské postavy odriekali epické monológy ako busty, tváre z fotografií či bábky. Očami štyroch žien úzko zviazaných s najznámejšími predstaviteľmi štúrovskej generácie podala autorka moderný pohľad na udalosti z obdobia národného obrodzenia. Javiskové hrdinky (stretajúce sa v záhrobie) Adelka Ostrolúcka, Anička Jurkovičová, Marína Pišlová a Antónia Júlia Sekovičová-Braxatorisová v triezvom pohľade na dobovú realitu odкрývajú svoje pozoruhodné osudy a ponúkajú vlastné názory na národnársku činnosť i na mužov svojho života. S odstupom a istou dávkou sarkazmu hodnotia vzťahy s mužmi (a k mužom), ktorých milovali, aby tak ukázali realitu vtedajšieho žensko-mužského spolužitia a odkryli pozadie národno-obrodeneckého hnutia. Najvýraznejšou a najnešťastejšou hrdinkou inscenácie je Adelka Ostrolúcka (vynikajúca, silne emotívna a prirodzená Rebeka Poláková), ktorá u ostatných žien hľadá odpoveď na otázku, prečo jej láska ku Štúrovi ostala neopätovaná, prečo bola pre neho iba „tvorom“ a nie ľudskou bytosťou. S otázkami sa obracia aj na Jána Kalinčiaka (jediného muža na javisku), ale jednoznačnú odpoveď nedostane. Ostatné ženy rozprávajú o svojich mužoch vecne, bez páto-su či sentimentu, avšak veľmi vtipne a pôvabne. Zdôrazňujú praktickú stránku vzájomného spolužitia (výchova detí, obrábanie polí, pečenie perníkov) a s jemnou iróniou komentujú literárnu a buditeľskú činnosť svojich manželov. Niektoré ich prehovory sú komentované hlasmi mužov (Štúr, Hurban, Francisci, Sládkovič) zaznievajúcimi z reproduktorov, ponúkajúcimi pohľad tej „druhej strany“, čím vytvárajú dramatický kontrast k stvárňovanej situácii. Tvorcovia sa usilovali aj o aktualizovanú výpoveď v podobe videoprojekcií, v ktorých sa herečky vyjadrujú na tému vlastenectva a materstva (natáčané na Devíne a v materskej škole), aby odovzdali „ženské“ posolstvo súčasníckam. Pre inscenáciu je charakteristická výrazová ľahkosť v rovine formálnej aj interpretačnej – repliky plynúce z javiska sú úderné a zrozumiteľné

a v mnohých možno nájsť až zarážajúce paralely so súčasnosťou. Ženy, ktorým boli venované tie najromantickejšie verše, ženy, ktoré stáli po boku bojovníkov za národné práva, ženy milované či „iba“ uctievané, ponúkajú divákovi o dobe, v ktorej žili, tak trochu iný obraz, na aký bol doteraz zvyknutý. Ich pohľad je otvorený, zbavený zaužívaných kultúrnych kódov, mýtov a zakonzervovaných právd o štúrovcoch. Vďaka inscenácii tak môžu diváci so známymi historickými skutočnosťami polemizovať, alebo ich bezvýhradne prijať.

Prorok Štúr a jeho tiene alebo Zjavenie, obetovanie a nanebovstúpenie proroka Ľudovíta a jeho učeníkov
(Činohra Slovenského národného divadla v Bratislave, 2015)

Zatiaľ poslednou hrou s tematikou Ľudovíta Štúra uvedenou v slovenskom profesionálnom divadle bola inscenácia Činohry Slovenského národného divadla (premiéra 8. júna 2015) pod názvom *Prorok Štúr a jeho tiene* v réžii Romana Poláka. Hru do repertoáru Činohry SND nasadili z dvoch dôvodov – jedným z nich boli nepochybne oslavy 200. výročia narodenia Ľudovíta Štúra a tým druhým, oveľa podstatnejším, naplnenie leitmotívu činohernej sezóny 2014/2015¹⁶, ktorým bolo uvádzanie slovenských hier. Autor predlohy, renomovaný dramatik Karol

¹⁶ Cieľom slovenskej sezóny 2014/2015 bolo uviesť na javisko Činohry Slovenského národného divadla hry domácej proveniencie, ktoré svojou témou i umeleckým spracovaním odhaľujú národnú históriu, otvárajú problematické témy a pripomínajú život a dielo výrazných osobností slovenských dejín. Významné medzníky národnej histórie spracovali tvorcovia v SND prostredníctvom klasickej dramatickej spisby (Peter Karvaš: *Polnočná omša*, Ján Palárik: *Zmierenie alebo Dobrodružstvo pri obžinkoch* a Ivan Stodola: *Bačova žena*), adaptácií prozaických diel (František Švantner, Roman Polák: *Nevesta hôľ*, Božena Slančíková Timrava, Daniel Majling: *Bál* a Daniel Majling: *Labyrinty a raje Jána Amosa*), ale aj súčasných dramatických textov vytvorených pre potreby divadla (Viliam Klimáček: *Mojmír II. alebo Súmrak ríše* a Karol Horák: *Zjavenie, obetovanie a nanebovstúpenie proroka Ľudovíta a jeho učeníkov*). Na činoherné javisko sa tak dostali nielen rôzne dramatické formy a druhy, ale objavili sa aj súčasní i etablovaní slovenskí autori a defilovali na ňom emblémové postavy slovenskej dramatiky v rozmanitých vzťahoch a konfliktach.

Horák, len pokračoval v cykle hier o osudoch slovenských romantikov, v ktorých pozoruhodným spôsobom odkrýva národné dejiny a ponúka nové čítanie „životopisov“ romantických hrdinov. Špecifikum príznačných názvov i podtitulov zachoval aj v druhom spracovaní osudov Ľudovíta Štúra, keď k titulu *Prorok Štúr a jeho tiene* doplnil signifikantný podnázov *Zjavenie, obetovanie a nanebovstúpenie proroka Ľudovíta a jeho učeníkov*. Rovnako opäť „vsadil“ na nehistorickú postavu, tentoraz Pokušiteľa¹⁷, ktorý nielenže sprevádza divákov celým dejom a často ozrejmuje a dopovedá niektoré fakty a udalosti, ale zároveň dramatických hrdinov provokuje, dráždi a stimuluje ich skryté vášne. Dramatik Horák vytvára rovnocennú pôdu pre rozohranie vzťahov v rámci dvoch svetov – sveta mužov a sveta žien a rovnako aj sveta revolučných udalostí a súkromia kňazských domovov (domácnosť Hurbanovcov a Hodžovcov). Odkrývanie jednotlivých svetov ponúka divákovi netradičnú optiku do zákulisia národných dejín. Spoločenskú angažovanosť inscenátorov vidieť najmä v rovine narábania s historickými faktami – v ich umeleckom stvárnení, ako aj v interpretácii. Často práve štylizovaná výpoveď (tieňohra, zasadenie konania do „salónnej“ spoločnosti, znakové kostýmy) paradoxne ponúka súčasníkom reálny pohľad na osudy aktérov revolúcie 1848/49 a ich politické názory, pričom tvorcovia dokázali dramatických hrdinov zbaviť konvenčných atribútov a odkryli aj menej známe skutočnosti (psychické problémy Hodžu, vyrovnávanie sa so smrťou detí, Štúrov pohľad na slovanstvo a Rusko). A hoci vysoko štylizované repetitívne a príliš konzistentné bojové akcie pôsobili niekedy až unavujúco, veľmi rýchlo ich vystriedali konfrontačné dialógy so silným dramatickým nábojom medzi Ľudovítom Štúrom a Lajosom Kossuthom (vo výraze striedamejší Robert Roth a excelentne dráždivý Ján Koleník), ktoré posúvali revolučné idey meruôsmeho do reality dneška. V inscenácii *Prorok Štúr a jeho tiene*, oscilujúcou na hrane dokumentárnej hry, ponúkajú tvorcovia dva pohľady na osobnosť, ktorá stála pri zrode Slová-

¹⁷ Napríklad v Horákovej hre *Evanjelium podľa Jonáša (Záborského)* môžeme sledovať postavu Provokatéra, ktorá slúži autorovi na podpichovanie a dráždenie titulného hrdinu.

kov ako politického národa – ten prvý rozvíjajú v rovine vzťahov a ten druhý v rovine revolučných bojov. Cieľom oboch pohľadov je odhaľovať biele miesta slovenskej histórie a aktívne zapájať diváka do procesu vytvárania „nového“ obrazu o tých, ktorí zanechali stopu pri tvorbe národnej identity. Ostatná spolupráca dramatika Karola Horáka a režiséra Romana Poláka je tak dôstojným uzavretím „štúrovského cyklu“, ktorý sa začal v Divadle Slovenského národného povstania v Martine inscenáciou *Divný Janko* (1994), pokračoval v hre „... príď kráľovstvo Tvoje...“ (1996) a vyvrcholil na bratislavskom javisku v hre *Prorok Štúr a jeho tiene*, pričom vo všetkých spracovaniach dominuje myšlienka aktualizovania štúrovského odkazu pre dnešnú spoločnosť.

Literatúra

- BEŇOVÁ, Juliana: *Hrdinky na miskách reality*. kód – konkrétne o divadle, 9, 2015, č. 5, s. 3 – 10.
- CICKA, Ján: *VHV na našich javiskách v medzivojnovom období*. In: *Vladimír Hurban Vladimírov, tvorca modernej slovenskej drámy*. Nový Sad : Spolok vojvodinských slovakistov, 1988, s. 176 – 179.
- HORÁK, Karol: *Evanjelium podľa Jonáša (Záborského)*. Bratislava : LITA, 1989.
- HURBAN VLADIMÍROV, Vladimír: *Historické hry. Dramatizácie. Libretá*. Ed. Michal Filip. Nový sad : Obzor, 1988.
- HURBANOVÁ, Ľudmila: *Kronika divadelného ochotníctva v Starej Pazove a iné*. Nový Sad : Obzor – Tvorba, 1993.
- CHALUPKA, Ján: *Orol tatranský*. [Bulletin k inscenácii]. Zvolen : Divadlo Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene, 2015.
- LINDOVSKÁ, Nadežda: *Feministická výzva slovenskej drámy*. Slovenské divadlo, 59, 2011, č. 3, s. 272 – 287.
- LINDOVSKÁ, Nadežda: *Zviditeľňovanie prehliadaného*. kód – konkrétne o divadle, 9, 2015, č. 5, s. 11 – 15.
- MAŠLÁROVÁ, Martina: *Orol tatranský vo Zvolene pristál na piedestál*. kód – konkrétne o divadle, 9, 2015, č. 5, s. 19 – 21.
- TOMKULJAKOVÁ, Alžbeta: *Ohlasy búrných dní*. Bratislava : LITA, 1971.

SUMMARY

Ludovít Štúr on Stage of Slovak Professional Theatres

Important figures in our history with interesting fates and unrevealed mysteries have often attracted playwrights and theater makers to process them into an artistic form. Historical figures, often those very contradictory, were an attractive topic for authors because did not have to build the dramatic conflict “in a cumbersome manner”, it was an immanent part of the life of the characters. And thus one of the most well-known Slovaks - Ludovít Štúr – has become the “main character” of Slovak dramatic works. The eventful destiny of this politician, codifier of Slovak, revolutionary and artist received several dramatic forms and stage directors transferred them on stage. The professional scene revived not only the fate of Štúr but also of other protagonists of our national history, but the theater makers viewed the figures of our history in various ways – from traditional visualization of the personality, through emphasizing mysterious life moments, to reinterpretation and demystifying the fate of Slovak Romantics. Several productions consistently eroded fixed cultural codes and myths and via provoking interpretations removed portrayed national activists from the pedestal of heroes. There are many more theatrical texts, dramatic compositions and stage performances where Štúr is either the main character or one of the main characters than we mention in our paper. However in many of these he only appears as one of the revolutionaries or one of several characters, so we do not discuss them in detail. We focus on those stage performances in which Štúr is the main character and on those that were somehow exceptional, specific, unique, and in the time of their creation captured not only the audience but also launched polemics among theater critics. All monitored productions have been staged in Slovak professional theater and have a common denominator – Štúr.

Ľudovít Štúr ako téma v medzivojnovnej publicistike

Interpretácia vybraných publicistických textov

Karol Csiba

Odpovedať na parciálnu otázku, aké má osobnosť Ľudovíta Štúra postavenie v literárnohistorickom výskume slovenskej literatúry, nemusí byť jednoduché. Konštatujem to aj s vedomím, že do tohto momentu existuje množstvo rozborov a interpretácií, v ktorých sa kombinujú životopisné, psychologické, historické, lingvistické a biologické metódy s metódami fiktívnymi. Naznačené východiská skúmania osobnosti odkrývajú občas protikladné pôsobenie individuálnych atribútov a spoločenského kontextu. Zabúdať by sme totiž nemali ani na dobové poučky a pravidlá, nakoľko každé obdobie disponuje značnou dávkou hodnotiacej zotrvačnosti. Práve s jej tlakom sa musí skúmaná osobnosť vyrovnávať. Odlišné sú napokon aj kategórie hodnotenia Štúrovho diela. Problémy s rozlišovaním týchto protikladov môžu nastať práve v momentoch, keď reflektovaná osobnosť a jej tvorba vytvárajú špecifický celok.

V prípade predkladanej materiálovo orientovanej štúdie sa zameriam na obraz Ľudovíta Štúra prítomný v medzivojnovnej publicistike. Pokúsim sa o interpretáciu vybraných textov publikovaných v časopisoch *Elán*, *Slovenské pohľady*, *DAV* a *Prítomnosť*, teda neobídem ani konfrontáciu periodík vychádzajúcich v Čechách a na Slovensku. Len pripomínam, že tomuto porovnaniu nebudem venovať širší priestor, hoci sa nevyhnem poznámkam o odlišných historicko-spoločenských východiskách týchto dvoch národných spoločenstiev. Predovšetkým ma bude zaujímať rôznorodosť spoločensko-umeleckých kontextov, do ktorých obraz osobnosti Ľudovíta Štúra v relatívne krátkom časovom úseku dejín zasiahol. Okrem pohľadov miestami až adorujúcich jeho

úlohu a význam v slovenských dejinách sa budem snažiť ponúknuť aj trochu iné prístupy. Bude v nich rezonovať kritickejší tón a snaha autorov meniť dominantný uhol pohľadu na Štúrovu verejnú činnosť.

Interpretáciu vybraných textov publikovaných v medzivojnovom období možno začať krátkou správou publikovanou v roku 1932 v časopise *Elán*. V rubrike *Knihy* nachádzame anotáciu reedície práce Ľudovíta Štúra *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských*¹. Podľa názoru redakcie tak dostáva čitateľ do rúk cennú a vzácnu knihu, ktorá ho oboznámi s málo známymi, či dokonca chybné interpretovanými Štúrovými názormi.² Podobné predsudky, neporozumenia, a dokonca „bludy“ v pomere českého prostredia k slovenskej kultúre nachádza aj Andrej Mráz v texte *V zajatí predsudkov a bezradnosti. O českom chápaní slovenského kultúrneho života*³. Obranu slovenskej národnej kultúry opiera o akýsi subjektívny náčrt minulosti, v ktorej zohráva kľúčovú úlohu práve osobnosť Ľ. Štúra, hoci jeho význam vníma ako viditeľne spochybňovaný. V článku o tom píše: „Štúrovo dielo organicky vyrástlo zo slovenského života a slovenský život ho sankcionoval. Iste treba vyšetriť všetky zložky, ktoré rozhodovali, že sa tento skutok u štúrovcov stal. Ale priamo nepochopiteľné je to usilovanie veľkej čiastky českých historikov tejto periódy slovenských dejín, ktorí stoj čo stoj chcú dokázať, že to je tragický omyl slovenského vývinu.“⁴ Len dopĺňam, že celý text sa dotýka predovšetkým témy uzákonenia spisovnej slovenčiny.

Osobnosť Ľ. Štúra sa vo viacerých textoch dostáva aj do spojitosti s prvým Kongresom slovenských spisovateľov (1936) usporiadaným v Trenčianskych Tepliciach. V jednom z nich argumentuje Milo Urban slovami o samostatnosti slovenskej literatúry a odmieta jej tzv. odvodzovania z českých „prameňov“, keďže podľa jeho vyjadrenia „už od

¹ ŠTÚR, Ľudovít: *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských. Spisy Ľudovíta Štúra sv. II. Vydala Matica Slovenská, 1932, Strán 264. Elán, 2, 1932, č. 7, s. 10.*

² Hodnotenia Štúrových vedeckých záverov sú jednoznačne pozitívne: „Štúrove úsudky sú originálne bystré a prenikavé, mnohé z výsledkov jeho skúmania potvrdzuje i dnešná odborná veda.“ Tamže, s. 10.

³ MRÁZ, Andrej: *V zajatí predsudkov a bezradnosti. O českom chápaní slovenského kultúrneho života. Elán, 4, 1934, č. 10, s. 1 – 2.*

⁴ Tamže, s. 1.

Štúrovských čias rástla samostatne a vo svojich vrcholných prejavoch vychodila rovno zo svetových koreňov“⁵. Podobné úvahy nájdeme aj v článku Tida J. Gašpara.⁶ Autor v ňom deklaruje svoj obdiv k celej štúrovskej generácii. Jej popredných predstaviteľov vníma ako výrazné individuality, ktoré však boli schopné spojiť svoje sily. Túto harmonizáciu vníma ako vzorovú pre medzivojnovú literárnu scénu na Slovensku, ktorej chýba takáto jednota. Do panteónu slovenských kultúrno-národných patriarchov, na ktorých odkaz by mali nadviazať mladé generácie, zaraďuje L. Štúra aj Ján Smrek, ktorý v jednom zo svojich úvodníkov uvažuje o dedičstve prvých tvorcov slovenskej národnej kultúry.⁷ Sugestívne o tom píše: „My sa, s generácie na generáciu, v medziach našich schopností a možností staráme, aby Andrej Sládkovič so Štúrom, Hviezdoslavom, Vajanským a ostatnými duchovnými patriarchami mohli pokojne spať v svojich hrobch.“⁸

Pohľad na dedičstvo štúrovskej generácie so sebou prináša aj otázku ich prozódie. V prípade textov publikovaných v časopise *Elán* to potvrdzujú príspevky Jozefa Ambruša a Bohuša Jureka.⁹ Rezonuje v nich značná nespokojnosť s diskusiou o tomto probléme. V prvom prípade autor odкрýva zámerný názorový antagonizmus účastníkov tejto odbornej debaty. Paradoxne druhý text túto tendenciu skryto potvrdzuje, keďže oba príspevky na seba konfrontačne nadväzujú. Jurekov článok sa totiž začína vetou: „V 9. čísle VII. ročníka *Elánu* vyšiel Ambrušov článok o štúrovskej prozódii, v ktorom autor chcel niekoľkými poznámkami poukázať na nové chápanie otázky. Keď si uvedomíme cieľ článku, prekvapí nás, že autor zaťažil celú prácu stálym opakovaním a rozvádzaním cudzích náhľadov, medzi ktorými je potom ťažké hľadať nové myšlienky a podnety.“¹⁰ Dokazuje tak Ambrušovo jednodu-

⁵ URBAN, Milo: Čo nám dal kongres slovenských spisovateľov. *Elán*, 6, 1936, č. 10, s. 1; K Štúrovmu odkazu sa vracia autor aj v texte URBAN, Milo: *Podceňovanie ľudu?* *Elán*, 7, 1936, č. 4, s. 1.

⁶ GAŠPAR, Tido J.: *Generálna línia*. *Elán*, 6, 1936, č. 10, s. 1.

⁷ SMREK, Ján: *Sme vecou nášho srdca*. *Elán*, 7, 1936, č. 1, s. 1.

⁸ Tamže, s. 1.

⁹ AMBRUŠ, Jozef: *K otázke štúrovskej prozódie*. *Elán*, 7, 1937, č. 9, s. 4 – 5; JUREK, Bohuš: *K otázke štúrovskej prozódie*. *Elán*, 8, 1937, č. 8, s. 5 – 6.

¹⁰ JUREK, Bohuš: *K otázke štúrovskej prozódie*. *Elán*, 8, 1937, č. 8, s. 5 – 6.

ché konštatovanie, že sa každý teoretik pozerá na tento problém z inej strany.

Celkom odlišný charakter má článok Mila Urbana publikovaný v decembri 1938.¹¹ V kontexte vzťahu českého prostredia k abstraktnej otázke „budovania slovenskej národnej jednoty“ a pod vplyvom politických zmien¹², ktoré tento vzťah determinovali, nachádza autor paralely medzi aktuálnou situáciou (aj svojou vlastnou) a reakciou na Štúrove aktivite. Odkazujú na to viaceré jeho vyjadrenia opakovane deklarujúce aspekt nepochopenia: „No, ako na českej strane nepochopili prirodzené, statočné snahy Štúrove, tak isto nepochopili ani snahy naše. A – dnes už môžeme si povedať – okrem veľmi málo výnimiek ani sa neusilovali o to. Videli v nás len odstávajúci konár, ktorý treba vrátiť českej korune.“¹³ Postava L. Štúra je v autorovom texte prezentovaná ako kľúčová vo vzťahu k viere v zachovanie národnej samostatnosti Slovákov. Jeho odkaz sa dostáva do pozície záväzného príkazu, ktorého historická pravda sa v zmenených štátoprávnych podmienkach iba potvrdzuje.¹⁴ Podobne dôležitú pozíciu má Štúr v texte Andreja Mráza publikovanom v *Eláne* v októbri 1938. Aj v ňom intenzívne rezonujú zmenené politické podmienky. Ich východiská nachádza autor práve v činnosti štúrovskej generácie a predovšetkým v osobe Štúra¹⁵. K jeho

¹¹ URBAN, Milo: *Na dobrej ceste. O našom pomere k Čechom*. Elán, 9, 1938, č. 1 – 2, s. 1 – 2.

¹² „6. októbra sa v Žiline zišiel výkonný výbor HSES, aby rozhodol o autonómii Slovenska. Predsedníctvo HSES schválilo Žilinský manifest, ktorým vyhlásilo autonómiu Slovenska. Vzhľadom na vážnosť situácie prišli do Žiliny i zástupcovia iných slovenských politických strán. Po spoločnom rokovaní sa zjednotili na autonómii Slovenska a prijali dokument – Žilinskú dohodu.“ In: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 2006, s. 148.

¹³ URBAN, Milo: *Na dobrej ceste. O našom pomere k Čechom*. Elán, 9, 1938, č. 1 – 2, s. 1.

¹⁴ V takýchto vetách je prítomný jednoznačný optimizmus: „Pred nami je cesta – my musíme ísť vopred, ďalej, vyššie v službách svojho slovenského národa, tak, ako nám to pred sto rokmi prikázal Ľudovít Štúr.“ Tamže, s. 2.

¹⁵ Len pre názornosť uvádzam jeho konštatovanie: „Ako sa vyvíjal český vzťah k slovenským literárnym dátam? Má hodne fáz. Do dramatickej napätosti dostával sa už v časoch Jána Kollára, keď Kollár z estetických a jazykových príčin forsíroval niektoré gramatické tvary slovenské a vyvolal tým odmietavú reakciu v českej kultúrnej

úlohe sa vracia aj v článku *Von zo skrytosti na pole činov*, ktorý publikuje v máji 1941.¹⁶ V oboch textoch vystupuje do popredia konfrontácia optimistickej súčasnosti s nepriaznivou minulosťou.

O Štúrovom duchovnom „testamente“ informuje pri príležitosti výročia jeho narodenia Milan Pišút¹⁷. Predstavuje ho ako prvého politického vodcu Slovákov a zároveň formovateľa národných a politických ideálov, ktoré sú stále aktuálne. Zároveň však autor konštatuje, že slovenská spoločnosť má stále problém uchopiť jeho dielo ako celok. Presnejšie o tom hovorí: „Štúr je stále živý, je medzi nami, a každá generácia sa musí s ním stretať. No ešte vždy nerovné je toto stretanie, lebo málokto Štúrove dielo zvládne ako celok.“¹⁸ Podobne „jubilijný“ charakter majú aj články, ktoré prepájajú postavu Štúra s výročím spisovnej slovenčiny.¹⁹ Prierez textami publikovanými v časopise *Elán* uzatvori článok s veľavravným titulom *Bratstvo slovenské*²⁰. Autor v ňom reaguje na prepojenie štúrovskej generácie, resp. Štúrovho životopisu s existenciou „bratstva“ slovenského, ktorého identita bola takmer mýtická. Ponúka aj takéto vysvetlenie: „Je tomu niečo vyše sto rokov, čo sa v Leipziger Allgemeine Zeitung zjavila vari prvá správa o tajných panslavistických spoločnostiach na Slovensku, konkrétne v Bratislave (...) určitú informáciu o pravej a skutočnej podstate tohto „bratstva“ podáva vlastne už Hurban v Štúrovom životopise (...) Podľa neho išlo o akési korešpondenčné združenie, o istý druh písaných novín v službe slovenského národa.“²¹

spoločnosti. Rozumie sa, reakcia bola ešte dôraznejšia v pomere k bernolákovskej literárnej slovenčine a priamo dramatická v časoch, keď Ľudovít Štúr a jeho pokolenie uzákonilo spisovnú slovenčinu.“ In: MRÁZ, Andrej: *Menia sa základy*. Elán, 9, 1938, č. 1 – 2, s. 1.

¹⁶ MRÁZ, Andrej: *Von zo skrytosti na pole činov*. Elán, 11, 1941, č. 9, s. 1.

¹⁷ PIŠÚT, Milan: *125 rokov od narodenia Ľudovíta Štúra*. Elán, 11, 1940, č. 2, s. 1.

¹⁸ Tamže, s. 1. Len pripomínam, že v tomto texte odkazuje na svoj starší článok, v ktorom sa venuje vzťahom štúrovskej generácie k českej kultúre (PIŠÚT, Milan: *K. H. Mácha a Slovensko*. Elán, 6, 1936, č. 8, s. 1 – 2).

¹⁹ RAPANT, Daniel: *Sto rokov spisovnej slovenčiny*. Elán, 13, 1943, č. 5, s. 1 – 6; STANISLAV, Ján: *Pri storočníci dnešnej spisovnej slovenčiny*. Elán, 14, 1943, č. 9, s. 1 – 2.

²⁰ RAPANT, Daniel: *Bratstvo slovenské*. Elán, 14, 1944, č. 9, s. 5 – 6.

²¹ Tamže, s. 5 – 6.

Interpretáciu textov publikovaných v časopise *Slovenské pohľady* začneme v roku 1936. Už v prvom čísle si Štúra ako jazykovedca všíma Ľudovít Novák²². Od úvodu deklaruje ambíciu predstaviť ho ako výraznú postavu slovenskej jazykovedy 19. storočia. Ako dôvod uvádza dovtedajšie informačné medzery, resp. nepravdy, ktoré trochu sugestívne komentuje: „O Štúrovi sa tvrdilo – v niektorých prejavoch cudzích slavistov sa podnes tvrdí –, že Štúr bol nedostatočne školeným jazykospytcom, ba že bol vôbec diletantom, čo sa len ochotnícky, neodborne zaoberal jazykovedou. Štúr vraj so stránky teoretickej nebol dostatočne pripravený a preto gramatická výstavba spisovnej slovenčiny bola nad jeho sily“²³. Ľ. Novák túto tézu odmieta. Podľa jeho tvrdenia je práve Štúr pokrokovým a moderným lingvistom, ktorý ako jeden z prvých v našom priestore pracoval s tzv. konceptom indoeurópskej porovnávacej jazykovedy, čo mal potvrdzovať aj počas prednášok na bratislavskom lýceu. Aj v ďalšej časti autor zdôrazňuje pozíciu Ľ. Štúra ako moderného a pokrokového jazykovedca, ktorého v tejto súvislosti často konfrontuje s Michalom Miloslavom Hodžom. Upozorňuje predovšetkým na rozdiely medzi nimi: „... u Štúra badať schopnosť postihnúť jasné zvláštnosti jazykovej sústavy ako takej, teda schopnosti zbaviť sa úplne historizmu... Táto vzácna vlastnosť Štúrova zreteľne vystúpi v porovnaní s Hodžom. Hodža, hoci nemal ani odborného jazykospytného vzdelania ako Štúr – bol samouk, diletant, ktorý vo svojich prácach skoro vôbec ešte nevyužíval metódy porovnávacieho jazykospytu ani hotové teórie –, podlieha v slovenskej jazykovede v nezdravej miere jednostrannému historizmu.“²⁴ Aj zvyšok porovnaní vyznieva jednoznačne v prospech Ľ. Štúra, no napriek tomu zostáva podľa jeho slov v tomto období ako jazykovedec nedocenený. Autor však zároveň dúfa, že sa k nemu moderná slovenská jazykoveda bude musieť v oveľa intenzívnejšej miere vrátiť. Len pripomínam, že v roku 1936 sú v *Slovenských pohľadoch* publikované okrem jazykovedných príspevkov aj štúdie, ktoré sa venujú prozódii básnikov „Štúrovej

²² NOVÁK, Ľudovít: Ľudovít Štúr ako jazykovedec. *Slovenské pohľady*, 52, 1936, č. 1, s. 1 – 10.

²³ Tamže, s. 2 – 3.

²⁴ Tamže, s. 5.

školy²⁵. Ich kľúčovou úlohou bolo vzbudiť širší záujem o formálnu stránku nielen štúrovskej poézie, ale aj dobovo aktuálnych básnických diel.

O význame Štúrovho duchovného dedičstva a o jeho kultúrnej „inkarnácii“ slovenského národa uvažuje vo svojej štúdii Stanislav Mečiar, ktorý upozorňuje na „zanedbané a jednostranné vysvetľovanie Štúrovho ‚skutku‘“²⁶. Pod pojmom skutok predstavuje také vlastnosti jeho činnosti, ktoré by každého presvedčili, že Štúrova snaha vplývať na premeny slovenskej spoločnosti nebola len „akousi romantickou ideou“. Podľa autora sú tie skutočné idey doposiaľ neobjavené. Zaraďuje k nim široko chápanú Štúrovu kultúrnu politiku, ktorá pre neho vykazuje znaky moderného kultúrno-politického programu zohľadňujúceho špecifickú situáciu slovenského „kolektívu“. Mečiar sa v tomto programe odvoláva predovšetkým na etické základy vychádzajúce z elementárnych spoločenských potrieb, ktoré sa nedali zúžiť iba do podoby akéhosi literárneho manifestu²⁷. Snaží sa negovať premisy podľa neho falošne dokazujúce, že Štúrove kultúrno-politické kroky boli v tomto kontexte pochybné, neuvedomé a najmä provinciálne obmedzené²⁸. Práve naopak, autor ich vníma ako pokrokové, osvetové a moderné. Aj z tohto dôvodu považuje za základ „bytostného“ dedičstva štúrovských čias funkčné prispôsobovanie vonkajších kultúrnych a spoločenských

²⁵ BARTEK, Henrich: Štúrovská prozódia. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 11. s. 622 – 629; REPTIŠ, Pavel: *K problémom štúrovskej prozódie*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 11. s. 611 – 621.

²⁶ MEČIAR, Stanislav: *Nad duchovným dedičstvom Štúrovým*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 1. s. 27 – 33.

²⁷ V texte o tom píše: „Úsilie vysvetliť a pochopiť Štúrov skutok ako literárny manifest sa nepodaril, lebo nebol to len manifest literárny, definovateľný z pohľadov akéhosi romantizmu, ale to bol široký kultúrny plán, politicky vykonávaný, alebo lepšie povedané, bol to kultúrno-politický program, ktorý štúrovci i revolučným podnikom chceli uskutočňovať.“ Tamže, s. 29.

²⁸ Poukazuje na to autorov citát: „Na tomto základe musíme odmietnuť i obvinenia nášho slovenského národného obrodzenia, ako by sme sa tým boli od svetovosti odlúčili a dostali do úzkeho, provinciálneho ovzdušia, ako by sme týmto boli uzavreli náš život do ‚karantény‘ a nepripúšťali prúdenie myšlienok svetových do prostredia domáceho.“ Tamže, s. 30.

vplyvov na slovenské prostredie. Význam Štúrovho odkazu ilustrovaný na pozadí stého výročia pamätnej vychádzky skupiny študentov bratislavského lýcea na Devín potvrdzujú aj ďalšie príspevky (aj samostatné básne), ktoré majú značne oslavný charakter²⁹.

Dobový obraz Ľudovíta Štúra dotvárajú rovnako texty, ktoré si všímajú jeho vzťahy s najbližšími spolupracovníkmi. Patrí k nim aj rozsiahlejšia štúdia Andreja Mráza publikovaná v roku 1936 pod názvom *Pomer Jána Kalinčiaka k Ľudovítovi Štúrovi*³⁰. Ako určitá synekdocha pôsobí jedna z úvodných charakteristík, ktorá je zároveň kľúčovým východiskom k autorovmu uvažovaniu o prepojení životných osudov týchto dvoch postáv: „No Štúr a Kalinčiak boli jednako výrazné protichodné povahy a trvácna zhoda medzi nimi nebola možná. Štúrov pracovný pátos, jeho hrdinská odvaha púšťať sa do najsmelších podnikov, národnej veci obetovať všetko, romantická dôvera v úspech práce a ružovú budúcnosť, to všetko boli prvky, ktoré v skeptickej, individualistickej, kritickejšej povahe Kalinčiakovej nemohli nájsť na celej čiare súhlasný ohlas.“³¹ Text si všíma detaily ich pováh, sugestívne hodnotenie sa strieda s dôležitými faktami, no predovšetkým chce prostredníctvom čiastočnej konfrontácie predstaviť dve kľúčové postavy štúrovskej generácie.

Predstavu Štúra ako politika ponúka v tejto súvislosti štúdia Karola Goláňa *Štúrove reči na slovanskom sjazde roku 1848*³². Autor ho vníma ako ústredného stratéga modernej slovenskej politiky a „jeho snemové reči majú celú skutočnosť zdravého demokratizmu“³³, ktoré ho predurčovali k nespochybniteľnému vodcovstvu. Napriek všetkým okolnostiam slovenského politického života oceňuje spoľahlivosť Štú-

²⁹ J – S.: *Storočnica prvej slovenskej vychádzky na Devín*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 4, s. 239; DILONG, Rudolf: *Pamiatke Ľudovíta Štúra*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 4, s. 193.

³⁰ MRÁZ, Andrej: *Pomer Jána Kalinčiaka k Ľudovítovi Štúrovi*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 6 – 7, s. 333 – 349.

³¹ Tamže, s. 333.

³² GOLÁŇ, Karol: *Štúrove reči na slovanskom sjazde roku 1848*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 8 – 9, s. 417 – 429.

³³ Tamže, s. 418.

rovej úvahy o budúcej národnej orientácii Slovenska³⁴. V tomto jeho „vodcovskom“ koncepte imponuje publicistom aj deklarovaná názorová nekompromisnosť, čo dokazujú takéto formulácie: „Štúr nepoznal kompromis ani medzi svojimi najbližšími, kráčať rezolútne podľa príkazov najvyššieho záujmu národného (...) jasne kráčať za cieľom a drvil protivníkov slovenskej veci na všetkých stranách i v samotnom prostredí slovenskom.“³⁵ Aj z tohto dôvodu ho autor textu vníma ako vzor pre myšlienkový profil slovenského národného socializmu, ktorý podľa jeho slov nadväzuje na Štúrov odkaz prítomný ako podoba nespochybniteľného zákona v „radostnej slovenskej prítomnosti“, čo je symptomatické najmä po zmene spoločensko-politickej situácie na Slovensku³⁶.

Odlišnú podobu reakcie na štúrovskú tému (hoci aj v tomto prípade súvisí s výročím narodenia) nájdeme v textoch publikovaných v časopisoch *DAV* a *Prítomnosť*. V prvom prípade autor hneď na začiatku svojho príspevku ponúka takéto hodnotenie: „Bol to smutný pohľad, čo urobila zo Štúra slovenská meštiacka tlač pri príležitosti 120. výročia jeho narodenín. Maximum toho, na čo sa zmohla, bol Štúrov životopis, „okrídlený“ niekoľkými epitetami ako bohatier a pod. (...) A tak tedy sa zdalo, že vzdor veľkej chuti k oslavám (ostalo iba pri chuti), Štúr je pre slovenskú prítomnosť už mŕtvy. Tak sa zdalo, ako hovoriť, podľa slovenskej meštiackej tlače. V skutočnosti Štúr neprestal byť živým problémom.“³⁷ Podobný typ uvažovania vidíme v článku aj ďalej. Autor hovorí o Štúrovom prekonávaní slovenského provincializmu, keďže myšlienkové východiská opiera o štúdium hegelovskej filozofie dejín a týmto spôsobom sa snaží koordinovať život slovenskej spoločnosti spolu so svetovým vývojom. Istý neúspech týchto Štúrových snáh pripisuje autor na vrub vtedajšej „nevyvinutej slovenskej buržoázii“.

³⁴ „Tento náznakový národný demokratizmus, vyslovovaný v niekoľkých petičných akciách, bolo z jari 1948 zrazu formulovať i ako národný program politický, a táto úloha nemohla pripadnúť inému ako Štúrovi.“ Tamže, s. 418.

³⁵ KMENT, Adam: *Spomienky. Ľudovít Štúr*. Slovenské pohľady, 65, 1940, č. 11, s. 663.

³⁶ 14. marca 1940 – prijatie zákona o samostatnom Slovenskom štáte. In: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 2006, s. 152.

³⁷ ŠEFRÁNEK, Július: *Štúr, ako téma*. DAV, 8, 1935, č. 6, s. 5.

Okrem toho upozorňuje na kritiku „štúrovcov“ zo strany hlasistov³⁸, ktorí podľa jeho slov týmto odmietavým gestom začali svoju politickú činnosť. Ani ich však nepovažuje za tých, ktorí by boli schopní napraviť podľa jeho slov Štúrovu historickú chybu a ovplyvnili tak vývoj slovenskej spoločnosti smerom k „skutočnému pokroku“. V texte o tom píše: „Hlasisti ako ideológovia slovenských kapitalistov nemohli svojho času vidieť budúcnosť sveta v inom svetle, ako ju videli, a netreba sa ani čudovať, že pokiaľ ide o diaľku perspektív, boli obmedzenejší ako Štúr. Veď oni dokonca videli prameň všetkých Štúrových chýb v Hegelovej filozofii.“³⁹ Ako nositeľov týchto „pokrokových“ hodnôt autor identifikuje slovenský proletariát, ktorý sa začína organizovať.⁴⁰ V závere uvažuje o formulovaní Štúrovho odkazu. Jeho poslednú etapu vidí v socialistickej spoločnosti.

Do širokého kontextu vzťahov medzi slovenskou a českou literatúrou vťahuje osobnosť L. Štúra v jednom zo svojich článkov publikovaných v časopise *Prítomnosť* aj Alexander Matuška⁴¹. Pokúša sa v ňom analyzovať dôvody a zmysel slovenského „separovania“ sa, resp. „rozkolu“ medzi oboma národnými spoločenstvami. Nenachádza výlučne jazykové alebo politické príčiny, hovorí skôr o známkach rúcajúceho sa zväzku dvoch partnerov, „z ktorých jeden silnejší, napätím svojich síl a snažením vrastá a vraduje sa v Európu, zatiaľ čo druhý zostáva u prstonárodnosti a chce sa na veky vekov chápať ako dákasí svetová

³⁸ „Hlasisti – skupina mladých liberálov, názorovo nevyhranená a organizačne nepevná (...) Pomenovanie dostala podľa časopisu Hlas, ktorý vydávali od 29. júna 1898. Jej hlavnými osobnosťami boli V. Šrobár, P. Blaho, F. Houdek, čiastočne aj M. Hodža. Hlasisti odsudzovali národný útlak, považovali ho za príčinu zaostalosti Uhorska. Kritizovali konzervatívny program, pasívnu politiku a rusofilstvo martinského centra Slovenskej národnej strany.“ In: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 2006, s. 152.

³⁹ ŠEFRÁNEK, Július: *Štúr, ako téma*. DAV, 8, 1935, č. 6, s. 6.

⁴⁰ Dokumentujú to autorova jednoznačná téza: „Skutočne základná zmena v slovenskej situácii sa datuje až od doby, čo sa slovenský proletariát politicky emancipoval od slovenskej buržoázie, teda prakticky od vzniku komunistickej strany.“ Tamže, s. 6.

⁴¹ MATUŠKA, Alexander: *Česká a slovenská literatúra*. *Prítomnosť*, 15, 1938, č. 14, s. 220 – 221.

rarita a vesmírne unikum. Ten prvý si ostatne podržoval vždy vedenie, kdežto druhý bol stále retardačný⁴². Všetko zvyšné charakterizujúce tento pomer považuje autor za literárnohistorickú konštrukciu a mýtus. Ani jazykové rozdelenie nepovažuje za fakt, ktorý by robil zo Slovákov rovnocenného partnera Čechom (iba o niečo rovnocennejších, ako boli predtým). Poukazuje na skutočnosť, že práve „štúrovci“ uvádzali ako jeden z dôvodov odluky českú orientáciu na Západ. Ten vnímali ako synonymum civilizačnej skazenosti. O ich vlastnom kultúrnom smerovaní na porovnanie píše: „Osobná kultúra štúrovcov je nemecká a ani nie nemecká, ale pruská, luteránsko-dogmatická. V Nemecku sa naučili mudrovať, nie myslieť, citlivuškáriť a nie byť citlivými.“⁴³ Práve tento „rozkol“ podľa autora spôsobil, že sa všetky európske progresívne spoločensko-kultúrne trendy vyhli priestoru Slovenska. Na ňom sa podľa jeho slov darilo všeobecnej zaostalosti, ktorý zamieňa za spojenie zdravý vývin.⁴⁴ Len dopĺňam, že celý text vníma samotný autor podľa vlastného vyjadrenia ako subjektívny názor jednotlivca, ktorý si vo viacerých bodoch nie je istý sám sebou a očakáva diskusiu prinášajúcu „plodnejšiu pravdu“, ako je tá jeho.

Na záver sa pokúsim aspoň o čiastkovú rekapituláciu, teda fragmentárnu odpoveď na otázku, čo znamená problém Štúr ako téma (tento názov som si, mimochodom, požičal z titulu jedného z predstavených článkov) pre medzivojnovú publicistiku. Neúplnosť tejto odpovede zabezpečuje na primárnej úrovni výberový charakter celého príspevku. S istotou sa dá tiež povedať, že samotný výsledok tohto materiálového exkurzu bude mať celkom určite viaceré nie vždy vzájomne kompatibilné podoby. Na malej ploche zachytený obraz osobnosti Ľudovíta Štúra sa tak dostáva do rozličných kontextov, ktoré nie vždy museli zohľadňovať snahu o akceptovateľnú mieru objektívnosti. Vo viacerých prípadoch registrujeme snahu autorov sprostredkovať málo

⁴² Tamže, s. 220.

⁴³ Tamže, s. 220 – 221.

⁴⁴ „(...) ‚zdravie‘ je príčinou, že sa kultúra u nás chápe predovšetkým ako to, čím človek pokúša Boha. Zo ‚zdravia‘ sa zrodilo ‚mesiášstvo zaostalosti‘, ako to ktorý nazval ‚zdravie‘ spôsobilosti, že je Slovákov cudzím nie to, čo poznal, ale zavrhol, ale to, k čomu ani neprivoňal.“ Tamže, s. 221.

známe, resp. nesprávne interpretované názory na analyzovanú historickú postavu. Táto súvislosť sa objavuje najmä v prípadoch, keď sa do centra pozornosti dostáva subjektívna rekonštrukcia pomeru medzi českým prostredím a slovenskou politicko-kultúrnou scénou. Rovnako je prítomný v príspevkoch reflektujúcich prvý Kongres slovenských spisovateľov (1936) organizovaný v Trenčianskych Tepliciach. Štúr sa v nich stáva veľmi často synekdochou celej „štúrovskej generácie“, pri ktorej autori deklarujú svoj obdiv. Imponuje im najmä predstava výrazných individualít spájajúcich sa v kľúčových obdobiach do väčších kolektívov. Samotného L. Štúra zaraďujú do čela panteónu slovenských osobností. Nezabúdajú ho predstaviť ako politického vodcu Slovákov a zároveň formovateľa národných a politických ideálov, ktoré viacerí autori považujú v medzivojnovom období za aktuálne. V ďalších implicitných portrétoch sledujeme osobnosť Štúra v kontextoch jazykovedy či prozódie. Pri skúmaní publicistického materiálu sa nevyhneme ani spájaniu jeho myšlienkového dedičstva s budovaním socialistickej spoločnosti. Predložený obraz na záver dotvorí dobová kritika Štúrovho postupného odmietania západnej kultúry, čo v očiach autora konkrétneho článku súvisí so všeobecnou, nielen umeleckou zaostalosťou.

Napriek tejto rôznorodosti východísk a predložených pohľadov prítomných v textoch však konštatujem, že samotná osobnosť Ľudovíta Štúra nie je v medzivojnovnej publicistike v centre záujmu autorov. Ak vynecháme štúdie, ktoré si všímajú špecifika prozódie „štúrovskej“ generácie, resp. texty analyzujúce Štúrov lingvistický prínos, veľká časť článkov jeho odkaz skôr pragmaticky využíva (viaceré výročia spojené s jeho osobou nevynímajúc) ako určitý argumentačný štít pri názorových konfrontáciách. Väčšina textov je ideologicky presne vyhranená a zodpovedá jednoznačným definíciám⁴⁵, čo asi celkom očakávane zodpovedá pohybom spoločenského a kultúrneho života medzi dvoma vojnami⁴⁶.

⁴⁵ K tomu pozri bližšie FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha : Triáda, 1998, s. 167; HUTCHEON, Linda: *Nový pohľad na národný model*. Slovenská literatúra, 51, 2004, č. 2, s. 136.

⁴⁶ Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0177/13 *Autor a subjekt II. Podoby autorstva a subjektivity v slovenskej literatúre*.

Literatúra a pramene

- AMBRUŠ, Jozef: *K otázke štúrovskej prozódie*. Elán, 7, 1937, č. 9, s. 4 – 5.
- BARTEK, Henrich: *Štúrovská prozódia*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 11, s. 622 – 629.
- DILONG, Rudolf: *Pamiatke Ľudovíta Štúra*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 4, s. 193.
- FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha : Triáda, 1998.
- GAŠPAR, Tido J.: *Generálna línia*. Elán, 6, 1936, č. 10, s. 1 – 2.
- GOLÁŇ, Karol: *Štúrove reči na slovanskom sjazde roku 1848*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 8 – 9, s. 417 – 429.
- HUTCHEON, Linda: *Nový pohľad na národný model*. Slovenská literatúra, 51, 2004, č. 2, s. 132 – 148.
- J – S.: *Storočnica prvej slovenskej vychádzky na Devín*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 4, s. 239.
- JUREK, Bohuš: *K otázke štúrovskej prozódie*. Elán, 8, 1937, č. 8, s. 5 – 6.
- KMENT, Adam: *Spomienky. Ľudovít Štúr*. Slovenské pohľady, 65, 1940, č. 11, s. 663 – 664.
- Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 2006.
- MATUŠKA, Alexander: *Česká a slovenská literatúra*. Prítomnosť, 15, 1938, č. 14, s. 220 – 221.
- MEČIAR, Stanislav: *Nad duchovným dedičstvom Štúrovým*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 1, s. 27 – 33.
- MRÁZ, Andrej: *Menia sa základy*. Elán, 9, 1938, č. 1 – 2.
- MRÁZ, Andrej: *Pomer Jána Kalinčiaka k Ľudovítovi Štúrovi*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 6 – 7, s. 333 – 349.
- MRÁZ, Andrej: *Von zo skrytosti na pole činov*. Elán, 11, 1941, č. 9, s. 1.
- MRÁZ, Andrej: *V zajatí predsudkov a bezradnosti. O českom chápaní slovenského kultúrneho života*. Elán, 4, 1934, č. 10, s. 1 – 2.
- NOVÁK, Ľudovít: *Ľudovít Štúr ako jazykovedec*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 1, s. 1 – 10.
- PIŠŮT, Milan: *K. H. Mácha a Slovensko*. Elán, 6, 1936, č. 8, s. 1 – 2.
- PIŠŮT, Milan: *125 rokov od narodenia Ľudovíta Štúra*. Elán, 11, 1940, č. 2, s. 1.
- RAPANT, Daniel: *Bratstvo slovenské*. Elán, 14, 1944, č. 9, s. 5 – 6.
- RAPANT, Daniel: *Sto rokov spisovnej slovenčiny*. Elán, 13, 1943, č. 5, s. 1 – 6.

- REPTIŠ, Pavel: *K problémom štúrovskej prozódie*. Slovenské pohľady, 52, 1936, č. 11. s. 611 – 621.
- SMREK, Ján: *Sme vecou nášho srdca*. Elán, 7, 1936, č. 1, s. 1.
- STANISLAV, Ján: *Pri storočníci dnešnej spisovnej slovenčiny*. Elán, 14, 1943, č. 9, s. 1 – 2.
- ŠEFRÁNEK, Július: *Štúr, ako téma*. DAV, 8, 1935, č. 6, s. 4 – 6.
- ŠTÚR, Ludovít: *O národných povestiach a piesňach plemien slovanských. Spisy Ludovíta Štúra sv. II. Vydala Matica Slovenská, 1932, Strán 264*. Elán, 2, 1932, č. 7, s. 10.
- URBAN, Milo: *Čo nám dal kongres slovenských spisovateľov*. Elán, 6, 1936, č. 10, s. 1.
- URBAN, Milo: *Na dobrej ceste. O našom pomere k Čechom*. Elán, 9, 1938, č. 1 – 2, s. 1 – 2.
- URBAN, Milo: *Podceňovanie ľudu?* Elán, 7, 1936, č. 4, s. 1.

Summary

Ludovít Štúr as a Theme in Periodicals in the Interbellum Period Interpretations of Selected Text

In the case of the presented material-oriented study I will focus on the image of Ludovít Štúr present in the interbellum journalism. I will attempt to reconstruct the selected texts published in journals: *Elán*, *Slovenské pohľady*, *DAV*, and *Přítomnost*. This means that I will not avoid a confrontation of periodicals published in the Czech Republic and Slovakia. I remind the reader that I will not devote a lot of space to this comparison, although I cannot avoid notes on different historical and social starting points of these two national communities. I will be particularly interested in the diversity of social and artistic contexts that were influenced in a relatively short historical period by the image of Štúr's personality. Besides the texts that almost adored his role and importance in the Slovak history, I will also try to offer slightly different approaches – texts resonating with a more critical tone written by authors attempting to change the dominant point of view on Štúr's public activities. I will only suggest a possible ideological orientation of the researched materials, but this topic will not be discussed in detail, because the essence of the work is based on a certain reading “manipulation” of the periodical material.

Kultúrno-jazykový obraz Slovanov a Slovákov v diele Ľudovíta Štúra

Juraj Dolník

Štúrova nastavenosť na pragmatickopravdivý obraz slovenskosti

Ľudovít Štúr konštruoval kultúrno-jazykový obraz Slovákov v duchu svojej predstavy o ich mieste medzi národmi, utvorenej na základe svojej túžby po všeobecnom uznávaní duchovnej prominentnosti slovan-ského živlu, zahŕňajúceho aj slovenský element. Hoci jazyk je súčasťou kultúry, hovoríme o kultúrno-jazykovom obraze, aby sa vyzdvihla jeho dominancia pri konštruovaní tohto obrazu. Prispôbovaním konštruovania tohto obrazu svojej predstave a túžbe Štúr vypovedá pragmatizovanú pravdu, takú, ktorá – podľa jeho presvedčenia – je v optimálnom súlade s objektívnymi národnoexistenčnými potrebami a záujmami Slovákov. Hľadal pravdu, ktorá najlepšie vyhovuje týmto potrebám a záujmom a ktorá je najpevnejšou oporou pri ich realizácii (nie je to nič výnimočné, riadenie sa pragmatickou pravdou bolo a zostalo legitímnym spôsobom spájania poznávania s riešením životných problémov za rozličných okolností). Štúr však, samozrejme, nechápal svoju pravdu ako pragmatizovanú, účelovú, ale ako korešpondenčnú, teda objektívnu, lebo taká pravda je najsilnejšou argumentačnou bázou pri presvedčaní o oprávnenosti nárokov slovenského národa, resp. pri ich obrane. Jeho vzdelanie a odborná rozhladenosť ho priviedli k tomu, že cestu k takej pravde našiel v nemeckej objektívnoidealistickej filozofii, ktorou si pomohol pri identifikácii prapríčiny existencie slovenského národa a tým aj pri zdôvodňovaní nárokovania Slovákov na národnú rovnoprávnosť. Aplikoval herderovskú substanciálnu koncepciu národa, založenú na ideí o objektívnej existencii nemateriálnej entity – substancie, ktorou je ľudstvo v podobe jeho duchovnej potencie. Táto

potencia, tvorivá sila ducha ľudstva, je vyčerpaná kultúrnou rozmanitosťou národov, pričom kultúra národov je prejavom ich ducha, istého druhu podsubstancie. Fundamentálnou manifestáciou ducha národa je jazyk, takže existencia národa sa preukazuje tým, že má jazyk, v ktorom sa prejavuje jeho duchovná osobitosť. Štúr ukazoval, že stredná slovenčina je zreteľným prejavom duchovnej osobitosti, takže Slováci sú osobitným národom. Prapríčina existencie slovenského národa – ako každého iného národa – teda tkvie v tvorivej sile ducha, ktorého imanentnou vlastnosťou je, že sa manifestuje v životných formách, čoho nevyhnutným (zákonitým) následkom sú národy. (Aj) slovenský národ je metafyzická nevyhnutnosť (metafyzická vzhľadom na spôsob existencie ducha, substancie¹).

Herderovská koncepcia národa logicky vyúsťuje do kultúrneho relativizmu: národy sú varianty ľudstva, variantné manifestácie jeho ducha, takže jeden národ nemôže byť lepší ako iný. Nepripúšťa ani kultúrny evolucionizmus, teda evolučnú hierarchizáciu národov, hierarchizáciu v zmysle „nachádzajúce sa na odlišnom vývojovom stupni“. V tomto momente sa však Štúr rozchádza s touto koncepciou. Substančnú tézu rozvíja tak, že dospieva ku kultúrnemu evalucionizmu (porov. s evolucionizmom) na etnocentrickom podklade. Je to výrazný prejav pragmatizácie jeho pravdy, jej podriadenosti „svätému“ účelu: poslúžiť národnej veci. Pravda, Štúrov etnocentrizmus nebol nejakým ideovým anarchizmom v danom čase a okolí, naopak, bola to myšlienková reakcia analogická s myšlienkovým správaním protagonistov národov v širšom životnom priestore Slovákov. Štúr potreboval takú pravdu o národe, ktorá by – vzhľadom na postavenie Slovákov medzi národmi – svojou hĺbkou a tým svojou poznávacou silou podoprela tézu o duchovnej veľkosti slovanského národa a v rámci neho slovenského kmeňa (podľa vtedajšej terminológie: slovanský národ sa členil na kmene). Metodológiu kultúrneho evalucionizmu, založenú na etnocentrizme, potreboval na to, aby vedecky zlegitímnil túto tézu

¹ Širší výklad tejto problematiky sa podáva v prácach: DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 204 – 214 a DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava : Veda, 2010, s. 255 – 264.

a preukazovanie jej pravdivosti a aby mohol vedecky argumentovať v prospech oprávnenosti národnoemancipačných aktivít Slovákov.

Štúrov slovanský etnocentrizmus a lingvocentrizmus

Kultúrny evalucionizmus, a teda normatívny prístup k národom, Štúr vyjadruje takto: „Nie je národ ako národ, a práve takú rozličnosť, akú medzi jednotlivými ľuďmi bohato i chudobne duchovne obdarovanými vidíme, vidíme i pri národoch, t. j. sú národy na ducha bohaté, citom plné, umom bystré, myslou hlboké, vôľou mocné, druhé zas chudobné, ktorým toto alebo všetko, alebo moc z toho chýbí“ (s. 194)² a pridáva argument vyvodený z vlastnej reflexie kultúrnej produkcie národov: „Keby bol národ ako národ, to by mohli i Turci, Mongoli a hocakí ľudia vyvieť to, čo vyviedli napr. Gréci, Rimanovia, Germáni, alebo čo máme vyvieť my Slovania, a predsa oni nič z toho, ba ani tomu dačo rovného nevyviedli a ani v budúcnosti, koľkokoľvek by sa aj namáhali, nevyvedú“ (tamže, s. 194). Vsuvka „alebo čo máme vyvieť my Slovania“ signalizuje priklonenosť Štúra k etnocentrizmu. Pokračuje: „Slovanský národ prevyšuje z tohto ohľadu všetky druhé národy a je národ v opravdivom zmysle kmeňovitý, a tak aj národ veľmi bohatým duchom obdarovaný, živosti i čerstvoty plný, svieži, tvorivý“ (s. 195). Ukazovateľom dominantnosti ducha slovanského národa je jeho rozvetvenosť – kmeňovitosť: „Kmeňovitosť ... je ... znamením veľkej sily duchovnej v ňom sa ukrývajúcej, živosti a čerstvej hýbavosti národa“ (s. 121). „Kmeňovitosť teda národa je ... svedectvo ... o vyššej jeho duchovnosti“ (s. 122). Štúrov myšlienkový konštrukt, ktorý, pravda, nie je výplodom jeho myšlienkovej originalnosti, je logicky priezračný a navádza na vnímanie výroku o veľkej duchovnej sile Slovanov ako objektívne pravdivý: dôkazom jeho pravdivosti má byť empirické poznanie ich rozčlenenosti. Jeho logika je jasná: čím väčšia je duchovná

² Všetky citácie pochádzajú z vydania ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007 (bez udania názvu jednotlivých citovaných prác v zozname použitej literatúry).

silu národa, tým rozmanitejšie sú jeho prejavy. Sila ducha pripúšťa len také obmedzenie rozmanitosti jeho prejavov, ktoré sa rovná jej vyčerpanosti.

Etnocentrický moment v jeho konštrukte sa zjavuje pri otázke, prečo práve slovanský národ je „veľmi bohatým duchom obdarovaný“, a teda je meradlom duchovnej vyspelosti národov. Ani Štúr nehľadal inú odpoveď, akú etnocentrizmus vsugerúva: je to dané vyššou mocou. A tak v jeho spisoch čítame, že slovanský národ je taký, „jaký mu história sveta zaslúbila“ (tamže, s. 122), že „my v histórii sveta osobné polozenie zaujímame a k životu zvláštnemu povolání sme“ (s. 129), že máme žiť život, „aký je Slovanom od Všemohúceho súdený“ (s. 131), že slovanský národ ukáže svetu, čo je opravdivá sloboda, „keď sa duchu vesmíru zalúbi povolať ho k práci svetovej“ (s. 353) a že musíme rozmnožovať „vznešenosť a slávu ducha, ktorému zalúbilo sa vybrať národ náš za podkladok činnosti svojej“ (s. 197). Štúr teda mlčky vychádza z toho, že do realizácie tvorivejencie ducha ľudstva – substancie –, ktorá sa prejavuje v existencii rozličných národov, bez objektívneho podkladu na ich hierarchizáciu (čo vedie k idei kultúrneho relativizmu), zasahuje vyššia moc, a to tak, že národy ako plody ducha ľudstva nie sú rovnomernými manifestáciami jeho potencíe (nie sú rovnomerne „obdarované“ tým, čo je v potencii ducha). Je v tom spravodlivosť vyššej moci, ktorá je nad rámcom chápania človekom? Taká interpretácia korešponduje so Štúrovým ideovým svetom a zodpovedá tomu, na čo potreboval koncepciu národa. Etnocentrizmus, vyplývajúci z chápania národa ako manifestácie ducha ľudstva poznačenej zásahom vyššej moci v duchu jej vlastnej spravodlivosti, Štúr inštrumentalizoval na zosilňovač slovenského národného vedomia a sebavedomia, a teda aj národnej integrity Slovákov, vychádzajúc z efektov, ktoré sú vyvolávané vedomím príslušnosti k sociálno-kultúrnej formácii – k Slovanom – predurčenej na prominentnú pozíciu v konštelácii národov so zreteľom na duchovný rozvoj ľudstva. Tými efektmi sú vnútorná posilnenosť („cítíme sa silnejší“, resp. „uvedomujeme si svoju silu“), hrdosť a povzbudenosť ku konaniu, akú si vyžaduje duchovne prominentná formácia. Oporou jeho etnocentrizmu bolo aj známe Herderovo vnímanie Slovanov ako nositeľov budúcej svetovej kultúry s poslaním realizovať ideál najvyššej humánnosti.

Štúr poukazuje aj na indikátory predpokladu na toto poslanie. Tými ukazovateľmi sú pre neho piesne a slová v nich. Až pateticky vyhlasuje, že od Slovana „hovornejšieho a spevnejšieho niet na zemi! A preto i pravdivo, i významne nazval sa národ náš Slovanom, t. j. národom slovným, spevným“ (s. 361 – 362; Štúr sa odvolával na to, že výraz slovo u Slovanov znamená aj pieseň). Na vyzdvihnutie piesne ako výtvoru ľudského ducha vrcholnej kvality použil hierarchizáciu umenia založenú na tom, ako daný druh umenia umožňuje naplno vyjadriť hĺbku ducha. Stupnica od najjednoduchšieho k najdokonalejšiemu umeniu podľa neho vyzerá takto: architektúra („budovníctvo“) → sochárstvo → malba → hudba → básnictvo. A piesne patria k „prostonárodnému“ básnictvu. Kým „Ind (sa vyslovuje) budovami chrámov ohromných, Peržan knihami svätými, Egyptan pyramídami..., Grék (sa) vyslovuje ... v sochách krásnych, Románi v malbe čarovnej, Germáni v hudbe dojímavej, Slovania ... vyliali dušu a myseľ svoju v povestiach, piesňach a spevoch pohnutlivých“ (s. 361), čiže Slovanom je vlastný „najľudskejší tento spôsob vyslovenia sa“ (slovo, reč je najvlastnejší príznak človeka), takže „musí byť aj duša ich ľudskejšia od tamých“ (s. 362). Národ, ktorý sa odlišuje od iných národov tým, že jeho spôsob duchovnej existencie je dominantne určený najdokonalejším umením, má predpoklad na plnenie najvyššieho poslania: byť protagonistom humanizačnej nápravy ľudstva. Z čoho vyrastá predpoklad na najvyššie poslanie? Jeho koreň nachádza aj Štúr v naturálnosti človeka, v jeho prirodzenosti, v určnosti jeho podstaty prirodzenosťou, v jeho zviazanosti s tým, čo mu je dané: „Nie je dané človeku obrátiť navnivoč prirodzenosť svoju...“ (s. 378). Nemôže a, pravdaže, nemá sa jej zbaviť, naopak, pomocou nej má „vznešenosť a vyššie určenie svoje objavovať“ (tamže). Toto svoje určenie objavuje tým, že prežíva alebo si aj uvedomuje dialektiku seba a prírody: on je v prírode a príroda je v ňom. Táto jednota je prirodzeným stavom človeka, v ktorom „môže on a má stať vždy verný povolaniu tomu, ktoré prijal človek napospol od ducha“ (tamže). Keďže slovenská pieseň oslavuje „toto postavenie človeka v prírode“ (tamže), čiže sa v ňom odráža prirodzenosť človeka, je svedectvom toho, že Slovania spĺňajú predpoklad na vznešené a šľachetné činy, činy v duchu humanizmu.

Štúrova etnocentrická interpretácia slovanského „národa“ bola reakciou na mocenské pomery v Uhorsku, ktoré určovali reálne po-

stavenie Slovanov v ňom, ich reálny život. Bola to idealizačná interpretácia v mene nastolenia funkčnej opozície reálne vs. ideálne vo vzťahu k životu Slovanov a k ich budúcnosti. Štúr ich idealizoval, aby ich reálnemu životu dal perspektívu, aby ich povzbudil, presviedčajúc ich, že „všetky deje kmeňov našich sú ... len predsieň budúcich dejov väčších a významnejších“ (s. 382). Idealizácia vo všeobecnosti je výplodom duševného stavu človeka „chcel by som, aby to tak bolo“, navodzovaného prežívaním alebo uvedomovaním si vlastnej obmedzenosti danou realitou a túžbou po jej prekročení, po vymknutí sa z nej a po „čistej realite“, po takej, ktorá je zbavená toho, čo vníma ako nedokonalosti danej reality (v tomto duševnom stave sa prenáša do Platónovho sveta ideí). Štúr reagoval na obmedzenosť Slovanov mocenskými pomermi v danej uhorskej realite idealizovaným zobrazením ich duchovno-mravných podstaty (ako národa s najbohatším, najhlbším duchom, ktorý vyslovuje najľudskejším spôsobom, ako národa, ktorý sa „od nikoho v šetrnosti a láske k blížnemu napospol prevýšiteľ nedá a nikde zaiste hlas ľudský vrúcnejšieho ohlasu nenájde“ – s. 381 –, ako národa, v povahe ktorého nachádzame optimálny súzvuk ducha s prírodou, čo je znakom jeho vernosti k prirodzenosti človeka), „čistej“ vnútornej slovanskej reality, ktorú dával do kontrastu s vonkajšou realitou, ovládanou sociálnou a etnickou nerovnosťou a zasahovanou falošným racionalizmom a liberalizmom zo Západu, prinášajúcim duchovný a mravný úpadok. Vonkajšiu realitu kritizoval a odmietal, ale zmeniť ju nemohol. Táto obmedzenosť ho stimulovala k idealizácii slovanského živlu, ku konštrukcii takého duchovno-mravného obrazu Slovanov, ktorý by svedčil o tom, že oni sú jedinou dejinnou alternatívou k deformovanej aktuálnej realite. Pravda, Štúr to prezentoval ako objektívne jedinú opravdivú alternatívu – malo to vyplývať z jeho objektívnoidealistickej filozofie národa –, teda nie ako niečo, čo vzišlo zo zbožného želania, z túžby slovanského subjektu bez toho, aby bola podložená poznaním toho, čím disponuje slovanské etnikum. Taká prezentácia mala dvojaký efekt, a to, že (1) duchovno-mravnú prevahu Slovanov potvrdzuje nepovrchné poznanie a (2) týmto poznaním odhalená pravda má potrebnú normatívnu silu. Jednoducho povedané, Štúr potreboval prezentovať silnú persuazívnu pravdu (takú, ktorá poslúži ako silný argument na presviedčanie o duchovno-mravných

veľkosti Slovanov) a silnú normatívnu pravdu (takú, ktorá pôsobí na Slovanov imperatívne, lebo z poznania vlastnej podstaty objektívne sa dá vyvodiť, ako musia konať).

Analýza Štúrovho výkladu vedie k záveru, že idealizácia ako metóda vedeckého poznávania bola riadená vôľou viazanou na túžbu „chcel by som, aby sme takí boli“. Stručne terminologicky vyjadrené, epistemická idealizácia bola riadená axiologickou idealizáciou. Idealizácia ako metóda poznávania je skrytá napríklad v tomto jeho výroku: „Nezbožňujeme Slovanov, dobre vediac, že i odporné jednanie jak v živote nižšom, tak i v dejoch ich sa nájde, ale tá je povaha národa nášho, že v rozdráždenosti svojej i do krajnosti sa popustí, zas ale pri ostatnom rozhodnutí nanovo lepšia stránka jeho ducha víťazí“ (s. 381 – 382). Naznačuje sa tu, že ak odhliadneme od náhodných prejavov v správaní a konaní, spôsobených rozličnými podmienkami, a teda ak abstrahujeme aj od nich, dospejeme k (abstraktnej) podstate, k tomu, aký je Slovan v „hlbšej“ skutočnosti. To, že „nanovo lepšia stránka jeho ducha víťazí“, je v jeho podstate. Poznávanie však smerovalo k tomu, aby sa dospelo k takému obrazu Slovana, ktorý zodpovedá pragmatickej potrebe: vyvážiť jeho postavenie v reálnom spoločenskom živote jeho pozíciou vo vyššom duchovnom svete, teda v svete vyšších hodnôt. Táto potreba motivovala axiologickú idealizáciu Slovana, jeho vykreslenie ako stelesnenia najvyššej duchovno-mravnej hodnoty. Štúr prezentoval poznanie duchovného sveta Slovanov ako potvrdenie ich postavenia v tomto svete, postavenia, ktoré im určil na základe ich axiologickej interpretácie. Slovana povýšil na prominenta v duchovnom svete, aby mal perspektívu v neutešenom bežnom spoločenskom živote.

Ak nie je „národ ako národ“, pretože národy nie sú rovnako kmeňovité, čo je prejavom ich odlišnej duchovnej veľkosti, a ak jazyk je manifestáciou ducha národa, musíme uznať aj to, že nie je jazyk ako jazyk. A ak slovanský národ svojou duchovnou obdarenosťou stojí nad inými národmi, aj jeho reč musí byť „rečou rečí“ (s. 195). Štúrov slovanský etnocentrizmus nemôže nezahrňať slovanský lingvocentrizmus. Výraz lingvocentrizmus sa tu uplatňuje v duchu jeho slovotvornej motivácie obohatenej komponentom normatívnosti, teda v zmysle „vychádzanie z toho, že vlastný jazyk je centrálnym jazykom – meradlom iných jazykov“, čiže ide o jazykovú špecifikáciu etnocentrizmu

(„jazykový etnocentrizmus“). Štúrov výklad zodpovedá tomu, čo by sme vyjadrili ako „jazyk Slovanov je prototypom v kategórii jazykov“ (porov. s jeho výrokom: „Čo sa po iných rečiach len rozhodené nachodí, to je všetko skopené v reči reči, v jazyku slovanskom“; tamže). Pravda, tento (abstraktný) jazyk sa javil ako prototyp z pozície etnocentricky motivovanej idealizácie, čomu dobre vyhovovali impresívne prívlastky: „Je v slovančine určitosť, plnosť a ľahkotvorivosť indickej, bohatosť, rozmanitosť a hybkosť gréckej, dôkladnosť a prísnosť rímskej, dojímavosť a ľahkosť franskej, hlbokosť nemeckej, sladkosť a spevavosť talianskej reči...“ (tamže). Tento prototypový jazyk je myšlienkovy skonštruovaný ako komplementárne štruktúrovaný celok, t. j. ako celok jazykov (slovanských nárečí vo vtedajšej terminológii), ktoré sa vzájomne dopĺňajú: každý jazyk má niečo veľkolepé, čo nemá iný jazyk, a teda vytvárajú jeden veľkolepý celok. V tomto jazyku „sa čuje a cíti harmónia jazykov ľudských“ (s. 197). Objavuje sa idea harmónie: slovanské jazyky sú zosúladené, tvoria harmonický celok. V tomto celku, reprezentujúcom prototyp jednoty v rozmanitosti, sa odráža bohatstvo slovanského ducha a jeho nekonečná tvorivosť. Len v tomto jazyku sa môže zrodiť dokonalá poézia – vrchol umenia a tvorivosti ducha –, zahrňajúca to najlepšie, najkrajšie zo všetkých druhých (východných, klasických, romantických) poézií, do ktorej sa premieta „harmónia sveta“ (s. 195). Prostredníctvom tejto poézie „môže sa vypočúvať harmónia sveta“ (tamže), teda môžeme vniknúť do tajomstva jednotnej koexistencie rozmanitých existencií, poriadku, zmyslu sveta. A to je vyvrcholením aktivity ľudského ducha. Idea harmónie riadila Štúra aj pri výklade slovanského národa a pri zdôvodňovaní jeho spisovného jazyka.

Štúrov slovenský etnocentrizmus a lingvocentrizmus

Svoju idealizačnú etnocentrickú interpretáciu slovanského národa Štúr uplatnil aj pri výklade Slovákov ako jeho kmeňa s tým, že výraznejšie sa do popredia dostal jazykový etnocentrizmus – slovenský lingvocentrizmus, čo malo praktickú, politickú a pragmatickú motiváciu. Spoločenská prax akútne nastolila otázku kodifikácie zjednocujúceho jazyka a vstup do politického zápasu o národné práva predpokladal

preukázanie reálnej existencie slovenského národa, pri ktorom vykázanie národnoreprezentatívneho (národnoidentifikačného) jazyka malo kľúčovú rolu (v súlade s vtedajšou ideológiou „jeden národ – jeden jazyk“). Pragmatická motivácia spočívala v tom, že koncentráciou na jazyk sa vyvažovalo to, čo vyplývalo z ekonomicko-politického postavenia Slovákov v Uhorsku – slabé vyhliadky na presadenie sa ako národa za daných mocenských pomerov. Štúr ako protagonista slovenskej edukačnej elity slabú mocenskú pozíciu Slovákov kompenzoval konštrukciou slovenskej jazykovo-duchovnej moci. Vo vyvažovaní chýbajúcej ekonomicko-politickej moci jazykovo-duchovnou mocou bola takpovediac naprogramovaná idealizácia vlastného jazyka a národného ducha. Keďže sa heteroakceptácia slovenského národa nedala dosiahnuť ekonomicko-politickým vplyvom, nádej sa vkladala do vlastnej duchovnej sily, prejavujúcej sa v jazyku. Pravda, bola to iluzórna nádej, že obrátením pozornosti na vlastnú duchovnú veľkosť sa dospeje k uznaniu slovenského národa inými. Jeho reálny účinok spočíval vo vzbudení národného sebavedomia a, pravdaže, v tom, aby Slováci ako národ, žijúci v neutešenej ekonomicko-politickej realite, mali perspektívu. Pripomeňme si: realite dáva perspektívu idealizácia, ideálne je perspektívou reálneho.

Pri prezentácii slovenského jazyka Štúr pokračuje v myšlienkovej hre, ktorú hral pri interpretácii jazyka slovanského národa, teda v lingvocentrickej hre. Obraz slovenčiny (slovenského nárečia ako jazyka slovenského kmeňa vo vtedajšej terminológii) konštruoval ako prototyp slovanských jazykov („nárečí“). Zisťuje: „Čo je v týchto dvoch radoch nárečí slovanských, polnočnózpadnom a poludňajšovýchodnom, rozhodené, z toho mnoho sa spojené nachádza v nárečí našom, a práve mnoho z toho, čo každý rad má osobitného, ukazuje sa v slovenčine“ (s. 198). Slovenčina má teda prototypovú pozíciu v kategórii slovanských jazykov, čiže prominentné miesto, čo sa ukazuje aj v tom, že kto si chce ľahko osvojiť slovanské jazyky, dobre urobí, keď sa najprv naučí „nárečie“ Slovákov; „stadialto sa vidí veľká dôležitosť nárečia nášho“ (tamže). Postavenie slovenčiny medzi slovanskými jazykmi podčiarkuje aj centrálnosť slovenského kmeňa: „Ako kmeň náš je v striedku medzi druhými kmeňmi našimi usadený pod stokrídlatými Tatrami, dávnym hradom a prvosedaliskami Slovanov v Európe, tak aj

nárečie naše je v striedku medzi všetkými druhými nárečiami slovan-skými, i môže sa predstaviť ako kľbko, z ktorého nitky na všetky druhé strany nášho národa sa rozťahujú“ (s. 197 – 198; ako je známe, Štúr sa odvolával na Nestorov letopis, v ktorom sa dunajská oblasť identifikuje ako najstaršia vlasť Slovanov; navyše Slovania sa tam nazývajú Slovenmi a ich reč je slovenský jazyk, takže Štúrovi vyšlo, že Slováci si zachovali najstaršie a všeobecné meno Slovanov). Taký prominentný a dôležitý jazyk musí byť charakterizovaný komplexom preferovaných vlastností, ktoré Štúr aj vyzdvihuje: bohatosť, jadrnosť, plnozvučnosť, určitosť, mnohovýznamnosť, milohlasnosť (ľubozvučnosť), maľovnosť a plnosť foriem. Mal na mysli „najpravdivejšiu reč“ Slovákov – strednú slovenčinu. Osobitnú dôležitosť však malo pre neho, že „slovenčina ostala typu starodávneho reči slovanskej napospol vernejšia“ (s. 234), pretože tým sa zachoval aj pôvodný duch národa, v ktorom „ležia ešte všetky vzpruhy životné nezodrané, nezhubené“ (s. 235), čo dáva „výhľad pre budúcnosť“ (tamže). Zachovaná starodávnosť znamená sviežosť, ktorou sa slovenčina a ňou vyjadrovaný duch vyznačuje v porovnaní so slovanskými jazykmi; porov. napríklad s výrokom: „... rodáci naši, ktorí sa na silu a výraznosť, alebo podľa ich reči, na hrubosť reči žalujú, ... sa ponosujú na sviežosť a silu v zárodku života nášho tlejúcu“ (s. 94). V období, keď koncipoval svoj spis „Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí“ (porov. s. 116 – 186), stanovisko slovenského lingvocentrizmu ho priviedlo až k tomu, že vystupoval ako „poradca“ vo veci konštituovania vlastného spisovného jazyka; neodporúčal, aby Bulhari a Slovinci písali vo vlastnom jazyku (tí prví by sa mali „svojím duchovným životom zrást“ so Srbmi, tí druhí s Chorvátmi; s. 123), lebo ich jazyky nevyhovovali požiadavke čistoty, nepomútenosti, nepokazenosti, teda vlastnostiam, ktoré ho robia „k písaniu spôsobné“ (tamže; neskôr Štúr odstúpil od tohto náhľadu).

Idea harmónie

Vráťme sa k idei harmónie. Samozrejým predpokladom bolo, že harmónia je duchu vlastná, je imanentnou vlastnosťou ducha. Veď bolo nemysliteľné, aby duch ako vopred daná substancia (nemateriálna en-

tita), ako jednotiaci princíp, bol zdrojom protirečivosti, chaotickosti. Duchu je dané (je „naprogramovaný“), že sa musí manifestovať, a idea harmónie, ktorá je v ňom uložená, vyžaduje, že sa musí manifestovať v zodpovedajúcom predmete, v predmete, ktorý je s ním v súlade. Duch a predmet, v ktorom sa manifestuje, musia teda vytvárať zosúladený, harmonický celok. Inak povedané, predmet ako manifestácia ducha musí byť autentický, verný, čo znamená, že musí mať zodpovedajúcu kvalitu a aj jeho štruktúra musí odrážať ideu harmónie, súladu, čo sa týka aj jej rozsahu (rozsah štruktúry zodpovedá bohatstvu ducha; porov. s výkladom kmeňovitosti slovanského národa: s bohatstvom ducha tohto národa je v súlade jeho rozčlenenosť, kmeňovitosť). Nemôže sa to nevzťahovať ani na duch slovenského národa.

Ani duch slovenského národa sa nemôže inak manifestovať ako v zodpovedajúcom jazyku a v adekvátnej kultúre vôbec (jazyk je súčasťou kultúry). Touto ideou sa riadil Štúr, keď hľadal odpoveď na otázku, ktoré slovenské nárečie môže byť základom spisovného jazyka. Táto idea ho nemohla priviesť k inému záveru ako k tomu, že to musí byť najautentickejšie nárečie, nárečie, ktoré tvorí s duchom slovenského národa najharmonickejší celok. A tak Štúr vyhlasoval: „Akúže inú (reč) – ako slovenskú, a to tú, ktorá je najpravdivejšia slovenská, najzavarovanejšia, najčistejšia, najplnohlasnejšia a pritom najrozšírenejšia!“ (s. 178). Bola to „reč“ používateľov stredoslovenských nárečí. Idea harmónie, autenticity mu bola najpevnejšou oporou pri odmietaní češtiny ako možného (hoci aj v poslovenčenej podobe) spisovného jazyka Slovákov. Argumentoval tým, že čeština a slovenský duch netvorí harmonický celok, nie sú v súlade, češtinou sa nedá autenticky vyjadriť tento duch. Poukazoval na minulosť spojenú s používaním češtiny ako kultúrneho jazyka v slovenskom prostredí: „Na češtinu sme my boli v čas potreby len utisknutí i pomáhali sme si s ňou tak dobre, ako sme vedeli, že ale celý život náš ona neprebrala, neurobila, trebárs nejedno stololetie sa u nás ako reč spisovná pridržala, žiadne väčšie duchovné pohnutie v ľude našom, lež my sme si len podremovali a hľiveli“ (s. 165). V podtexte čítame, že čeština bola pre Slovákov dobrým komunikačným nástrojom v dorozumievacích sférach, ktoré vyžadovali kultúrny jazyk, ale nemohla fungovať ako médium duše Slováka. V tejto interpretácii čeština mala pre Slovákov praktický význam (dobré poslúžila

v istej komunikačnej praxi), ale súčasne je aj jasným indikátorom nevyhnutnosti vlastného jazyka na pestovanie vlastného duchovného života. Až s pátosom si Štúr položil otázku: „Čože teda, prosíme, tá čeština u nás vykonala...? Ukážteže nám dáke väčšie hýbanie na poli literárnom, alebo na poli občianskom, alebo práve v tom samom cirkevnom živote, v ktorom bola užívaná, či nepanovala na tých poliach za celé tie časy chladnosť, či nepanoval tam nedostatok a opravdivé živorenie?“ (s. 232). Stručne povedané, čeština sa mu ukázala ako neharmonický život vo vzťahu k duchovnej tvorbe Slovákov, a tak nemohla byť ani stimulátorom takej tvorby. V češtine mohli Slováci v istých životných sférach komunikovať, ale nemohla sa v nich prejavíť ich podstata.

Ako sa spomenulo, idea harmónie sa týkala aj štruktúry predmetu ako manifestácie ducha. A Štúr ju videl v štruktúre slovenčiny, ktorú navrhol na kodifikáciu. Po poukázaní na charakteristické príznaky slovenskej gramatiky a fonetiky vyhlasuje: „Toto je stroj a organizmus slovenčiny, v ktorom nič nieto zbytočného, sebevoľného, sem neprislúchajúceho, ale všetko tam jedno k druhému patrí, dobre sa jedno s druhým spája a v zaokrúhlený úplný celok zrastá“ (s. 246). Taká harmonická stavba jazyka presne zodpovedá tomu, čo má manifestovať: „Je naša slovenčina krásne ustrojená, je ľahkotvorivá, v tvorivosti rozmanitá a v zvukoch jadrná; je ona verný obraz sviežeho, bohato obdarovaného ducha nášho kmeňa slovenského“ (s. 190). Harmónia v predmete slovenský jazyk má byť v súlade s ideou harmónie „vpísanej“ (aj) do ducha slovenského národa. Pravda, Štúr potreboval taký výklad aj z praktického dôvodu. Pri konštituovaní oficiálnej podoby spisovného jazyka sa, pochopiteľne, rozchádzali názory na jazykové jednotlivosti, takže Štúr odkazoval na objektívne kritérium: „... jediným zákonom v reči môže a musí byť *stroj a organizmus reči*“ (s. 247). Okrem toho na toto kritérium sa mohol odvolávať aj pri odmietaní predstavy o konštruovaní spisovného jazyka z viacerých nárečí, ktorý by nemal „ani svojich pevných zákonov, ani istého rázu..., a toto nado všetko iné potrebuje reč spisovná“ (s. 199). V duchu svojej objektívno-idealistickej filozofie „pevné zákony“ objektivizuje ako riadiacu silu: „... reč pravdivá slovenská sama so sebou všetko donáša, čoho sa držať máme“ (s. 199 – 200). V súvislosti s privilegovaným vnímaním strednej slovenčiny sa žiada dodať, že v súlade s jeho filozofiou ostatné slo-

venské nárečia boli svedectvom bohatstva ducha slovenského kmeňa (porov. s vyzdvihovaním kmeňovitosti Slovanov ako prejavu bohatstva ich ducha), len sa kontaminovali s inými jazykmi (na západe s češtinou, na severovýchode s poľštinou a pod.), takže ani jedno už nebolo „celkom pravdivé“; bolo to kongruentné so spomínaným vnímaním bulharčiny a slovinčiny.

Z idey harmónie, imanentnej duchu slovenského národa, Štúr konštruje aj obraz života tohto národa. Po odmietnutí aktuálnych duchovných vplyvov zo Západu tento obraz kontúruje takto: „... to sú pre nás potvory, ktorých sme my u nás nevidali a nevidíme, nekazte pokoj náš; pozrite na naše lipy, ako ticho šumejú, pozrite na náš život, ako je pri všetkých nešťastiach pokojný, pozrite, ako naše mysle i srdcia horia svätým ohňom a nebúria sa pre žiadosti a mrle daromné!“ (s. 174). Základným prejavom harmónie v živote slovenského národa je pokoj (symbolizovaný tichým šumením líp): „Za čo inde prudké hádky sa viedli, búrlivé boje stáli, za čo inde mnoho krvi tieklo, to u nás všetko porovnať sa môže bez hádok, bez bojov, to u nás môže v pokoji prejsť do života“ (s. 220). Slováci sú nastavení na pokojné spolunažívanie, na „zákonnú a rozumnú slobodu“, nie „bezuzdnú a sebevoľnú“ (s. 206), aj na akceptovanie pokroku, ale dobrého, potrebného – má sa však presadiť „cestou zákonnou, miernou, pokojnou“ (s. 220). Duch slovenského národa, impregnovaný ideou harmónie, je optimálne kompatibilný s kresťanskou mravnosťou a je objektívnym základom potreby Slovákov pracovať v prospech národa. Harmónia vlastná životu slovenského národa je živnou pôdou potenciálnych šlachetných činov, ktorých realizácia je viazaná na vzdelávanie sa ako predpokladu na spoznanie a uplatňovanie vlastnej duchovnej potencie, ako aj na pestovanie odolnosti proti tomu, čo je slovenskému duchu a životu cudzie. Keďže „nie je človek len z hlíny, ale vdýchol doňho Boh i ducha svojho“, ľudský život plynie na nižšej aj vyššej rovine. Vzdelávanie sa vedie k poznaniu, „že človeka a národa vznešenosť len v živote vyššom, v živote duchovnom záleží“ (s. 213). Autentickosť života slovenského národa utvrdzujú duchovné aktivity vo vlastnom jazyku, ktoré sú výplodom uvoľnenej energie ducha slovenského kmeňa ako osobitného druhu ducha slovanského národa. Slováci žijú autentický život, keď sa držia toho, že „život náš sám si musí byť zákonom, z neho sa všetko

rozvíje, čo nás viesť má“ (s. 181), a vlastný život si je sám zákonom (určuje si sám seba) tým, že vyviera z vlastného kolektívneho ducha jeho aktérov. Vlastný život je založený na súlade, harmónii správania a konania jeho aktérov s poznanou vlastnou kolektívnou podstatou – substanciou, nehmotnou entitou, ktorou je predurčené, čo je autentické v živote príslušného národa. Je to harmónia medzi myslením a konaním.

Záver

Štúrov prístup k interpretácii vlastného „národa“ a „kmeňa“ bol podriadený potrebe, ktorá vzišla z pozície Slovanov – a Slovákov v rámci nich – v mocenskej štruktúre vtedajšieho Uhorska a z reálnej vyhliadky do ich blízkej budúcnosti. Ako interpretačný konštrukt použil uznávanú nemeckú objektívnoidealistickú filozofiu, do ktorej vniesol etnocentrizmus spojený s idealizáciou slovanského a slovenského živlu, aby skonštruoval jazykovo-kultúrny obraz Slovanov a Slovákov zvlášť, ktorý mal tri hlavné funkcie: vyvážiť ich postavenie v mocenskej štruktúre vyzdvihovaním ich duchovnej potencie (absenciu moci v politicko-ekonomickom živote nahradiť mocou v duchovnom svete), vplývať na ich kolektívne sebavedomie a presvedčiť ich, že v nepriaznivej realite majú perspektívu (dať im nádej a tým ich povzbudiť). Štúr idealizoval, hyperbolizoval duchovné možnosti Slovanov a Slovákov medzi nimi so zreteľom na kulturologickú axiómu, že kto disponuje vyššou duchovnou kultúrou, má nárok na primerané postavenie v spoločnosti, právo na to, aby v nej mal primeranú riadiacu pozíciu, a teda aj zodpovednosť za jej fungovanie. Vzhľadom na reálne politicko-spoločenské okolnosti jeho jazykovo-kultúrny obraz bol len oporným zázemím deklarácie práv Slovákov a Slovanov vôbec v Uhorsku, čiže len prvého kroku k dosiahnutiu reálnych práv spojených so zodpovednosťou, čo sa ale vymykalo z realizmu. Ale idey zodpovednosti, ktorá je prisúdená nositeľom vyššej kultúry, Štúr sa nevzdal, len jej platnosť zúžil na duchovný svet. Aby zdôraznil miesto Slovanov v tomto svete, pripomínal im zodpovednosť, vyplývajúcu z ich obdarenosti bohatým duchom, za duchovný rozvoj ľudstva, a teda povinnosť konať – naplno

využívať svoj duchovný potenciál a prispievať k humanizačnej náprave ľudstva.

Duchu národa s takou zodpovednosťou a s takým poslaním musí byť vlastná harmónia, lebo to, čo pochádza od Všemohúceho, nemôže byť neharmonické, chaotické. Idea harmónie ducha ako produktu Všemohúceho sa premieta do jeho manifestácií, takže slovanské národy („kmene“) a jazyky tvoria harmonický celok, slovenský jazyk tvorí harmonický celok s duchom slovenského národa („kmeňa“; preto bola čeština pre Slovákov neharmonickým jazykom), stavba slovenského jazyka musí byť harmonická a opravdivý život tohto národa tiež nemôže byť neharmonický. Harmónia je predpokladom takého fungovania celku, ktoré zodpovedá jeho predurčenosti na rozvíjanie vyššej kultúry.

Štúrov kultúrno-jazykový obraz Slovákov (v rámci obrazu Slovanov) je autoobraz Slovákov, ktorý sa zrodil z konfrontácie reality – ich postavenia v reálnom mocenskom poriadku spoločnosti – s predstavou o ich možnostiach ako produktu túžby početne malého národa (Štúr sa odvoláva na Šafárika, podľa ktorého vtedy bolo 2 753 000 Slovákov) po stave, v ktorom sa prejaví jeho duchovná veľkosť. Zdá sa (nejde teda o poznanie získané systematickým sledovaním tohto javu), že Štúr vystihol jednu z charakteristických črt slovenskej mentality (k „zdá sa“ navyše pribúda, že ani pojem národnej mentality nie je nesporný). Táto črta sa dala opísať napríklad ako „sebauistovanie o vlastných danostiach so sklonom k ich zveličovaniu a k hľadaniu príčin ich heteroakceptačného deficitu mimo seba“. Je spojená so sebaochranárskou tendenciou, s tendenciou k ochrane vlastného sveta, v ktorom „sa cítime a vnímame ako svojsky veľkí“. Ochránovať vlastný svet znamená zbavovať sa toho, o čom si myslíme, že ho ohrozuje, aj predchádzať tomu, čo by ho spochybnilo³.

³ Tento text vznikol v rámci grantového projektu VEGA 2/0011/15 *Jazyk v sociálnej kultúre*.

Literatúra

DOLNÍK, Juraj: *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava : Kalligram, 2010.

DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava : Veda, 2010.

ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.

Summary

Cultural-and-Linguistic Picture of Slavs and Slovaks in the Work of Ľ. Štúr

The article deals with the texts of Ľ. Štúr that enable the reconstruction of his spiritual, moral and linguistic picture of Slavs and Slovaks. Štúr supported the German idealistic philosophy and Herder's concept of the nation but he turned aside from the cultural relativism since his intention corresponded with the ethnocentric approach to presentation of the cultural-and-linguistic world of Slavs and Slovaks. He followed the pragmatic truth that is, however, presented as objective one in order to raise the argumentativeness of his statements. The method of idealistic interpretation enables him to promote Slavs to the position of a prominent nation with regard to their giant spiritual wealth and to declare that their language is "the language of languages". The immanent trait of their spirit is harmony. Štúr saw harmony between spirit and language between the Slavonic "tribes" (nations) and their languages in the structure of the Slovak language and in the life of the Slovak nation ("tribe"). The author closed his interpretation with the hypothesis that Štúr gave a true picture of a constant characteristic feature of the Slovak mentality.

Obraz Ľudovíta Štúra na podklade kultúrnej interpretácie vybraných esejistických profilov Alexandra Matušku

Miloš Horváth

O Ľudovítovi Štúrovi i o eseji ako takej už toho bolo povedaného a napísaného mnoho. V monograficky orientovaných dielach, ako aj na stránkach literárnovedných a jazykovedných časopisov. Vo vzťahu k Ľudovítovi Štúrovi sa najčastejšie uvádza, že je jednou z vedúcich postáv národnooslobodzovacieho hnutia Slovákov v 19. storočí, kodifikátor spisovnej slovenčiny, jazykovedec, filozof, politik a askéta, ktorý ako sa to tradične interpretuje, podriadil aj svoj osobný život národnej otázke. Pri systematických pokusoch o definovanie eseje sa zase pertraktuje to, že je to akási intelektuálna báseň, hierarchicky najvyšší, najexkluzívnejší žáner na vertikálnej žánrovej osi, spadajúci jednak do sféry vecnej literatúry¹ a jednak do beletrizovanej, resp. emocionálnej publicistiky², ktorý v sebe organicky spája prvky vecnosti a esteticnosti, teda vybrané charakteristiky vedecko-náučného a umeleckého funkčného jazykového štýlu. Na druhej strane sa však akosi pravidelne konštatuje, že v obidvoch prípadoch – pri osobnosti Ľudovíta Štúra, ako aj pri fenoméne eseje – nám v úsilí o ich objektivizovanie niečo stále uniká, v dôsledku čoho sa vo vzťahu k týmto kategóriám často uchýľujeme k stereotypným predstavám a reprodukovaniu rôznych fráz a klišé. V predkladanej štúdii sa preto pokúsime o vytvorenie odpätetizovaného a zbytočne neredukovaného obrazu Ľudovíta Štúra

¹ Porov. MISTRÍK, Jozef: *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975.

² Porov. MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997; FOLLRICHOVÁ, Mária: *Novinárske žánre publicistiky emocionálneho typu*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012.

ako vedúcej osobnosti generácie slovenských romantikov na podklade kultúrnej interpretácie vybraných esejistických textov (esejistických profilov) Alexandra Matušku.

1. Žánrové limity a diskrepancie vo vzťahu k eseji

Ak sme hneď v úvode štúdie konštatovali, že o žánri eseje bolo publikované už pomerne veľké množstvo vedecko-teoretických i aplikačno-interpretáčnych konštruktov, samotných esejí – so všetkým, čo k tomuto textovému vzorcu patrí – už bolo vytvorených o poznanie menej. Je tomu tak z viacerých dôvodov, ktoré vyplývajú jednak zo žánrových limitov, ktoré esej ako formálnu modelovú štruktúru textu výrazne determinujú, a jednak z viacerých diskrepancií, ktoré do vnímania eseje priniesol postmoderný diskurz.

V prvom rade treba zdôrazniť, že žáner eseje kladie pomerne vysoké nároky nielen na svojho tvorca, ale i čitateľa. Práve subjekt autora, jeho sila i nepredstieraná autorita, prejavujúca sa v jeho zaangažovanosti až zaujatosti na téme, je v eseji taká signifikantná, že určuje aj všetky ostatné vnútrotextové i mimotextové konštituenty esejistického textu. V teórii eseje sa dokonca proklamuje – bez akýchkoľvek ironizujúcich či dehonestáčnych konotácií –, že jej autorom môže byť len morálne a intelektuálne vyzretá osobnosť s bravúrnymi stylistickými schopnosťami a vysokou mierou reflexívno-kritického myslenia, nehovoriac o potrebnej dávke talentu, tvorivosti, ako aj odvahy pomenovať i tie javy objektívnej reality, o ktorých sa vo verejnom záujme mlčí, pretože sú často až príliš bolestivé alebo skľučujúce. Napriek tomu dobrý esejista neponúka hotové riešenia, nevyčerpáva zobrazovanú problematiku, ale práve naopak formou implicitného dialógu ponúka čitateľovi dostatočný priestor na sebarealizáciu, teda vlastné uvažovanie, ktoré prebieha i po dočítaní eseje.

Druhým obmedzujúcim kritériom vo vzťahu k eseji je fakt, že ho zasiahla, podobne ako ostatné súčasné žánre a útvary, mohutná vlna hybridizácie, v dôsledku ktorej sa čistota tohto žánru, ak ju nechápe-
me len v rovine nedosiahnuteľného ideálu, výraznejšie stráca, a tak parciálne znaky eseje dnes nachádzame aj v iných žánrovo podob-

ných i nepodobných textových reprezentáciách (napríklad v recenzii, polemike, komentári, ba dokonca blogu). Mária Bátorová vo svojom výbere z eseistiky a publicistiky s priliehavým názvom *Medzi ideálom a ničotou* v tejto súvislosti uvádza, že „esej sa ako žáner najmä od čias postmodernity, ktorá zrušila vyhranené znaky žánrov a povinnosť striktne ich dodržiavať, dostáva mimo systému žánrov, pretože sa vyskytuje takrečeno vo všetkých.“³ Vybrané charakteristiky eseje, presnejšie esejistického štýlu, môžu byť teda prítomné aj v iných žánroch a útvaroch, čo dokazujú aj interpretované texty Alexandra Matušku. Aj z tohto dôvodu sme ich neoznačili za eseje *ad hoc*, ale používame pri nich označenie esejistické texty, resp. esejistické profily.

S prekrývaním súčasných postmoderných žánrových modelov súvisí aj ďalší limitný faktor, ktorý čiastočne narúša konvenčné predstavy o eseji zaužívané v našom kultúrnom a geografickom priestore. Najmä vplyvom anglosaskej, resp. angloamerickej genológie sa totiž za esej často považujú aj s ňou len ťažko stotožniteľné klasické úvahové texty, ba aj texty vybudované na naratívnej expanzii témy, v ktorých prevláda dejová, resp. naračná zložka. Ako ukazuje Peter Valček, takéto chápanie eseje môže vyplývať z inovatívnej etymológie slovného základu „essay“, v ktorom sa dajú izolovať dve zložky, a to „as“ a „say“ a potom voľne preložiť vo význame „ako sa hovorí“, resp. „ako sa rozpráva“⁴. Vplyvom tejto slovnej hračky sa tak z eseje môže stať, aj keď nechtiac, dejová (príbehová) textová štruktúra, či dokonca rozprávka. Analogickým príkladom terminologickej degenerácie pojmu esej vplyvom anglosaského kultúrneho prostredia je spojenie „akademická esej“, ktorá predstavuje relatívne ustálený (vnútorne organizovaný) textový formát odbornej práce bežne zadávaný študentom na západných univerzitách⁵. Hoci má takýto text zreteľné kontúry úvahy, na rozdiel od klasickej eseje jej chýba prvok nadčasovosti, ako aj „moment prekva-
penia“ v rovine jazykovoštylistickej i kognitívnej.

³ BÁTOROVÁ, Mária: *Medzi ideálom a ničotou: na pomedzí žánrov – eseje a publicistika*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2014, s. 16.

⁴ VALČEK, Peter: *Osudy eseje*. Bratislava : IRIS, 1999, s. 119.

⁵ Bližšie MIKUŠIAK, Marek: *Esej*. Jazykovedný časopis, 61, 2014, č. 1, s. 39 – 41.

Ako poslednú diskrepanciu vo vzťahu k eseji možno uviesť to, že lexikálna forma „esej“ sa dnes v mnohých prípadoch využíva cielene i marketingovo. Keďže označenie esej má, nesporne, svoju silu i intelektuálnu hĺbkou, využíva sa čoraz častejšie ako módný či marketingový názov, akýsi slogan pre pomerne širokú paletu textov, pretože sa pri nich dobre vyníma a pôsobí presvedčivo na adresáta⁶. Na druhej strane mnohé z takýchto kvázi esejí sú pri detailnejšom interpretačnom pohľade texty pofidérnej štylistickej kvality a relatívne nízkej myšlienkovvej hodnoty. Ako vhodný príklad na túto tendenciu možno uviesť viaceré texty čitateľsky obľúbeného súčasného slovenského spisovateľa Michala Hvoreckého⁷ publikované na rôznych internetových portáloch⁸, ako aj mnohé iné texty tematicky zasahujúce aktuálne najmä oblasť masových médií – ide o tzv. eseje o médiách.

Z povedaného vyplýva jeden zásadný paradox. Hoci na jednej strane esejí, ako sa zdá, stále pribúda, na strane druhej je ich fakticky čoraz menej. Žiaľ, aj to je dôsledok postmodernistickej kamufláže a búrania žánrových noriem i autorských konvencií.

2. Literárny kritik a esejista Alexander Matuška

Navzdory spomínaným žánrovým nepresnostiam, ktoré do vnímania eseje priniesol postmoderný diskurz, máme v slovenskej literatúre vecného charakteru autorov, ktorí svojou originálnou umeleckou metódou i vedeckým vkladom dokázali naplniť kánon eseje bez zvyšku. Jedným z nich je aj Alexander Matuška, ktorý, nepochybne, patrí medzi najväčšie autorské osobnosti slovenskej literárnej kritiky a modernej

⁶ Bližšie HORVÁTH, Miloš: *Esej ako metafora umenia a kultúry (kultúrnosti)*. In: *Vrtiť psom : Metafora v médiách – Megatrendy a médiá 2013*. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2013, s. 44 – 45.

⁷ Texty Michala Hvoreckého, na ktoré sa vo výklade odvolávame, sú voľne dostupné na stránke: http://salon.eu.sk/category/autori/michal_hvorecky/page/2/.

⁸ Porov. ANĎALOVÁ, Lucia: *Jazykovo-štylistická a textovo-lingvistická interpretácia vybraných esejí Alexandra Matušku*. [diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 24.

slovenskej esejistiky 20. storočia. Matuškové eseje aj s odstupom času fascinujú svojou myšlienkovou vyzretosťou i stylistickou precíznosťou a predstavujú exemplárny model uchopenia tejto žánrovej modality. Ba čo viac, jeho eseje v rámci klasickej triadickej klasifikácie na eseje vedecké, umelecké a publicistické reprezentujú jeden z jej utilitárnych pólov, a to umeleckejšie ladenú esej s výrazným sklonom estetizovať použité výrazové prostriedky, dávať im originálnu formu, no pritom zbytočne nefabulovať, nestrácať zo zreteľa nevyhnutný kontakt eseje s vedou a jej poznávacím aparátom. Označiť Matuškové eseje za čisto emocionálne by bolo preto pomerne nepresné, nakoľko sú vo väčšine prípadov vybudované na racionálnom princípe, detailnej faktografickej príprave a excerpčnej práci s interpretovaným materiálom.

Východiskovým motívom na napísanie eseje zo strany Alexandra Matušku teda nie je len snaha ukázať sa, zaimponovať čitateľovi svojím postrehom, britkým úsudkom či intelektuálnym rozhľadom, ale predovšetkým túžba, resp. potreba povedať niečo nové alebo aspoň postaviť už známy problém do nových súvislostí a navyše urobiť to netradičným, originálnym spôsobom. „Dobrý autor (rozumej esejista – poznámka M. H.) sa so slovami nehrá, súperí s nimi. Výsledkom je text, ktorý na čitateľa pôsobí nástojčivo a sugestívne... Sebavedomý ráz eseje, ktorý je na prvý pohľad v príkrom protirečení s gestom signalizujúcim intelektuálnu skromnosť svojho autora, možno v nejednom prípade vnímať ako prirodzený dôsledok literárneho (skôr stylistického – poznámka M. H.) precizovania textu, ktorý je živý, miestami prekvapujúci a udržiava čitateľa v strehu.“⁹ Dovoľme si konštatovať, že uvedené charakteristiky sa manifestujú na Matuškových esejach v plnej miere, a preto predstavujú to najlepšie, čo v slovenskej esejistike doposiaľ vzniklo.

Podľa Vladimíra Petříka¹⁰ sú pre Matuškové eseje príznačné dve polohy, ktoré sa často prelínajú a vytvárajú tak naoko rozporuplný celok. Prvú polohu sprevádza pátos, pomocou ktorého Matuška de-

⁹ MIKUŠIAK, Marek: *Esej*. Jazykovedný časopis, 61, 2014, č. 1, s. 42.

¹⁰ PETŘÍK, Vladimír: *Rozhnevaný kritik Alexander Matuška*. Bratislava : Q 111, 2003, s. 5.

klaruje svoj obdiv k umeniu a k vrcholným predstaviteľom domácej i svetovej literárnej tvorby.¹¹ Pre druhú je typická prítomnosť irónie, ba až sarkazmu, keď autor deklaruje k téme negatívny postoj, pričom v tejto polohe sa už neobmedzuje len na oblasť literatúry, ale prekračuje jej horizonty smerom ku kritike spoločnosti či kultúry ako celku, a to najmä vo vzťahu k slovenskému národnému naturelu. Známe sú v tejto súvislosti jeho trpké poznámky či komentáre o črtách slovenskej národnej kultúry, čo z Matuškových esejí robí vhodný textový materiál na kultúrnu interpretáciu. Odhliadnuc od Matuškovho mohutného literárnokritického diela neoceniteľnej hodnoty, práve vo vzťahu k predstaviteľom slovenskej romantickej generácie – laicky označovanej ako „štúrovci“ alebo „škola Štúra“ – vytvoril Matuška nanajvýš pozoruhodný obraz doby i osobného vkladu Ľudovíta Štúra, ako aj ostatných príslušníkov romantickej generácie do rodiacej sa slovenskej národnej kultúry.¹² Podľa neho romantická generácia spĺňala požiadavky umeleckého i ideového pokroku, ako o tom svedčí i nasledujúci citát: „Z romantizmu podržali myšlienku nacionálnu, ideu, že malý národ, ako to vyjadril Hurban, ‚má právo na intenzívnu veľkosť ako národ veľký‘, vylúčili z neho anarchickosť a aristokratickosť a nahradili ich ľudovosťou a demokratizmom.“¹³

3. Metóda kultúrnej interpretácie textov

Pod pojmom textová interpretácia v jej cielenom, čiže nie spontánom, intuitívnom móde, rozumieme zámernú myšlienkovú aktivitu interpretujúceho subjektu, založenú na postupnej analýze, dekompozícii textu s cieľom odhaliť, opísať a vysvetliť jeho kľúčové formálne,

¹¹ Tento pól Matuškovkej esejistickej tvorby reprezentujú predovšetkým jeho diela: *Profily* (1946), *Nové profily* (1950), *Vavriny nevädnuce* (1953) a *Medailóny* (1960).

¹² Pre úplnosť len dodávame, že okrem interpretovaných esejistických profilov viažúcich sa tematicky na osobu Ľudovíta Štúra, ako aj ostatných predstaviteľov romantickej generácie Matuška publikoval v roku 1948 aj samostatnú literárnovednú stať *Štúrovci*, venovanú tomuto generačnému zoskupeniu.

¹³ MATUŠKA, Alexander: *Pripomienky a podľnosti*. Bratislava : Smena, 1971, s. 80.

kompozičné, štylistické, ale aj tematické, významové, pragmatické či iné prvky a vzťahy, ktoré v procese následnej syntézy identifikovaných súvislostí vedú k jeho lepšiemu pochopeniu. Zjednodušene povedané, interpretovať znamená povedať to isté iným, novým a niekedy aj netradičným spôsobom, v dôsledku čoho sa interpretovaný komunikát javí ako zrozumiteľnejší a pojmovo ľahšie uchopiteľný.

Kultúrna interpretácia textu je špecifickým variantom textovej interpretácie, pri ktorej sa primárne nezameriavame na jeho formálnu, štylistickú rovinu, ale hĺbkovú, sémantickú a pragmatickú štruktúru textu. Ide o prevažne kvalitatívnu výskumnú metódu, ktorej cieľom je premyslený (nie náhodný) prienik do už spomenutej hĺbkovej štruktúry textu a následné vyvodenie relatívne komplexného významu a zmyslu z neho, resp. z jeho vybraných častí s ohľadom na širší historicko-spoločenský a kultúrny kontext.

V už konkrétnej, prakticko-aplikačnej rovine rozumieme pod kultúrnou interpretáciou textov špecifickú a etapovitú myšlienkovú aktivitu subjektu zameranú na identifikáciu (odhalenie) kultúrnych reprezentácií v texte (teda istých stôp, reliktov danej mikrokultúry zaznamenaných v texte) a následné usúvzťažnenie týchto vyabstrahovaných kultúrnych znakov (symbolov) s mimojazykovou realitou (konkrétne s historicko-spoločenskými a inými okolnosťami, ktoré mali alebo potenciálne mohli mať vplyv na výskyt, uplatnenie toho alebo onoho kultúrneho znaku vo vývine, štruktúre a fungovaní daného kultúrneho spoločenstva)¹⁴. Proces kultúrnej interpretácie sa završuje vo fáze integrácie, spočívajúcej v schopnosti interpretujúceho subjektu (interpretanta) syntetizovať na podklade informácií nadobudnutých v procese identifikácie a usúvzťažňovania relatívne komplexný (čo najcelistvejší) obraz o stave danej kultúry a zakomponovať ho do svojho znalostného a skúsenostného komplexu, čím ako píše samotný Matuška v jednej z interpretovaných eseí, „z minulého vyvodíme závery pre dnešné, aby sme sa historickým nezaťažovali, ale vo svojom smerovaní rástli“¹⁵.

¹⁴ Bližšie HORVÁTH, Miloš: *Kultúrny kontext a kultúrna interpretácia*. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Bratislava : Veda, 2013, s. 71 – 72.

¹⁵ MATUŠKA, Alexander: *Dielo II*. Bratislava : Tatran, 2011, s. 266.

Z povedaného vyplýva, že v prípade kultúrnej interpretácie textov ide o špecifický druh (variant) sémanticko-pragmatickej textovej interpretácie, ktorý pozostáva z niekoľkých na seba nadväzujúcich operačných krokov, resp. fáz – identifikácie, usúvzťažňovania a integrácie. Zároveň pripomíname, že nevyhnutnou predfázou, prvotným predpokladom akejkoľvek zámernej interpretačnej aktivity vo vzťahu k textu (diskurzu) je jeho detailné poznanie, zahŕňajúce schopnosť apercepcie, resp. apercepčného čítania daného komunikátu, ktorého efekt nespočíva len na schopnosti interpretanta reprodukovať po prečítaní daný text vlastnými slovami a zovšeobecniť jeho globálnu tému, ale aj v ambícii vcítiť sa do roly autora a pochopiť jeho prežívanie bez ohľadu na to, či je v zhode alebo, naopak, v rozpore s našimi očakávaniami a preferenciami. Odmietnutie názorov a postojov autora by v tomto prípade nemalo viesť k automatickému odmietnutiu informačnej ponuky textu, a tak neretardovať ďalšie fázy interpretačného procesu.

4. Kultúrna interpretácia vybraných esejistických profilov

Vyššie opísaný mechanizmus kultúrnej interpretácie teraz aplikujeme na dvojicu rozsahom nevelkých textov, ktorých globálnou témou je život a dielo Ľudovíta Štúra s myšlienkovým presahom aj do explikácie niektorých atribútov slovenskej národnej kultúry. Prvý nesie názov samotnej osobnosti – *Ľudovít Štúr*¹⁶, druhý iniciálovú skratku jeho mena a priezviska – *L. Š.*¹⁷. Žánrovo oba texty spadajú do kategórie ceremoniálnych dedikačných esejí¹⁸, presnejšie literárnych esejistických

¹⁶ Tamže, s. 266 – 268.

¹⁷ Tamže, s. 269 – 277. Z dôvodu obmedzeného rozsahu štúdie sme sa venovali len uvedeným dvom textom, v ďalšej fáze však možno rozšíriť kultúrno-interpretáčný výskum Matuškových esejistických profilov aj o ďalšiu vzorku textov, ktoré sú venované ďalším predstaviteľom slovenskej romantickej generácie ako napríklad Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi, Jankovi Kráľovi, Andrejovi Sládkovičovi či Jánovi Bottovi.

¹⁸ Pod pojmom ceremoniálna dedikačná esej rozumieme esej venovanú konkrétnej literárnej alebo historickej osobnosti, ktorá vznikla pôvodne pri príležitosti výročia jej narodenia či smrti. Ako sme už uviedli v hlavnom texte, bolo tomu tak i v prípade obidvoch interpretovaných esejistických profilov.

profilov, pričom prvý bol publikovaný v roku 1946, teda pri príležitosti 90. výročia jeho smrti, druhý v roku 1965, čo sa zase viaže na 150. výročie jeho narodenia.

Príznačnou črtou slovenského národného charakteru je stávanie sa do extrémnych názorových, resp. postojových polôh. Tento bipolárny pohľad na svet, v ktorom akoby niet zlatej strednej cesty, mnohokrát výrazne retardoval náš spoločenský a kultúrny vývoj. Markantne sa táto tendencia prejavuje najmä pri hodnotení niektorých kľúčových postáv našich kultúrnych dejín. Nie je tomu inak ani vo vzťahu k Ľudovítovi Štúrovi. Matuška v tejto súvislosti píše: „Hodnotenie jeho počinu sa vždy pohybovalo medzi chválou a hanou; alebo ho vynášali, alebo ho udupávali do čiernej zeme. (...) Tak už za jeho života: Hurban ho v podstate len chválil, žľcovitý Záborský ho len hanil – vskutku kritický bol k nemu Kalinčiak. (...) Tak i za prvej republiky, keď jedni naňho nedali dopustiť, a druhí, zástupcovia čechoslovakizmu, mu nevedeli prísť na meno a dostávali šok už pri jeho vyslovení, on to predsa bol, ktorý sa ,odtrhol', ktorý urobil ,odluku' a ,rozkoľ', a pre čo? Pre slovenčinu...“¹⁹ Ako je zrejmé i z uvedeného citátu, na jednej strane vykazujeme potrebu niekoho bezhranične milovať, uctievať, velebiť, na strane druhej však minimálne rovnako bezhranične nenávidieť. Aj keď je možné túto tendenciu pripísať prirodzenej antropologickej výbave človeka ako biologickej a sociokultúrnej bytosti, v prípade interpretovaných esejí ide podľa nášho názoru o explicitný kultúrny identifikátor národného typu, ktorý možno zovšeobecniť na charakter celej slovenskej národnej kultúry. Aktuálnou otázkou však zostáva, aký postoj k Štúrovi zaujme dnes a či bude opäť situovaný do krajných polôh na hodnotiacej škále. Máme pocit, že dnes vo vzťahu k Štúrovi prevláda skôr postoj indiferentný, čo zase pramení z nedostatočnej úcty k našim kultúrnym tradíciám a ich nositeľom.

Ďalšou hrubou chybou pri rekonštrukcii obrazu Ľudovíta Štúra, ako aj ostatných príslušníkov slovenskej romantickej generácie, je redukcia ich prínosu len na oblasť jazyka a literatúry. Hoci dôležitosť uplatňovania jazyka ako integrálnej súčasti národných a politických slobôd patrí podľa historika Milana Podrimavského „do sféry politickej, najzreteľ-

¹⁹ MATUŠKA, Alexander: *Dielo II*. Bratislava : Tatran, 2011, s. 269 – 270.

nejšie sa v nich odráža všeobecný stav a kvalitatívna úroveň národných práv. Tie vymedzujú priestor na sebarealizáciu národného spoločenstva a bez zohľadnenia práv na používanie jazyka vo verejnom živote by strácali svoj zmysel, avšak len práva v jazykovej oblasti by nemohli nahradiť národné práva v komplexnom chápaní, ktoré sa majú zakladať na štátoprávnom uznaní a politickom vyjadrení identity národa²⁰. Matuška v tejto súvislosti píše: „... zužujeme veľmi zmysel jeho odkazu; tento odkaz je v skutočnosti oveľa širší a väčší. Štúr nám nedal len literárnu slovenčinu; vybudoval so svojimi druhmi celý systém náhľadov na najrozmanitejšie otázky, v mnohom smerodajnú pre pokolenia nasledujúce, v niečom naplnenú, v niečom sa naplňujúcu dnes a v niečom majúcu uskutočniť sa v budúcnosti“²¹. Otázka jazyka má teda pre Štúra oveľa širší než čisto komunikačný rozmer. Stáva sa politickým nástrojom v boji za národ a jeho sebaurčenie. A nielen to. Ak totiž obmedzíme Štúrove aktivity len na otázku jazyka, potrebu jeho kodifikácie, následné obhajovania novoprijatej slovenčiny pred neprajníkmi i z jeho vlastných radov a jej zavádzanie do literárnej i každodennej praxe, nedoceníme dostatočne veľkosť jeho politického, kultúrneho a osvetového pôsobenia či angažovania sa vo sfére publicistiky. Aj preto Matuška na viacerých miestach interpretovaných textov vo vzťahu k Štúrovej životnej filozofii apeluje a pripomína: „Štúrov romantizmus má charakter drobnej práce, trpezlivého budenia umov a svedomí“²²; „Nebol básnik veľkého formátu, realizoval sa ako organizátor“²³; „Ľud – to nie je pre Štúra len estetická hodnota, ale pripravoval pre svoj ľudový národ pokrokový program sociálno-kultúrny a bil sa zaň. Vedel, že bez sociálnej spravodlivosti niet osvety a vzdelania a že bieda materiálna ide ruka v ruku s biedou duchovnou“²⁴; „Pracujte s rozmyslom, udatne, aby ste splnili poslanie, ktoré vám je vyznačené v koľaji Slovanstva, aby ste raz

²⁰ PODRIMAVSKÝ, Milan: *Jazyk v procese politickej emancipácie v druhej polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia*. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Bratislava : Veda, 2013, s. 104.

²¹ MATUŠKA, Alexander: *Dielo II*. Bratislava : Tatran, 2011, s. 268.

²² Tamže, s. 267.

²³ Tamže, s. 274.

²⁴ Tamže, s. 267 – 268.

zanechali stopu života na tomto vesmíre. Pracujte deň i noc²⁵, „Bažiac po čine, po romantickom čine, vykonáva tento idealista a romantik – ktorý má na všetko čas (...) – čiernu prácu, nepohrda ničím, píše o všetko potrebnom, filozofiou dejín začínajúc a úvahami o dani z dohánu a o zmenkách končiac, prihovára sa ticho i tribúnsky zvyšuje hlas, neúnavne, trpezlivo, verne“²⁶. Ako vyplýva z citovaných fragmentov, dôležitosť vzdelania, duchovnej obrody, ale aj poctivej každodennej práce považoval Štúr za prvoradé v snahe o kultúrne podvihnutie Slovákov a upevňovanie ich rodiaceho sa národného povedomia. K tomu mu, prirodzene, výrazne dopomohol i fakt, že sa mohol oprieť už o jazyk a v ňom následne realizovať svoju profesionálnu novinársku činnosť, v ktorej nielen život vtedajších Slovákov dokumentoval, ale bol už aj ich prvým kritikom.

Nápadnej redukcii podlieha i Štúrov osobný, resp. súkromný život. V značne stereotypných predstavách mnohých dnešných Slovákov figuruje Štúr buď ako človek, ktorý nemal nijaký súkromný život, pretože ho predsa celý zasvätil službe národu a boju Slovákov za sebaurčenie, alebo ak ho aj mal, vďaka svojej prirodzenej záдумčivosti, samotárskemu spôsobu života a extrémnej plachosti nebol schopný socializovať sa do spoločnosti v dnešnom zmysle slova, nieto ešte nadviazať plnohodnotný vzťah k osobe opačného pohlavia. Dokumentuje to nasledujúca pasáž z interpretovaných esejí: „V chudobnom, pretože ponajviac abstraktnom podaní svojich vrstovníkov scvrkol sa Štúr na človeka, ktorý uteká pred ženami, na ideálneho a idealistického starého mládenca, na tvora bez mäsa a kostí, na junáka plného nadšenia, ale bez vnútorného života. V konfekčnej hagiografii je Štúr, slovom, dosť konvenčný hrdina.“²⁷ Aká je teda pravda? Bol Štúr naozaj čudák nezlučiteľný s obrazom dnešného moderného človeka, ktorý umrel, ako ironicky poznamenáva Matuška²⁸, polohemingwayovskou smrťou, alebo len produkt svojej doby poznačenej exaltovaným romantizmom a idealizmom? Kto by dnes, priznajme si, obetoval svetské radosti, ná-

²⁵ Tamže, s. 274.

²⁶ Tamže, s. 275.

²⁷ Tamže, s. 271.

²⁸ Tamže, s. 272.

mahu či čas za niečo tak prchavé a neuchopiteľné, ako je národ a jeho prosperita? Takáto formulácia by obstála nanajvýš v predvolebnom reklamnom spote, k jej konkrétnej realizácii by však už, zrejme, nedošlo. Pri Štúrovi to však platí ako u málokoho iného. Nemajme mu to preto za zlé, práve naopak, prijmime to ako fakt, ktorý vzbudzuje síce počudovanie, ale aj rešpekt a úctu. Nehovoriac o tom, že spomínaná záдумčivosť, sklony k introvertnosti až samotárstvu, ktoré boli evidentne prítomné v Štúrovom charakte, patria všeobecne k črtám slovenského národného charakteru, čiže k črtám nejedného z nás. V tomto prípade Štúr teda až tak nevybočuje z konvenčných predstáv a nenarúša náš kultúrny kolorit. Svojou zanietenosťou, obetou i odhodlaním dohoniť to, čo sme predtým zameškali, však áno, a vari aj preto mu patrí špecifické miesto v našich národných dejinách.

Záver

V úvode predkladanej štúdie sme deklarovali, že naším cieľom bude zrekonštruovať obraz Ľudovíta Štúra cez prizmu esejistických profilov Alexandra Matuška a podať ho bez prílišného patetizovania či idealizovania tejto historickej osobnosti. To bolo, dozaista, i zámerom samotného autora interpretovaných textov. Ako sám Matuška píše: „Spomínať možno všelijako: elegicky, s prízvukom na fakty, že čo bolo, nevráti sa už“ alebo „frázovito, s hromadou slov, ktoré len dosvedčujú, že oslavovateľ nemá priamy a plodný pomer k oslavovanému. Ako chceme spomínať my? Dozaista s citovým zaujatím, ale aj po chlapsky a bez fráz...“²⁹ V kontexte toho sme presvedčení, že zásluhy Ľudovíta Štúra na zrode novodobej slovenskej národnej kultúry i štátnosti sú nepopierateľné a napokon viditeľné i dnes (svedčia o tom napríklad názvy ulíc, námestí, škôl, rôznych štátnych inštitúcií či podujatí po ňom pomenovaných). O to dôležitejšie je však nazerať naňho relatívne objektívne, nezaujato, vzdať mu úctu, ale aj poučiť sa z jeho chýb. Tie pramena predovšetkým z jeho idealistického rojčenia a precenenia úlohy „jednoduchého“ pospolitého ľudu pri kreovaní spoločnosti už

²⁹ Tamže, s. 266.

v modernom, nearistokratickom duchu. Ako sa neskôr ukázalo, tu sa Štúr pomýlil. No mýliť sa je ľudské, a najmä v dejinách 20. storočia sme sa i my – Slováci – dopustili oveľa vážnejších omylov.

Literatúra

- ANĎALOVÁ, Lucia: *Jazykovo-štylistická a textovo-lingvistická interpretácia vybraných esejí Alexandra Matušku*. [diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015.
- BÁTOROVÁ, Mária: *Medzi ideálom a ničotou: na pomedzí žánrov – eseje a publicistika*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2014.
- FOLLRICHOVÁ, Mária: *Novinárske žánre publicistiky emocionálneho typu*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012.
- HORVÁTH, Miloš: *Kultúrny kontext a kultúrna interpretácia*. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Eds. S. Ondrejovič v spolupráci s J. Vrábľovou a A. Krausovou. Bratislava : Veda, 2013, s. 68 – 76.
- HORVÁTH, Miloš: *Esej ako metafora umenia a kultúry (kultúrnosti)*. In: *Vrtieť psom: Metafora v médiách – Megatrendy a médiá 2013*. (Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Megatrendy a médiá 2013: Kultivácia médií – možnosti a bariéry). Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2013.
- MATUŠKA, Alexander: *Pripomienky a podlžnosti*. Bratislava : Smena, 1971.
- MATUŠKA, Alexander: *Dielo II*. Bratislava : Tatran, 2011.
- MIKUŠIAK, Marek: *Esej*. Jazykovedný časopis, 61, 2014, č. 1, s. 37 – 50.
- MISTRÍK, Jozef: *Žánre vecnej literatúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.
- PETRÍK, Vladimír: *Rozhnevaný kritik Alexander Matuška*. Bratislava : Q 111, 2003.
- PODRIMAVSKÝ, Milan: *Jazyk v procese politickej emancipácie v druhej polovici 19. storočia a na začiatku 20. storočia*. In: *Jazyk a diskurz v kultúrnom a politickom kontexte*. Eds. S. Ondrejovič v spolupráci s J. Vrábľovou a A. Krausovou. Bratislava : Veda, 2013. s. 103 – 115.
- VALČEK, Peter: *Osudy eseje*. Bratislava : IRIS, 1999.

Summary

Conception of Ľudovít Štúr on the Basis of Cultural Interpretation of the Selected Essayistic Profiles Written by Alexander Matuška

This study represents a partial linguocultural interpretive probe into selected essays (essayistic profiles) by Alexander Matuška that are thematically linked to the personality of Ľudovít Štúr. On the basis of this targeted interpretive penetration into two selected the author of the study tries to point to a relatively reduced and the stereotypical image of Štúr in which his activities in the field of language, politics and culture are either too understated or too idealized. Given that the interpreted texts also contain actualizations and various explicit or implicit references to the national character of Slovaks, respectively the character of the Slovak national culture, our interpretive observations include explications of these parameters as well.

Ludovít Štúr a modernizácia slovenskej spoločnosti pred rokom 1848

Dušan Škvarna

Ludovít Štúr si v pamäti Slovákov – podstatne viac vo verejnosti ako u intelektuálov – udržiava výnimočné postavenie. Nápadné je, že aj v iných stredoeurópskych krajinách sa podobnej priazni, ba až idealizácii tešia osobnosti z polovice 19. storočia, napríklad v prípade Maďarov Ludovít Košut (Kossuth), u Čechov František Palacký, Chorvátov Ludovít Gaj, Poliakov Adam Mickiewicz, Slovincov France Prešeren. Prečo práve postavy z tohto obdobia predstavujú dodnes pôsobivé symboly svojich národov? A prečo sa medzi ne v prípade Slovákov zaraďuje Ludovít Štúr?

Dôvodov toho by sme našli veľa, bezpochyby jedným z nich je fakt, že Štúr bol spomedzi spomínaných osobností i v rámci slovenských národovcov najvšestrannejšou osobnosťou. Zanechal stopy na poli jazykovedy, pedagogiky, novinárstva, etnografie, sociálnej filozofie, politiky, estetiky, literatúry. Túto jeho všestrannosť sčasti „umožnila“ nerozvinutosť vtedajšej slovenskej reality, ale sčasti bola prejavom a dôkazom jeho talentu, tvorivosti a nadšenia¹. Z rôznych Štúrových aktivít sa v tomto príspevku sústredím na jeden, podľa mňa najdôležitejší rozmer jeho verejného pôsobenia a odkazu. Pokúsim sa ho predstaviť ako hlavného tvorcu konceptu modernizácie slovenskej spoločnosti v polovici 19. storočia. Tento prvok spoločne s kodifikáciou spisovného jazyka a s burcovaním za národnú emancipáciu Slovákov môže predstavovať zdroj zrozumiteľnosti, aktuálnosti a príťažlivosti Štúrovej osobnosti a štúrovského hnutia aj do budúcnosti.

¹ O Ludovítovi Štúrovi sa zafixovala predstava ako o človeku úzkej humanitnej orientácie. On sa však zaujímal aj o nové technické vynálezy či vyššiu matematiku, ekonomické teórie.

Ludovít Štúr najpresvedčivejšie zo všetkých slovenských osobností prvej polovice 19. storočia dokázal nielen preberať nové civilizačné princípy i opozičné idey prichádzajúce zo západnej Európy, ale aj prispôbovať ich špecifickým slovenským pomerom. Pritom nadväzoval na svojich domácich predchodcov, na ich myšlienkové postupy a koncepcie Uhorska ako multietnického kráľovstva². Oceňoval tiež väčšinu modernizačných postojov a túžob maďarských šľachtických liberálov, ktorí mali najväčšie možnosti i podiel na propagovaní a transformácii nových ideí v Uhorsku. Zároveň sa však v slovenskom meradle ich predstavy o modernizácii nielen prekryvali, ale aj súperili s predstavami, ktoré najjasnejšie artikuloval L. Štúr, a do praxe sa ich usilovalo preniesť slovenské národné hnutie, najmä jeho štúrovský prúd. Štúrov koncept spoločenskej modernizácie v porovnaní so spomínanými liberálmi podstatne viac zohľadňoval záujmy a potreby nepriviligovanej väčšiny spoločnosti a na rozdiel od nich ho organicky prepojoval s národnou emancipáciou Slovákov.

Táto syntéza modernizácie slovenskej spoločnosti cestou reforiem a emancipácie Slovákov s cieľom nadobudnúť všetky atribúty novodobého národa cestou postupných krokov a v kritickom roku 1848 aj revolučnou cestou bola originálna. Štúr ju naplňoval rôznymi formami: najskôr ako pedagóg pôsobiaci na bratislavskom evanjelickom lýceu, potom ako novinár, najmä v *Slovenských národných novinách*, publicista – autor viacerých knižných prác, nakoniec ako politik – na prelome rokov 1847/48 poslanec uhorského snemu na jeho javisku i v jeho zákuľisí, počas rokov 1848/49 predstaviteľ Slovákov v rokovaniach s politikmi slovanských národov monarchie i vládnyimi kruhmi vo Viedni a rečník na verejných zhromaždeniach po regiónoch Slovenska.

Ludovít Štúr žil v období, keď Európa prežívala jeden zo svojich najväčších civilizačných prelomov. V priebehu 18. storočia sa v jej západnej časti oslabovali znaky a väzby starej, stavovskej spoločnosti. Delenie ľudí na privilegovaných a nepriviligovaných sa považovalo čoraz otvorenejšie a jasnejšie za prežitok. Na príťažlivosti a presvedčivosti naberali osvietenenské idey obhajujúce rovnosť ľudí pred zákonom,

² Pozri FRANKOVÁ, Libuša: *Slováci v novom veku národov (1780 – 1848)*. Prešov : Universum, 2006, s. 55 – 78.

volajúce po rozšírení politických práv na väčšiu časť spoločnosti a po zaručení delby politickej moci. Takto pozvoľna sa utvárali obrysy občianskej spoločnosti, čomu pomáhali i to, že pričinením priemyslu, parnej dopravy, vzostupu vzdelania a tlače sa oslabovali komunikačné bariéry, regionálna uzavretosť a zvyšovala sa mobilita. Modernizačné impulzy sa v druhej polovici 18. storočia začali objavovať aj v strednej Európe a dynamicky sa presadzovať práve počas pôsobenia L. Štúra v 30. a 40. rokoch 19. storočia. Počas týchto dvoch desaťročí „nacionálny princíp dramaticky zmenil mapu Európy“³.

Súbežne s tým sa čoraz zreteľnejšie prejavovala aj vitalita a ambície moderných nacionalizmov. Národ ako spoločenstvo zakladajúce sa na rovnosti jeho členov sa vnímal ako opozitum voči hierarchickej stavovskej lojalite a solidarite a ako nová, perspektívna spoločenská identita. Emancipácia národov a spoločenská modernizácia tvorili dve stránky toho istého procesu. Pritom tento proces prebiehal veľmi nerovnomerne, asynchrónne. V niektorých národoch sa odohral spontánne a skoro, v druhých za výhodných podmienok a rýchlo, ďalšie etniká sa vôbec nedokázali sformovať do moderných národov a asimilovali sa, v iných sa tak dialo zložito a pomaly. U vodcov každého národa boli badateľné pocity ohrozenia ich vlastného národa zo strany susedov (jazyk, územie, identita, kultúra, sociálna diskriminácia) a úzkosť z možného neúspechu. Pritom aj sila národných hnutí bývala rôzna. Niektoré dominovali politicky a propagandisticky, ba tvorili nositeľa vládnej politiky, alebo aspoň hlavnú opozičnú silu v štáte. Iné národy mali slabé reprezentácie a organizáciu, ich národné hnutia mali chabý verejný dosah a iba sporadicky sa dotýkali okraja politickej sféry, dlho nedokázali konkrétnejšie sformulovať víziu budúcnosti vlastného národa⁴. Medzi posledné menované hnutia patrilo ešte v 30. rokoch 19. storočia aj slovenské.

Štúr, podobne ako väčšina dobových mysliteľov podporujúcich zmeny, vnímal sociálnu, politickú, občiansku, ľudskú modernizáciu

³ HOBSBAWM, Eric J.: *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780*. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998, s. 35.

⁴ HROCH, Miroslav: *Malé národy Európy*. Wrocław – Warszawa – Kraków : Ossolineum, 2003, s. 91 – 94.

a nacionálnu emancipáciu nielen ako úzko previazané procesy, ale aj ako dve podoby jedného procesu. S mierou sociálnej a politickej spravodlivosti a slobody priamo úmerne spájal úroveň národnej emancipácie a napĺňanie národnej slobody. V Uhorsku pôsobilo viacero prúdov, ktoré viac či menej otvorene odmietali stavovskú spoločnosť a vystupovali za nový model spoločnosti a politiky. Spomedzi nich bolo organizačne najvyvinutejším a politicky najvplyvnejším maďarské reformné hnutie, ktoré v sneme a stoliciach vystupovalo ako liberálna šľachtická opozícia. Novými, reformnými ideami však rovnako zanietené žilo slovenské národné hnutie. Práve Štúr ho najvýraznejšie inšpiroval témami, pohľadmi, cieľmi, víziami. Už ako dvadsaťročný, v polovici 30. rokov, sa kriticky vyjadroval o takom chápaní slobody, ktorá rešpektuje dôstojnosť iba malej menšiny spoločnosti a slúži na udržanie jej starých privilégií. Takisto kritizoval stavovskú podobu spoločnosti, dožadoval sa reforiem, ktoré by rušili privilégiá tejto menšiny.

Podobne ako maďarských šľachtických reformátorov, aj Štúra trápilo, že Uhorsko je v porovnaní so západnou Európou, ale aj so západnou časťou habsburskej monarchie zaostalé. Tradičnú stavovskú spoločnosť veľakrát označil za vývojom prekonanú a nehumánnu. Spravil to tak aj vo svojom snemovom vystúpení 21. decembra 1847: „V západných štátoch nie sú tieto vzťahy feudálne viac v obyčaji, ani sa ony s terajším duchom stolaťia nezrovnávajú. Podľa môjho náhľadu stojíme na hraničnej čiare dvoch vekov.“⁵ Krok s modernizujúcim sa svetom mohla aj v Uhorsku držať iba spoločnosť zbavená stavovských bariér, preto Štúr za hlavnú povinnosť jeho politických elít považoval, aby sa táto krajina v každom smere radikálne zmenila. Ako si to predstavoval?

Za obzvlášť pálčivý, naliehavý problém považoval aj Štúr roľnícku otázku. Poddanstvo, v ktorom žilo okolo 80 % uhorskej spoločnosti, vnímal, podobne ako rad reformátorov jeho doby, ako neľudský a hospodársky neefektívny systém, ktorý odporuje duchu času – ľudskosti⁶.

⁵ ŠTÚR, Ľudovít: *Kde leží naša bieda*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1948, s. 151.

⁶ ŠTÚR, Ľudovít: *Slovo na čase*. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok I: Politické state a prejavy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954, s. 204.

Celá jeho generácia, s výnimkou nepočetných, no vplyvných zarytých tradicionalistov, považovala už od 30. rokov zmenu právneho a spoločenského postavenia roľníkov, teda ich oslobodenie spod poddanstva, za nutnosť, za hlavnú podmienku obratu a zlepšenia života v Uhorsku. Štúr sa za to angažoval tak na stránkach *Slovenských národných novín*, ako aj na pôde uhorského snemu zasadajúceho v Bratislave na prelome rokov 1847/48. Hoci v tom období už nešlo ani v strednej Európe o výnimočný názor a právne zakotvenie slobodného roľníka sa aj tu vnímalo ako nevyhnutný krok, problémom sa ukázala rýchlosť a hĺbka tejto zmeny. Podľa Štúra, podobne ako podľa Štefana Séčeniho (Séchenyi), prvým krokom malo byť zrušenie starootcovského práva (dedovizne, aviticity)⁷. Išlo o to, aby sa pôda smela scudziť, čiže aby sa stala tovarom, dala sa slobodne kupovať a predávať. Zároveň mal štát razantne vstúpiť do vzťahu zemepána a poddaného a zákonnou cestou čím skôr vykúpiť urbárske povinnosti roľníkov tak, aby to ich samotných zaťažovalo čo najmenej. Poddaný sa tak mal zmeniť na slobodného roľníka. A keď v marci 1848 snem zrušil poddanské povinnosti pre menšiu časť roľníkov, urbáriálnych, toto polovičaté riešenie Štúra neuspokojilo. V máji 1848 v *Žiadostiach slovenského národa* volal i on po likvidácii všetkých podôb poddanskej závislosti roľníkov.

Ďalším prežitým javom v Uhorsku bola daňová politika a systém. Hoci stavy (šľachta a cirkev) mali v držbe skoro tri štvrtiny pôdy, fakticky celá daňová ťarcha spočívala na bedrách poddaných roľníkov a miest. Uhorské stavy si na rozdiel od západnej Európy i západnej časti monarchie stále užívali starú „slobodu“ nezdaniteľnosti. Štúr sa publicisticky dovoľával, aby sa dane platili primerane podľa majetku „od všetkých, bez rozdielu stavu a rodu“, teda načrtol obraz všeobecného zdanenia⁸. Demokratizácii spoločnosti malo prospieť aj prenesenie regálnych práv z rúk šľachticov na obce. Radikálnu zmenu sociálnych a hospodárskych princípov však Štúr považoval len za jednu zo stránok celkovej premeny uhorskej i slovenskej spoločnosti.

⁷ ŠTÚR, Ľudovít: *Náradý ku zlepšeniu stavu našej krajiny*. Tamže, s. 247, 250, 251.

⁸ ŠTÚR, Ľudovít: *Nezemanía v úradoch krajinských*. Tamže, s. 238; ŠTÚR, Ľudovít: *Náradý ku zlepšeniu stavu našej krajiny*. Tamže, s. 253 – 255, 265.

V zhode s reformnými prúdmi Európy a Uhorska L. Štúr rysoval zásady jeho modernejšieho právneho a politického systému. Za prospešné považoval vytvoriť a chrániť slobodu slova, čím nepriamo odmietol vtedy existujúcu cenzúru. Ako kritik politického monopolu šľachty horlil za také rozšírenie politických práv, aby sa občanmi stalo čo najviac obyvateľov. Aj neprivilegovaným vrstvám sa malo podľa neho priznať volebné právo a tým i možnosť mať vlastných zástupcov vo verejnom živote krajiny (stolica, uhorský snem).⁹ Roľníci mali získať občianske práva najmä z humanných dôvodov, honorácia (inteligencia nešľachtického pôvodu) a obyvatelia miest zasa ako perspektívne vrstvy, hlavní nositelia modernizácie. Medzi kritériá vyspelosti spoločnosti sa považovala úroveň rozvoja miest. Ich úpadok v Uhorsku sprevádzalo neobvyklé posilnenie výsad a moci šľachty. V článkoch i na sneme sa Štúr dovoľával takých opatrení štátu, aby mestá mohli ovplyvňovať krajinské záležitosti a reálne sa podieľať na politickej moci a správe krajiny. Navrhoval zrušiť ponížujúce právo jedného hlasu na sneme pre všetky kráľovské mestá v Uhorsku a zaručiť im dôstojné zastúpenie v tejto inštitúcii. Ďalej žiadal vyčlenenie zemepanských miest spod vplyvu stolíc a demokratizáciu ich vnútornej správy, predovšetkým zvýšenie nízkeho podielu obyvateľov na nej.

Ďalšia rovina reformných názorov Štúra sa týkala právneho systému, predovšetkým súdnictva a zákonov, o čom sa v Uhorsku už živo diskutovalo. Za prežitok aj on považoval patrimoniálny vzťah zemepána a poddaného, ktorý zapríčiňoval nespravodlivosť v súdnictve a jeho chabú úroveň. Stavovský súdny systém malo konečne aj v Uhorsku nahradiť jednotné súdnictvo. Táto zmena však mohla mať zmysel iba pri takých zákonoch, ktoré by platili rovnako pre všetkých, mali by jednoznačný obsah, neumožňovali by svojvoľný výklad¹⁰. Štúr nabádal aj na zvýšenie nízkych plátov sudcov. Nádej sa, že po týchto zmenách sa oslabí všadeprítomná korupcia, rodinkárstvo, odklady súdnych procesov (tzv. súdne prázdniny), pretože „nie je žiadne tajomstvo, že sprá-

⁹ ŠTÚR, Ľudovít: *Naše položenie vo vlasti*. Tamže, s. 217; ŠTÚR, Ľudovít: *Nezemanía v úradoch krajinských*. Tamže, s. 236 – 238.

¹⁰ ŠTÚR, Ľudovít: *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcejmu snemu*. Tamže, s. 328 – 329.

vodlivosť sa priekupnou stáva“¹¹. Podobne kriticky komentoval biedny stav školstva a úroveň vzdelanosti. Propagoval technické vzdelanie, apeloval na zemepánov a najmä na štát, aby rozhodnejšie presadzovali vzdelávanie a zákon, podľa ktorého by boli rodičia povinní posilať deti do školy. Týkalo sa to predovšetkým vrstiev roľníkov. Na margo zanedbaného a poníženého postavenia učiteľov a ich odmeňovania poznamenal, že „tento smutný a bolestný stav učiteľov našich škôl už by mal veru raz padnúť do očí krajinskému zákonodarstvu“¹².

Ako som už spomenul, Ľudovít Štúr patril medzi mnohých reformátorov, ktorí sa v 40. rokoch 19. storočia zasadzovali za nové hospodárske a sociálne vzťahy, za nové poňatie politiky a duchovnej kultúry. Tieto oblasti chápal ako spojené nádoby. Uhorsko a v ňom slovenská spoločnosť sa mohli úspešne modernizovať iba súbežnou premenou týchto rovín spoločenského života. Hoci rad svojich návrhov pred marcom 1848 nekonkretizoval (politický systém, politické práva roľníkov a mešťanov), jeho náčrt budúcej spoločnosti mal jasné zásady: rovnoprávnosť pred zákonom, občianska spoločnosť, konštitučný politický poriadok, slobodné podnikanie. Veril, že v slobodne usporiadanej spoločnosti budú nepriviligované vrstvy pozitívne motivované na prácu i život a posilní sa ich „občiansky duch“, čo napomôže rozvoj obchodu a priemyslu, vzostup blahobytu a spoločenskú harmóniu. Hoci sa v revolučnom roku 1848 nejedna z jeho predstáv uskutočnila, túžby po bohatšej, mravnejšej a harmonickejšej spoločnosti sa nenaplnili.

Súčasťou spoločenskej modernizácie bolo, ako som už naznačil, aj pretváranie tradičných etník na moderné národy. Tento proces bol univerzálny, odohrával sa v každej časti Európy, no v každom národe

¹¹ ŠTÚR, Ľudovít: *Náradky ku zlepšeniu stavu našej krajiny*. Tamže, s. 258; O dobovej korupcii pozri ŠOLTĚS, Peter: *Medzi verejným blahom a osobným prospechom. Arény korupcie a jej reflexia v uhorskom diskurze prvej polovice „dlhého“ 19. storočia*. Forum historiae, 5, 2011, č. 2, s. 24, 25. http://forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/soltes.pdf.

¹² ŠTÚR, Ľudovít: *Náradky ku zlepšeniu stavu našej krajiny*. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok I: Politické state a prejavy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954, s. 258.

v špecifických podmienkach a podobách. V slovenskom prípade ho najvernejšie personifikoval L. Štúr, veď v 40. rokoch 19. storočia, keď sa moderný slovenský národ formoval najintenzívnejšie, inšpiroval ako hlavný ideológ a politik národného hnutia Slovákov väčšinu jeho dôležitých aktivít. A to je druhá stránka Štúrovej verejnej angažovanosti.

Na začiatku 40. rokov vstúpilo do slovenského národného života veľa nových prvkov. Štúr sa vtedy spolu so svojím okolím sústredil na zdôvodnenie a vymedzenie národnej svojbytnosti Slovákov. Za základný predpoklad jej konkretizácie považoval vyriešenie otázky ich spisovného jazyka. Túto národnú svojbytnosť rozvinul a jej znaky naj sústredenejšie vyzdvihol práve vo svojich jazykovedných prácach a jasne stanovil, v čom sa odlišovala či mala odlišovať od identít, do ktorých sa za istých okolností mali či mohli Slováci včleniť a rozplynúť sa v nich: do uhorského národa, československého kmeňa, slovanského celku, maďarského národa. Zvýraznil tie prvky dlhodobého historického a jazykového vývinu Slovákov, ktoré ich odlišovali od susedov (Čechov, Maďarov), a najmä prijal názor bernolákovcov, že Slováci sú svojbytný národ a slovenčina nie je iba dialektom, ale národným jazykom. Zároveň však prekonával pomerne chladné chápanie kmeňovej svojbytnosti Slovákov, ako ju vymedzili a pestovali bernolákovci. Konkretizoval ju a vniesol do nej romantický pátos a zápal, čím ju zvýraznil ako vzácnu a intímnu hodnotu. Sám túto identitu slovenskej svojbytnosti v nasledujúcich rokoch až urputne obhajoval. Týmito krokmi Štúr vlastne vykonal „iba“ to, čo u niektorých národov bolo dávno samozrejmé, alebo u iných sa vykryštalizovalo a profilovalo skôr.

Vďaka tomu, že Štúr a štúrovci vyvodili z faktu národnej svojbytnosti Slovákov všetky dobe primerané dôsledky, prešiel proces emancipácie slovenskej spoločnosti na vyššie obrátky. Podľa vzoru zrelejších a silnejších národných hnutí v Európe posilnil základy a rozvoj slovenskej kultúry, ktorá sa stala hlavným nástrojom upevnenia slovenskej národnej identity a spolupatričnosti. V novom jazyku ihneď začala vznikať umelecká literatúra (básne, romány, drámy), rozvíjala sa tlač a publicistika, spestrila sa vlastivedná tvorba, vychádzali práce o ľudovej kultúre, rozrástlo sa slovenské divadlo, študentské spolky spievali hymnické piesne. Romantická kultúrna tvorba posilňovala pamäť historického príbehu Slovákov, rozširovala štruktúru národných sym-

bolov. Vďaka tlači (Štúrove noviny, kalendáre, Hollého a Kuzmányho náboženské spevníky, učebnice) táto tvorba prvýkrát prekročila okruh vlasteneckej spoločnosti a začala oslovovať širšiu verejnosť.

Súbežne s tým precizoval Štúr aj predstavu o vzťahu Slovákov a Uhorska a o jeho budúcnosti, o ktorú od prelomu 20. a 30. rokov 19. storočia medzi sebou otvorene súperili dve základné koncepcie – maďarizačná a multietnická. Uhorsko považoval za mnohonárodný štát a trval na tom, že takým má aj ostať a všetky národy v ňom majú mať rovnoprávne postavenie. Hoci prijímal tzv. diplomatickosť maďarčiny (hlavný jazyk krajiny) a veľakrát deklaroval uhorské vlastenectvo ako hodnotu, budúcnosť Uhorska podmieňoval jeho modernizáciou, slobodným rozvojom jeho národov a tolerantnou nacionálnou politikou. Rozvinul rad známych argumentov, aby spochybnil úsilie o jeho pomaďarčenie, premenu na národný štát Maďarov. Keďže aj ďalšie nemaďarské národné hnutia, najmä srbské a chorvátske, obhajovali podobnú koncepciu budúcnosti Uhorska, logicky vnímal tieto hnutia ako spojencov Slovákov a propagoval spoluprácu a solidaritu s nimi.

Ludovít Štúr, podobne ako ďalší slovenskí národovci, dúfal, že sa do slovenského národného spoločenstva včlenia privilegované šľachtické vrstvy, v Uhorsku početné a predovšetkým z každej stránky – mocensky (ovládajúce uhorské centrálné inštitúcie, snem, stoličné úrady), ekonomicky, mienkotvorne, kultúrne – dominantné. Čoskoro však postrehol, že veľká väčšina šľachty, najmä strednej, žijúcej v slovenskom prostredí, nebola vinou historických daností náchylná prijať a podporiť slovenskú emancipáciu, naopak, prikláňa sa k maďarskej identite, kultúre, politike. Slovenský proces jej bol v lepšom prípade ľahostajný, v horšom ho spochybňovala, brzdila, diskriminovala a časť z nej sa stala najväčším odporcom princípu rovnoprávnosti národov Uhorska a slovenských úsilí.¹³ Takže na pomoc či podporu, ba ani na toleranciu tejto najvplyvnejšej spoločenskej vrstvy sa nedalo spoliehať, naopak, obavy pred pomaďarčením a hľadanie obranných nástrojov pred ním predstavovali jeden z hlavných motorov Štúrovho verejného pôsobenia a literárneho diela.

¹³ ŠTÚR, Ludovít: *Neopúšťajme sa!* Tamže, s. 166, 167.

Táto situácia prinútila Štúra a jeho okolie postupovať skromnejšou cestou, rozvíjať náhradný koncept: utvárať moderný slovenský národ zdola, „odspodku, od ľudu obecného“¹⁴. Jeho základom mala byť podpora národnej emancipácie a jednoty medzi chudobnejším zemianstvom a nepriviligovanými nižšími strednými vrstvami – remeselníkmi, inteligenciou, obchodníkmi, majetnejšími roľníkmi¹⁵. Z tohto obmedzenia však vyplynulo, že slovenská emancipácia sa nemohla spoliehať na oporu politiky štátu a moci (snem, stolice), ktoré ovládali maďarské šľachtické vrstvy, ani na priazeň majetných mecénov a propagandistickú podporu z prostredia šľachty. A preto Štúr, ktorý nebol žiadnym politickým radikálom, pripisoval pri slovenskej emancipácii privilegovaným vrstvám menší význam. Svoje aktivity rozvíjalo slovenské národné hnutie mimo politickej moci, resp. obracalo sa na ňu len občas a príležitostne vo vhodných okamihoch. O to viac sa usilovalo spojiť národnú emancipáciu Slovákov s rozvojom ich kultúry a so spoločenskou modernizáciou.

Ludovít Štúr zároveň stelesňuje proces, ktorý smeroval k utváraniu národnej jednoty Slovákov ako jednému z jeho hlavných cieľov. Vo svojich kritických statiach ich neraz označoval za národ „rozsypaný, sám o sebe, ako národ, sa nestarajúc... národ takrečeno len podľa tela a nie podľa ducha, ktorý len na svete živorí a ničím vyšším sa nezaobera“¹⁶. Cestu k prekonávaniu prekážok a utváraniu tejto jednoty (homogenizácie) videl v postupnom oslabovaní regionálnych, sociálnych a konfesiónálnych zvláštností a identít. Hodnotu modernej národnej jednoty povýšil nad tieto tradičné identity. Na úrovni vzdelancov zasa považoval za rozhodujúci moment jej posilňovania prijatie nového spisovného jazyka rôznymi názorovými skupinami. Na koncepcii, ktorú zosobňoval Štúr, sa až prekvapujúco rýchlo zhodla zreteľná väčšina oboch konfesiónálnych prúdov národného hnutia. Otvorili sa tak dve re novým formám spolupráce v jeho rámci a priestor k priamočiarejšiemu a rýchlejšiemu ujasňovaniu si základných otázok ďalšieho vý-

¹⁴ ŠTÚR, Ludovít: *Lud náš obecný*. Tamže, s. 49.

¹⁵ ŠTÚR, Ludovít: *Neopúšťajme sa!* Tamže, s. 168.

¹⁶ ŠTÚR, Ludovít: *Ohlas o slovenských národných novinách a Orlovi tatránskom*. Tamže, s. 33.

vinu Slovákov. Národný i spoločenský život Slovenska sa v 40. rokoch 19. storočia začal rozvíjať tak intenzívne ako nikdy predtým a vzrastala pestrosť aktivít národného hnutia.

Od ideí národnej jednoty a moderného národa k ich uskutočneniu však viedla ešte dlhá cesta. Situácia bola o to zložitejšia, že nepriviligovaná väčšina spoločnosti sa ešte realizovala v tradičnom duchovnom priestore (cirkev, rodina, obec), nemala si kde a kedy vytvoriť zmysel pre veci verejné, ktoré Štúr nazýval obecnými alebo pospolitými. Politika, z ktorej bola vylúčená, stála úplne mimo sféry jej potrieb i možností a s národnou ideou sa iba začínala sporadicky stretávať, aj to len jej malá časť. Ľudovít Štúr výstižne postihoval jej hodnotovú obmedzenosť, uzavretosť na najbližšie okolie (rodina, obec), starajúc sa „len o dom, a rodinu svoju, jeho zaujíma len dedina, okolie, kde žije“, protipólom takého vymedzenia mu bol „človek vzdelaný“, ktorý „stará sa krem svojich najbližších aj o krajinu, vlasť, v ktorej žije, národ, ku ktorému patrí, jeho zaujímajú všetky veci a príhody krajiny, vlasti, národa“¹⁷.

Preto pred národné hnutie postavil nielen otázku propagácie sociálnej slobody, rozšírenia občianskych prác, ale aj pozdvihnutia ľudskej dôstojnosti a duchovnej výbavy príslušníkov nepriviligovaných vrstiev, ktoré mali tvoriť najpočetnejšiu zložku slovenského národa. Táto otázka predstavovala jeden z najvýraznejších rysov Štúrovej publicistiky, podnecoval v nej do toho, aby poddajné a nesamostatné, duchovne zanedbané ľudové vrstvy, najmä roľníci, nadobúdali sebaúctu a sebavedomie a s tým aj schopnosti vstúpiť do verejného priestoru a života. Ich ľudskú a občiansku emancipáciu považoval za predpoklad rozpoznania vlastných národných záujmov, čo následne malo viesť k posilneniu váhy národného hnutia.

Štúr naznačil a odporúčal viaceré mobilizačné nástroje, ktoré mali posilňovať sociálnu predstavu¹⁸ a homogenizáciu slovenskej spoloč-

¹⁷ Tamže, s. 32.

¹⁸ HUČKO, Ján: *Úsilie Ľudovíta Štúra o sociálnu predstavu slovenskej spoločnosti na stránkach Slovenských národných novín*. Historický časopis, 38, 1990, č. 4, s. 500 – 517.

nosti tak, aby neplatilo, „že národ – to sú predovšetkým vzdelanci“¹⁹. Za jeden z hlavných považoval rôzne formy osvetových aktivít, od ktorých mal veľké očakávania a všemožne ich propagoval. Vykonávateľmi tejto osvety, ktorá smerovala k nižším spoločenským vrstvám, sa stali vzdelanci, najmä duchovní oboch konfesií. Práve ona mala osloviť najmä roľníkov a remeselníkov ich problémami, ktorým rozumeli, a pomôcť im nachádzať kvalitnejší duchovný život, modernejšie hospodáriť, zlepšovať hygienu a celkovú kvalitu života.

Rozmach, aký aj Štúrovým pričinením nadobudli na Slovensku spolky miernosti, nedeľné školy, čítárne, nemal v Uhorsku obdobu. V tejto osvete išlo však nielen o odstraňovanie negramotnosti, duševnej plytkosti a zanedbanosti. Štúr, ktorý „mal ujasnené postoje ku všetkým zásadným otázkam hospodárskeho vývoja v Uhorsku, ba presadzoval aj vlastný hospodársky program“²⁰, a jeho prívrženci rovnako zaujato povzbudzovali do hospodárskej osvety. Propagovali technické vzdelávanie ako jeden zo základov inovačných procesov, prinášali informácie o modernom priemysle, doprave, finančníctve na Západe, volali po skvalitnení dopravy v Uhorsku, jeho spriemyselnovaní, zkladaní finančných ústavov v ňom a pod. Pokiaľ išlo o slovenské prostredie, nabádali na drobné podnikanie vo forme svojpomocných družstiev, podporných spolkov, ľudových poisťovní, obecných sýpok, teda na také formy podnikania, v akých mal dominovať princíp solidarity nad princípom zisku. Tieto aktivity verne odrážali Štúrovu sociálnu filozofiu. Štúr patril medzi glosátorov prudkého vzostupu priemyslu a obchodu v rozvinutejšej západnej časti Európy, ktorému pripisoval mnohé pozitívne znaky. Na druhej strane kritizoval to, že rozmach veľkovýroby sprevádzalo rastúce odcudzenie sa ľudí a nové formy útlaku a odludštenosti. Nestotožňoval sa ani s neprimeraným bohatstvom, ktoré v jeho dobe prudko stúpalo, ani so silnejúcou chudobou²¹. Keďže

¹⁹ PICHLER, Tibor: *Národ, národnosti, štát : O politike etnického entuziazmu*. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 244.

²⁰ HOLEC, Roman: *Štát s dvoma tvármi*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 36.

²¹ ŠTÚR, Ľudovít: *Dobročinné ústavy*. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok I: Politické state a prejavy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954, s. 92 – 94.

si idealizoval Slovanstvo, naivne dúfal, že Slovania prekonajú vlastnú zaostalosť, pričom sa vyhnú nedostatkom, ktoré prežívala industrializujúca sa západná Európa.

Ďalším dôležitým bodom Štúrovho pôsobenia sa stalo profilovanie samotného národného hnutia, posilňovanie jeho štruktúry a zázemia. Predovšetkým vďaka nemu v 40. rokoch 19. storočia nadobudlo nové črty, zapálilo sa novými ideami a pohľadmi, stanovilo si náročnejšie ciele. Začalo prekračovať vlastnú uzavretosť a otváralo sa širšej verejnosti, neobmedzovalo sa iba na kultúrnu sféru, pole jeho aktivít sa rozširovalo. Postupne si utváralo isté verejné zázemie, získavalo si skupiny prívržencov v nových vrstvách a regiónoch. Upevňovala sa jeho inštitucionálna báza, keďže podstatne stúpol počet a rozšírili sa druhy spolkov, vzrástala sa periodická tlač, vďaka ktorej sa zintenzívnila komunikácia nielen v rámci národného hnutia, ale aj s časťou verejnosti. Štúr nabádal, aby sa lokálne spolky integrovali do celonárodných, a tak sa pod jednou strechou spojili spolky miernosti i študentské ústavy na evanjelických školách do Jednoty mládeže slovenskej. Vrcholom tohto integračného úsilia bolo založenie celonárodného spolku Tatrín roku 1844, ktorý – ako zaznamenala zápisnica z jeho prvého zasadnutia v Liptovskom Mikuláši – „vysokouč. P. Ludevít Štúr navrhne zriadiť“²². Na jeho pôde sa mali sústreďiť rôzne kultúrne aktivity, mal symbolizovať Slovákov ako národ a stať sa fórom slovenských politických snáh. V predrevolučných 40. rokoch 19. storočia možno prvýkrát pobaďať, ako sa slovenské národné hnutie prezentovalo, aspoň v skromnej miere, aj vo verejnom priestore, ako dokázalo osloviť i zlomok slovenskej verejnosti a aspoň náznakovo tvoriť verejnú mienku.

Súbežne s budovaním pevnejšieho národného hnutia sa Štúr výrazne podpísal aj pod druh aktivít, ktoré súhrnne možno nazvať začiatkom a utváraním slovenskej politiky. Zo slovenských osobností si vari najjasnejšie uvedomoval, že politickú scénu treba nielen sledovať, ale do nej aj vstupovať a usilovať sa ju ovplyvniť a presadiť vlastné potreby

²² RAPANT, Daniel: *Tatrín (osudy a zápasy)*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1950, s. 50.

a záujmy. Prvý pokus osloviť mocenské prostredie uhorského snemu sa síce medzi slovenskými vzdelancami objavil už na konci 18. storočia a viaže sa k Jurajovi Fándlymu, ale potom sa sústredili výlučne na kultúrnu a ideovú sféru života. Až do revolúcie 1848 sa o politickú moc v Uhorsku výlučne delilo viacero šľachtických prúdov s habsburským dvorom. V 30. a 40. rokoch sa dôležitým činiteľom na politickej scéne stalo opozičné šľachtickoreformné hnutie. Na jednej strane sa usilovalo o modernizáciu krajiny, o liberálnejšiu politiku, v ktorej by mali miesto i nešľachtické osobnosti, na strane druhej jeho nekompromisné a netaktné volanie po pomaďarčení Uhorska vyvolávalo nárast nacionalizmu v Uhorsku a obranné postoje nemaďarských hnutí. Po vzore Chorvátov považovali i slovenskí vlastenci za vhodný obranný nástroj vlastné politické iniciatívy. Tak nadobúdalo slovenské národné hnutie od konca 30. rokov 19. storočia politický rozmer a pozdvihlo sa z kultúrnej úrovne na politickú silu. Za jeho prvý prejav sa dá považovať petícia adresovaná uhorskému snemu roku 1840, ktorú vypracovalo okolie Jána Kollára a žiaci Ľudovíta Štúra na bratislavskom lýceu. Od tohto momentu možno v národnom hnutí už kontinuálne sledovať vôľu politicky sa prejavíť.

V predrevolučnom období to dokazujú dva prosbopisy z rokov 1842 a 1844, ktoré zástupcovia slovenských evanjelikov adresovali panovníkovi Ferdinandovi V. Pod ich text – dožadujúci sa nacionálnej tolerancie v Uhorsku a niektorých rečových práv pre Slovákov – i zorganizovanie náročnej akcie sa dominantne podpísal Ľ. Štúr, „ktorý (so svojimi bratislavskými pomocníkmi) stáva sa vôbec akousi kanceláriou podujatia“²³. Na jeseň 1847 sa na pôde Tatrína pripravovala ďalšia petícia uhorskému snemu, týkajúca sa rečových práv Slovákov, ale váhavosť Michala Miloslava Hodžu a najmä nečakaný výbuch revolúcie jej aktuálnosť anuloval²⁴. Ďalším a dovtedy vrcholným slovenským politickým prejavom bola účasť Ľudovíta Štúra ako poslanca na zasada-

²³ RAPANT, Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel prvý*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1943, s. 99.

²⁴ RAPANT, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel prvý, časť prvá*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1937, s. 171, 174, 175.

ní uhorského snemu. Nešlo už o sled náhodných akcií, ale o politickú cieľavedomosť a nepopierateľnú nadväznosť jednotlivých akcií.

Toto tvrdenie potvrdzuje i priestor, v ktorom sa formovala od začiatku 40. rokov 19. storočia slovenská politika. Najmä Štúrovo pôsobenie ukazuje, že sa utvárala na priesečníku spolupráce slovenských vzdelancov so slovanskými reprezentantmi v monarchii, predovšetkým s českými, zároveň s domácimi, konzervatívnejšie orientovanými šľachtickými osobnosťami (hlavne z Liptova a Turca), s maďarskými šľachtickými konzervatívami okolo grófa Jána Majláta aj so slovenskými osobnosťami vo Viedni (predovšetkým s Jánom Čaplovičom), ktoré mali kontakty i na panovníckom dvore. Boli to dôležité momenty, vďaka ktorým marec 1848 nepristihol slovenské národné hnutie celkom neskúsené a nepripravené.

Na cieľavedomosť a nadväznosť politických krokov poukazuje i to, že L. Štúr uverejňoval od polovice 40. rokov 19. storočia na stránkach *Slovenských národných novín* články, ktoré ako celok predstavujú slovenský politický program stojaci na zásadách občianskej rovnosti a národnej tolerancie. Tento program, inak z hľadiska národných ambícií veľmi skromný, hoci realistický, Štúr prezentoval a obhajoval na prelome rokov 1847/48 na sneme. Išlo o vyvrcholenie jeho verejnej činnosti pred revolúciou 1848. Účinkovaním na sneme sa uzatvorila prvá fáza budovania slovenskej národnej politiky, ktorú Štúr ako ústredná postava spoluvytváral.

Mocenskú pozíciu mal L. Štúr na sneme síce nulovú, ale jeho účasť v ňom a vystúpenia na ňom mali značný symbolický význam. Ako prvý poslanec v dejinách tejto najvyššej uhorskej samosprávnej inštitúcie požadoval právo na používanie slovenčiny vo verejnom živote. Na sneme vystúpil šesťkrát. Okrem spomínaných sociálnych a politických reforiem a celkovej modernizácie krajiny žiadal aj zabezpečenie základných národných práv Slovákov. Zatiaľ čo jeho sociálne a politické návrhy boli maďarskej liberálnej opozícii blízke a sympatické, jeho rečové požiadavky vyvolali jej ostrý nesúhlas. Štúr v tom období ešte uznával, že hlavným úradným jazykom Uhorska je maďarčina, bol však proti jej rozširovaniu tam, kde sa mohli používať nemaďarské jazyky. Preto snemu predostrel návrh, aby si Slováci národné záležitosti spravovali sami, aby snem prijal zákon, podľa ktorého by vo všetkých

ročníkoch ľudových škôl „v samojedinej materinskej reči našej“²⁵ prebiehala výučba, aby sa na vyšších školách používala slovenčina ako jeden z vyučovacích jazykov, resp. aby sa vyučovala ako predmet, aby sa v regionálnom úradovaní a súdnictve uplatňovala slovenská reč a aby sa v Uhorsku zabezpečila celková národnostná tolerancia.²⁶ Prijatie týchto požiadaviek malo pre Štúra platiť ako dôkaz, že „krajina táto je oprávdivá mať a vlasť naša“²⁷.

Posledný stavovský uhorský snem a zároveň posledný snem, ktorý zasadal v Bratislave, trval krátko. Po štyroch mesiacoch rokovania sa aj na ňom presadila revolučná vlna, ktorá sa valila po veľkej časti Európy. Hoci sa o nových zákonoch takmer bezvýsledne diskutovalo až do začiatku marca, po tom, ako do Bratislavy doleteli zvesti o revolúcii v Paríži, sa konzervatívny tábor na sneme rozpadol a maďarská opozícia presadila svoj program. S mnohými zákonmi sa Štúr, ktorý už na prijímaní väčšiny z nich podiel nemal, stotožnil. Nové zákony však riešili roľnícku otázku nedôsledne, šľachtickým vrstvám ponechali množstvo výsad a vôbec sa nedotkli národnostnej reality, odignorovali ju. Nová situácia postavila Štúra pred nové výzvy, za ktoré sa počas revolučných rokov 1848/49 rovnako ako v predchádzajúcom období odhodlane a bez ohľadu na osobné pohodlie i bezpečie angažoval²⁸.

²⁵ ŠTÚR, Ľudovít: *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu*. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok I: Politické state a prejavy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954, s. 338; MATULA, Vladimír: *Ako má správne znieť záver Štúrovej snemovej reči o slovenčine z 15. januára 1848*. In: Ľudovít Štúr a reč slovenská. Bratislava : Veda, 2005, s. 162 – 166.

²⁶ ŠTÚR, Ľudovít: *Naše položenie vo vlasti*. In: ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok I: Politické state a prejavy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954, s. 220, 221; ŠTÚR, Ľudovít: *Naše nádeje a žiadosti k nastávajúcemu snemu*. Tamže, s. 339, 340.

²⁷ Tamže, s. 340.

²⁸ ŠKVARNA, Dušan: *Ľudovít Štúr a rok 1848*. In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 103 – 110; SOJKOVÁ, Zdenka: *Zápas o „nové“ Rakúsko a budúcnosť Slovenska roku 1849 v politickej publicistike Ľudovíta Štúra*. Tamže, s. 11 – 129.

Najmä vďaka Ľudovítovi Štúrovi dovtedy rozdrobené národné hnutie zviechajúce sa v neistote a neurčitosti nadobudlo pevnejšie ideové a organizačné opory a konkrétnejšiu podobu. Vzárástla jeho sila, vitalita, sebadomie a najmä sa určilo jeho smerovanie. Predovšetkým vďaka Štúrovi získala modernizácia Slovenska ako svojbytného celku a emancipácia Slovákov v meniacej sa Európe jasnejšie obrysy, perspektívu. Ľudovít Štúr viac ako ktokoľvek iný vtlačil slovenskému vývinu svoju pečať a jeho stopa v ňom zostala badateľná vo všetkých nasledujúcich generáciách. Nie div, že už jeho súčasníci ho vnímali ako hlavnú vodcovskú a najdôležitejšiu osobnosť, ale aj symbol národného hnutia. Národné hnutie odvtedy kontinuálne nadväzovalo na „štúrovské“ oporné body ako „mravný základ a regulátor novodobého historického pohybu slovenského národa“²⁹, prispôsobujúc ich dobovým možnostiam a výzvam, hoci sa jeho účastníci nie vždy hlásili k celému odkazu Štúra a niektoré jeho prúdy boli voči nemu i kritické.

Literatúra

- DEMME, József: *A szlovák nemzet születése. Ľudovít Štúr és szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony : Kalligram, 2011.
- FRANKOVÁ, Libuša: *Slováci v novom veku národov (1780 – 1848)*. Prešov : Universum, 2006.
- GOGOLAK, Ludwig: *Geschichte der slowakischn Nationalbewegung. Bd. 1. – Die slowakische Nationale Frage in der Reformepoche Ungarns (1790 – 1848)*. München : R. Oldenbourg, 1969.
- GOLÁŇ, Karol: *Štúrovské pokolenie. Výber z diela*. Bratislava : SAV, 1964.
- HOBBSAWM, Eric J.: *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780*. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1998.
- HOLEC, Roman: *Štát s dvoma tvármi*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014.
- HROCH, Miroslav: *Małe narody Europy*. Wrocław – Warszawa – Kraków : Ossolineum, 2003.

²⁹ MÉŠÁROŠ, Július: *Nežná revolúcia a štúrovská národná tradícia*. Historický časopis, 38, 1990, č. 4, s. 495.

- HUČKO, Ján: *Úsilie Ľudovíta Štúra o sociálnu prestavbu slovenskej spoločnosti na stránkach Slovenských národných novín*. Historický časopis, 38, 1990, č. 4, s. 500 – 517.
- Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Zost. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1997.
- MAŤOVČÍK, Augustín: *Ľudovít Štúr. Kalendárium života a diela*. Informačné centrum Náместovo a Slovenská národná knižnica Martin, 2014.
- MÉSÁROŠ, Július: *Nežná revolúcia a štúrovska národná tradícia*. Historický časopis, 38, 1990, č. 4.
- MATULA, Vladimír: *Ako má správne znieť záver Štúrovej snemovej reči o slovenčine z 15. januára 1848*. In: *Ľudovít Štúr a reč slovenská*. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava : Veda, 2005, s. 162 – 166.
- Nové kontexty života a diela Ľudovíta Štúra*. Zborník z vedeckého seminára konaného v dňoch 28. a 29. októbra 2010 v Modre. Zost. B. Mihalkovičová. Modra : Modranská muzeálna spoločnosť, 2012.
- PICHLER, Tibor: *Národ, národnosti, štát: O politike etnického entuziazmu*. In: Kiliánová, G. – Kowalská, E. – Krekovičová, E. (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Bratislava : Veda, 2009, s. 242 – 265.
- RAPANT, Daniel: *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Diel prvý*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1943.
- RAPANT, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848 – 49. Diel prvý, časť prvá*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1937.
- RAPANT, Daniel: *Tatrín (osudy a zápasy)*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1950.
- SOJKOVÁ, Zdenka: *Zápas o „nové“ Rakúsko a budúcnosť Slovenska roku 1849 v politickej publicistike Ľudovíta Štúra*. In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 11 – 129.
- ŠKVARNA, Dušan: *Ľudovít Štúr a rok 1848*. In: *Ľudovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Zost. I. Sedlák. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 103 – 110.
- ŠOLTĚS, Peter: *Medzi verejným blahom a osobným prospechom. Arény korupcie a jej reflexia v uhorskom diskurze prvej polovice „dlhého“ 19. storočia*. Forum historiae, 5, 2011, č. 2, s. 24, 25. http://forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/soltes.pdf.
- ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok II. Slovania, bratia!* Ed. pripr. J. Ambruš. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.

ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok I. Politické state a prejavy*. Ed. pripr. J. Ambruš. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.

ŠTÚR, Ľudovít: *Kde leží naša bieda*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1948.

SUMMARY

Ľudovít Štúr nad the Modernization of the Slovak Society before 1848

Štúr was the most versatile personality among the leaders of Central European national movements in the mid 19th century. The study presents Ľ. Štúr as the main creator of the modernization of the Slovak society and the emancipation of the Slovak nation before 1848. Štúr managed to unite these two aspects of the modernization process, which had during the 19th century a universal, pan-European nature. To fulfill his concept and vision of modern and freer Slovakia he chose untested methods of operation and innovative forms of promotion of his objectives unknown to the Slovak national movement. The study particularly highlights Štúr's share in the shaping of the national unity of Slovaks and Slovak politics. His activities are confronted with the modernization program of the Hungarian aristocratic liberalism, which in the 1840s became the most influential political force in Hungary. It shows how Štúr's reformative program was close to the Hungarian aristocratic liberals in the fields of social, economic, and spiritual modernization, and conversely, how it diametrically differed in the field of the national emancipation of Slovaks and the future of Hungary. The study also attempts to indicate why Štúr became an emblematic figure of modern Slovak history, and where we may identify the topicality of his legacy in the present.

Ambície Štúrovho jazykového prototypu

Pavol Žigo

Východiská

Okolností, ktoré viedli začiatkom štyridsiatych rokov 19. storočia k potrebe zmeniť bernolákovskú podobu jazyka novou kodifikáciou, bolo viac. Niektoré z nich uvádzame v predchádzajúcich textoch venovaných tejto problematike¹, niektoré príčiny možno dnes rekonštruovať na základe poznatkov o vtedajšom spoločenskom a politickom dianí a o vtedajšej jazykovej situácii. V množstve okolností, ktoré súvisia s novou kodifikáciou spisovného jazyka vo vzťahu k Ľudovítovi Štúrovi, vyniká jeho prvenstvo v tom, že jeho dominantnou ambíciou bolo zjednotenie národa prostredníctvom jazyka.

Pri sledovaní nášho zámeru o Štúrových ambíciách sa treba zrieknuť romantizujúcich a glorifikačných tendencií jeho osoby a vnímať ho najmä ako človeka žijúceho v zložitej spleti otázok, identifikovať hierarchiu jeho problémov a z hľadiska dejín spisovného jazyka sa pokúsiť o odhalenie podstaty Štúrovho jazykového prototypu. Z veľkého množstva doterajších prác o Ľ. Štúrovi je známe odôvodnenie kodifikácie, jej zásady a podstata vnímania jazyka na pozadí klasickej ne-

¹ KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002, s. 163 a n.; ŽIGO, Pavol: *Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny vo svetle národnouvedomovacieho procesu*. In: *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Bratislava : Lufema, 2000, s. 53 – 66; ŽIGO, Pavol: *Sto päťdesiat rokov od reformy štúrovskej slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 30. Bratislava : Stimul, 2001, s. 339 – 348; ŽIGO, Pavol: *Sto šesťdesiat rokov štúrovskej kodifikácie slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 32. Bratislava : Stimul, 2003, s. 10 – 20; ŽIGO, Pavol: *Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny a jej reforma*. Slovenská reč, 70, 2005, č. 5, s. 265 – 275; ŽIGO, Pavol: *Funkčnosť a stabilita Štúrovej kodifikácie*. In: *Ľudovít Štúr a reč slovenská*. Bratislava : Veda, 2007, s. 102 – 115.

meckej filozofie, ktorú L. Štúr poznal zo štúdií v Nemecku. Časť úvah o Štúrovej kodifikácii by však bolo užitočné zamerať na otázky, ako sa Štúrova pôvodná koncepcia spisovného jazyka dala aplikovať v rámci historických okolností či podmienok štyridsiatych rokov 19. storočia, aké mala perspektívy, aké boli predpoklady na funkčnosť jazykového prototypu nielen z vnútorného pohľadu na jazyk, ale aj z hľadiska jeho vzťahov k jazykovému okoliu, k možnostiam, potrebám a nárokom na jazyk tej doby.

Znaky Štúrovej kodifikácie

Progresívnym znakom Štúrovej kodifikácie sa stala výrazná snaha o posun konzervativizmu nielen v pragmatickej podstate jazyka, v jeho vzťahu k funkčnosti jazykového základu v komunikácii (posilňovala ho zrozumiteľnosť stredoslovenského jazykového základu), ale aj vo vzťahu jazyka a myslenia (formálnym posunom konzervativizmu sa stalo odstránenie grafémy *w* na označovanie hlásky *v*, označovanie hlásky *j* grafémou *g*, hlásky *g* grafémou *ğ*, písanie substantív verzálkami). Kodifikácia formálnej stránky bola podmienená prototypovou fonologickou štruktúrou, obsahujúcou nové prvky (diftongy), ktoré však v plnej miere nevyhovovali nadnárečovým kodifikačným kritériám (pri mäkkostnej korelácii chýba *l*, v dlhom vokalizme neprítomnosť diftongu *iu*, dlhého vokálu *é* (okrem slova *dcéra*), v krátkom vokalizme neprítomnosť jednej zo striednic za praslovanský nosový vokál (*ä*). Je celkom logické, že kodifikácia štruktúry jednej jazykovej roviny presiahne jej hranice a zasiahne štruktúru ďalšej roviny (relačné morfémy). Štúrovi sa tak model jeho severostredoslovenského základu spisovnej slovenčiny mal stať ideálnym identifikačným prototypom jazyka, ktorým (by) sa slovenčina líšila od ostatných slovanských jazykov. K prototypovým znakom sa L. Štúr priznal v *Náuke reči slovenskej*: „Najčistejšie a najpeknejšie po Slovenski hovorí sa vnútri v samích Tatrách, v strjedku ích najzavrenejšom: v Liptove, Orave, Turci, v hornom Trenčíne, v hornej Nitre, Zvoleňe, Ĺekove, Hontě, Novohrade...”², kde

² ŠTÚR, Ludevít: *Nauka reči slovenskej*. V Prešporku, 1846, s. 8.

sú typické tvary nominatívu singuláru substantív stredného rodu typu *nárečja*³, tvary adjektív stredného rodu majú v nominatíve singuláru koncovku *-uo*⁴, inštrumentál plurálu má dlhú koncovku (typ *prjačelamí, sluhamí, ženamí*⁵; pod vplyvom rytmickej distribúcie kvantity sa však táto koncovka kráti: *s pánmi*). V adjektívnej paradigme je namiesto súčasnej hlásky *é* v Štúrovej kodifikácii dvojhĺaska *je* (*novjeho, novjemu*)⁶, časť adjektív typu *prední, strední, horní* bola začlenená do mäkkého skloňovacieho vzoru⁷. Pri skloňovaní zámen sa kodifikovalo dlhé *-í-* (*ích, mojích, mojím*), v príslovkách sa kodifikuje dlhé *-i* (typ *po Slovenskí*), šiesta infinitívna trieda slovíes má tematickú morfému *-uva-* typ *kupovať*⁸, v súčasnej spisovnej slovenčine je *-ova-*), minulý čas sa kodifikuje v podobe *sadnuv, kvitnuv*⁹. Výber stredoslovenského jazykového základu novej kodifikácie nebol len vecou Štúrovho osobného postoja, ale vyplýval aj zo všeobecnej skúsenosti, z poznania, že stredoslovenský jazykový základ sa oddávna vyznačoval vysokým stupňom zrozumiteľnosti za hranicami svojho prirodzeného jazykového areálu a kultúrna stredoslovenčina sa stávala funkčným nadnárečovým dorozumievacím prostriedkom verejného styku. V tejto súvislosti si dovoľme upozorniť práve na pojem *kultúrna stredoslovenčina*. Pri Štúrovej kodifikácii sa veľmi často uvádza, že L. Štúr kodifikoval stredoslovenské nárečia. K tejto vecnej chybe dochádza preto, lebo jeho spis sa volá *Nárečia slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*¹⁰. Nárečie v dnešnom ponímaní, t. j. krajový dialekt, nemôže plniť funkciu spisovného jazyka, lebo neobsahuje prvky, napr. slová, spojenia, ktoré sa používajú vo verejnom styku v administratíve, práve, náboženských žánroch a pod. Nárečie v dnešnom chápaní plní len základnú dorozumievaciu funkciu a jeho verejná funkcia je obmedzená. Práve

³ *Atlas slovenského jazyka. 2. zv. Flexia. Časť prvá. Mapy.* Bratislava : Veda, 1981, s. 14.

⁴ Tamže, s. 145.

⁵ Tamže, s. 130 – 141.

⁶ Tamže, s. 147.

⁷ Tamže, s. 151.

⁸ Tamže, s. 262.

⁹ Tamže, s. 289.

¹⁰ ŠTÚR, Ludevít: *Nárečja slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí.* V Prešporuku, 1846.

preto sa základom kodifikovanej podoby nestávajú nárečia, ale kultúrne predpisovné útvary, ktoré sú schopné presahovať hranice pôvodných dialektov, plnia verejnú funkciu a žánrovo sú primerane diferencované. V Štúrovom ponímaní sa slovom *nárečie* označoval útvar, ktorému v súčasnej spisovnej slovenčine zodpovedá význam národný jazyk. Pojmom *jazyk* sa však v Štúrových časoch označovala väčšia skupina jazykov spoločného pôvodu, napr. slovanský jazyk, ktorý mal svoje menšie čiastky – národné jazyky, označované ako jeho *nárečia*.

Reakcie na kodifikáciu

Znaky Štúrovho ideálneho identifikačného prototypu jazyka boli známe ešte v roku 1843, t. j. pred vydaním prototypového exemplára v podobe kodifikačných prác (1846). Od začiatku deklarovania tohto prototypu vyvolávala takáto podoba spisovného jazyka vnútorné aj vonkajšie reakcie (v máji r. 1846 vyšiel známy zborník *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*¹¹, v ktorom J. Kollár na argumentáciu nevyhnutnosti spoločného jazyka Čechov, Moravanov a Slovákov využil svoj starší článok z roku 1823 *O českoslowenské jednotě w řeči a w literatuře*). Píše sa v ňom: „Jedna z nejwětších překážek w pokračování slawjanského národu ke wzdrželosti jest jeho mnohonářečnost, aneb rozličnost nářečí a dialektů, kterau snad žádný jiný národ tak obtížen a rozkauskován není“. Práve tento Kollárov argument je dôkazom odlišného chápania národných spisovných jazykov Jánom Kollárom a Ľudovítom Štúrom, ktorý rozvoj Slovanstva podmieňoval rozvojom jednotlivých slovanských národov s rovnakými právami národnej identity a jazyka a práve jazyk bol pre Ľ. Štúra základnou formou prejavu národného ducha. Týmto ponímaním jazyka sa Ľ. Štúr stal prvým predstaviteľom, ktorý sa v dejinách Slovákov podujal zjednotiť národ jeho jazykom. Zrieknutie sa vzťahu jazyka k stavovskej či konfesionalnej príslušnosti jeho nositeľov bolo

¹¹ *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*. Spisů musejních číslo XXII. W Praze w komissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846.

najväčším posunom od konzervativizmu k progresivizmu na začiatku druhej polovice štyridsiatych rokov 19. storočia.

Do otázky kodifikácie spisovného jazyka vstúpila v polovici štyridsiatych rokov 19. storočia veľmi citlivá a v minulosti tabuizovaná problematika liturgického jazyka slovenských evanjelikov: evanjelický farár J. Kollár varoval tak isto evanjelika L. Štúra, že by – podľa Kollárovej predstavy – jeho nová kodifikácia mohla nepriaznivo ovplyvniť jednotu slovenských evanjelikov tým, že by v evanjelickej liturgii nahradila biblickú češtinu ako tradičný identifikačný znak reformácie a kultúrnu hodnotu Slovákov, ktorí s ňou v aktívnej alebo pasívnej forme prichádzali do styku. Základnou myšlienkou príspevkov uverejnených v zborníku *Hlasové* bolo, že slovenčina ešte nemala podľa J. Kollára v tom čase predpoklady na to, aby mohla plniť funkciu celonárodného spisovného jazyka. L. Štúr odmietol Kollárov zborník *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* článkom *Hlas proti Hlasom* v druhom ročníku *Orla Tatránskeho*¹² s poznámkou, že pripravuje osobitnú rozsiahlejšiu obranu svojej koncepcie. V prvej časti *Hlasu proti Hlasom* L. Štúr uvádza: „Jednota sa v tom najlepšie vivjesť dá, v tom sa najlepšie darí, čo je všetkým najbližšie, najprístupnejšie; a čo nám je bližším, prístupnejším a domácejším nad prirodzenú reč našu, nad reč tú, v ktorej sme sa všeci k svetu prihovárať začali, v ktorej sú naše prítomnje pokoleňja spojenje, v ktorej žije duch otcou našich, ktorej spevnje hlasi rozljevajú sa po dolinách a horách a slučujú naše citi, naše misli v cit jeden, v misel jednu?“¹³ V druhej časti reakcie *Hlas proti Hlasom* L. Štúr uviedol: „Lež i v chrámoch evanjelických aká že to bola prosím Čeština? Veru len veľmi stredná a lahodná a kazateľ naskrze bi ňebou višjeu, kebi sa celkom podľa tejto reči bou spravovať chceu a hodná pri tom čjastka kazateľou reč túto krem toho len povrchně znala, tak že to bola len najvjac spleťenina Slovenčini a Češtini“¹⁴ a dodal: „Na ostatok len ešte protivníkom naším voláme: život je náš, a mi Slovenmí chceme biť.

¹² Orol Tatránski, 10. 7. 1846, č. 35, s. 274 – 276; Orol Tatránski, 21. 7. 1846, č. 36, s. 282 – 284.

¹³ Tamže, s. 275.

¹⁴ Tamže, s. 282 – 283.

Kolko sto dúvodou máte proti tomuto, proti nášmu životu, proti nášmu Slovenstvu? Čím zlomíte túto vuolu našu, či máte oproti vuoli silnej, nepodvratnej, životnej, či máte, hovorím, oproti tomuto sto dúvodou? Hovorte!“¹⁵ Ako je všeobecne známe, štúrovska kodifikácia nezasiahla liturgický jazyk evanjelikov – biblickú češtinu, ktorá sa v rozličnej miere používala – najmä v piesňach – až do vydania Evanjelického spevníka v slovenčine (1992) napriek tomu, že preklady jednotlivých častí Biblie vychádzali postupne od 19. storočia až do úplného vydania jej prekladu prekladateľskou a redakčnou komisiou predstaviteľov Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku v roku 1979.

Ďalšou Štúrovou reakciou na zborník *Hlasové* bol článok *Ústrojnosť a organism reči Slovenskej (Vítah zo spisu proti Hlasom)* uverejnený v 39. a 40. čísle *Orla Tatránskeho*¹⁶ s odkazom, že „spis tento o ňedlho na svetlo vinďe“. V úvode článku L. Štúr uvádza, že kodifikáciu nejde o krok, pre ktorý „neupadli sme mi do žiadneho nebezpečenstva, ale len kebi sme ho ňeboli urobili, boli bi sme do ňeho leťeli“¹⁷ Na obhajobu svojej kodifikácie použil L. Štúr dôležitú národnointegračnú funkciu jazyka: „Každí národ v tom sa najlahšie spojuje, čo mu je vlastnuo, čo mu je najbližšie, bo v tom cíti on sám seba.“ Vedeckosť Štúrovho prístupu k systému spisovného jazyka spočíva aj v stanovení kritérií spisovnosti. Jedným z nich bola podľa L. Štúra aj ustálenosť: „V tejto reči hovoria k ňemu¹⁸ duchi otcou z hrobou zapadlích, v tejto reči shovárajú a srozumievajú sa celje pokoleňja žijúce: akože bi sa teda on v tomto vedomo ňespojiu, v čom je už krem toho mocne bez vedomja spojení?“¹⁹ Okrem argumentov na obhajobu štúrovskej slovenčiny obsahuje príspevok aj kritiku toho, že J. Kollár neodlíšil jednotlivé formy existencie národného jazyka a na jednu rovinu kladie teritoriálne nárečia a spisovný jazyk. L. Štúr pri obrane slovenčiny navyše poukázal na starobylosť znakov, ktoré si slovenčina zachovala v porovnaní s ďalším hláskovým vývinom češtiny. Ide o slová typu *Boh, lud, chyža*,

¹⁵ Ako v poznámke 14.

¹⁶ Orol Tatránski, 21. 8. 1846, s. 307 – 309; Orol Tatránski, 1. 9. 1846, s. 316 – 318.

¹⁷ Tamže, s. 307.

¹⁸ T. j. k národu, pozn. P. Ž.

¹⁹ Ako v poznámke 17.

dajte, chitro, chlapou. Historický porovnávací prístup uplatnil L. Štúr aj pri porovnávaní slovenčiny so staroslovienčinou, resp. češtiny so staroslovienčinou.

Spor medzi J. Kollárom a L. Štúrom nebol v skutočnosti sporom medzi slovenčinou a češtinou, ale konfliktom odlišného chápania perspektívy rozvoja Slovanov v Európe. Preto už od 23. júna 1846 uverejňovali sa v *Slovenských národných novinách* na obranu novej kodifikácie ohlasy inteligencie a duchovenstva. Tieto ohlasy mali tvoriť súčasť Štúrovej reakcie sformulovanej v *Hlase proti Hlasom* (autori A. Sládkovič, S. B. Hroboň, J. M. Hurban, J. D. Zimáni, C. Cochius-Zoch). Výrazným prejavom obrany štúrovskej kodifikácie sa mal stať spis C. Zocha (1815 – 1865) *Slovo za slovenčinu*²⁰. Podnetom na jeho napísanie bol list z 12. júla 1846, v ktorom L. Štúr vyzval C. Zocha, aby podnecoval u stúpengov štúrovskej slovenčiny iniciatívu písať príspevky na obranu slovenčiny a zasielať ich do redakcie *Slovenských národných novín*.

Prvou reakciou na Štúrovu výzvu, ktorá predchádzala *Slovu za slovenčinu*, bolo spoločné vystúpenie C. Zocha a oravských prívržencov, zväčša kňazov, uverejnené v *Slovenských národných novinách* už 7. augusta 1846. 11. augusta vyšla v 38. čísle *Orla Tatránskeho*²¹ Sládkovičova protestná báseň *Ohlasi*, v 41. čísle toho istého ročníka uverejnil A. Dobšovič, M. Körmendi, E. Tóth a L. Navarra svoje *Ohlasi na Hlasi*, v ktorých poukazujú na to, že slovenčina je jazykom, ktorý podlieha vonkajším vplyvom oveľa menej, ako napríklad čeština podlieha nemčine. Z článkov tohto typu vidieť, že v polovici 19. storočia poznanie dejín slovenčiny nadobudlo v širšom vedomí nový rozmer: čeština bola pre Slovákov v predpisovnom období jazykom vzdelancov a administratívy a tiež aj jazykom reformácie. Postupný vývin ukázal, že nemohla plniť vzdelávaciu funkciu na základnom a strednom stupni školstva a postupným, aj keď neskorším zmenám podliehala aj ako liturgický jazyk evanjelikov. V tomto duchu je napísaná aj ďalšia obrana slovenčiny, ktorú na pokračovanie uverejnil Š. Leška (1794 – 1849)

²⁰ Nové vydanie pozri: *Slovo za slovenčinu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958.

²¹ Tamže, s. 327.

v 42. a 43. čísle II. ročníka *Orla* pod názvom *Daktorje mišljenki o potrebe reč Slovenskú povíšiť na spisovnú s dodatkom o národňích novinách ako najlepšom prostrjedku k napomáhaňú osveti*. Z týchto poznatkov vychádzal aj C. Zoch v spise *Slovo za slovenčinu* poukazovaním na historickú kontinuitu jej vývinu. Svedectvom dokonalého poznania vývinu slovenčiny sú Zochove argumenty o tom, ako sa čeština stávala stimulujúcim faktorom rozvoja slovenčiny a ako sa slovenčina postupne stávala predmetom záujmu vedeckého opisu jazykového systému na vtedajšej úrovni vedy (uvádza práce P. Doležala, pôsobenie M. Institutorisa-Mošovského, J. Zmeškala). Keďže C. Zoch bol evanjelickým farárom, vysvetlil aj svoj postoj k štúrovskej slovenčine aj vo vzťahu k cirkvi: Bibliu treba chápať za nedotknutú z hľadiska obsahu a nový jazyk je len prostriedkom na jej vysvetľovanie. Národný spisovný jazyk, v tomto prípade štúrovská slovenčina, má byť *prevedením Biblie do života národného*.

Vývin jazyka po revolúcii 1848 – 1849

Revolúcia 1848 – 1849 a jej dôsledky spôsobili výrazný obrat v postojoch k podobe slovenského spisovného jazyka. Preferovaným jazykovým útvarom verejnej komunikácie Slovákov sa na intervenciu J. Kollára, profesora slovanských starožitností na Viedenskej univerzite, a jeho stúpencov stala staroslovenčina, jazykový útvar, ktorého základom bola adaptovaná čeština s niektorými znakmi slovenčiny. V duchu takejto koncepcie vyšla vo Viedni v roku 1850 príručka *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí*²² od Andreja Radlinského, v ktorej sa uvádzajú základné rozdiely, ktorými sa podľa Radlinského *Slowáci w prawopisu od Čechůw a Morawanůw dělí*:

- predpona *naj-* namiesto *nej-*,
- prípona *-stwo* namiesto *-stwí*,
- *čo* namiesto *co*,
- prípona *-ný* namiesto *-ní* v tvaroch prídavných mien typu *cirkewný / cirkewní*,

²² RADLINSKÝ, Andrej: *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí*. Viedeň, 1851.

- slovenská infinitívna podoba *-ť* oproti českej podobe *-ti* pred spoluhláskou, resp. *-t* pred samohláskou,
- slovenské zakončenie substantív mäkkou spoluhláskou (typ *host, oheň* oproti českému *ohen, kost*),
- *l*-ové participiá majú vkladné *-e-* (typ *néšel*) a toto vkladné *-e-* je aj v nominatíve singuláru maskulín (typ *brater*),
- v genitíve plurálu maskulín je koncovka *-úv* (typ *pánúv*),
- v pozícii českej dvojhlásky *-ou-* je v slovenčine dlhé *ú* (typ *úřad, sůdce*) s poznámkou, že v inštrumentáli singuláru feminín je *-ou* (*sestrou*),
- pri slovesách je v 1. osobe singuláru prézenta koncovka *-u* a v 3. osobe plurálu je *-ú* s poznámkou, že táto tendencia nie je dôsledná.

Staroslovenčina opísaná v Radlinského *Prawopise slowenskom* nebola v spoločenskom a kultúrnom kontexte prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. stor. jazykom s pevnou tradíciou a nevyhovovala ani spoločenským potrebám.

Reforma kodifikácie

Reakcie na pôvodnú štúrovskú kodifikáciu, spoločenský vývin po revolúcii 1848 – 1849 a v nemalej miere aj jazyková situácia poukázali na potrebu upraviť niektoré jej pôvodné zásady. Postoj štúrovskej generácie k podobe kodifikovaného jazyka ovplyvnila aj zmena spoločenskej situácie. Na slovenský jazyk sa pod vplyvom zmenenej spoločenskej paradigmy aj pod vplyvom predrevolučných reakcií na Štúrovu kodifikáciu kládli nové nároky. Ich podstata čiastočne vyplývala z prehodnotenia pôvodných kritérií a čiastočne z nového postavenia Slovákov a Slovanov vo všeobecnosti v porevolučných rokoch 1848 – 1849. Reguláciu pôvodných kodifikačných kritérií vyvolala potreba zmierniť nefunkčné diferenciacné kritériá stredoslovenského jazykového základu (zakončenie nominatívu singuláru neutier na *-ia: nárečia*, adjektívna koncovka nominatívu singuláru typu *peknuo*, podoby minulého času sloviess typu *padnuv, sadnuv*), ale aj uvedomenie si takých znakov jazyka, ktoré by rešpektovali spoločný slovanský základ jednotlivých

slovanských jazykov a jazykovo by integrovali Slovanov v porevolučnej situácii. Výsledkom týchto snáh sa stalo stretnutie predstaviteľov jednotlivých koncepcií spisovnej slovenčiny a konfesií – evanjelikov L. Štúra, J. M. Hurbana, M. M. Hodžu a predstaviteľov katolíckej konfesie J. Palárika, A. Radlinského, Š. Závodníka a M. Hattalu 21. 10. 1851. Predmetom ich rokovania bolo hľadanie funkčného prototypu slovenského spisovného jazyka, takej jeho podoby, ktorá by rešpektovala kultúrne a spoločenské funkcie národného jazyka a bola v porevolučnej situácii integračným činiteľom jeho nositeľov bez ohľadu na konfesiú a stavovskú príslušnosť. Východiskom tohto prototypu – ako je známe – sa stala Štúrova podoba slovenčiny s pravopisnými a čiastočne aj systémovými úpravami, týkajúcimi sa inventára hlások a gramatických tvarov. Hodnotenie vtedajších kompromisných riešení v oblasti pravopisu, hláskoslovia aj gramatiky nemožno hodnotiť zo súčasného pohľadu, ale treba ich vnímať z hľadiska vtedajšej situácie, stratégie, potrieb aj perspektív. Reformou jazyka sa formálna stránka spisovnej slovenčiny priblížila ortografickým sústavám ostatných slovanských jazykov (rozlišovanie *y – i*, *ý – í*, zavedenie hlások *ľ, é*, zavedenie *ä* ako striednice za praslovanský nosový vokál, dvojhlásky *iu*; zavedenie grafickej podoby dvojhlások do podoby *ia, ie, iu, ó* (neskôr *ô*). Kodifikovaním *y – i* v pravopise sa obmedzilo aj písanie mäkčeňa v skupinách *de, te, ne, le, di, ti, ni, li* a úprava sa týkala aj oslabenia vplyvu výslovnosti pri písaní gramatických tvarov: v genitíve plurálu maskulín sa kodifikovala koncovka *-ov* (*synov, otcov, bratov*, pôvodne *sinou, otcou, bratou*), v nominatíve singuláru neutier sa zaviedla koncovka *-ie* (*zdravie* oproti pôvodnému tvaru *zdravia*), v adjektívnej paradigme sa záväznými stali podoby *pekné, pekného, peknému* (pôv. *peknuo, peknjeho, peknjemu*), v slovesných tvaroch minulého času sa namiesto koncového *-u* (typ *robiu, volau, ňjesou*) kodifikovali klasické *l*-ové participiá (*robil, volal, niesol*). Týmito znakmi sa zreformovaná štúrovská slovenčina odlišila od svojho pôvodného prototypového exemplára a jeho upravená podoba vyšla pod názvom *Krátka mluvnica slovenská*²³ v roku 1852. Prijatím tejto práce si L. Štúr uvedomil,

²³ *Krátka mluvnica slovenská*, 1852.

že deklarované zmeny nenapĺňajú jeho pôvodné predstavy o povahe národného jazyka.

Postupný vývin jazyka však potvrdil, že východisko, ktoré bolo základom Štúrovej kodifikácie, splnilo v konkrétnych historických podmienkach svoju funkciu. Napriek strateným Štúrovým ambíciám bola progresívnym znakom jeho kodifikácie snaha o posun konzervativizmu, o vytvorenie nového prototypového exemplára. Táto snaha, už aj preto, že bola taká rozsiahla, priniesla so sebou aj množstvo protirečivých prvkov, obmedzujúcich sa z hľadiska celonárodného jazyka na stredoslovenský nárečový areál a v nepriaznivej historickej situácii po revolúcii 1848 – 1849 aj potrebu odlišného vnímania integračnej funkcie spisovnej slovenčiny.

Slovami súčasnej vedy možno konštatovať, že prototypovým exemplárom, ktorý v roku 1846 deklaroval E. Štúr vo svojich návrhoch na kodifikáciu, sa nedosiahol žiaduci prototypový efekt. Hreživou iskierkou na Štúrovej duši mohlo byť vedomie o tom, že „jeho“ hnutie za novú podobu jazyka zo štyridsiatych rokov 19. storočia bolo spúšťacím mechanizmom k výraznému jazykovému konsenzu, ku ktorému dospeli predstavitelia rozličných konfesií aj jazykovedných prúdov po revolúcii 1848 – 1849. V tomto nežičlivom čase sa naplnila aj predstava o tom, že jazyk má plniť národnointegračnú funkciu bez ohľadu na konfesiю a stavovskú príslušnosť. Nesplnili sa však v jeho mladom veku ambície uskutočniť svoje zámery aj politicky, resp. štátoprávne. E. Štúr bol dostatočne vzdelaný v oblasti histórie, jazyka, teológie aj politiky a veľmi dobre si uvedomoval mocenskú stratégiю a politiku v porevolučných rokoch a možnosti na uskutočnenie svojich ambícií vo vtedajšej spoločenskej, historickej a politickej situácii. V čase, keď sa prijatím *Krátkej mluvnice slovenskej* rozplývali Štúrove predstavy o pôvodnej podobe slovenského jazyka, ako ju deklaroval vo svojich jazykovedných prácach, rozplývali sa aj jeho politické ambície z predrevolučných čias. Bolo v ňom aj vedomie chýbajúceho duchovného, nielen konfesionálneho, ale najmä kultúrneho a národného centra, ktorým by sa prejavovalo vedomie spoločných záujmov, jednoty. Fiktívnym únikom z tejto skepsy, prežívanej v prostredí Modry, sa stal spis *Slavianstvo i mir budúšago* napísaný práve v období prijatia jazykovej reformy, t. j. v r. 1851. Ťažko možno prijať myšlienku o tom, že išlo o Štúrov

politický testament²⁴, pretože tento text bol pre slovenskú spoločnosť málo známy na to, aby sa dal hodnotiť ako odkaz k národu.²⁵ Ľ. Štúr si na druhej strane uvedomoval, že hľadanie opory v Rusku ako slovenskej veľmoci nebolo v tom čase, t. j. v roku 1851, reálne ani napriek duchovným hodnotám časti ruskej inteligencie, ktorej konkurovala zaostalosť jeho rozsiahleho vidieka. Definitívnu stratou Štúrových ambícií o duchovnú oporu v Rusku na sklonku jeho života bola porážka ruských vojsk v Krymskej vojne v roku 1855 a strata veľmocenského postavenia²⁶. Svoju celoživotnú skepsu vyjadril Štúr v liste z 27. októbra 1855 kniežaťu F. M. Rajevskému slovami „... my rabotajem i ničo ne imejet uspecha..., ... my žalostny i ne znajem, kak utešiť-sia...“²⁷ Tieto pesimistické vízie z porevolučnej situácie sú krátkou odpoveďou na niekoľko myšlienok z úvodu tohto nášho príspevku: ako sa Štúrova pôvodná koncepcia spisovného jazyka dala aplikovať v rámci historických okolností či podmienok štyridsiatych rokov 19. storočia, aké mala perspektívy, aké boli predpoklady na funkčnosť jazykového prototypu nielen z vnútorného pohľadu na jazyk, ale aj z hľadiska jeho vzťahov k jazykovému okoliu, k možnostiam, potrebám a nárokom na jazyk tej doby? Ľ. Štúr v polovici päťdesiatych rokov – a možno povedať, že na sklonku svojho krátkeho života – pochopil výraznú zmenu spoločenskej paradigmy v porovnaní so svojimi predpokladmi pred desiatich rokov. Kým pôvodnou kodifikáciou z roku 1846 si kládol za cieľ vystihnúť špecifické znaky slovenčiny či jej diferenciacné prvky od ostatných slovanských jazykov, v spise *Slavianstvo i mir budúčago* napísal, že „na čo sa Slovania pripraváť majú, je spoločný jazyk spisovný, veď ktože by neužnal, že mnohorakosť literatúr do cesty kladie

²⁴ MATULA, Vladimír: *Štúrov spis Slovanstvo a svet budúcnosti*. In: *Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 176.

²⁵ KOVÁČ, Dušan: „Slavianofil“ a „západníci“ v slovenskom politickom myslení. In: *Historik v čase a priestore*. Bratislava : Veda, 2000, 9 – 10.

²⁶ KODAJOVÁ, Daniela: *Politický testament Ľudovíta Štúra*. In: *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2013, s. 118.

²⁷ ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Michail Fjodorovič Rajevskij a jeho kontakty so Slovákmi*. In: *Studia Academica Slovaca 15*. Bratislava : Alfa, 1986, s. 450.

neobyčajné prekážky porozumeniu, duchovnému vývinu a spoločnému účinkovaniu?²⁸ Podobou slovenčiny z roku 1846 sa nedosiahol Štúrom predpokladaný prototypový efekt, množstvo formálnych prvkov bolo potrebných z funkčného hľadiska zmeniť. Snahy o presadenie jazykových požiadaviek a politických potrieb národa vystúpeniami na sneme neboli účinné. Z hľadiska potrieb a nárokov na jazyk bol Štúrov zámer o kodifikovanie novej podoby slovenčiny nielen posunom konzervativizmu od klasicistického ponímania jazyka k preferovaniu jeho živej podoby, ale v prvej polovici päťdesiatych rokov 19. storočia v nežičlivej politickej situácii vyústila táto snaha do konfesijného konsenzu a splnila výraznú úlohu jazyka – zjednotila národ prostredníctvom jazyka. Tento jazykový prototyp – ako ukázal neskorší vývin – sa stal funkčným nielen v krátkodobej perspektíve, ale sa s celkom prirodzenými vývinovými zmenami stal základným kultúrnym atribútom svojich nositeľov. Koniec Štúrovho krátkeho, ale duchom a skutkami bohatého života bol poznačený skepsou vo vzťahu k historickému vývinu, k jazyku a aj pocitom osobného a spoločenského neúspechu. Ďalší vývin jazyka ukázal, že L. Štúr bol svojou koncepciou spisovného jazyka, jeho ďalšími vývinovými peripetiami a funkčnou adaptáciou prvkov spúšťacím mechanizmom nového procesu vo vnímaní spisovného jazyka.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. 2. zv. Flexia. Časť prvá. Mapy.* Bratislava : Veda, 1981.
- AMBRUŠ, Jozef: *Listy Ludovíta Štúra.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.
- HATTALA, Martin: *Krátka mluvnica slovenská.* Bratislava, 1852.
- Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky.* Spisů musejních číslo XXII. W Praze w komissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1846.

²⁸ Ako v poznámke 24.

- KODAJOVÁ, Daniela: *Politický testament Ludevíta Štúra*. In: *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 111 – 119.
- KOVÁČ, Dušan: „*Slavianofil*” a „*západníci*” v slovenskom politickom myslení. In: *Historik v čase a priestore*. Bratislava : Veda 2000, s. 7 – 10.
- KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2002.
- MATULA, Vladimír: *Štúrov spis Slovanstvo a svet budúcnosti*. In: *Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*. Martin : Matica slovenská, 1999.
- Orol Tatránski. Roč. 1 – 3, 1846 – 1848.
- RADLINSKÝ, Andrej: *Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí*. Viedeň, 1851.
- STANEK, Ivan: *Slovo za slovenčinu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958.
- ŠTÚR, Ludevít: *Hlas k rodákam*. Orol Tatránski, 1, 1845, s. 49.
- ŠTÚR, Ludevít: *Nauka reči slovenskej. Vistavená od Ludevíta Štúra*. V Prešporku, 1846.
- ŠTÚR, Ludevít: *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí*. V Prešporku, 1846.
- ŠTÚR, Ludovít: *Dielo v piatich zväzkoch*. Zv. 5. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan: *Michail Fjodorovič Rajevskij a jeho kontakty so Slováckmi*. In: *Studia Academica Slovaca* 15. Bratislava : Alfa, 1986, s. 443 – 453.
- VIKTORÍN, Jozef Karol: *Grammatik der slowakischen Sprache*. Budapešť, 1860.
- ŽIGO, Pavol: *Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny a jej reforma*. Slovenská reč, 70, 2005, č. 5, s. 265 – 275.
- ŽIGO, Pavol: *Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny vo svetle národnouvedomovacieho procesu*. In: *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Bratislava : Lufema, 2000, s. 53 – 66.
- ŽIGO, Pavol: *Stopäťdesiat rokov od reformy štúrovskej slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 30. Bratislava : Stimul, 2001, s. 339 – 348.
- ŽIGO, Pavol: *Štošesťdesiat rokov štúrovskej kodifikácie slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 32. Bratislava : Stimul, 2003, s. 10 – 20.
- ŽIGO, Pavol: *Funkčnosť a stabilita Štúrovej kodifikácie*. In: *Ludovít Štúr a reč slovenská*. Bratislava : Veda, 2007, s. 102 – 115.

Summary

Ambitions of Štúr's Language Prototype

The author of the paper goes back to the substance of Štúr's codification in the year 1846 and on the background of general historical and mainly linguistic works about Štúr's movement looks for connections between interlinguistic and extralinguistic reasons of the miscarriage of the original codification. The author deals with Štúr's change of conservatism in the range of standard language, mainly of this form and structure, and with reasons which led to the change of the original codification.

II.

70. výročie ukončenia

**II. svetovej vojny a jej obraz
v umení a kultúre**

Motív druhej svetovej vojny v prozaickej tvorbe Ladislava Ťažkého

Ladislav Čúzy

Téma vojny je jednou z najvyužívanějších tém v dejinách literatúry a umenia. Spisovatelia ju stvárnili vždy vo väčšej či menšej závislosti od momentálnych spoločenských a politických podmienok. K objektívnemu zobrazovaniu vojny dochádzalo zriedka, pretože v každej dobe išlo vždy aj o presadzovanie mocenských zámerov silných, ktoré autori „museli“ do určitej miery akceptovať, ak chceli svoje práce uverejňovať.

Druhá svetová vojna bola v minulom storočí určite najväčším spoločenským, politickým a najmä ľudským otrasom. Zasiahla vlastne takmer celý civilizovaný svet. Nebolo tomu inak ani na Slovensku, a čo je dôležité, o druhej svetovej vojne sa na Slovensku písalo veľmi často aj v spojitosti so Slovenským národným povstaním, ktoré sa odohralo v posledných dvoch vojnových rokoch (1944 – 1945).

Slovensko a vlastne celá Československá republika sa dostali po druhej svetovej vojne do sféry silného vplyvu Sovietskeho zväzu a následne od roku 1948 aj pod vplyv komunistickej ideológie, ktorá dominovala politike zoskupenia štátov mocensky ovládaných ZSSR.

Druhá svetová vojna bola pre väčšinu Slovákov a pre mnohé vtedy so Slovámi spriaznené národy vojnou proti mocným záujmom Nemecka a proti fašizmu. Situácia na Slovensku však bola v čase druhej svetovej vojny komplikovaná, pretože oficiálna politika Slovenskej republiky bola pronemecká, a teda aj profašistická. S oficiálnou politikou Slovenskej republiky sa však stotožňovala len časť obyvateľstva. Porážka fašizmu následne umožňovala rozličné umelecké interpretácie tejto historickej udalosti.

A skutočne, postupom času sa menili aj pohľady spisovateľov na druhú svetovú vojnu ako takú. Menili sa priority, ktoré jednotliví autori vysúvali filozoficky a politicky do popredia.

Tesne po vojne, keď bola táto téma ešte veľmi živá, písali o nej najmä jej priami účastníci, zväčša v podobe umelecky málo spracovaných zážitkov. Onedlho sa však objavili aj výraznejšie pokusy tematizovať vojnu s vyjadrením osobného postoja k nej. Tento postoj bol však limitovaný najmä faktom, že sa do popredia dostával motív porážky fašizmu, ktorá sa udiala najmä za pomoci vojsk Sovietskeho zväzu. O pomoci amerických vojsk sa takmer nehovorilo. K takto koncipovaným dielam patrí napríklad román Vladimíra Mináča *Smrť chodí po horách* (1948), *Prvý a druhý úder* (1950) Dominika Tatarku, Karvašove diela *Toto pokolenie* (1949) a *Pokolenie v útoku* (1952) či Mináčova trilógia *Generácia – Dlhý čas čakania* (1958), *Živí a mŕtvi* (1959) a *Zvony zvonja na deň* (1961). V tejto fáze vývinu slovenskej literatúry vzniklo veľké množstvo takto jednoznačne ideologicky koncipovaných diel. Čierno-biele schematické zobrazovanie Slovenského národného povstania ako súčasti druhej svetovej vojny s víťazstvom nad fašizmom za dominantnej pomoci sovietskej armády sa stalo vlastne jedným z oporných bodov poetiky a filozofie socialistického realizmu v päťdesiatych rokoch 20. storočia, ale neraz aj neskôr.

V ďalšom vývinovom období slovenskej prózy skreslený obraz nového diania pretrvával, do určitej miery azda až do roku 1989.

Pravda, približne od roku 1954, keď vyšiel román Alfonza Bednára *Sklený vrch*, a následne najmä jeho novely zo zbierky *Hodiny a minúty*, sa začal obraz druhej svetovej vojny a Povstania meniť. Medzi autorov, ktorí neprijali prvoplánové ideologicky zjednodušené tematizovanie druhej svetovej vojny a Povstania, sa pričlenil – ale až v polovici šesťdesiatych rokov, keď už bola situácia v spoločnosti a v literatúre oveľa uvoľnenejšia ako v päťdesiatych rokoch – aj Ladislav Ťažký.

Ladislav Ťažký bol priamym účastníkom druhej svetovej vojny, bojoval ako vojak slovenskej armády na východnom fronte. Bol jedným z mnohých, ktorí zažili traumy nutnosti bojovať v radoch slovenskej armády spolu s nemeckou fašistickou armádou proti Sovietskemu zväzu. Bol zajatý a zo zajatia sa vrátil až v roku 1945. Motív slovenského vojaka bojujúceho proti svojej vôli vo vojne, nevediac ani prečo a za čo, sa stal dominantným motívom tematizovania vojnových motívov v jeho prozaických prácach.

Druhým dominantným motívom Ťažkého vojnových próz je tematizovanie vedomia slovenského vojaka, ktorý sa dostáva do absurdnej situácie, pretože opustil svoje vojsko a nemá sa kam zaradiť. Táto situácia je však len logickým vyústením postojov jednotlivca, ktoré sú motivované nepoliticky – biologickou túžbou prežiť.

Spracovanie motívu vojny sa prejavilo v Ťažkého tvorbe vo viacerých dielach a aj v rozličných podobách. Prvýkrát sa výraznejšie stretávame s motívom vojny v novele *Dunajské hroby*, ktorá vyšla samostatne v roku 1964, a druhýkrát ako súčasť novelistického celku s názvom *Krdeľ divých Adamov* (1965).

Poetika Ťažkého próz sa odvíjala od realizmu. Neskôr však začal zahmlievať dejovú líniu a komplikovať svoje texty lyrizáciou a od nej sa odvíjajúcou baladickosťou rozprávania. Epickosť jeho textov bola retardovaná temnou symbolikou a až mýtizáciou. Postupne vytvoril ťažko napodobiteľný štýl, založený na prelínaní dynamických dejových motívov s detailizujúcimi opisno-meditatívnymi pasážami, neraz zneprehľadňujúcimi dianie v texte. Výsledkom tejto metódy bola viera v slovo, ktoré Ťažký nielen sémanticky zvyrazňoval, ale neraz i nadužíval, a tým znižoval jeho informačnú hodnotu.

Novela *Dunajské hroby* je kompozične komplikovanou a myšlienkovou nejasnou prózou. Ťažký sa v opozícii voči veľkej explicitne vyjadrujúcej epike staršej generácie a aj pod miernym vplyvom nastupujúcich experimentov mladej prózy pokúsil vytvoriť text, ktorého rozprávač (často subjektívny rozprávač v 1. osobe) akoby existoval len v podobe záznamu vlastného vedomia, podvedomia a až delirantnej fantázie.

Epickú a vecnú stránku príbehov tým zašifroval a zbavil sa tak nutnosti zaujať jednoznačnejší postoj. Je však zrejmé, že politikum sa z tejto novely takmer stratilo a zostal len „holý, obnažený“ človek, ktorý sa pokúša prežiť. Do popredia vysunul Ťažký otázku osobnej zodpovednosti, „zodpovednosti“ rozprávača – desiatnika Jozefa Zvalu – za smrť svojich troch kamarátov, ale aj iných, ktorí boli zabití. Zodpovednosť je len symbolická a symbolické a nejasné je aj autorské riešenie problému.

Ak by som sa chcel pokúsiť denotačne priblížiť čitateľovi dianie v novele, tak by som povedal, že príbeh je celkom jednoduchý. Odohráva sa tesne pred koncom vojny, niekoľko hodín pred americkým náletom na Bratislavu. Na petržalskom brehu, ktorý ovládajú ešte fa-

šisti, sa nachádzajú štyria slovenskí vojaci. Sú to bývalí zajatci, teraz zbehovia, pokúšajúci sa dostať do Bratislavy, ktorá patrí Slovákom.

Hranicu medzi životom a smrťou vytvára neprekonateľná fyzická prekážka, takmer zamrznutý Dunaj, ale aj Nemci, ktorí bez milosti vraždia všetkých nepriateľov. Traja Zvalovi kamaráti zahynú. Desiatnikovi Gadáňovi sa nepodari prejsť cez zamrznutý Dunaj a prelomené ľadové kryhy ho v ňom pochovávajú. Desiatnika Mičinca popraví Nemci spolu s jeho milenkou „Gizou“, azda Nemkou, azda Maďarkou, ale najskôr Cigánkou, keď ich chytia v milostnom objatí, ukrytých v jej komôrke. Slobodník Šurkava je zastrelený pri pokuse prekonať most s pracovnou čatou. Strážcovia objavia, že do čaty nepatrí, chce utiecť, a je zastrelený. Dunaj sa podarí prekonať len Zvalovi. Je letecký nálet, všetci sa skrývajú v krytoch a jemu sa podarí prejsť cez most. Ukryje sa v aule fakulty, odhodí nemecký plášť a čaká, čo bude.

S čitateľským porozumením textu to však nie je také jednoduché. Ladislav Ťažký pri jeho koncipovaní využil žáner rámcovej novely. Text je vytvorený ako komplikovaný záznam Zvalovho rozprávania a záznamu jeho vedomia, ale aj podvedomia a vízií. Začína sa časťou s názvom *Vojakov sen* a končí sa časťou *Posledný súd*. Zdá sa, že Zvalove vízie „súdu“, na ktorom sa stretáva s postavami bez tváre, majú etizujúci charakter. Objavuje sa tu vízia otca. Kto to však je? Konkrétny Zvalov otec alebo Otec ako Boh? Obaja sú v opozícii voči vodcovi (Hitler?). Ťažko povedať. Zvala sa však ocitá v očistci. Súdom sa končí aj celý príbeh. Ale ako končí súd? Kto sú sudcovia, ktorí chcú súdiť Zvalu za zradu, alebo niečo iné? Alebo ide o skrytú kresťanskú symboliku posledného súdu, na ktorom sa všetko vyjasní? Všetko je nejasné. Nech si závery urobí sám čitateľ. Jedno však bolo a je isté. Je to próza, ktorá celkom svojrázne, etizujúco a fantazijne využíva motív vojny. Predtým sa takéto texty v slovenskej próze neobjavili.

V roku 1965 vydal Ladislav Ťažký knižku *Krdeľ divých Adamov*. Do knižky zaradil tri baladické novely: už samostatne knižne vydanú novelu *Divý Adam*, analyzovanú novelu *Dunajské hroby* a novelu *Hriešnica žaluje tmu*. Novely spája všeludský metaforicky zahmlený filozofický rozmer. Tri baladické novely majú vytvárať filozoficky zjednotený celok, azda majú metaforicky vytvoriť opozíciu medzi životom a smrťou, láskou a smrťou, či majú byť veľkou metaforou o vojne, ktorá

úplne ničí akékoľvek konvenčné vzťahy. Novely *Divý Adam* a *Hriešnica žaluje tmu* sú vecne do určitej miery prepojené (časom, v ktorom sa odohrávajú a viacerými postavami), ale ťažko posúdiť, prečo Ťažký zaradil do tejto knižky už raz uverejnenú novelu *Dunajské hroby*.

Ťažký novelami evokuje predstavu nahého človeka, ktorého existencia je najviac ovplyvnená erotikou a sexom, aspoň tak to najčastejšie predstavovala dobová literárna kritika. Ako naznačila moja interpretácia novely *Dunajské hroby*, s tou erotikou to nebolo v novele markantné. Ani v príbehu desiatnika Mičinca nešlo o erotiku, ale o sex chápaný ako biologická potreba. Vojna bola v tomto prípade dominantnejšou témou ako biologická podstata človeka.

Inak je to v novele *Divý Adam*. Táto baladická novela je koncipovaná veľmi komplikovaným spôsobom. Mení sa rozprávač, priame rozprávanie sa strieda s dialogickosťou rozprávania i záznamom vedomia postavy formou vnútorných monológov. Ťažký ňou tematizuje vojnu ako dôležité pozadie, ktoré rozvracia vzťahy medzi ľuďmi rozličných národností, a dokonca aj vzťahy v úzkom rodinnom priestore. Autor stvárňuje príbeh, ktorý sa odohráva v „rajchu“ (Protektorát Čechy a Morava) a najmä v mestečku Engerau (Petržalka).

Intímne popredie príbehu vytvára komplikovaný vzťah medzi národnostne a, samozrejme, i politicky rôznorodými postavami. Ťažký vysúva do popredia tému rozpadu rodiny: otec Franto (Čech), matka Mařka (Slovenka) a syn Janko (Honza, Hans), ktorý sa v sedemnástich rokoch pod tlakom sklamanej lásky, bez ideologického presvedčenia, hlási k fašistom a stáva sa príslušníkom SS. Otec, národne orientovaný Čech, jeho krok nikdy nedokáže akceptovať, a tak vzniká množstvo expresívne stvárných a neriešiteľných konfliktov.

Ťažký v tejto baladickej novele uprednostňuje baladicky tajomné ovzdušie niečoho ťažko denotačne dešifrovateľného (azda večného) na úkor zrozumiteľnej epickosti.

Novela *Hriešnica žaluje tmu* je napísaná opäť komplikovaným a metaforicky zaťaženým štýlom. Je vyzrozprávaná najmä desiatnikom Zvalom. Je to rámcovaná novela odohrávajúca sa už po vojne. Zvala sa stane stavebným dozorcom na cintoríne, kde sa masovo pochovávali už dávnejšie zabíjajúci vojaci. Na cintoríne majú pochovať aj telo ženy – Ukrajinky Natálie Alexandrovny. Jej truhlu otvoria a začína sa spo-

mienková rovina textu. Príbeh sa odohráva koncom vojny vo Viedni a v okupovanej Petržalke. O vojne sa hovorí málo, len sa bombarduje a na oboch stranách zomierajú ľudia. Ťažký postavil do popredia intímny pateticky idealizovaný príbeh mladej ošetrovateľky Natálie Alexandrovny, ktorá bola násilne odvedená z Ukrajiny do fašistami okupovanej Viedne. Tu sa momentálne nachádza aj zajatec – desiatnik Zvala. Stretnú sa a vznikne veľká láska, idealizovaný vzťah, ktorý mal byť azda zavŕšený po vojne. Intímne vzťahy sú koncipované vykonštruovane a dominuje im skôr biologická, ako aj ideologická motivácia.

Zaujímavosťou Ťažkého tematizácie vojny je fakt, že sa na vojakov i ľudí zasiahnutých vojnou díva rovnocenne. Ani túto skutočnosť však nemožno kvalifikovať ako priveľmi odvážne zobrazovanie vojny, veď už bolo obdobie prvej polovice 60. rokov, keď sa už zmenili do určitej miery aj postoje k tejto téme.

Mužské postavy sú determinované sexualitou, ktorú nedokážu tlmiť, ich sexuálne pudy sú zväčša nezrealizované a kompenzované surrovosťou, zvrátenosťou a beštialitou. Ženské postavy (Natália Alexandrovna a matka Jozefa Svitka) sú zobrazené ako bytosti silne ovplyvnené citovosťou (dlho bránené panenstvo Natálie Alexandrovny a jej takmer platonická láska k desiatnikovi Zvalovi, či materinská láska matky Jozefa Svitka, ktorá odpúšťa vlastne všetko, i znásilnenie Natálie synom). Politika bola prekrytá Ťažkého nejednoznačnou filozofiou nahého človeka.

Dobová literárna kritika už celkom logicky nezdôrazňovala odvážnosť autorského postoja, ale úporne sa usilovala interpretovať Ťažkého filozofiu. „Všetko sú to novely vyslovene erotické: dejom, akciou i myslením a koncepciou. Láska je obranou proti smrti, mostom medzi ľuďmi, je všetko, je život sám. Ťažkého erotizovanie a feminizácia životného kladu je pokusom o východisko: sprítomniť človeka a zbiologizovať ho, a tak ho zbaviť napríklad takej pliagy civilizácie, ako je vojna.“¹

Humanizujúca interpretácia človeka vo vzťahu k vojne vrcholí v knihe piatich noviel *Pochoval som ho nahého* (1970). Biologická determinácia človeka bola nahradená symbolickým etizujúcim prístu-

¹ ŠTEVČEK, Pavol: *Medzi živými mŕtvymi* (L. Ťažký: *Krdeľ divých Adamov*). Kultúrny život, 1965, č. 40, s. 13.

pom k človeku vo všeobecnosti. Ťažký vytvoril texty, ktorých pozadie je jednoznačne náboženské, príbehy obsahujú množstvo kresťanských alúzií. Ťažkého myslenie v tomto období sa pohybovalo na rozmedzí kresťanstvo – marxizmus, táto opozícia (či symbióza) bola prítomná v mnohých jeho textoch.

Motív vojny je v prózach využitý často. Príbehy sa odohrávajú v čase Slovenského národného povstania, najmä vo fáze, kedy povstalci museli pod fašistickým tlakom ustúpiť do hôr. V textoch je málo konkrétnych historických faktov, spoločensko-politický postoj autora je opäť tlmený.

Na partizánov i nemeckých vojakov sa díva ako na ľudí, ktorí boli do vojny nedobrovoľne zatiahnutí a nemohli sa z nej vymaniť. Takýto pohľad je zreteľnejší na nemeckých vojakoch, slovenskí vojaci sú determinovaní existenciálne (túžba prežiť), ale aj presvedčením, že bojujú za svoju vec, za oslobodenie od fašizmu.

L. Ťažký často situuje postavy do situácií, ktoré deformujú ich ľudskosť, pričom humanistické riešenie vlastne neexistuje. „Ak sa nebrániš a nezabiješ, budeš zabitý“ – asi tak by sa dala sformulovať situácia všetkých zainteresovaných vojakov. Východisko existuje v jeho podaní len v symbolickej rovine. Do opozície voči vojne stavia predstavu ontologických základov existencie človeka stelesnených vo väzbe na matku, ktorá je dominantnou etickou hodnotou. Taktiež vo väzbe na existenciálne podstaty bytia viazané na zem (takýmto symbolom sa stáva najmä hora). Motívom spytovania svedomia s stáva motív vzťahu otca a syna. Tento vzťah je dominantný pre existenciu človeka bez ohľadu na politickú orientáciu či národnosť. Do vedomia postáv sa dostáva predstava, že práve ten zabitý, mladý vojak má vo všeobecnosti vlastnosti typické pre všetkých synov bez rozdielu.

Na margo prvých Ťažkého knížiek s vojnovou tematikou sa neraz konštatovalo, že sú „výsledkom“ jeho vlastnej empirie. Azda je to pravda, ale konkrétne fakty, ktoré by boli priamo viazané na jeho životné skúsenosti, sa z textov nedajú vyčleniť. Sú zahmlené spôsobom kódovania umeleckej výpovede, najmä lyrizovaním a mýtizovaním.

Toto tvrdenie platí v menšej miere aj o jeho rozsiahlych románoch *Amenmária*. *Samí dobrí vojaci* a *Evanjeliium čatára Matúša*. V nich by azda bolo možné zreteľnejšie stopovať „realitu empirického zážitku“, nemá to však zmysel. Zaujímavejšie je azda dešifrovanie autorského

subjektu (osobnosť autora), ktorý je zakódovaný v hlavnej postave oboch románov.

V roku 1964 vydal Ťažký svoj umelecky najhodnotnejší román *Amenmária. Samí dobrí vojaci*. Po čase na tento román tematicky i esteticky nadviazal dvojdielnym románom *Evanjelium čatára Matúša* (1979). V oboch sa stretávame s množstvom postáv (vojakov rozličných národností, ale aj s množstvom postáv civilného obyvateľstva), ktoré vojna osudovo pohltila. Dominantným a novým problémom v kontexte dobovej slovenskej vojnovej prózy bolo stvárnenie osudov slovenských vojakov, ktorí boli zväčša proti svojej vôli poslaní na front bojovať ako príslušníci slovenskej armády po boku fašistického Nemecka proti sovietskej armáde. Pohľad Ťažkého na konanie a myslenie týchto vojakov je dobovo nekonvenčný, je z viacerých aspektov diskurzívny. „Vo významovom kontexte uvedených titulov cítiť autorov záujem vydať pravdivé svedectvo vojakov, ktorí sa nemohli vzoprieť rozkazu a ktorí sa preto mohli len pokúsiť byť „dobrými vojakmi“ a neubližovať obyvateľstvu na okupovanom území.“² Tematizovanie takéhoto postavenia slovenského vojaka sa stalo základom podobenstva o postavení slovenského národa v besnení druhej svetovej vojny.

Ťažký nekonvenčne pristupoval k vyjadreniu svojho politického postoja. V jeho úvahách sa nestretávame s explicitným hodnotením politickej situácie. Autorské postoje sú však predsa len zreteľne naznačené.

Matúš Zraz pochádza z komunistickej rodiny. Je mladý a ešte nie je komunista, ale s ideológiou, ktorú vyznáva jeho otec, súhlasí. Jeho otec Martin však spočiatku nesúhlasí s tým, aby bol odvrhnutý na východný front. Presvedčia ho jeho komunistickí druhovia. „Si egoista Martin. Organizácia je viacej ako tvoj syn. Organizácia je pre našich synov, organizácia je pre všetkých. Neboj sa, tvojho syna nezabijú, ten sa nedá zabiť, tvoj syn má srdce a rozum, tvoj syn je synom komunistu.“³ Ťažký sformuluje paradoxné postavenie Slováka s politickým pozadím aj explicitne. „Tvoj syn pôjde na front, aj keď to bude hanba. Všetci sa hanbíme, tvoj syn nebude sám. Dnes sa hanbí celý národ, ale zajtra, možno

² KRNOVÁ Kristína: *Kapitoly z dejín slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia*. Banská Bystrica : Belianum, 2014, s. 29.

³ ŤAŽKÝ, Ladislav: *Amenmária. Samí dobrí vojaci*. Bratislava : Smena, 1964, s. 104.

o rok, o dva, celý národ zmyje zo seba hanbu. Každý ju zmyje tam, kde bude. Tvoj syn zmyje hanbu na fronte, tam sa to dá najlepšie.“⁴ Obsah ukážky netreba komentovať. Je jednoznačným odmietnutím kooperácie s ideológiou Slovenskej republiky, bojujúcej proti Sovietskemu zväzu. Matúš Zraz napokon súhlasí aj s otcovou myšlienkou posilať zašifrované listy o dianí na fronte a o jeho možnom dobrovoľnom prechode do sovietskeho zajatia (žiaden list však otcovi z vojny nepošle). O prechod k Sovietom sa však nepokúsi. Čitateľ si však môže všimnúť aj Zrazovo proruské cítenie a odpor voči všetkému, čo reprezentovala ideológia a prax Slovenskej republiky. Zašifrovanejšia je však etižácia prostredníctvom hodnôt reprezentujúcich domov (tentoraz ide o Čierny Hron, slivovicu, oštiepky, obraz konkrétnej matky meniacej sa na symbol „všeobecnej matere“...).

Zrazove postoj, ale aj postoj slovenských veliteľov a vojakov sú protifašistické. Ideologická opozícia je však nezreteľná. Nemeckí vojaci sú zobrazovaní torzovite, ale v prvom rade ako konkrétni ľudia s rozličnými postojmi, ale nikdy nie ako beštiálni neľudskí vrahovia, ako to bolo bežné v slovenskej dobovej próze. Ruskí vojaci sa mihnú v texte románu *Amenmária* len zriedkavo. Vo všeobecnosti sa dá povedať, že postavy sú limitované túžbou prežiť, veria najmä svojej biologickej podstate. Muži nemajú žiadne etické zábrany, vojaci nemierne pijú, nedodržiavajú často disciplínu, majú radi ženy, s ktorými zažívajú množstvo najmä sexuálnych dobrodružstiev.

Ženské postavy sú touto biologickosťou poznačené ešte výraznejšie, azda sú aj trochu pragmatickejšie, pretože sú ochotné využiť svoje telo kedykoľvek, len aby sa im podarilo prežiť a nebodaj sa aj vydať, prípadne nechať sa vydržiavať. Pri naznačení tohto postoja mužských i ženských postáv je potrebné poukázať na zaujímavú skutočnosť. Postava Matúša Zraza (azda za ňou môžeme hmlisto cítiť samotného autora románu) je silne idealizovaná. Matúš Zraz je predstavený ako mladý človek, ktorý sa opája krásou žien, ktorý je ochotný neustále niektorú zo žien milovať, ale ktorý si aj dosť namýšľa a verí, že je neustále ženami obdivovaný, a dokonca aj milovaný. Ale so žiadnou sa nevyspí a nie je ani ochotný sa so žiadnou tesnejšie sexuálne zbližiť. Je za týmto

⁴ ŤAŽKÝ, Ladislav: *Amenmária. Samí dobrí vojaci*. Bratislava : Smena, 1964, s. 104.

postojom čast kresťanského presvedčenia autora, ku ktorému sa v čase písania románu nemohol hlásiť? Nuž, nevedno, ale je to možné.

Román je zaľudnený množstvom postáv, ktoré sú individualizované, ale v dôsledku svojho etnického a sociologického začlenenia majú aj zovšeobecňujúci význam. Matúš Zraz plní funkciu reflektora, ale zároveň je aj nositeľom humanizujúceho poslania románu odmietajúceho vojnu a fašizmus.

V románe *Amenmária*, ktorého dej sa odohráva najmä v roku 1944, sa vlastne ani nebojuje. Väčšina diania sa odohráva v zázemí, ale je v ňom veľa mŕtvych. Všetky obete sú zbytočné a absurdné. Mŕtvi sa berú ako fakt, s ktorým sa nedá nič robiť a ktorý nemôžu zainteresovaní vojaci ovplyvniť.

Ladislav Ťažký pri koncipovaní textu opäť zvolil mozaikovitú koncepciu detailov. Vytvára množstvo sekvencií, ktoré radí do veľkého obrazu. Román je vyzroprávaný subjektívnym rozprávačom zväčša v prvej osobe, rozprávačský postoj tohto rozprávača je v texte dôsledne dodržaný. Text evokuje predstavu denníkových zápiskov začínajúcich v roku 1940 (Matúš Zraz ako šestnásťročný nastupuje na základnú vojenskú službu ako študent – budúci kartograf) a končiacich správami o Slovenskom národnom povstaní v auguste 1944 a „zatknutím“ ustupujúcich slovenských vojakov takmer na slovenskej hranici fašistami.

Je to epika makrokompozične formovaná mozaikovitým pospájaním menších epizód do vyšších celkov. Základným kompozičným princípom držiacim pospolu rozprávanie je plynutie času. Rozprávanie je vecné, detailizujúce a celkom zreteľne vysúvajúce do popredia sujeťovosť pred fabulačnosťou. Fabulačnosť je výrazne brzdená a napriek lexikálnemu materiálu zväčša vecného charakteru v dôsledku permanentného využívania priradovania odporozorovaných faktov, prípadne hromadením pocitov rozprávača, ktoré sú reakciou na jeden podnet, nadobúda na mnohých miestach lyrickú atmosféru. Lyrickú atmosféru textu zvýrazňuje aj permanentné využívanie leitmotívov. „Ťažký sa časťou svojej tvorby (prevažne vojnová próza) podieľal na formovaní črt moderného prozaického lyrizmu.“⁵

⁵ KRNOVÁ, Kristína: *Próza Ladislava Ťažkého v kontexte modernej slovenskej prózy*. Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1996, s. 7.

Príbeh sa začína predstavením mladého Matúša Zraza, ktorý sa stal elévom vojenského mapárskeho učilišťa. Pre svoje presvedčenie a nedôveru jeho nadriadených (je synom komunistu) je odoslaný na východný front. Ako desiatnik sa stáva príslušníkom 1. pešej divízie. Má vystriedať iného mapára, čatára Jasenčeka. Ako mapár má mapovať priestor, v ktorom sa vojaci pohybujú, ale má aj zaznamenávať miesta, kde sú pochovaní jeho spolubojovníci. K divízii cestuje „urlaubcugom“ (dovolenkovým vlakom). Vlak zastavuje z rozličných príčin na rozličných miestach, mestá sa menia a mení sa aj atmosféra v nich, podľa toho, ako sú zasiahnuté vojnou (Žilina, Bohumín, Krakov, Przemysl, Lvov, Dnepropestrovsk, ukrajinská step). Opisy prostredia, staníc a dedín sú prostriedkom naznačenia vojnovnej situácie. Cieľom putovania desiatnika Matúša Zraza je Ukrajina, veliteľstvo slovenskej 1. pešej divízie.

Opisy bojov sú konvenčné, bez zvyrazňovania ich účelnosti. Postupom času sa len dozvedáme, že nemecké vojská sú nútené ustupovať a ustupuje tak aj slovenská 1. pešia divízia. Ústup je takmer neorganizovaný, „divízia“ sa „blíži“ k slovenskému územiu a pomaly sa stráca. Zatiaľ sa však vojaci potulujú kdesi v Rumunsku (Besarábia, Sedmohradsko, Podkarpatská Rus, staré Maďarsko...). Vojaci sa dozvedajú, že generál Čatloš poslal rádiogram, že sa majú presunúť na materské územie. Vojaci sú psychicky aj fyzicky vyčerpaní a veľmi nevedia, čo majú robiť. Pobijú sa, keď majú riešiť otázku, čo je to materské územie, vlast'. „Čo je to vlast'? Mať, otec, bratia, sestra, naša dedina. Čierny Hron a... čo ja viem, aj Bratislava, Dunaj, aj Michalovce.“⁶ Nálety však pokračujú a slovenskí vojaci ani nevedia, kto sú naši a kto cudzí. Sú príslušníci stratenej divízie.

Po dlhšej vydavateľskej odmlke spôsobenej dočasnou politickou nedôverou voči prozaikovi vydal v roku 1979 Ladislav Ťažký rozsiahly dvojzväzkový román *Evanjelium čatára Matúša* (približne 800 strán textu).

Išlo o voľné pokračovanie románu *Amenmária* bez zmien politického postoja i spôsobu tematizovania života vojakov vo vojnovom čase. Zmenila sa len politická situácia. Z 1. slovenskej pešej divízia zostali

⁶ ŤAŽKÝ, Ladislav: *Amenmária. Samí dobrí vojaci*. Bratislava : Smena, 1964, s. 571.

len trosky. Jej vojaci už priamo nekooperujú s nemeckým velením, slovenské velenie viac-menej nemajú a potulujú sa smerom k slovenským hraniciam. Dostanú sa do sovietskeho zajatia. Ich hlavnými myšlienkami sú túžba po slobode a návrat na Slovensko. Počuli, že sa na Slovensku niečo deje, dozvedajú sa, že vypuklo Slovenské národné povstanie. Na Slovensko je ešte ďaleko.

Ťažký vytvoril text, tak ako v predošlom románe, pomocou veľkého množstva sémanticky nevelmi zaťažených detailov, ale zrazu využije presný dátum (19. september 1944), keď sa Matúšovi Zrazovi podarilo zbehnúť a k nemu sa pripoja aj ďalší vojaci. Aj túto situáciu využije do určitej miery symbolicky. Strážnik, ktorý pomôže Matúšovi utiecť, je Rus a volá sa Konstantin. Zraz sa metaforicky premenúva na Metoda. Takže, kam sme sa to asociatívne dostali? Následne všetci zbehovia putujú za pomoci Matúša Zraza, kade ich vedú jeho mapy a najmä náhoda. Zväčša po území dnešného Rumunska, Ukrajiny, východného Slovenska a Maďarska.

Na frontovom území vládne zmätok, veľmi sa bojuje. Vojská chýli ku koncu, ale opakujú sa nálety a ľudia – vojaci i civili – umierajú. Vojaci nenia svoju morálku, prakticky ich väčšinou zaujíma len jedlo a ženy, ale medzi nimi zostáva stále jeden ideálny – Matúš Zraz, čatár, ich „veliteľ“. Zbehovia potrebujú niekoho, kto sa vie aspoň orientovať, a na to je najoptimálnejší mapár – čatár Matúš Zraz.

Ich slobodné putovanie však netrvá dlho, opäť sú zajatí Nemcami a odoslaní nevedno kam, až po čase zisťujú, že sa dostali do zajateckého pracovného tábora vo Viedni.

Ťažkého tematizovanie vojny sa nemení. Vojaci všetkých národností sa v novej situácii len ťažko orientujú. Slováci sa pokúšajú dostať domov. Určitý čas to však ešte trvá, kým sa im podarí prejsť cez Břeclav do Bratislavy a následne čatárovi Matúšovi Zrazovi a niekoľkým jeho ďalším spolubojovníkom do Čierneho Balogu. Začleňovanie vojakov do nového „mierového“ prostredia je veľmi ťažké a vojaci sa často dostávajú do komplikovaných situácií.

Čo sa týka autorského postoja k vojne, ten je potvrdením postojov čatára Matúša Zraza z prechádzajúceho dlhého vojnového putovania. Matúš Zraz vyzlieka uniformu 19. októbra 1945. Záverečné pasáže románu sú koncipované veľmi zložito. Neraz nevedno, kto vlastne hovorí.

Občas autor štylizuje výpovede ako „dialogický monológ“ samotného čatára Matúša Zrazu. Formou „dialogického monológu čatára s človekom Matúšom Zrazom“ potvrdzuje Ťažký aj zvestovanie (evanjelium) naznačené v názve románu: „Náhľivo kráčam mestom s bielou škatulou pod pazuchou, sám seba nesiem do márnice, na smetisko slávy.

Tak vidíš, čatár. Do márnice nás nepustia, máme ísť rovno k hrobmajstrovi. Počkám, postojím, kým ťa pochová. Som kamarát? Nakoniec ti môžem povedať, čo som ti doteraz nikdy tak úprimne nepovedal. Nebol si hrdina, čatár.

Ba sú pochybnosti, či si vôbec bol vojakom.

Kašli na všetky reči, čo vyplujú o tebe a o tvojej vojne. Tá strana frontu, na ktorú ťa postavili, nebola tvoja strana.

Bol si viac, čatár, ako vojakom, bol si človekom. A zostať v tejto vojne človekom, nebolo ľahké.⁷

A Ťažkého „zvestovanie“ ideologicky pokračuje. „Už máš dvadsaťjeden rokov, kamarát, šepká mi čatár, ale otca musíš počúvať. A to, myslím, boli posledné slová, ktoré si mi povedal, čatár.“⁸ Matúš Zraz podpísal prihlášku do komunistickej strany, aby sa stal jej členom ako jeho otec.

Ladislav Ťažký sa v šesťdesiatych rokoch 20. storočia ešte raz vrátil k motívu druhej svetovej vojny, a to v románe *Pivnica plná vlkov* (1969). V tomto románe vytvoril diskurzívny pohľad na človeka (najmä partizána) v Slovenskom národnom povstaní a aj na následný povojnový vývin v spoločnosti. „Originálnym momentom románu je, že snaha o pravdivé stvárnenie kľúčových dejinných udalostí umožnila spisovateľovi do značnej miery kvalitatívne stotožniť vojnu s procesom násilnej kolektivizácie, a tak obe tematické línie zjednotiť sémanticky.“⁹ V neskoršej jeho tvorbe boli už návraty k téme druhej svetovej vojny zriedkavejšie.

⁷ ŤAŽKÝ, Ladislav: *Evanjeliu čatára Matúša* (2). Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2008 (1. úplné vydanie), s. 415.

⁸ ŤAŽKÝ, Ladislav: *Evanjeliu čatára Matúša* (2). Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2008 (1. úplné vydanie), s. 417.

⁹ KRNOVÁ, Kristína: *Próza Ladislava Ťažkého v kontexte modernej slovenskej prózy*. Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1996, s. 57.

Literatúra a pramene

- KRNOVÁ, Kristína: *Próza Ladislava Ťažkého v kontexte modernej slovenskej prózy*. Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1996.
- KRNOVÁ, Kristína: *Kapitoly z dejín slovenskej literatúry druhej polovice 20. storočia*. Banská Bystrica : Belianum, 2014.
- ŤAŽKÝ, Ladislav: *Dunajské hroby*. Bratislava : Mladé letá, 1964.
- ŤAŽKÝ, Ladislav: *Krdeľ divých Adamov*. Bratislava : Mladé letá, 1965.
- ŤAŽKÝ, Ladislav: *Amenmária. Samí dobrí vojaci*. Bratislava : Smena, 1964.
- ŤAŽKÝ, Ladislav: *Pochoval som ho nahého*. Bratislava : Epoque, 1970.
- ŤAŽKÝ, Ladislav: *Evanjelium čatára Matúša (1)*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2008 (1. úplné vydanie).
- ŤAŽKÝ, Ladislav: *Evanjelium čatára Matúša (2)*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2008 (1. úplné vydanie).
- ŠTEVČEK, Pavol: *Medzi živými mŕtvymi (L. Ťažký: Krdeľ divých Adamov)*. Kultúrny život, 1965, č. 40, s. 13.

Summary

The Motif of World War II in the Prosaic Works of Ladislav Ťažký

In the middle of the 1960s Ladislav Ťažký presented a new view of World War II in several of his prosaic works. The most valuable is his novel *Amenmária. Samí dobrí vojaci* (1964, published in English in 1977 under the title *Jeez-what-the-heck. Plenty Good Soldiers*) which was followed by a two-part novel of the same theme *Evanjelium čatára Matúša* (*The Gospel of sergeant Matthew*, first published in 1979). Ťažký described feelings of Slovak soldiers who were sent as members of the Slovak army to fight on the Eastern Front alongside fascist Germany against the Soviet army. He created a large amount of psychologically varied characters whose human attitudes allowed him to articulate a humanizing stance refusing war in its entirety.

Internacionálny charakter Slovenského národného povstania vo filmovej krátkometrážnej tvorbe 1945 – 1989

Eva Filová

Do roku 1989 bolo Slovenské národné povstanie (SNP) jednou z najfrekvencovanejších historicko-politických tém. Dotýkalo sa všetkých oblastí verejného a kultúrneho života, každoročne v máji (k výročiu oslobodenia) a v auguste (k výročiu SNP) zaplavili naše mestá transparenty z červeného plátna s recyklovanými heslami, pamätníky padlým zasy-pali vence a kytice, zaplnili pionierske rovnošaty a štátnické delegácie, plápolali večné ohne... Tak ako iné „povinné“ sviatky aj tieto sme si zmech-anizovali v ročnom cykle ďalších sviatkov, sprevádzaných spomienko-vými akciami, úderníckymi záväzkami, galériami s tematickými výsta-vami a kinami so zvýšenou ponukou vojnových a povstaleckých filmov.

V Štúdiu krátkych filmov vzniklo viac než 100 dokumentárnych a strihových filmov s tematikou druhej svetovej vojny, ktorej priro-dzenou súčasťou bolo SNP, protifašistický boj, ilegálny (komunistický) odboj, slovenský štát a oslobodenie. Viaceré filmy sa tematicky prekrý- vali s ďalšími pridruženými (a ideologicky príbuznými) oblasťami, ako je revolučná história robotníckeho hnutia a komunistickej strany a po- vojnové budovanie nového Slovenska. Identické témy kolovali v Spra-vodajskom filme, ktorý vyrábal krátke šoty do filmového týždenníka *Týždeň vo filme*¹ a boli tiež súčasťou dramaturgických plánov pre hra-nú filmovú tvorbu, kde vzniklo približne 40 filmov. Prvé boli *Vlčie die-*

¹ Filmové predstavenia vo všetkých kinách v Československu do konca roku 1989 po-zostávali z filmového týždenníka, krátkeho dokumentárneho filmu a dlhého hra-ného filmu.

ry (Paľo Bielik, 1948) a posledné filmy v roku 1989: *Chodník cez Dunaj* (Miloslav Luther), *Právo na minulosť* (Martin Hollý) a *Sedím na konári a je mi dobre* (Juraj Jakubisko), už s mierne revidovaným pohľadom na vojnové a povojnové obdobie.

Politicky závažná oblasť podliehala oficiálnej interpretácii, ktorá vyplývala z politického vývoja. A ten po februári 1948 určovala komunistická strana, ktorá si prisvojila SNP, pripísala si všetky zásluhy a nežiaduce fakty jednoducho vymazala. V ideologickom zápase o SNP jediným nespochybniteľným faktom ostával boj proti fašizmu. V rokoch 1945 až 1948 „sa ešte pripúšťal fakt, že SNP bolo porazené, avšak po roku 1948, teda keď sa k moci dostali komunisti, sa už o porážke hovoriť nesmelo, nanajvýš ak o vojenskej. SNP sa po roku 1948 neprezentovalo ako vojenský, ale ako politický fenomén. Začali sa šíriť teórie, že Povstanie nebolo porazené politicky, a hovorilo sa o „ústupe povstania do hôr“, resp. o „zatlačení povstania do hôr“.² V rokoch 1964 až 1969 vyšlo niekoľko zásadných monografických kníh,³ ktoré spustili novú diskusiu k téme SNP a z ktorých sa po nástupe normalizácie v 70. rokoch 20. storočia stal oficiálnou doktrínou výklad Gustáva Husáka.⁴

² MICHELA, Miroslav – KŠIŇAN, Michal: *Slovenské národné povstanie*. In: Michal Kšiňan (a kol.), *Komunisti a povstania*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 34.

³ HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964; BEER, Ferdinand a kol.: *Dejinná križovatka*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964; HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav: *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava : SAV, 1965; PREČAN, Vilém: *Slovenské národné povstanie – dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965; JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania*. Bratislava : Epocha, 1969, atď.

⁴ Osobný život a kariéra Gustáva Husáka boli plné turbulencií: z ilegálneho komunistického predáka a člena Slovenskej národnej rady po vojne postúpil do vysokej politiky, počas politických procesov bol v roku 1950 obvinený z buržoázneho nacionalizmu a vo väznici si odsedel 10 rokov, v roku 1960 bol prepustený a v roku 1963 rehabilitovaný. Patril ku kritikom politických deformácií 50. rokov a iniciátorom obrodného procesu, ktorý vyústil do „pražskej jari“ roku 1968. Po obsadení Československa 21. 8. 1968 „obrátil“ a stal sa jedným z hlavných predstaviteľov politiky tzv. normalizácie. V roku 1971 sa stal najsilnejším mužom v štáte, generálnym tajomníkom Komunistickej strany Československa, v rokoch 1975 – 1989 bol prezidentom ČSSR.

Demokratizačné procesy, ktoré začali rokom 1990, vytlačili prepolitizovanú vojnovú tematiku mimo záujem filmových tvorcov a producentov. A nielen nich. Aj filmová historiografia akoby sa snažila zabudnúť na túto vynútenú položku a upriamila pozornosť na umelecké a trezorové filmy. V pomyselnom trezore tak skončila veľká časť filmovej produkcie. Až s primeraným odstupom času sa na filmy nahliadajú najmä cez prizmu pravdivosti a lživosti predkladaných historických faktov a svedectiev dá pozrieť z hľadiska inovácie a opakovania, narábania s archívnym a živým materiálom. S ohľadom na spomenuté možnosti by sme si danú množinu filmovej produkcie mohli rozdeliť do viacerých kategórií, napr. **Veľký boj, veľké oslavy** (veľkolepé dejiny a víťazstvá s ambíciami priniesť čo najširšie rozpätie udalostí, hoci často tézovité, účelové a povrchné), **Malé histórie – príbehy ľudí a krajiny** (autentické výpovede pamätníkov z rôznych oblastí a profesií, histórie vypálených obcí), **Kľúčové osobnosti** (politické rošády, prepisovanie histórie a vymazávanie mien, osudy povstaleckých generálov a komunistických politikov), **SNP v umení** (príbehy pomníkov, povstalecká ikonografia, inšpirácie prenesené do výtvarného umenia, hudby a filmu) a napokon **Pocta internacionalizmu**, pri ktorej sa zastavíme podrobnejšie vzhľadom na zacielené medzikultúrne kontexty.

Pocta internacionalizmu

SNP bolo komunistami od začiatku profilované v mene proletárskeho internacionalizmu, teda spolupatričnosti pracujúcich mäs v boji proti fašizmu, s dôrazom na bratskú zomknutosť dvoch národov, ktorá mala podlomiť slovensko-tisovský separatizmus. „Obidva národy, Česi i Slováci, stoja po celú dobu vojny v odboji proti nacizmu i domácim pomáhačom. Obidva národy idú za tou istou zástavou. [...] Obidva sú si konečne vedomé svojej slavianskej príbuznosti a svojej príbuznosti so svetom sovietskym. Sloboda obidvoch národov bude zaručená len spoluprácou s revolučnými a demokratickými silami Európy.“⁵

⁵ *Slováci a Česi*. Pravda, 1944, č. 7, (Banská Bystrica, v sobotu 16. septembra), s. 1.

Internacionálny charakter Povstania pritom nevyplýval iba z robotníckej a slovanskej solidarity, ale najmä z účasti vyše tridsiatich národov a národností v Povstaní. „Vojensko-politický zápas, ktorý vedie Slovensko, má veľký význam medzinárodný. K armáde Sovietskeho zväzu a k armádam anglo-americkým, ako i k armádam a partizánom ostatných potlačených národov európskych pridáva sa armáda a partizáni slovenskí [...] Tak sa ciele slovenského odboja stotožňujú s cieľmi medzinárodného protifašistického boja. [...] Na strane armád bojujúceho Slovenska stoja útvary sovietskych partizánov, partizánov českých a francúzskych. To preto, že sloboda Slovenska je neoddeliteľná od slobody národov sovietskeho zväzu, národa českého, národa francúzskeho.“⁶

Prvým a nadlho jediným svedectvom o účasti rôznych národov v SNP bude hraný film *Vlčie diery* (1948) Paľa Bielika. Na ďalších takmer dvadsať rokov sa predstava internacionalizmu scvrkne do jednoznačnej sovietskej orientácie, čo sa prirodzene prejaví aj vo filmovej produkcii. V roku 1960 odštartovala výstavba epochálneho ropovodu Družba a spolu s ropou začala medzi bratskými národmi prúdiť aj intenzívna korešpondencia. V krátkom dokumentárnom filme *Listy do Krasnodaru* (Kazimír Barlík, 1960) si pionieri z ľavickej školy píšu s matkou sovietskeho vojaka, ktorý padol pri oslobodzovaní Levíc. Prostredníctvom listov sú prezentované družstevné úspechy, intenzívna bytová a priemyselná výstavba nitrianskeho okresu, aj osobné mikropříbehy pionierov, ktorí sa učia ruštinu a túžobne volajú „mamu Samojlenkovú“ k nim na návštevu.

Len o rok neskôr vstúpil do výroby *List z Riazane* (Milan Černák, 1962) s celkom inou poetikou, ktorá odstupuje od schematizmu so šťastnými deťmi žijúcimi v šťastnej krajine a prináša priam timurovské detektívne hľadanie hrobu ruského vojaka, ktorý padol počas oslobodzovania Československa. Úvod tvorí putovanie listu od sovietskych pionierov do Československého zväzu mládeže (ČSM)⁷ zo sovietskej železničnej pošty s priehradkou „Praž“ až do rúk našim zväzákam. List čítaný v ruštine dopĺňa komentár o rodine padlého vojaka, putovanie po inštitúciách končí na bratislavskom pamätníku

⁶ *Náš boj*. Pravda, 1944, č. 3, (Banská Bystrica, 12. septembra), s. 1.

⁷ V roku 1968 preorganizovaný a premenovaný na Socialistický zväz mládeže (SZM).

Slavín. Fotografie so vzornými zväzáčkami pri zveladenom hrobe putujú späť do Riazane, odkiaľ prichádza na Slovensko trojgeneračné rodné zastúpenie: matka s dcérou a vnukom.

V spolupráci s Ústredným štúdiom dokumentárnych filmov v Moskve vznikol *Pozdrav z veľkej zeme* (Štefan Kamenický, 1964), ktorého svižné tempo (pohyblivá kamera z ruky, dynamická montáž) a sledovanie témy s minimalizovanou ideologickou záťažou, zodpovedá dobe vzniku a stylisticky zapadá do rozsiahleho počtu výrobných filmov k 20. výročiu SNP. Výpovede sovietskych vojnových hrdinov ponúkajú pohľad z „druhej strany“, napr. skúsenosť frontového kameramana Michaila M. Glidera, ktorý na Slovensko priletel s 2. československou paradesantnou brigádou koncom septembra 1944.

Osobitnému fenoménu vojnových kameramanov sa bude venovať až oveľa neskôr filmový historik Ivan Rumanovský v televíznych dokumentoch *Povstalci s kamerou* (1980) a *Frontoví kameramani na Slovensku* (1983). Jeho výskum akoby podnietil vznik dokumentárneho filmu *Známi neznámi* (Miroslav Cimerman, 1985) s omnoho komplexnejším pohľadom na mohutné zastúpenie sovietskych kameramanov (z počtu 257 boli dve ženy) v druhej svetovej vojne, pričom každý piaty padol (traja pri oslobodzovaní Československa). Bohatý sovietsky filmový archív dopĺňajú výpovede žijúcich kameramanov o prežívanom strachu a nebezpečenstve, o tom, čo cítili, keď nakrúcali ranených a mŕtvych, o spôsoboch snímania, ktorými zachytili boje, ako aj ďalšie aspekty života na fronte. Priam „barthesovské“⁸ uvažovanie nad neopakovateľnosťou zvečneného okamihu („bežia ešte živí“), nad mŕtvymi (ešte) žijúcimi v (spomalených) záberoch, civilnosť a v neposlednom rade apolitickosť dáva filmu humanistické a nadčasové hodnoty.

Vojnové fotografie sovietskych fotografov správaných frontovými zápskami dagestanského spisovateľa Effendiho Kapijeva⁹ tvoria gros

⁸ BARTHES, Roland: *Světla komora*. Bratislava : Archa, 1994. „Každá fotografie je certifikát přítomnosti“ (s. 71); „Všichni oni mladí fotografové, kteří se tuží po celém světě odhodláni zachytit jeho aktualitu, netuší, že jsou agenty Smrti. Toť způsob, jímž naše doba přijímá Smrt: pod zapírajícím alibi náramně životnosti, jejíž profesionálem je v jistém smyslu právě fotograf“ (s. 82) a pod.

⁹ KAPIJEV, Effendi: *Nedokončená mozaika*. Praha : Naše vojsko, 1971.

filmu *Pamäť* (Ivan Húšťava, 1975). Húšťava vytvára akýsi poetizujúci až experimentálny tvar, pozostávajúci z fotografií, archívneho filmového materiálu, inscenovaných scén (napr. pomalá jazda perifériou mesta s bicyklujúcimi sa chlapcami a rogalistom; horiaci strom), ktorý svojou nekonzistenciou akoby mal korešpondovať s útržkovitosťou spomienok, aforizmov a úvah znejúcich v spleti rôznych hlasov a hudby.

Kapijev, ktorý zomrel v roku 1944 síce nie hrdinsky na fronte, ale po nevydarenej operácii žalúdka, patril k spisovateľom, ktorí „majú byť v prvej línii“. Takým je krédo filmu *Vždy v prvej línii* (Viera Polakovičová, 1986) o sovietskom žurnalistovi a spisovateľovi, účastníkovi SNP Borisovi Polevom. Polevoj, autor kultového románu (a povinného čítania) *Príbeh ozajstného človeka* (1947), ako strelec a spojár bojoval pri Stalingrade, v Sokolove sa stretol s 1. československým práporom na čele s Ludvíkom Svobodou, bol medzi prvými sovietskymi novínarmi, ktorí písali o bojoch a boli vysadení na povstaleckom území. Podobne ako kameraman Michail Glider patril k reportérom východného spravodajstva a svoje materiály posielal po letcoch alebo ich šírili rozhlasom. Vzťah Polevého (zomrel v roku 1981) k Československu je budovaný prostredníctvom vojnového materiálu, archívnych záberov z jeho návštevy Banskej Bystrice pri príležitosti 30. výročia SNP (1974) a súčasných výpovedí kolegov z časopisu *Junosť*, ktorého bol dlhoročným šéfredaktorom. Napriek faktu, že Polevoj bol komunista, politický činiteľ a držiteľ mnohých štátnych cien, film sa vyhýba politickému aspektu a zameriava sa najmä na žurnalistický a literárny prínos.

Práve ústup z ideologických postulátov a hľadanie nových, zabudnutých aj vytesňovaných zákutí našej histórie vytvára príbuznosť medzi filmovou produkciou šesťdesiatych a osemdesiatych rokov. Dlhometrážny film Vlada Kubenka *Stretnutie* (1965) rozpráva príbeh slovenských a sovietskych vojakov, ktorí sa prebojovali z Buzuluku do Prahy.¹⁰ V roku 1965 bol schválený aj technický scenár k filmu *Návrat do dejín* (Vojtech Andreánsky, 1967), ktorý sleduje anabázu slovenských vojakov na talianskom fronte. Ako názov napovedá, ide o filmovú rehabilitáciu účastníkov západného odboja, ktorých vojnové záslu-

¹⁰ Kniha spomienok armádneho generála Ludvíka Svobodu *Z Buzuluku do Prahy* vyšla v roku 1960.

hy ostali dvadsať rokov tabuizované. Na jeseň roku 1943 bola 2. pešia divízia (neskôr technická brigáda, technická divízia) odtransportovaná z východného frontu do Talianska¹¹ a tam takmer bezcieľne presúvaná z miesta na miesto. Namiesto pomoci Nemcom dochádzalo k sabotážam, dezerciam k talianskym partizánom a postupujúcim spojencom. „Po vypuknutí SNP sa nemecké velenie začalo na 2. TD [technickú divíziu – pozn. E. F.] pozeráť so vzrastajúcou nedôverou. Dôsledkom toho bola častá redislokácia odôvodňovaná potrebami nasadenia na urýchlenú výstavbu opevnení a obnovu komunikácií. [...] V polovici februára konečne dorazili k divízii doplnky mužstva zo Slovenska v počte asi 3000 mužov. [...] Prichádzajúce mužstvo vyvolávalo dojem, že nejde o dopĺňovanie vojenskej jednotky, ale o skupinu trestancov. Boli to narýchlo zmobilizovaní záložníci, nevojaci a zajatci z povstaleckej 1. československej armády na Slovensku bojujúcej v SNP proti Nemcom. V niektorých prípadoch išlo o bývalých príslušníkov 2. československej paradesantnej brigády v ZSSR.“¹²

Andreánsky využíva taliansky filmový materiál, svedecké výpovede zo slovenskej aj talianskej strany, dokonca zo zmiešaného slovensko-talianskeho manželstva, odvíja pátranie po neznámom partizánovi Giorgiovi, ktorý padol v Taliansku, a objavuje jeho slovenskú identitu. Na otázku adresovanú našim vojnovým veteránom („Čo vám dalo uplynulých 20 rokov?“) dostáva trpké odpovede o pocite „zneuznania, ba diskriminácie, lebo Taliansko sa nám počítalo ako odboj na západe“. Napriek faktu, že vo výpovediach neodznajú žiadne konkrétne politické postihy, príslušníci 1. československej partizánskej jednotky v Taliansku sotva skončili lepšie ako ostatní aktéri západného odboja. Rehabilitačné vyznenie záverečného komentára („Veríme vám... urobili ste svoje.“) potvrdzuje, že aj táto kapitola patrí do národných dejín.

Na účasť niekoľkých ďalších, neruských národov v Povstaní došlo až v osemdesiatych rokoch. Hlavným aktérom filmu *Tri smreky* (Milan

¹¹ Podrobnejšie napr. ŠIMKO, Juraj: *Slovenské jednotky nasadené na výstavbu opevnení v Taliansku v priebehu druhej svetovej vojny a protifašistický odboj v Taliansku*. Vojenská osveta, 2012, č. 2, s. 98 – 118. Dostupné na: http://www.mil.sk/data/att/28261_subor.pdf.

¹² Tamže, s. 106 – 108.

Černák, 1984) je východonemecký komunista, diplomat, generálmajor Josef Schütz, ktorý spolu s ďalšími nemeckými komunistami pôsobil v partizánskom oddiele *Vpred*. Išlo o internacionálne obsadený oddiel pod vedením pplk. N. V. Morského-Osipova, pôsobiaci v starohorskej oblasti severne od Banskej Bystrice. Rozprávanie, pravdepodobne vzhľadom na postavenie Schütza, je dosť tézovité a suchopárne, so zdôrazneným komunistickým zástojom, z úvodného monológu v (nemeckej) záhrade s tromi (slovenskými) smrekmi sa prenesie do hornatej slovenskej krajiny, v ktorej sa odvíja príbeh nemeckých komunistov. Tí z obavy pred Sovietmi tajili svoju národnosť, boli zapojení do diverznej propagandistickej činnosti (šírenie letákov medzi obyvateľstvom aj fašistami) a mnohí položili svoje životy v boji proti vlastným krajanom.

O čosi menej oficiálne je budovaná anabáza bulharských partizánov vo filme *Spomienka* (Karol Floreán, 1984).¹³ Po okupácii a zatvorení pražských univerzít prešli bulharskí študenti do Bratislavy, ktorá sa počas vojny stala centrom Bulharov žijúcich v zahraničí. Počas úvodnej okružnej jazdy okolo Pomníka bulharských partizánov¹⁴ na Vajanského nábreží v Bratislave znie v originále báseň jedného z aktérov, P. S. Todorova, napísaná na počesť kamarátov, ktorí padli v bojoch pri Hronskom Beňadiku. Prvú časť filmu tvorí putovanie Todorova po starých známych miestach (poslucháreň technickej univerzity, bývanie v lacných perifériách, krajina), v druhej časti sa dej presúva do bulharskej metropoly Sofie, kde sa stretajú vojnoví veteráni a vypovedajú na kameru.

Po stopách „horlivého komunistu“ Petra Kubíka z Lubele pri Ružomberku sa vydal Štefan Kamenický v dokumente *Internacionalista* (1984). Jeho história sa začína v dvadsiatych rokoch 20. storočia, kedy odišiel s ďalšími krajanmi farať do Francúzska¹⁵, kde viacerí vstúpili do komunistickej strany a za štrajky boli vykázaní späť domov. V roku 1936

¹³ V roku 1984 vznikol aj koprodukčný vojnový film *Na druhom brehu sloboda* (J. Medveď, ČSSR, Bulharsko, NSR) o boji bulharských partizánov po boku Slovákov a Červenej armády.

¹⁴ Vznikol už v roku 1949, autorom je český sochár František David.

¹⁵ Z dôvodu sociálnych problémov priemyselne zaostalého Slovenska prebehla v dvadsiatych rokoch mohutná vystahovalecká vlna do zámoria (USA, Kanada, Argentína) a do Francúzska a Belgicka.

P. Kubík odišiel do Moskvy, o rok neskôr už bojoval ako interbrigadista v Španielsku proti frankistom, v rokoch 1940 – 1943 sa ako nežiaduca osoba ukrýval doma v Lubeli, počas Povstania sa pridal k partizánom a v októbri 1944 padol pri Klačanoch. Osobná história kopíruje veľkú históriu, Kubík „chcel byť všade tam, kde bol revolučný pohyb“.

K významnému posunu dochádza z hľadiska geografie, keď sa ťažisko rozprávania aspoň sprostredkovane formou spomienok a archívnych materiálov presúva za železnú oponu, i keď s nutným zreteľom na prehnitosť systému (lacné pracovné sily, fašizmus). V tom čase však už priamo vo Francúzsku nakrúca dokumentarista Martin Slivka, ktorý obrazovo a výpovedne bohatý materiál spracuje do dvoch samostatných filmov *Francúzski partizáni v SNP* a *Korene priateľstva* (1985). V prvom prípade ide o veľmi svieži, svižne snímaný a strihaný pohľad na minulosť očami francúzskych vojnových veteránov, spomínajúcich na svoj pobyt na Slovensku. Film sa od začiatku nesie v uvoľnenej nálade, za znenia populárnej hudby a neskôr typickej francúzskej harmóniky kamera sníma známe parížske dominanty a bývalých partizánov v ich bežnom pracovnom živote. Ich spomínaniu predchádza genéza vojny od obsadenia Holandska, Luxemburska, Belgicka a Francúzska, cez zajatecké tábory, utečeneckú trasu cez Maďarsko, až k núteným prácam v Dubnici nad Váhom¹⁶, francúzske lokácie strieda putovanie po miestach ich pôsobenia na Slovensku a zvítanie sa so slovenskými spolubojovníkmi. Spomínanie oživuje dialóg dvoch francúzskych veteránov, založený na uvoľnenom priateľskom doberaní sa a humorom odstupe – aj spoločne spievaná Internacionála v rodnom jazyku uprostred slovenských hôr znie akosi falošne, čo však nijako neznižuje celkovú závažnosť témy. Francúzi sa vyznamenali najmä v bojoch pri Vrútkach a Strečne, kde im bol v roku 1956 na vršku Zvonica odhalený pamätník a kde sa aj striedaním záberov z roku 1956 a prítomnosti rozprávania končí.

Korene priateľstva majú navonok oficiálnejší ráz, keďže sú rámčované spomienkovou akciou pri pamätníku. M. Slivka použil odlišné príbehy tých istých vypovedajúcich, avšak zamerané na nebojovú či

¹⁶ Podrobne HALAJ, Dušan – MONCOL, Lubomír – STANISLAV, Ján: *Francúzi v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2003.

menej reprezentatívnu stranu hrdinstva – hovoria o zranených, stratennej topánke, o zajatí vlasovcami, o úteku z nútených prác v Dubnici a pridaní sa k odboju, o partizánskej brigáde gen. M. R. Štefánika, ktorú tvoril slovenský, sovietsky a francúzsky prápor. M. Slivka inovatívne zachytáva stret dvoch svetov, Francúzov pri zvitani sa so slovenskými známymi a ich deťmi, vidiečanka na priedomí plynulo konverzuje vo francúzštine, prvýkrát sa spomína jazyková bariéra a prítomnosť tlmočníkov v národnostne zmiešaných partizánskych skupinách, ale aj prechovávané sympatie obyvateľov trajúce sa z čias vysťahovalectva za prácou do Francúzska a Belgicka. O tom, že časy sa menia, svedčí autobus plný Francúzov smerujúci k strečnianskemu pamätníku, kamera snímajúca v detaile mená padlých francúzskych partizánov vytesané v kameni a ich veľké pamätné fotografie v Múzeu SNP v Banskej Bystrici a napokon aj autogramiáda kníh hlavného francúzskeho aktéra Reného Picarda a knihy *Lámanie pečatí* popredného komunistického publicistu a politika, ministra zahraničných vecí Bohuslava Chňoupka¹⁷.

Ako jeden z posledných prednovembrových dokumentov vzniklo *Spoločné puto* (Viera Polakovičová, 1989) o účasti maďarských partizánov v Povstaní. Pohľadnicový záber Budapešti a Pamätníka oslobodenia prejde do rozprávania bývalých členov partizánskeho zväzku Chrušov, ktorému velil „čierny generál“ A. M. Sadilenko, a členov partizánskej skupiny Sándor Petőfi, ktorá pod velením Karola Adlera operovala v Čiernej Lehote. Neformálne spomínanie bývalých spolubojovníkov počas opekania na záhrade striedajú ilustratívne čiernobiele zábery slovenskej krajiny a vidiečanov a ukážky z vojnových hraných filmov *Bílá tma* (1948) a *Na druhom brehu sloboda* (1984).

Marxistická idea proletárskeho internacionalizmu sa do povstaleckej tematiky prenášala len opatrne – účasť iných národov v Povstaní sa síce nepopierala, ale ani príliš nevyzdvihovala. „Dôraz na internacionalizmus, zvlášť v regióne poznačenom dlhodobou históriou etnickej nevraživosti, túto úlohu plniť nemohol. Preto nikdy nenahradil nacio-

¹⁷ Francúzskym partizánom v SNP a knihe *Lámanie pečatí* od B. Chňoupka (vyd. Smeňa, 1984) sa venuje aj filmový spravodajský mesačník *Sonda* č. 2/1989 s podnázvom *Lámanie pečatí* (R. Ferko, 1985).

nálnu orientáciu v komunistických historiografiách.“¹⁸ Či už išlo o príliš presvetlené spomienky na milých, inteligentných a sympatických francúzskych partizánov (či amerických letcov), či prílišnou trpkosťou nasiaknuté slovensko-maďarské vzťahy (obsadenie časti Slovenska po I. viedenskej arbitráži v roku 1938, povojnové Benešove dekréty...) – na priznaný podiel v Povstaní si niektoré národy museli počkať až do 80. rokov uplynulého storočia. A to sa k slovu nedostali Američania, Rumuni, Židia a ďalší. Napokon, internacionalizmus mal v našich končinách aj horkú príchut' – nezištnou internacionálnou, okupačnou pomocou v auguste 1944 aj 1968.

Literatúra

- BARTHES, Roland: *Světlá komora*. Bratislava : Archa, 1994.
- BEER, Ferdinand a kol.: *Dejinná križovatka*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964.
- HALAJ, Dušan – MONCOL, Lubomír – STANISLAV, Ján: *Francúzi v Slovenskom národnom povstaní*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2003.
- HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav: *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava : SAV, 1965.
- HUDEK, Adam: *Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010.
- HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964.
- CHŇOUPEK, Bohuslav: *Lámanie pečatí*. Bratislava : Smena, 1984.
- JABLONICKÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania*. Bratislava : EPOCHA, 1969.
- KAMENEC, Ivan: *Spoločnosť, politika, historiografia*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.
- KAPIJEV, Effendi: *Nedokončená mozaika*. Praha : Naše vojsko, 1971.
- KŠIŇAN, Michal a kol.: *Komunisti a povstania*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 34.

¹⁸ HUDEK, Adam: *Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 60.

- LIPTÁK, Lubomír: *Slovensko v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Kalligram, 2011.
- LIPTÁK, Lubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 2011.
- Pravda, 1944, č. 1 – 10, (Banská Bystrica, 9. – 20. septembra).
- PREČAN, Vilém: *Slovenské národné povstanie – dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965.
- SVOBODA, Ludvík: *Z Buzuluky do Prahy*. Praha : Mladá Fronta, 1960.
- ŠIMKO, Juraj: *Slovenské jednotky nasadené na výstavbu opevnení v Taliansku v priebehu druhej svetovej vojny a protifašistický odboj v Taliansku*. Vojenská osвета, 2012, č. 2.

Summary

The International Nature of the Slovak National Uprising in Short Films in the Period of 1945 – 1989

The theme of World War II (especially the liberation) and the Slovak National Uprising was until year 1989 a compulsory part of film production. More than 100 documentaries and compilation films were made in the Studio of Short Film Production and there were 40 feature films as well. The international nature of the Slovak National Uprising was presented mainly in the brotherly unity of Czechs and Slovaks and from the year 1948 politically binding friendship between Czechoslovakia and the Soviet Union. Although the participation of other nations (there were more than 30) was not omitted, it was not often commemorated. Slovak soldiers in the service of Western armies were preventively eliminated and erased from our national history. Revision of historical facts finally happened in the liberalization atmosphere of the 60s. At that time the avoided aspects of domestic resistance were also noticed: the important role of the Slovak army in the Uprising, the fates of the insurgent generals and the 2nd Czechoslovak Paradesant Brigade, etc. This trend continued in the 80s by publicizing the participation of French, German, Bulgarian and Hungarian citizens in the Uprising. Though, the international theme was far from being exhausted.

Druhá svetová vojna ako téma folklóru a folkloristiky na Slovensku

Hana Hlôšková

„Do hor, chlapci, do hor, tam su partizani...”¹

Vojna ako kataklizma

V roku výročia ukončenia druhej z tzv. veľkých vojen si aj na Slovensku v rámci mnohých komemoračných príležitostí pripomínáme faktografické údaje, no tiež obraz tejto vojny tak, ako sa uchováva v individuálnej či kolektívnej historickej pamäti. Akákoľvek kataklizma – prírodná pohroma alebo vojna či politická zmena v spoločnosti – nachádzajú odraz v individuálnej aj v kolektívnej historickej pamäti.² Život jednotlivca i spoločenstva ovplyvnia nezriedka náhle, tragicky a stávajú sa medzníkom, odmeriavajúcim čas „pred“ a „po“. Vojny akéhokoľvek rozsahu predstavujú výrazný predel v živote spoločenstiev, čo sa odzrkadľuje aj vo vyjadreniach bežných ľudí, keď konkrétne zmeny v osobnom či spoločenskom živote „datujú“ vyjadrením: *„To sa zmenilo po tej vojne...”* Obe svetové vojny boli kataklizmami, ktoré poznačili životné osudy jednotlivcov, rodín i veľkých spoločenstiev. Ich reflexia sa stala aj na Slovensku témou dobovej publicistiky, umeleckých diel, tiež však cyklizačným prvkom folklórnej tradície.

O tom, ako pevne môže byť historická spomienka ukotvená v individuálnej či kolektívnej pamäti, svedčí napríklad aj spomienkový

¹ Incipit slovenskej ľudovej piesne.

² HAJDUK-NIAKOWSKA, Janina: *Żywioł i kultura. Folklorystyczne mechanizmy oswajania traumy*. Opole : Uniwersytet Opolski, 2005.

inzerát v mienkotvornom denníku, uverejnený v polovici decembra uplynulého roku:³ *Pamiatke Juraja Chorvátha s manželkou Máriou z Bodorovej pri Turčianskych Tepliciach. Pred 100 rokmi musel opustiť manželku s 3 maličkými deťmi, koníky a neobrobené polia. Za 4 roky vystriedal skoro všetky fronty 1. svetovej vojny, pričom prežil dva útoky na bodáky. Pred 70 rokmi po potlačení SNP ho junci slovenských Nemcov z Hornej Štubne a Turčeka odviekli z domu a zastrelili za cintorínom vo Veľkom Čepčine. Vnuk Jozef. Text poukazuje aj na skutočnosť, že nemálo mužov a žien Slovenska zažilo vo vlastnom živote kataklizmu dvoch svetových vojen....*

Folkloristika dospela k poznaniu, že človek je aj homo narrans a má prirodzenú snahu podeliť sa s prežitou skúsenosťou, pocitmi a poznatkami s ostatnými, a to, samozrejme, bez ohľadu na ne/uvedomovanie si žánrovej charakteristiky svojho naratívu. Predsa však je možné vystopovať určité stabilné a invariantné zložky, ktoré tieto naratívy vydeľujú od ostatných. *Memorát* ako dynamický fenomén slovesnej kultúry bol živý azda aj kvôli väzbe na intímnejší sociálny rámec – tradičné žánre (rozprávka, povesť, mýtus) hovorili o skupinových ambíciách, činoch či prehrách. *Memorát* tieto témy individualizuje. Ak je v prvých hrdinom kolektív (i jednotlivý hrdina symbolizuje skupinu), v spomienkovom rozprávaní sa s osudom, podmienkami pasuje jednotlivec. Vyrovnanie sa s osudom a neraz ťažkými podmienkami „veľkých dejín“ je jadrom deja – príbehu alebo jeho zárodku v naratívnej podobe.

Téma vojny v kontexte genológie folklóru

Z hľadiska dejín bádania o ľudovej próze na Slovensku môžeme konštatovať, že v národopisnej bibliografii⁴ nenachádzame až do rokov po druhej svetovej vojne špeciálne folkloristické príspevky venované téme prvej svetovej vojny. Špeciálne piesňam je venovaný príspevok K.

³ Pravda, 11. 12. 2014, s. 13.

⁴ STANO, Pavol – ŽATKO, Rudolf: *Národopisná literatúra na Slovensku za roky 1901 – 1959*. Martin : Matica slovenská, 1989.

Plicku.⁵ Obdobie po druhej svetovej vojne možno na Slovensku charakterizovať v oblasti záujmu o ústne historické tradície i ako „monotematické“ v tom zmysle, že sa bádatelia sústreďovali na konkrétny námetový cyklus: kráľ Matej Korvín, turecké nájazdy, zbojníci / Juraj Jánošík, meruôsme roky, Jozef Miloslav Hurban.⁶

Reflexia oboch svetových vojen v rozprávačskom repertoári bola východiskovým materiálom teoretického uvažovania J. Michálka.⁷ Z hľadiska teórie memorátu predstavuje publikácia J. Michálka⁸ základnú prácu v dejinách slovenskej folkloristiky. Ňou sa autor zapojil do dobovej diskusie o vymedzovaní predmetu bádania folkloristiky. Jeho výskumný terén predstavoval predovšetkým podbradlansko-podjavorinský kraj, pričom uplatňoval snahu o prirodzené rozprávačské situácie, apelujúc na potrebu mať ako východisko „početný a spoľahlivý materiál“⁹. Reflektoval dobový stav tradičnej kultúry vo väzbe na sociálnu a vzdelanostnú skladbu skúmaného vidieckeho prostredia, čo sa odzrkadlilo v tematickej a žánrovej skladbe rozprávačského repertoáru. Z hľadiska vyskúmaného materiálu je ťažiskovou kapitola *Spomienkové rozprávanie o svetových vojnách*.¹⁰ Narátori boli ľudia narodení aj v 2. pol. 19. stor. a výskum na prelome 60. a 70. rokov 20. stor. ukázal, že „počet týchto príbehov je dodnes [k roku vydania publikácie – pozn. HH] pomerne veľký a motivicky sú veľmi rozmanité“¹¹. Autor, na tú dobu novátorsky, konštatuje, že spomienkové rozprávanie s tematikou prvej svetovej vojny je možné využiť aj ako spoľahlivý sociologický materiál pre poznanie postoja ľudových mäs

⁵ PLICKA, Karol: *Svetová vojna v ľudových piesňach slovenských*. Slovenské pohľady, 45, 1929, č. 6 – 8, s. 445 – 453.

⁶ Bližšie súhrnne pozri HLÔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť – vybrané folkloristické aspekty*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.

⁷ HLÔŠKOVÁ, Hana: *Vedecko-pedagogické dielo profesora Jána Michálka v kontexte bádania o ľudovej próze na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 196 – 217.

⁸ MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava : Veda, 1971.

⁹ Tamže, s. 9 – 10.

¹⁰ Tamže, s. 56 – 100.

¹¹ Tamže, s. 67.

k prvej svetovej vojne a zovšeobecnene aj k vojne vôbec¹², čo dnešná folkloristika označuje termínom historiozofia. J. Michálek analyzoval aj spomienky a naratívy o druhej svetovej vojne, pričom upozorňuje z hľadiska ekológie folklóru na závažnú okolnosť „oživovania“ rozprávání, ktorú predstavujú tzv. komemoračné príležitosti (napr. počas osláv SNP a pod.), pričom obsahové aj formálne vyznenie ústne tradovaných naratívov nezriedka pomáha dotvárať spracovanie vojnovnej témy v literatúre, vo filme a v dráme. Prínos práce J. Michálka z hľadiska teórie a poetiky žánra spočíva v terminologickom spresnení a vymedzení kategoriálnych vlastností podskupín memorátu. Sú nimi: *rozprávanie zo života a spomienkové rozprávanie*.

Rozprávanie zo života je autobiografický naratív účastníka či svedka udalosti a je rozprávaný v tzv. ich-forme. *Spomienkové rozprávanie* je podanie, ktoré nie je bezprostredným zážitkom rozprávača – vzťah k zobrazovanej skutočnosti je sprostredkovaný, a to prinajmenšom v jednom, prípadne i vo viacerých stupňoch. Predstavuje tak štádium folklorizácie – v čase i v priestore, čo má dôsledky v obsahu i forme naratívov.

Kolektívna historická pamäť o druhej svetovej vojne v dobovom ideologickom kontexte

O tom, aký potenciál predstavovala ľudová interpretácia vojnových udalostí pre formovanie dobovej historickej pamäte, svedčí aj bádateľská a publikačná pozornosť, ktorú folkloristika, no tiež etnológia venovali tejto téme. V rokoch výročí druhej svetovej vojny, predovšetkým však okrúhlych výročí Slovenského národného povstania, boli téme venované buď monotematické čísla, alebo bloky príspevkov odborného časopisu Slovenský národopis. Podáva o tom presný obraz bibliografia časopisu.¹³ V predmetovom registri uvádza priamo k téme 13 príspevkov s odkazmi aj na iné články. Príspevky boli venované

¹² Tamže, s. 59.

¹³ ZAJONC, Juraj – MĚSZAROSOVÁ, Marianna – KOSTOVSKÁ, Ingrid: *Slovenský národopis 1953 – 2002 (bibliografia)*. Bratislava : Zingprint, 2013.

týmto témam: baladická tvorba o SNP, spôsob života partizánov počas SNP, z histórie a kultúry dedín zapojených do SNP, neprofesionálna výtvarná tvorba s tematikou SNP, boj proti fašizmu počas SNP v ústnom podaní, folklórne novotvary s odbojovou tematikou, postava partizána. Vyšlo tiež niekoľko samostatných knižných publikácií ako výstupov z intenzívnych a nezriedka kolektívnych terénnych výskumov.¹⁴ Po roku 1989 už folkloristické práce k tematike SNP vychádzali len ojedinelo.¹⁵

V období do roku 1989 bol ideový a politický význam tejto historickej udalosti v uvedených blokoch príspevkov či samostatných publikáciách zvyčajne zdôrazňovaný predslovmi. Autori v nich poukazovali na pozitívny a progresívny odkaz SNP, považujú ho za historický zlom, podmieňujúci kvalitatívne nové smerovanie spoločnosti na Slovensku. Konštatovali tiež, že „povstanie vyzdvihlo do iných nových polôh všetky ľudské roviny tvorby, činnosti a myslenia tak samej povstaleckej generácie, ako aj ďalších generácií a pokolení slovenskej spoločnosti“¹⁶.

SNP, ako výrazný medzník novodobej histórie Slovenska, výraznejšie ako iné historické tradície bolo neraz interpretované kontroverzne. Poukazuje na to pregnantne I. Kamenec: „Dejiny SNP prešli za šesť desaťročí neobyčajne búrlivými peripetiami, ktoré boli poznamenané nie vlastným vedeckým výskumom a poznávaním, ale v prvom rade ich determinovali aktuálne politické udalosti či zvraty, výmena osobností na piedestáloch moci, štátoprávne zmena pod.“¹⁷ Ako však zároveň autor konštatuje: „Je to jedna z mála politických udalostí na Slovensku, ktorá v pozitívnom zmysle našla vo svojej dobe ohlas v zahraničí.“¹⁸

¹⁴ FILOVÁ, Božena (ed.): *Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe*. Bratislava : Obzor a Osvetový ústav, 1974; MICHÁLEK, Ján: *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu*. Bratislava : Veda, 1985.

¹⁵ MICHÁLEK, Ján: *Memoráty o Slovenskom národnom povstaní*. In: Tvorba T, roč. 4 (13), č. 7 (1994), s. 12 – 14.

¹⁶ FILOVÁ, Božena: *Slovenské národné povstanie – impulz novej bádateľskej orientácie slovenských etnografov a folkloristov*. In: Slovenský národopis, 22, 1974, s. 538.

¹⁷ KAMENEC, Ivan: *Dvojsečnosť mýtov o Slovenskom národnom povstaní*. In: KREKOVÍČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVÍČOVÁ, E. (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Premedia Group, 2013, s. 199.

¹⁸ Tamže.

Aj obraz Slovenského národného povstania tvorí súčasť historickej kolektívnej pamäte na Slovensku a podliehal politickej instrumentalizácii, keďže „napriek všetkým problémom a pokriveniam povstaleckého obrazu táto udalosť permanentne rezonuje v historickom vedomí slovenskej spoločnosti a jej odkaz bol a je prítomný v ideových zápasoch, resp. programoch všetkých významnejších domácich politických prúdov po roku 1944 – bez ohľadu na to, či ich vzťah k povstaniu bol pozitívny, zdržanlivý alebo odmietavý“¹⁹.

Na polarizáciu vnímania významu Slovenského národného povstania až do súčasnosti poukazuje aj medializácia²⁰ obsahu internetového portálu²¹, na ktorom v čase pred minuloročným 70. výročím SNP bolo Povstanie prezentované ako sprisahanie a zločin proti základným záujmom Slovákov. Aktivita bola kontroverzejšia aj vzhľadom na skutočnosť, že ako autorov spolupracovník na obsahu webovej stránky figuroval pracovník Ústavu pamäti národa. Takto zameraná, internetom prístupná a šírená interpretácia SNP vyvolala jednoznačnú reakciu odborných kruhov z akademických pracovísk.

Na druhej strane pozitívny odkaz SNP bol v 70. rokoch 20. storočia deklarovaný aj ako jeden z bádateľských impulzov etnografie a folkloristiky na Slovensku, pričom ako B. Filová konštatuje: „Novú kvalitu vidíme predovšetkým v tom, že sa autori maximálne usilovali hľadať význam Povstania vo svojej vlastnej sledovanej téme, usilovali sa hľadať ho ako kvalitatívny zásah do tradícií (...) usilovali sa hľadať súvis nového javu s tradíciou a v snahe nezľahčovať a neprofanovať museli premýšľať v širších časových dimenziách i rozsiahlejších teoretických polohách.“²² Autorka zároveň obhajuje relevantnosť takto zameraného bádania, keď píše: „Výskum a spracovanie niektorých problémov ľudovej kultúry, ktoré Slovenské národné povstanie k životu vyvolalo, či samo i zrodilo, nie je z našej strany kampaňou k výro-

¹⁹ Tamže, s. 200.

²⁰ Článok v denníku Pravda z 21. 7. 2014: *SNP ako sprisahanie? Samozvaným historikom sa zaoberá polícia.*

²¹ www.29august1944.sk.

²² FILOVÁ, Božena: *Slovenské národné povstanie – impulz novej bádateľskej orientácie slovenských etnografov a folkloristov*. In: *Slovenský národopis*, 22, 1974, s. 537 – 538.

čiu.²³ Na druhej strane však treba zopakovať, že Slovenský národopis do roku 1989 venoval priestor tejto téme práve v rokoch okrúhlych výročí Slovenského národného povstania – teda v rokoch 1964, 1974 a 1984. Kým v počiatočných rokoch spracúvali predovšetkým folkloristi, napr. k problematike tzv. novej piesňovej tvorby, v 70. a 80. rokoch sa tematický záber rozšíril o neprofesionálny výtvarný prejav s tematikou protifašistického odboja a Slovenského národného povstania. No už v 60. rokoch sa tematike venovala A. Kostková (inak priama účastníčka SNP) z hľadiska „každodenného života“ partizánov.²⁴

Pri príležitosti 40. výročia SNP blok príspevkov v Slovenskom národopise uvádza štúdia popredného ruského folkloristu V. J. Guseva²⁵, čím bádateľ problematiku protifašistického odboja uviedol do širších slavistických súvislostí. Autor konštatuje, že „slovanské partizánske piesne sú organicky spojené s folklórnymi tradíciami a zároveň sa od nich odlišujú ideovo-estetickým svojrázom“²⁶. Za jeden z najvýznamnejších umeleckých úspechov masovej partizánskej piesne autor považuje tzv. heroickú baladu, v ktorej sa popri epickom princípe výrazne uplatnil a rozvinul lyrický princíp.²⁷

Autor editorialu²⁸ zdôrazňuje skutočnosť, že „do zorného uhla etnografie a folkloristiky sa téma Slovenského národného povstania prakticky hneď po skončení vojnových udalostí“ a SNP charakterizuje ako „využitá historická šanca v dejinách našich národov“²⁹. Vidí špecifickosť prínosu národopisu – etnografie a folkloristiky: „Aj keď národopis nebol vednou disciplínou, ktorá mohla a môže meritórne zhodnotiť historický a politický význam SNP, ktorého zástoj a komplexné včlenenie do našej národnej histórie patrí predovšetkým zhod-

²³ Tamže, s. 538.

²⁴ KOSTKOVÁ, Anna: *K niektorým otázkam spôsobu života partizánov počas Slovenského národného povstania*. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 339 – 396.

²⁵ GUSEV, Viktor Jevgenievič: *Slovanské partizánske piesne. Piesňové žánre*. Slovenský národopis, 32, 1984, s. 199 – 217.

²⁶ Tamže, s. 199.

²⁷ Tamže, s. 210.

²⁸ LEŠČÁK, Milan: *K 40. výročiu Slovenského národného povstania*. Slovenský národopis, 32, 1984, s. 197 – 198.

²⁹ Tamže, s. 197.

noteniu slovenskej historiografie... prínos národopisnej vedy v mnohom dokresľuje historickú faktografiu ... najmä však pomáha pochopiť psychológiu množstva bezmenných hrdinov, ktorí pomáhali vytvoriť širokú neopakovateľnú panorámu národného odboja – ľudovej vojny.“³⁰ Ako uvádza autor, výsledky folkloristických a etnografických výskumov svedčili o tom, „že SNP v ľudovom prostredí vyrastá do nového typu ľudovej revolučnej tradície (...) a že tradícia politických i spoločenských osláv a politické kontexty tejto medzníkovej udalosti prerástli do novodobého typu socialistickej národnej tradície“³¹.

Treba však tiež uviesť, že istá spoločenská „programovosť“ vedeckého záujmu o výskum tradície SNP, príznačná pre obdobie socializmu, sa po spoločensko-politickej zmene v roku 1989 vytratila, čoho dôkazom na pôde etnológie a folkloristiky je temer úplná absencia príspevkov na túto tému.

Nazdávam sa, že by bolo odborne produktívny sústredený projekt výskumu súčasného stavu obrazu SNP v kolektívnej pamäti súčasníkov. Už aj z hľadiska časového odstupu od udalostí druhej zo svetových vojen, a od SNP v rámci nej, by bolo zaujímavé sledovať významové a obsahové posuny tejto tradície. Tradícia je hodná pozornosti predovšetkým u príslušníkov mladších generácií, ktorých kolektívna historická pamäť sa napája z rôznych informačných zdrojov. Súčasná slovenská historiografia dospela k poznaniu, že „Slovenské národné povstanie, ako každá iná historická udalosť, malo svetlé i temnejšie stránky, malo svoje úspechy, omyly i zlyhania. Pripravovali a uskutočňovali ho politické sily i jednotlivé osobnosti s úplne rozdielnymi cieľmi, koncepciami a víziami. Ak však povstanie položíme na pomyselnú misku „historických váh“, pri všetkej kritickosti prevážia jeho klady – zo stránky politickej, štátoprávnej, nacionálnej, vojenskej i všeobecne demokratickej“³². Tradícia o SNP sa tak radí medzi tradície s pozitívnym odkazom, na ktorom je možné stavať úprimné a progresívne vlastenectvo.

³⁰ Tamže.

³¹ Tamže, s. 198.

³² KAMENEC, Ivan: *Dvojsečnosť mýtov o Slovenskom národnom povstaní*. In: KREKOVÍČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVÍČOVÁ, E. (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Premedia Group, 2013, s. 201.

K folklórnym obrazom druhej svetovej vojny a Slovenského národného povstania

– rozprávačské žánre

Ako som uviedla vyššie, Andrej Melicherčík už v roku 1946 publikoval v Národopisnom zborníku Národopisného odboru Matice slovenskej krátky príspevok. Informoval v ňom o terénnom výskume³³, ktorý na Horehroní (Čierny Balog) vykonal na jeseň roku 1945, teda len rok po ozbrojenom protifašistickom povstaní Slovákov a príslušníkov iných národností, ktoré sa na povstaní zúčastnili. Melicherčík už vtedy používa termín Slovenské národné povstanie. Vidí mnoho spoločného s podmienkami vzniku folklóru z okruhu zbojníckej tematiky. Tak sa tieto tradície radia medzi tzv. odbojové. Upozorňuje aj na metodologický potenciál výskumu tejto tematiky, a to z hľadiska folkloristiky – považuje možnosť zachytiť procesy života folklóru, keďže sa zachytáva v podstate *in statu nascendi*, keď ide o neustálenú tvorbu. A. Melicherčík poukazuje tiež na potrebu zaznamenať „čo najviac variačných jednotiek a údajov o ich vzniku“³⁴. V samostatnej publikácii, ktorá vyšla v roku 1974 k 30. výročiu SNP, má samostatnú kapitolu J. Michálek³⁵. Tému venoval o desať rokov neskôr aj samostatnú publikáciu v rámci edície *Klenotnica ľudovej kultúry Slovenska*.³⁶ Súčasťou prác sú aj početné ukážky naratívov k téme druhej svetovej vojny, resp. SNP, ktoré sa zhromaždili prostredníctvom terénnych výskumov viacerých generácií študentov Katedry etnografie a folkloristiky FF UK v Bratislave.³⁷ J. Michálek dospel k záverom, že ústna tvorba o protifašistickom odboji a SNP „sa stala organickou zložkou ľudového historické-

³³ MELICHERČÍK, Andrej: *Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní*. Národopisný zborník NOMS, 1946, s. 200 – 203.

³⁴ Tamže, s. 203.

³⁵ MICHÁLEK, Ján: *Slovenské národné povstanie v ľudovom rozprávaní*. In: FILOVÁ, Božena (ed.): *Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe*. Bratislava : Obzor a Osvetový ústav, 1974, s. 87 – 151.

³⁶ MICHÁLEK, Ján: *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu*. Bratislava : Veda, 1985.

³⁷ Vo vyššie uvedenej publikácii je 210 textových ukážok.

ho podania³⁸. Autor charakterizuje naratívny materiál ako námetovo pestrý, odrážajúci povstalecké udalosti v celej šírke a zložitosti. Poukazuje na rôznorodú žánrovú podobu spomienok – od rozprávania zo života až po zapísané memoáre – ich sila spočíva aj v tom, že im nechýba sugestívnosť podania a citová zainteresovanosť v prípade spomínania priamych účastníkov.³⁹ Ak J. Michálek upozorňuje na potrebu spresnenia a dopĺňania lokálneho či regionálneho mikropohľadu, ja dodávam, že je to bádateľsky aktuálna téma aj vzhľadom na časový odstup od udalostí druhej svetovej vojny. Kontroverznosť interpretácie spomienok na druhú svetovú vojnu sa ukazuje na súčasnej sonde⁴⁰, keď sa v naratívoch výrazne tematizovali heterostereotypy – tu konkrétne nemeckých (s pozitívnou konotáciou) a ruských vojakov (s negatívnou konotáciou). Nazdávam sa, že je to spôsobené aj zmenenou politicko-spoločenskou situáciou a možno aj zníženou autocenzúrou narátorov oproti obdobiu socializmu. Na uvažovanie o možnej „výberovosti“ vyskúmaného materiálu samými výskumníkmi nateraz nemáme podklady.

Zaujímavý príspevok predstavuje štúdia V. Gašparíkovej⁴¹ o konkrétnom partizánskom veliteľovi, ktorý sa stal postavou – hrdinom folklórnych podaní. Autorka porovnáva naratívne stvárnenie troch konkrétnych postáv partizánskych veliteľov (dva sovietski, jeden slovenský), v ktorom rozprávači nadväzujú frekventovaných tradičných motívov o vojnovnej lsti. Štúdia prináša na konkrétnom materiáli korešpondencie so samým povstaleckým veliteľom a ústnej tradície zaujímavé poznatky o vzťahu faktu a fikcie, o folklórnom tvorivom procese i funkciu humoru v kreovaní filozofie príbehu. V. Gašparíková poukazuje aj na skutočnosť, že vhodné a opakované rozprávačské príležitosti kultivujú a upevňujú rozprávačské majstrov-

³⁸ Tamže, s. 81.

³⁹ Tamže, s. 82 – 83.

⁴⁰ CADROVÁ, Vanesa: *Druhá svetová vojna v memorátoch (na príklade pohraničných lokalít Záhoria)*. Bakalárska práca. Bratislava : Katedra etnológie a muzeológie FiF UK, 2015. Školiteľkou práce bola autorka príspevku.

⁴¹ GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Z okruhu rozprávání o Slovenskom národnom povstaní. Partizánsky veliteľ „Miško z Kijeva“ vo folklórnom obraze a v skutočnosti*. Slovenský národopis, 22, 1984, s. 246 – 256.

stvo a šírku repertoáru narátorov – v tomto prípade priamych účastníkov a organizátorov protifašistického odboja v rámci Slovenského národného povstania.

– *piesňové žánre*

Tematike protifašistického odboja v piesňach a ich ľudovej redakcii sa v slovenskej folkloristike venovali: S. Burlasová, L. Droppová, E. Krekovičová a S. Švehlák v čiastkových štúdiách.⁴² Komplexne problematiku zhodnotila S. Burlasová.⁴³

Životnosť historickej pamäte na udalosti druhej svetovej vojny dokazuje aj rozšírenie tzv. spomienkových piesní v dobovom spevnom repertoári, ktoré folkloristi zaznamenali v teréne popri iných piesňových žánroch. S. Burlasová a E. Krekovičová konštatujú, že „väčšinou ide o tvorbu v prostredí, v ktorom sú živé aj tradičné vrstvy ľudovej piesne“⁴⁴. Charakterizujú aj základné dva typy spomienkových piesní – kým pri prvom type je inšpiráciou tvorby autentický zážitok účastníka či svedka vojnových udalostí so spontánnou formou vyjadrenia, druhý typ predstavuje amatérska tvorba, vyvolaná aktuálnymi potrebami a príležitosťami, ako sú rôzne lokálne komemoračné akcie. Špecifikom poetiky takto vzniknutých piesní je vecne konkrétny charakter textu

⁴² Napr. BURLASOVÁ, Soňa: *Ruská partizánska pieseň Po dolinam i po vzgoriam a jej slovanské verzie*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 543 – 570; DROPPOVÁ, Lubica: *Z baladickej tvorby viažúcej sa k Slovenskému národnému povstaniu*. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 448 – 453; ŠVEHLÁK, Svetozár: *Príspevok k štúdiu partizánskych piesní*. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 431 – 447; ŠVEHLÁK, Svetozár: *K súčasnému životu folklórnych novotvarov s odbojovou tematikou*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 629 – 647; BURLASOVÁ, Soňa – KREKOVIČOVÁ, Eva: *Tvorba spomienkových piesní z obdobia druhej svetovej vojny*. Slovenský národopis, 32, 1984, s. 235 – 246.

⁴³ BURLASOVÁ, Soňa: *Partizánske a odbojové piesne*. In: FILOVÁ, Božena (ed.): *Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe*. Bratislava : Obzor a Osvetový ústav, 1974, s. 151 – 227.

⁴⁴ BURLASOVÁ, Soňa – KREKOVIČOVÁ, Eva: *Tvorba spomienkových piesní z obdobia druhej svetovej vojny*. Slovenský národopis, 32, 1984, s. 235.

s pomenovaním a uvádzaním detailov dobového politického a spoločenského života.⁴⁵ Z hľadiska nápevu išlo v mnohých prípadoch o tzv. ponášky na ľudovú pieseň, resp. o citáciu nápevu tradičnej ľudovej piesne.

Folkloristi sa podrobne venovali aj recepcii a aktualizáciám piesní, nezriedka autorských a z inoetnického prostredia, ktorých včlenenie do dobového spevného repertoáru umožnila ich aktuálnosť, tematická údernosť a estetická korešpondencia s nositeľským hudobným vkusom a cítením.

K poznávaniu procesov tradovania, ku konceptom latentného a manifestného repertoáru prispeli folkloristi, ktorí v období socializmu zároveň pôsobili aj vo folklórnom hnutí ako autori programov na festivaloch. Programy k téme protifašistického odboja a SNP tak iste tiež prispeli k revitalizácii piesňového a rozprávačského repertoáru o týchto témach, a to zvlášť v obciach, kde sa občania zapojili do partizánskych bojov, kde zároveň pôsobila dedinská folklórna skupina a kde sa robil terénny folkloristický výskum. Táto dramaturgická a umelecká práca v rámci scénického a mediálneho folklorizmu, no tiež ich odborná teoretická reflexia⁴⁶ posunuli poznanie spevnosti, spevného repertoáru, obrazu historických udalostí v kolektívnej historickej pamäti novým smerom. Na konkrétnom piesňovom materiáli folkloristi poukázali tiež na vplyv masmédií pri tvorbe a šírení tzv. netradičných žánrov, pri stieraní lokálnej a regionálnej špecifickosti folklórnej tvorby, pri folklorizácii folklórnych javov atď. Bádatelia zistili, že v čase SNP aktívne žili v spevnom repertoári z tradičných piesní najmä regrútske, vojenské a ľúbostné piesne.⁴⁷ V priebehu desaťročí od skončenia druhej svetovej vojny a Slovenského národného povstania sa spevný repertoár obohacoval o protifašistické piesne slovenských vojakov na východnom fronte, o dobové paródie vojnovy Slovenskej republiky, o ruské a ukrajinské (výnimočne francúzske a talianske), a to nielen prinesené partizánmi z inonárodného prostredia, ale aj

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ ŠVEHLÁK, Svetozár: *K súčasnému životu folklórnych novotvarov s odbojovou tematikou*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 629 – 646.

⁴⁷ Tamže, s. 631.

piesne, ktoré sa rozšírili po druhej svetovej vojne a už vyššie uvedené spomienkové piesne.⁴⁸

Okrem poznania faktov a súvislostí o udalostiach nedávnej minulosti Slovenska, ktoré výrazným spôsobom emancipovali slovenské národné spoločenstvo v spoločenstve povojnových demokratických krajín, je k formovaniu kolektívnej historickej pamäte potrebné poznať tiež historiozofiu tematizovanú v jednotlivých folklórnych prejavoch. V prípade druhej svetovej vojny, predovšetkým však Slovenského národného povstania, pohľad cez „dejiny zdola“ vypovedá o silnom étose a zvnútornení tejto pozitívnej tradície.

Literatúra

- BURLASOVÁ, Soňa: *Ruská partizánska pieseň Po dolinam i po vzgoriam a jej slovenské verzie*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 543 – 570.
- BURLASOVÁ, Soňa – KREKOVIČOVÁ, Eva: *Tvorba spomienkových piesní z obdobia druhej svetovej vojny*. Slovenský národopis, 32, 1984, s. 235 – 246.
- CADROVÁ, Vanesa: *Druhá svetová vojna v memorátoch (na príklade pohraničných lokalít Záhoria)*. Bakalárska práca. Bratislava : Katedra etnológie a muzeológie FiF UK, 2015.
- DROPOVÁ, Lubica: *Z baladickéj tvorby viažúcej sa k Slovenskému národnému povstaniu*. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 448 – 453.
- FILOVÁ, Božena (ed.): *Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe*. Bratislava : Obzor a Osvetový ústav, 1974.
- FILOVÁ, Božena: *Slovenské národné povstanie – impulz novej bádateľskej orientácie slovenských etnografov a folkloristov*. In: Slovenský národopis, 22, 1974, s. 538 – 539.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Z okruhu rozprávání o Slovenskom národnom povstaní. Partizánsky veliteľ „Miško z Kijeva“ vo folklórnom obraze a v skutočnosti*. Slovenský národopis, 22, 1984, s. 246 – 256.
- GUSEV, Viktor Jevgenievič: *Slovanské partizánske piesne. Piesňové žánre*. Slovenský národopis, 32, 1984, s. 199 – 217.

⁴⁸ Tamže, s. 631 – 632.

- HAJDUK-NIJAKOWSKA, Janina: *Żywioł i kultura. Folklorystyczne mechanizmy oswajania traumy*. Opole : Uniwersytet Opolski, 2005.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: *Individuálna a kolektívna historická pamäť – vybrané folkloristické aspekty*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: *Vedecko-pedagogické dielo profesora Jána Michálka v kontexte bádania o ľudovej próze na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 196 – 217.
- HOLOTÍK, Ľudovít – KROPILÁK, Miroslav (eds.): *Slovenské národné povstanie roku 1944*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965.
- JABLONICKÝ, Jozef: *Glosy o historiografii SNP. Zneužívanie a falšovanie dejín SNP*. Bratislava : NVK International, 1994.
- KAMENEC, Ivan: *Dvojsečnosť mýtov o Slovenskom národnom povstaní*. In: KREKOVIČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Premedia Group, 2013, s. 199 – 207.
- KOSTKOVÁ, Anna: *K niektorým otázkam spôsobu života partizánov počas Slovenského národného povstania*. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 339 – 396.
- LEŠČÁK, Milan: *K 40. výročiu Slovenského národného povstania*. Slovenský národopis, 32, 1984, 197 – 198.
- MELICHERČÍK, Andrej: *Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní*. Národopisný zborník NOMS, 1946, s. 200 – 203.
- MICHÁLEK, Ján: *Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou*. Bratislava : Veda, 1971.
- MICHÁLEK, Ján: *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu*. Bratislava : Veda, 1985.
- MICHÁLEK, Ján : *Memoráty o Slovenskom národnom povstaní*. In: *Tvorba T*, roč. 4 (13), č. 7 (1994), s. 12 – 14.
- PLICKA, Karol: *Svetová vojna v ľudových piesňach slovenských*. Slovenské pohľady, 45, 1929, č. 6 – 8, s. 445 – 453.
- STANO, Pavol – ŽATKO, Rudolf: *Národopisná literatúra na Slovensku za roky 1901 – 1959*. Martin : Matica slovenská, 1989.
- ŠVEHLÁK, Svetozár: *Príspevok k štúdiu partizánskych piesní*. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 431 – 447.
- ŠVEHLÁK, Svetozár: *K súčasnému životu folklórnych novotvarov s odbojovou tematikou*. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 629 – 647.
- ZAJONC, Juraj – MĚSZAROSOVÁ, Marianna – KOSTOVSKÁ, Ingrid: *Slovenský národopis 1953 – 2002 (bibliografia)*. Bratislava : Zingprint, 2013.

Summary

World War II as a Theme in Folklore and Folkloristics in Slovakia

The paper is dedicated to the theme of World War II, especially the Slovak National Uprising as an event of anti-fascist resistance in Slovakia. The author characterizes these historical events as cataclysms, which greatly affected the lives of individuals and the national community in Slovakia. The paper provides an overview of the historiography of the folkloristic interest in the renderings of this subject in narratives and songs. It deals with the political and social context of folkloric works with the theme of World War II and the Slovak National Uprising in the context of folkloristic research. The author presents the basic thematic and methodological bases of the research and their outcomes. She points out the need for new or repeated heuristic research of this topic in changed political and social conditions after 1989.

K vývoju slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 2. svetovej vojny

Lubomír Chalupka

V starších hudobno-historiografických prácach usilujúcich o syntetický pohľad na vývoj hudobnej kultúry na Slovensku od najstarších čias (Veľká Morava) po súčasnosť sa v posledných kapitolách upriamila pozornosť na kultúrno-spoločenské okolnosti a umelecko-tvorivé výsledky slovenskej hudby v 20. storočí. V diele *Dejiny slovenskej hudby*¹ od kolektívu autorov sa táto pozornosť spredmetnila na 181 stranách textu (čo je z celkového objemu publikácie vyššie jedna tretina), s členením na dve veľké kapitoly: *Rozvoj hudobného života a zápas o modernú orientáciu slovenskej hudby v samostatnom štáte* (s. 340 – 455) a *Rozkvet slovenskej národnej hudby po víťazstve národnej a demokratickej revolúcie* (s. 456 – 521). Už samotné názvy prezrádzajú spoločensko-politické kritériá periodizácie pohľadu na hudobnú tvorbu a život na Slovensku v predchádzajúcich rokoch pred publikovaním knihy: roky 1918 – 1938 (obdobie trvania 1. Československej republiky) a vývoj po roku 1945 a najmä po „Víťaznom februári“ v roku 1948. V druhom titule s ambíciami syntetického prístupu k histórii, ktorý vyšiel takmer o 40 rokov neskôr², nachádzame 7. kapitolu nazvanú *Slovenská hudba 20. storočia*. V nej sa vývinu umeleckej hudobnej tvorby³ v nadpisanom období venujú dve podkapitoly. V prvej (*Vývoj v prvej polovici storočia*, s. 259 – 272) sa pozornosť sústredila najmä na spoločenské,

¹ Bratislava : SAV, 1957.

² *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : ASCO, 1996.

³ Na rozdiel od predchádzajúcej publikácie sa v rámci spomenutej 7. kapitoly nachádzajú oprávnené aj podkapitoly venované navyše modernej populárnej hudbe a džezu, a mediálnej hudbe (v rozhlas, vo filme a v televízii).

estetické a hudobno-štylové okolnosti nástupu a formovania prvej skupiny profesionálne orientovaných hudobných skladateľov (20. a 30. roky), súvisiacu s predchádzajúcim monografickým spracovaním tohto fenoménu z pera autora podkapitoly⁴. Druhá podkapitola (*Vývoj po roku 1945*) je venovaná postihnutiu viacerých dejinných okolností vyplývajúcich zo zložitého vzťahu medzi heteronómnou a autonómnou vrstvou kreovania hudobnej kultúry vo vymedzenom období⁵. Zhodné členenie nachádzame aj v rozsiahlejších štúdiách zaradených do encyklopedických zväzkov⁶, prípadne dominuje pohľad na skladateľské osobnosti aktívne v uplynulom storočí a na ich vybrané diela⁷. Ak sa v spomenutých textoch „vytratila“ z pozornosti autorov vývojová etapa slovenskej hudby v rokoch existencie slovenského štátu vytvoreného na troskách prvej Československej republiky v marci 1939 v podstate z vôle hitlerovského Nemecka, politického útvaru, ktorého trvanie sa zhoduje s rokmi 2. svetovej vojny (1939 – 1945), môže mať táto absencia viacero príčin. V prvom rade sa deklarovala kontinuita vývoja slovenskej hudobnej kultúry reprezentovanej najmä skladateľskou tvorbou, inak povedané esteticko-štylové východiská a programová orientácia generácie nastupujúcej koncom 20. a v priebehu 30. rokov mala platiť bez výraznejšej cezúry až do roku 1945. V rámci tejto kontinuity sa predpokladalo plynulé nadväzovanie hudobného života na úroveň nadobudnutú v medzivojnovom období do rokov vojnového slovenského štátu. Iný pohľad mlčky, teda bez argumentácie, a teda akoby diskkrétne, naznačoval diskontinuitu, ktorú mohla symbolizo-

⁴ BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna*. Bratislava : Obzor, 1983.

⁵ Pod heteronómnou vrstvou sa myslia vonkajšie spoločenské, politické a hospodárske podmienky, ktoré zvonka vplývali na esteticko-štylové východiská, motivácie hudobnej kompozičnej tvorivosti a ďalších profesijných aktivít slovenských hudobníkov. Autonómna vrstva predstavuje konkrétne výsledky zrodené v prostredí slovenskej hudby vďaka, resp. i napriek tlaku vonkajších činiteľov. Pozri KRESÁNEK, Jozef: *Hudobná historiografia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1981.

⁶ Pozri MOKRÝ, Ladislav: *Slovenská hudba*. In: *Československá vlastivěda IX. Umění. Zv. 3 „Hudba“*. Praha : Horizont, 1971, s. 179 – 196; RYBARIČ, Richard: *Hudba*. In: *Slovensko IV. Kultúra*. Bratislava : Obzor, 1979, s. 516 – 589.

⁷ HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Slovenská hudba v profiloch a rozboroch*. Bratislava : ŠHV, 1964.

vať neochota slovenských skladateľov, ako aj hudobných publicistov podriaďiť sa v prvej polovici 40. rokov dobovej ľudáckej ideológii nekompatibilnej s predchádzajúcim a nasledujúcim vývojovým obdobím a takrečeno sa na protest proti nej odmlčať. Vyskytlo sa aj tvrdenie motivované z pozície socialistického realizmu, keď sa roky vojnového slovenského štátu posudzovali ako degeneratívna vývojová fáza, v ktorej kultúra a umenie mali žiť pod tlakom domácej ľudáckej a germanofilskej kultúrnej politiky a boli vystavené „hlbšiemu uplatneniu formalizmu, prenikaniu mysticizmu a antirealizmu“⁸. Pravdivá diagnóza vývojovej situácie slovenskej hudobnej kultúry, teda podmienok na tvorbu, výsledkov tvorivosti aktívnych osobností a ich recepcia v rozličných sférach hudobného života na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 sa nachádza niekde v strede polaritného napätia medzi kontinuálnymi a diskontinuálnymi činiteľmi a súvisí s historiograficky triezvym a objektívnym štúdiom pramenného materiálu v snahe rozmotať vývojovú „zápletku“⁹ viazanú na vymedzené obdobie. Ak môžeme konštatovať, že česká hudobná historiografia sa už v minulosti čestne vyrovnala s povinnosťou reflektovať aj vývojové súvislosti rokov 2. svetovej vojny s ich dopadom na domácu hudobnú kultúru¹⁰, nedá sa vylúčiť ani na slovenskej strane záujem z odstupu skompletizovať charakteristiku slovenskej hudby a hudobnej kultúry vyvíjajúcej sa počas 20. storočia. Prvý pokus sa viaže na iniciatívu motivovanú rozsiahlou diskusiou v odbornom periodiku na margo povojnového

⁸ NOVÁČEK, Zdenko: *Súčasná slovenská hudobná tvorba*. Bratislava : SAV, 1955, s. 28.

⁹ O povinnosti historiografie ako vednej disciplíny nevenovať sa len zbieraniu, popisu, usporiadaniu, klasifikácii a hodnoteniu dejinných faktov, ale chápať priebeh vývoja ako zložitú nelineárnu krivku príbehov plných zápletiiek a dramatických konfliktov vypovedá titul francúzskeho filozofa a historika – VEYNE, Paul: *Ako písať o dejinách*. Bratislava : Chronos, 1998.

¹⁰ Pozri samostatnú kapitolu *Česká hudba za druhej republiky a nacistické okupace* v 2. zväzku kolektívneho diela *Dějiny české hudební kultúry 1890 – 1945*. Praha : Academia, 1981, s. 183 – 206; KUNA, Milan: *K pojetí hudebního života za okupace*. Hudební věda, 4, 1967, č. 4, s. 380 – 396; KUNA, Milan: *Hudba na hranici života*. Praha : Odeon, 1990; KUNA, Milan: *Hudba vzdoru a naděje*. Praha : Odeon, 2000.

vývoja – *Slovenská hudba v rokoch 1945 – 1965*¹¹. Kumulácia „zápleťiek“ diagnostikovaných vo výmenách názorov viedla k zámeru pripraviť kolektívne dejiny slovenskej hudby 20. storočia. Zakrátko sa zrodili pilotné štúdié venované jednotlivým periódam sledovaného storočia¹², medzi ktoré sa zaradila aj rekognoskácia vývojovej situácie slovenskej hudby v rokoch vojnového slovenského štátu¹³. V jej rámci sa poukázalo okrem činiteľov kontinuity a diskontinuity aj na niektoré negatíva, ktoré sa viažu k sledovanému obdobiu. Autor štúdiu ich neskôr zreteľnejšie konkretizoval.¹⁴ Zmenené vonkajšie podmienky na profesionalizáciu slovenskej hudobnej kultúry počas vojnových rokov sa premietli do príspevkov sledujúcich vývoj konkrétnych inštitúcií, napr. opery Slovenského národného divadla¹⁵, činnosti rozhlasu¹⁶ alebo Seminára hudobnej vedy, vychovávajúceho muzikológov na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského¹⁷. Novšie pohľady na aktivitu slovenských hudobníkov vyvíjanú počas trvania ľudáckeho totalitného režimu, pripomínajúce aj konkrétne „opatrenia“ tohto režimu pri organizácii hu-

¹¹ Pozri *Slovenská hudba*, 9, 1965, č. 5, s. 196 – 201; č. 6, s. 242 – 250; č. 7, s. 303 – 309; č. 9, s. 422 – 427.

¹² KRESÁNEK, Jozef: *Slovenská hudba na rázcestí. Roky 1900 – 1918*. *Slovenská hudba*, 11, 1967, roč. 11, č. 4, s. 157 – 160; BURLAS, Ladislav: *Ku genéze slovenskej hudobnej moderny*. Tamže, č. 7, s. 289 – 293; DONOVALOVÁ, Viera: *Slovenská hudba v rokoch 1949 – 1956*. *Slovenská hudba*, 13, 1969, č. 8, s. 296 – 304; 1970, roč. 14, č. 5 – 6, s. 150 – 160; FALTIN, Peter: *Slovenská hudobná tvorba v rokoch 1956 – 1965*. *Slovenská hudba*, 23, 1997, č. 3 – 4, s. 175 – 210 (publikované z pozostalosti autora až po odstupe rokov od vzniku textu).

¹³ HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Situácia slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 1939 – 1948*. *Slovenská hudba*, 12, 1968, č. 4, s. 162 – 167.

¹⁴ HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Vítězslav Novák a slovenská hudba*. In: *Česká hudba světu, svět české hudby*. Praha : Panton, 1974, s. 179 – 196.

¹⁵ BLAHO, Jaroslav: *Opera Slovenského národného divadla v rokoch 1939 – 1945*. In: *100 rokov nového operného divadla v Bratislave*. Bratislava : MDKO, 1987, s. 27 – 38.

¹⁶ VAJDIČKA, Ľudovít M.: *Symfonická hudba 20. storočia v hudobnom vysielaní rozhlasu na Slovensku v rokoch 1926 – 1948*. In: *Recepcia súčasnej európskej tvorby v slovenskej hudobnej kultúre 1. polovice 20. storočia*. Bratislava : Stimul, 2003, s. 45 – 64.

¹⁷ Kol.: *Slovenská hudobná veda na FF UK (1921 – 2001). Minulosť – súčasnosť – perspektívy*. Bratislava : Stimul, 2001.

dobného života¹⁸, ako aj povahu celého decénia 40. rokov ako periódy plnej paradoxov¹⁹, slúžia k poznaniu vtedajšej reality, odhaľovaniu jej rozmanitých stránok, dopĺňaniu pravdivého obrazu o vnútorne protirečivom komplexe vývojovej dynamiky a statiky slovenskej hudby v uplynulom storočí.

Vyššie sme uviedli, že situáciu slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 1939 – 1945 možno pochopiť ako osobité vyrovnávanie sa s činiteľmi kontinuity a diskontinuity. Diskontinuita sa viaže na vonkajšie skutočnosti, na dôležité zmeny v spoločensko-politickej sfére – v roku 1938 sa pripojením Rakúska k hitlerovskej „tretej ríši“, protižidovskými pogromami v Nemecku a jesennými politickými udalosťami, ktoré viedli na základe Mníchovskej dohody a tzv. Viedenskej arbitráže k zásahu do štátnej integrity Československa, keď aj Slovensko stratilo približne jednu tretinu svojho územia, sa jasne schýľovalo k rozpútaniu 2. svetovej vojny. V kruhoch slovenských politikov priebežne kumulovali autonomistické tendencie sprevádzané protičeskými a protižidovskými náladami, čo viedlo následne k definitívnemu rozpadu predmníchovskej republiky a k vyhláseniu samostatného slovenského štátu 14. marca 1939. To, že tento útvar vznikol pod kuratelou fašistického Nemecka, znamenalo zásadne pretrhnutie predchádzajúcej politickej reality. Demokraciu vystriedala totalita, relatívnu samostatnosť na báze česko-slovenskej spolupráce v medzivojnovom období podriadenosť fašistickej ideológii, pluralitu politických názorov podriadenie sa vláde jednej strany, slobodu nesloboda, otvorenosť voči Európe sa zmenila na uzavretie sa do sebavedomia nacionalistickej výlučnosti. V tejto situácii išlo o to, nakoľko sa slovenská hudobná kultúra a ľudia, ktorí ju formovali, postavila voči novej skutočnosti, do akej miery ju zosúladiť s vlastnými predchádzajúcimi skúsenosťami.

Ak vopred konštatujeme, že v tejto reakcii možno vykázať viaceré kontinuálne činitele, treba sa zmieniť o genéze kontinuity ako špecifickým úkaze, ktorým možno objasniť nielen sledované obdobie, ale aj

¹⁸ SCHINDLEROVÁ, Agáta: *Hudba medzi životom a smrťou*. Hudobný život, 39, 2007, č. 1 – 2, s. 32 – 35.

¹⁹ CHALUPKA, Ľubomír: *Niektoré paradoxy vývoja slovenskej hudobnej kultúry v 40. rokoch*. Slovenská hudba, 32, 2006, č. 3 – 4, s. 302 – 316.

periódy predchádzajúceho a nasledovného vývoja a zápasu slovenskej hudby o svoju profesionálnu identitu. Ide o permanentnú konfrontáciu dvoch kultúrotrvorných ambícií – sebaidentifikácie a voči nej protikladnej akulturácie, ktorá má základ ešte v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. Sebaidentifikácia sa spája s tendenciou sledovať a pestovať vlastné tradície na báze národnej hudby a priebežne ich inovovať s dôrazom na zachovávanie jednotlivých špecifik, ukrytých najmä v domácom autentickom piesňovom a inštrumentálnom folklóre, aby ich v umelecky pretavenom tvare ponúkla publiku. V romanizujúcom akcente na hodnotu ľudových, „zdravých“ a „neskazených“ elementov sa videla vhodná vývojová perspektíva pre slovenskú hudbu ako jedinečnú národnú kvalitu²⁰. Akulturačná ambícia sa stavala aktívne k štýlovo-umeleckým kvalitám, podnetom a informáciám z okolitých vyspelejších hudobných kultúr, i k takým umeleckým výsledkom a názorovým tvrdeniam, ktoré mohli kolidovať s vnútornými dispozíciami, tvorivými východiskami a mentalitou hudobného prostredia na Slovensku. Takto formulovaný vzťah domáceho umenia a kultúry voči európskemu, resp. „svetovému“ prinášal na jednej strane momenty zachovávanía, rekonštruovania, ba až ochrany zdrojov vlastnej národnej tradície voči prejavom ich porušovania či negácie v záujme modernej až avantgardnej zameraných umeleckých programov, tvorivých zámerov, inšpiračných okruhov a organizačných kultúrnych iniciatív. Zo vzťahu sa tak rodila konfrontácia typu kultúrnej a sociálno-psychologickej uzavretosti do „národného svojrázu“ s typom otvorenosti voči zvonku prichádzajúcim hudobnotvorivým impulzom, sympatizujúcim s univerzálnejšie tvarovanými technikami a kompozičnými postupmi. Vývojová krivka slovenskej hudby a hudobnej kultúry sa tak uberala podľa stupňa a spôsobu komplementárnosti sebaidentifikačnej a akulturačnej ambície, resp. miery presúvania závažnosti z jednej na druhú.²¹

²⁰ KRESÁNEK, Jozef: *Na margo založenia Klubu slovenských skladateľov*. Text bol uverejnený v zborníku z autorových vybraných štúdií *Úvahy o hudbe*. Bratislava : Panton, 1965, s. 7 – 15 (príspevok vznikol v roku 1945).

²¹ Bližšie osvetlenie problematiky pozri v štúdiu CHALUPKA, Lubomír: *Akulturačné procesy v slovenskej hudbe 20. storočia*. Slovenská hudba, 33, 2007, 3 – 4, s. 317 – 328.

V medzivojnovnej etape sa vzťah medzi spomenutými úsiliami sformuloval ako súčasť tvorivého programu skladateľskej generácie, ktorá nastupovala na domácu kultúrno-umeleckú scénu koncom 20. a v priebehu 30. rokov. Patrili do nej Alexander Moyzes (1906 – 1984), Eugen Suchoň (1908 – 1993), Ján Cikker (1911 – 1989), Jozef Kresánek (1912 – 1986) a skupina prvých odchovancov kompozičnej triedy A. Moyzesa na bratislavskej Hudobnej a dramatickej akadémii: Andrej Očenáš (1911 – 1995), Šimon Jurovský (1912 – 1963), Ladislav Holoubek (1913 – 1994), Dezider Kardoš (1914 – 1991) a Tibor Frešo (1918 – 1987). V relatívne priaznivých kultúrnych podmienkach prvej Československej republiky, keď sa slovenská hudba začala pomerne úspešne rozvíjať a v rámci svojho profesionálneho rozhľadu boli jednotliví tvorcovia nastupujúcej generácie pripravení v mladíckych rokoch svojho formovania prijímať aktuálne podnety z európskej moderny (napr. A. Moyzes džezové elementy a prejavy novej vecnosti, Suchoň prostriedky hudobného expresionizmu blízke predstaviteľovi 2. viedenskej školy A. Schönbergovi, Kardoš a Kresánek sa inšpirovali B. Bartókom), čoskoro sa zriekli „luxusného experimentovania“²² a zvolili konciliantnejší variant využitia podnetov z európskej hudby – na báze špecifickej modálnej syntézy melodických a rytmických prvkov zo slovenského folklórneho piesňového a inštrumentálneho prejavu so zvukovým ideálom, štrukturálnymi a expresívnymi kvalitami európskej postromantickej a impresionistickej hudby. To bolo v súlade so štýlovo-estetickou sústavou českého skladateľa Vítězslava Nováka (1870 – 1949), pedagóga na Majstrovskej škole konzervatória v Prahe, ktorý bol učiteľom viacerých menovaných slovenských skladateľov. Novák stál v podstate na esteticko-štýlovej pozícii romantizmu 19. storočia, s ktorou korelovalo výrazové rozpätie slovenskej kompozičnej tvorby vznikajúcej v 30. rokoch. Oscilácia medzi rapsodikosťou, baladizmom a idylizmom viedla tak k deštrukcii pôvodných hľadačských tendencií z iných európskych podnetov a stabilizovala profiláciu slovenskej hudby ako variantu neofolklórne motivovaných tendencií v medzivojnovnej hudobnej tvorbe niektorých krajín strednej Európy.

²² BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobní moderna*. Bratislava : Obzor, 1983.

Formovanie novej generácie slovenských skladateľov prebiehalo v prostredí postupnej profesionalizácie hudobného života na Slovensku po roku 1918. Už zakrátko po vzniku prvej Československej republiky začala prebiehať centralizácia hudobného života. Mesto Bratislava sa stalo sídlom viacerých dôležitých inštitúcií – v roku 1919 sa vytvorilo Slovenské národné divadlo s operným súborom, Hudobná škola pre Slovensko vychovávajúca odborníkov pre skladateľskú, interpretačnú a pedagogickú profesiu (v roku 1928 začala inštitúcia fungovať na vyššej úrovni ako Hudobná a dramatická akadémia), na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského začala od roku 1921 svoju činnosť Seminár hudobnej vedy, pripravujúci muzikológov a hudobných kritikov. V roku 1926 sa vytvorila bratislavská odbočka Radiojournalu, s prípravou hudobných relácií a zabezpečovaním vysielacieho programu aj za príspevnia profesionálneho rozhlasového orchestra. Tieto inštitúcie sa mohli rozvíjať vďaka významnej pomoci profesionálov – hudobníkov z českej strany (dirigentov, spevákov, režisérov, pedagógov, vedcov, publicistov, organizátorov hudobného života). Ich príchod na Slovensko mal okrem nezištnej pomoci na báze česko-slovenskej vzájomnosti a odborného dohľadu aj kultúrno-politické zretele (hospodárske vyrovnávanie sa Slovenska so svojim západným susedom), čo bolo v rovine vzdelávania, vedy a umenia sprevádzané niekedy aj negatívnymi úkazmi, akým bola idea čechoslovakizmu (predstava jednotného československého národa) a protektorský postoj intelektuálov z „historických“ českých krajín voči svojim slovenským kolegom. Táto pomoc ústila do prípravy prvých profesionálne vzdelaných hudobníkov, ktorí mohli začať participovať na kvalite hudobného života na Slovensku (v Bratislave i mimo nej), spolupodieľať sa aj na rozvoji amatérskeho hnutia (napr. ochotnícke orchestrálne združenie Slovenská filharmónia v Bratislave, spevácke zbory diferencované na národnostnom, konfesionálnom, regionálnom i triednom základe). Takto sa mohla upevňovať ambícia sebaidentifikácie slovenskej hudby a kultúry, ktorej výsledky zniesli porovnanie s vyspelou hudobnokultúrnou úrovňou európskych krajín obojstrannou konfrontáciou slovenskej hudby v nadnárodnom priestore, akou bolo zastúpenie nových slovenských kompozícií na významných medzinárodných skladateľských festivaloch a prehliadkach, zorganizovanie dvoch ročníkov (1937, 1938) Me-

dzinárového festivalu komornej hudby v Trenčianskych Tepliciach (prvého podujatia svojho druhu v Európe), hostovanie značného počtu zahraničných umelcov v Bratislave. O tomto pohybe vo sfére domáceho hudobného života pravidelne informovala hudobná publicistika v siedmich denníkoch (čo je dnes raritný úkaz!) i v ďalších tematických periodikách (Slovenské pohľady, Elán, Prúdy).

Narastajúca kvalita a relatívne bohatá štruktúra hudobného života na Slovensku utrpela na sklonku roku 1938 vážne trhliny. Nútený „exodus“ českých hudobníkov zo Slovenska viedol popri pocitoch trpkosti²³ aj k zániku niektorých inštitúcií (napr. orchestra Slovenskej filharmónie, ktorého členovia boli českej národnosti), resp. k prerušeniu ich činnosti (odchodom prof. Dobroslava Orla z pozície riaditeľa Seminára hudobnej vedy na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského stratilo pracovisko právo vychovávať odborníkov a jeho činnosť sa obnovila až po vojne)²⁴. Ohrozená bola činnosť Slovenského rozhlasu, ktorý sa mal stať pobočkou Viedenskej spoločnosti RAWAG – situáciu zachránil A. Moyzes, ktorý od roku 1937 stál na čele hudobného odboru v rozhlase, pretože argumentmi presvedčil vyslaných nemeckých poradcov o schopnosti zabezpečovať hudobné vysielanie v Bratislave vlastnými silami²⁵. Práve na pôde rozhlasovej inštitúcie sa zakrátko docielilo pohotovité personálne doplnenie redakcie i orchestra kvalitnými hudobníkmi, čo umožnilo odštartovať verejné vystúpenia orchestra prostredníctvom pravidelných abonentných koncertov²⁶, čím sa nadviazalo na tradíciu pestovanú od polovice 20. rokov zásluhou Bratislavského symfonického orchestra pod vedením Oskara a Karola Nedbala.

²³ NEDBAL, Karel: *Půl století s českou operou*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960; MOKRÝ, Ladislav: *Alexander Moyzes a budovanie profesionálnych hudobných inštitúcií*. Slovenská hudba, 25, 1999, č. 4, s. 454 – 457.

²⁴ Pozri *Slovenská hudobná veda na FFUK (1921 – 2001) – minulosť, súčasnosť, perspektívy*. Bratislava : Stimul, 2001.

²⁵ K tomu BOKESOVÁ, Zdenka: *Rozhlas a rozvoj slovenskej hudby*. Elán 10, 1939/1940, č. 6, s. 10; ZELJENKA, Ilja: *Rozhovory s Alexandrom Moyzesom (1984)*. Bratislava : Scriptorium musicum, 2003, s. 38 – 40.

²⁶ VAJDIČKA, Eudovít M.: *Symfonická hudba 20. storočia v hudobnom vysielaní rozhlasu na Slovensku v rokoch 1926 – 1948*. In: *Recepcia súčasnej európskej tvorby v slovenskej hudobnej kultúre 1. polovice 20. storočia*. Bratislava : Stimul, 2003, s. 45 – 64.

Ani činnosť operného divadla SND sa neprerušila, a hoci dramaturgia inscenácií nestavala natoľko na tvorbe 20. storočia ako predtým, neklesol počet predstavení ani ich umelecká úroveň. Absencia českých hudobníkov²⁷ bola pomerne pružne nahradená domácimi spevákmi a orchestrálnymi hráčmi. Zásadnou zmenou prešla inštitúcia už v roku 1939 – SND sa poštátnilo (čím sa zabezpečila starostlivosť ministerstva o jeho prevádzku), poslovenčil sa jazyk predstavení, dával sa priestor domácim novinkám²⁸, pričom v súvislosti s činohrou a zásluhou tvorivých režisérskych aktivít Jána Jamnického sa divadlo „práve vo vojnových sezónach dostalo na taký stupeň profesionálnej spoločenskej pozície, aký sa mu už nikdy potom nepodarilo dosiahnuť“²⁹. Z toho by sa mohlo dedukovať, že obdobie vojnového slovenského štátu, keď slovenská umelecká tvorba a kultúrny život mali následkom dobových udalostí atrofovať či stagnovať, sa stalo obdobím „rozkvetu“³⁰. Skladatelia sa vďaka podpore vtedajšieho režimu ocitli vo výhodnej pozícii, pretože prostredníctvom nacionalistickej ideológie mohli kontinuitne rozvíjať tie sebaidentifikačné vrstvy tvorivosti, ktoré nadobudli v 30. rokoch, a potvrdzovať vedomie, výdatne podporované vtedajšou kritikou a publicistikou, že slovenská hudba je jedinečnou hodnotou so „svetovými“ parametrami. Azda tušiac takúto tendenciu, rozhodol sa talentovaný a plodný hudobný publicista a kritik Ivan Ballo (1909 – 1977) na protest proti rozbitiu Československa emigrovať na sklonku roku 1938 zo Slovenska – urobil tak ako jediný zo slovenských hu-

²⁷ Jedinou výnimkou bol Josef Vincourek, ktorý sa ujal postu šéfdirigenta bratislavskej opery.

²⁸ Uviedla sa (v slovenskom jazyku) opera Jána Levoslava Bellu *Kováč Wieland*, tri nové diela Ladislava Holoubka, scénické útvary Jozefa Rosinského.

²⁹ BLAHO, Jaroslav: *Opera Slovenského národného divadla v rokoch 1939 – 1945. In: 100 rokov nového operného divadla v Bratislave*. Bratislava : MDKO, 1987, s. 37.

³⁰ Toto konštatovanie možno dokumentovať okrem spomenutej aktivity režiséra Jamnického a dramaturgie Opery SND aj tvorbou výtvarníkov Generácie 1909 (Cyprián Majerník, Ján Želibský, Eugen Nevan), zrodom profesionálneho slovenského filmu (činnosť spoločnosti Nástup) a v neposlednej miere závažným prínosom publikovaných diel príslušníkov nadrealistickej skupiny (básnici Rudolf Fabry, Vladimír Reisel), a reprezentantov lyrizovanej prózy (František Švantner, Rudolf Jašík, Ján Červeň) do slovenskej literatúry.

dobníkov. Ballo síce pri sledovaní nástupu a formovania slovenských skladateľov v medzivojnovom období presadzoval konciliantný model syntézy národných prvkov so „svetovými“ a prikláňal sa k vzorom českej hudobno-kompozičnej tradície, ale priebežne usiloval o jeho čo najumeleckejšie naplnenie. Tvrdenia o „svetovosti“ slovenskej hudobnej tvorby vyznievali v situácii, keď sa následkom vojnových udalostí prakticky v Európe zlikvidovala predchádzajúca plodná výmena kultúrnych hodnôt, až kruto paradoxne. Na druhej strane treba spomenúť, že určitá oddanosť slovenských hudobníkov voči vtedajšiemu režimu, ktorý sa snažil podporiť slovenskú hudobnú kultúru napríklad aj premenou dovtedy súkromnej Hudobnej a dramatickej akadémie na Štátne konzervatóriu, mala aj protipól – nízky stupeň ústretovosti voči oficiálnym kultúrno-politickým požiadavkám, v rámci ktorých sa za hlavnú vrstvu „zdravej“ slovenskej národnej hudby považovala pseudoludová produkcia, zastúpená najmä rómskymi kapelami³¹, zábavná operetná tvorba³² a úžitkové žánre, napr. gardistické pochody³³. Patrí k profesionálnej cti skladateľov, že sa tomuto podporovanému braku bránili. Nepostrehli však totalitné zámery organizácie „Hudobná komora“, lebo vládnym nariadením sa ukladala povinnosť všetkým slovenským hudobníkom stať sa jej členmi³⁴. Nečlenovia boli automaticky exkomunikovaní z poskytovaných výhod.

Pretože po rozpade Československej republiky sa Praha, mesto, kde získavali slovenskí skladatelia profesionálne vzdelanie, stala cudzinou, hľadali tí odchovanci skladateľskej triedy Alexandra Moyzesa, ktorí mali záujem o ďalšie vzdelanie, náhradné učilištia v krajinách „spria-

³¹ Ich príslušníci mali dokonca výnimky z rasistických opatrení ľudáckeho režimu, vystúpenia rómskych kapiel mali mať dostatočné zastúpenie v hudobnom vysielaní Slovenského rozhlasu, voči čomu sa výdatne bránil umelecký šéf Alexander Moyzes písaním vlastných kompozícií opretých o autentický slovenský hudobný folklór.

³² V prvej polovici 40. rokov mali premiéry operety *Bellarosa* Mikuláša Schneidra-Trnavského i prvé scénické diela Gejzu Dusíka.

³³ Ojedinele túto produkciu napíňal aj Alexander Moyzes, akoby v zhode s tvrdením jeho učiteľa V. Nováka, že jeho žiak Moyzes je človek „*prispôsobivý v živote i v umení*“. Pozri NOVÁK, Vítězslav: *O sobě a jiných*. Praha : Supraphon, 1970, s. 332.

³⁴ Jestvovala slovenská a nemecká sekcia Hudobnej komory. K tomu HOZA, Štefan: *Prečo bola založená Hudobná komora?* Kultúra, 14, 1939, č. 11, s. 225.

telených“ so slovenským štátom. Tibor Frešo študoval v rokoch 1939 až 1942 na Akademii di Santa Cecilia v Ríme u Ildebranda Pizzettiho a Šimon Jurovský v roku 1943 dochádzal do triedy Josepha Marxa na viedenskej konzervatórium. Počas týchto pobytov sa u oboch otupil získaný vzťah k modernému kompozičnému prejavu, presadzovanému v Bratislave. Frešo, v zhode s vkusom svojho talianskeho pedagóga, zakotvil s dlhodobou perspektívou v novoromantickom štýlovom okruhu, Jurovský sa zbavoval „orientácie na súčasné módné formalistické myslenie, špekulatívne zvukové kombinácie a jeho skladby začínajú byť citovejšie, plnšie, presvedčivejšie“³⁵.

Kultúrna politika vojnového slovenského štátu sa orientovala na potvrdzovanie nacionalistickej výlučnosti domácich koreňov a zdrojov, pričom sa neraz opierala o princípy „národného socializmu“ v tzv. tretej ríši³⁶. V čase, keď tvorba popredných európskych skladateľov 20. storočia nemohla z politických príčin na Slovensku odznieť (najprv sa ocitli na indexe diela francúzskych a anglických skladateľov, po napadnutí Sovietskeho zväzu v júni roku 1941 pribudla do zoznamu ruská hudba) a absentovali informácie o charaktere hudobného života v popredných európskych krajinách, sa v slovenskej tlači objavili príspevky informujúce o hudbe a hudobnom živote v „spriatelenej“ krajine, o hudbe chorvátskej, bulharskej, rumunskej, talianskej, fínskej, (raritnou je správa o hudbe afrických trpaslíkov)³⁷, pričom sa v týchto správach pravidelne vyskytovali zmienky o „sile ľudových hudobných koreňov“ v jednotlivých krajinách, ktoré mali potvrdzovať správnu orientáciu slovenskej národnej hudby a jej začleňovanie do podobne pestovaného medzinárodného kontextu. Zaujímavé je, že v tejto skupine takmer úplne absentujú zmienky o nemeckej hudbe. Paradoxnou sa javí pozícia tvorby Vítězslava Nováka v slovenskom hudobnom živote.

³⁵ BOKESOVÁ, Zdenka: *Šimon Jurovský*. Bratislava : SVKL, 1955, s. 21.

³⁶ Bližšie MRÁZ, Peter: *Prejavy národnosocialistickej ideológie v Slovenských pohľadoch 1939 – 1945*. In: *Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 133 – 138.

³⁷ Pozri ADAMOV, Norbert: *Reflexia súčasnej zahraničnej hudby v slovenskej tlači v období vojnového Slovenského štátu*. In: *Recepcia súčasnej európskej tvorby v slovenskej hudobnej kultúre 1. polovice 20. storočia*. Bratislava : Stimul, 2003, s. 83 – 92.

Hoci pozornosť voči českej hudbe patrila medzi „neželané“ dramaturgické aktivity, diela tohto skladateľa boli „brané na milosť“ nielen pre jeho pedagogické zásluhy na vývoji slovenskej profesionálnej kompozičnej tvorby v medzivojnovom období, ale napríklad v rozhlasovom vysielaní a na verejných koncertoch figurovali na popredných miestach. Stávalo sa tak zo symbolických dôvodov – Novákovo meno a umelecko-štyľová orientácia sa v programoch i v slovenskej tlači zo zrejmých nacionalistických dôvodov „slovakizovala“ a „folklorizovala“. Pri poukazovaní na hodnoty slovenskej národnej hudby sa viackrát pripomínal Novák ako „najslovenskejší“ český skladateľ³⁸. Takéto dotváranie národnej idey sa dialo v zmysle predchádzajúcej sebaidentifikácie, hoci paralelne existovali odlišnejšie predstavy o modernej a národnej hudbe na Slovensku, napr. východiská skladateľov Frisca Kafendu, Alexandra Albrechta, Štefana Németha, Michala Vileca. Uvedená koncepcia sa však voči týmto alternatívam „... chovala viac-menej intolerantne, najmä vtedy, keď v prvej polovici štyridsiatych rokov prerastal do kultu a prevládali tendencie ju absolutizovať. Prevládajúci smer novákovského národného realizmu obsahoval teda silné znaky monoštyľovosti, priamočiarosti v záujme vývojovej kontinuity“³⁹.

Často sa spomína heslo „inter arma silent musae“, poukazujúce na to, že uprostred vojny by sa mali múzy odmlčať. Ak sme uviedli modifikáciu tohto hesla vo vývoji slovenskej hudby počas rokov 1. svetovej vojny⁴⁰, ešte vypuklejšou sa javí potreba jeho overenia v čase, keď v Európe i vo svete zúrila vari najtragickejšia apokalypsa v podobe 2. svetovej vojny, a Slovensko a jeho umelecká kultúra si v tej chvíli definovali svoje miesto v stredoeurópskom priestore. Na jednej strane sa vytvorila izolácia v podobe pretrhnutia predtým vypestovaných kontaktov slovenskej hudby s okolím, na druhej strane bolo badateľné rýchle nadobúdanie vnútorného sebavedomia, pestovaného na „vlastnom piesočku“, oprúc sa o predchádzajúce východiská a konkrétne

³⁸ HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Vítězslav Novák a slovenská hudba*. In: *Česká hudba světu, svět české hudby*. Praha : Panton, 1974, s. 179 – 196.

³⁹ Tamže, s. 190.

⁴⁰ CHALUPKA, Lubomír: *Inter arma silent musae*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 57 – 68.

výsledky. Na Slovensku sa práve v sledovaných rokoch rozvinula produkcia z pera domácich skladateľov v oblasti symfonickej a komornej hudby, vrátane opery takým tempom, že z kvantitatívneho hľadiska možno hovoriť o „rozmachu“, ktorý má svoju analógiu so situáciou v slovenskej hudobnej tvorbe z 50. a 70. rokov 20. storočia. To navodzuje nepríjemnú periodicitu konjunkturálne motivovaných reakcií slovenských hudobníkov na najväčšie tlaky totalitných režimov, ktoré v nedávnej minulosti postihli slovenskú hudobnú kultúru. Spomínaný rozmach v prvej polovici 40. rokov možno vysvetliť tým, že v tom čase išlo o dozrievanie početnej skupiny Moyzesových odchovancov, ktorí sa pre nasledujúce roky stali v domácom priestore reprezentatívnymi osobnosťami (so všetkým nepriaznivými okolnosťami najmä etického charakteru, ktoré sprevádzali túto pozíciu). Ich diela sa námetovo sto-tožňovali s proklamovaným modelom národného štýlu založeného na domácich inšpiráciách, teda dielach s historicko-mýtizujúcim námetom, naplnených idylickou oslavou slovenskej prírody, vyjadrujúcich pocity osobnej pohody⁴¹. Väčšina z nich mala programové zakotvenie vrátane komorných skladieb. Takmer všetky novonapísané diela sa vzápätí uviedli na koncertoch, vysielali v rozhlase⁴² a priaznivo komentovali v kriticko-publicistických postrehoch⁴³ i v rozsiahlejších publikáciách⁴⁴, dokonca z pera zahraničného autora⁴⁵. Pri hodnotení vznikajúcej tvorby sa zdôrazňovala osobitá dobová pozícia slovenskej hudby a najmä jej nadväznosť na tvorivú orientáciu predchodcov – príslušníkov generácie, ktorí vyšli z amatérskych začiatkov a z izola-

⁴¹ Bližšie pozri štúdiu HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Situácia slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 1939 – 1948*. Slovenská hudba, 12, 1968, č. 4, s. 162 – 167.

⁴² Autori týchto kompozícií boli redaktormi v jednotlivých pobočkách Slovenského rozhlasu – A. Očenáš a Š. A. Jurovský v Bratislave (pod vedením A. Moyzesa), D. Kardoš v Prešove. L. Holoubek a T. Frešo pôsobili ako dirigenti v opere SND. J. Kresánek, odchovanec Prahy pracoval v Hudobnom oddelení Matice slovenskej v Martine. Mali teda väčšinou priamy dosah na propagáciu svojich diel v médiu.

⁴³ Protagonistami posilňovania nacionalistickej línie slovenskej hudby boli kritici Zdenka Bokesová, Juraj Haluzický, Jozef Hlavatý, Konštantín Hudec, Ján Strelec.

⁴⁴ BOKESOVÁ, Zdenka: *Slovenské hudobné umenie*. Bratislava : Čas, 1942; KRESÁNEK, Jozef: *Dejiny hudby*. Martin : Matica slovenská, 1942.

⁴⁵ ANDRIĆ, Josip: *Slovačka glasba*. Zagreb : Hrvatsko-slovačko društvo, 1944.

tívnych pomerov. Jestvujúca štýlová diferencia medzi skupinou skladateľov nastupujúcich pred rokom 1918 a programovými východiskami generácie, ktorá na tejto diferencii stávala, posúvala vývojovú líniu slovenskej hudby na novú, modernejšiu úroveň a bola pripravená absorbovať dobové avantgardné podnety⁴⁶, sa tak v dôsledku uhla pohľadu dobovej publicistiky nivelizovala relatívne jednotným, nacionalisticky artikulovaným výkladom, čo bolo v zhode s kultúrno-politickými požiadavkami a rétorikou vojnového slovenského štátu.

Pripomeňme rozmanité osudy dobového formovania troch osobností dozrievajúcich už v priebehu 30. rokov, uvádzaných ako reprezentatívne zjavy⁴⁷ – Alexandra Moyzesa, Eugena Suchoňa a Jána Cikkera. Moyzes sa prakticky odmlčal, „akoby sa izoloval od vonkajšieho sveta“⁴⁸, do umeleckej tvorby prispel iba *Poetickou suitou pre husle a klavír* (1940), dielom s objektivizujúcim poslaním, s prvou idylicky stvárnenou časťou, v druhej sa objavujú alúzie na staršiu domácu históriu⁴⁹. Inak sa v zmysle podčiarknutia kontinuity so svojou predchádzajúcou tvorbou venoval rekonštrukcii starších skladieb – nová verzia *Symfónie* č. 2, inštrumentácia *Dychového kvinteta* viedla k *Symfónii* č. 3, z pôvodnej symfonickej časti vznikol piesňový cyklus *Cesta*, inštrumentácia predohry *Jánošíkovi chlapci* pre veľký symfonický orchester, zo *Siedmich klavírných skladieb* sa výberom vytvorila *Sonáta e-mol*, pripísaním jednej časti sa predstavila definitívna verzia orchestrálnej suity *Dolu Váhom*. Popri uvedení hudby k filmu *Žatva* dal Moyzes súhlas, aby sa jeho pochod *Slovensko vpred*, ktorý vznikol na začiatku roku 1939, premenoval na žiadosť vedúcich ľudáckych činiteľov na *Slávnostný pochod Hlinkovej gardy* a používal sa ako znelka Slovenského rozhlasu a filmového týždenníka.

Ak zamýšľame rekonštruovať životné osudy E. Suchoňa počas rokov 2. svetovej vojny, zisťujeme, že z renomovaných monografií o skla-

⁴⁶ BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna*. Bratislava : Obzor, 1983.

⁴⁷ Pozri ZAVARSKÝ, Ernest: *Súčasná slovenská hudba*. Bratislava : Závodský, 1947.

⁴⁸ BURLAS, Ladislav: *Alexander Moyzes*. Bratislava : SVKL, 1956, s. 168.

⁴⁹ CHALUPKA, Ľubomír: *Alexander Moyzes: Poetická suita pre husle a klavír op. 35*. Hudobný život, 32, 2000, č. 1 – 2, s. 18 – 20.

dateľovi⁵⁰ sa veľa o tejto etape nedozvieme. Nachádzame len všeobecnú formuláciu na margo doby: „Do roku 1939 prenikali k nám cez Prahu, Viedeň a iné západoeurópske mestá avantgardné smery, ktoré sa za každú cenu púšťali do hľadania novôt. Len veľké osobnosti ako Bartók, Szymanowski, Prokofjev, Honegger a iní cítili vtedy toto nebezpečenstvo a pokúšali sa vychádzať z ľudovosti a zdravého hudobného citenia (ich snahy sa preto avantgardistom nezdali dosť radikálne). Za tzv. slovenského štátu prenikali k nám zase fašistické náhľady o ,entartete Kunst', ktoré radikálne bojovali proti predošlým, ale bojovali v duchu ,čistej rasy' a nadradenosti nemeckého národa.“⁵¹ Pri chronologickom sledovaní Suchoňovho tvorivého formovania zas pozornosť prechádzala od charakteristiky kantáty *Žalm zeme podkarpatskej* (1938) k opere *Krútnava* (1949)⁵². Samotný skladateľ sa v rámci zaznamenaných spomienok zmienil o tom, že „... udalosti sa od konca tridsiatych rokov valili rýchlo..., bránili sme sa vidieť svet v iných farbách ako vo farbách ľúbosti, tichej radosti, harmónie a pokoja. Ale pod prívalom hrôz sa nedalo uniknúť. Vypuknutie druhej svetovej vojny, to bol koniec našich ilúzií“⁵³. Na inom mieste, spomínajúc na roky 2. svetovej vojny, zas uviedol: „Tragický osud hlboko zasiahol nielen do života národov, ale aj jednotlivcov. Každý z nás niečo stratil alebo niečo získal.“⁵⁴ K stratám mohol Suchoň na prelome 30. a 40. rokov rátať odchod čitateľa svojej tvorby, kritika a priateľa Ivana Balla zo Slovenska do Prahy. Zisk videl v podobe posilnenia „zdravých“ základov slovenskej národnej hudby, ktorej súčasťou bola aj jeho tvorba. Keď sa v apríli roku 1939 uviedla na festivale Medzinárodnej spoločnosti pre súčasnú hudbu v Krakove jeho *Sonatína pre husle a klavír, op. 11*, podotkol s určitou dávkou pýchy po návrate v interview pre domáce periodikum, že v plejáde tvorby uvádzanej na festivale sa naša skladba nestratila,

⁵⁰ ZAVARSKÝ, Ernest: *Eugen Suchoň*. Bratislava : SVKL, 1955; KRESÁNEK, Jozef – VAJDA, Igor: *Eugen Suchoň*. Bratislava : Opus, 1978; JEGOROVA, Valerija: *Eugen Suchoň*. Moskva : Sovetskij kompozytor, 1987.

⁵¹ KRESÁNEK, Jozef – VAJDA, Igor: *Eugen Suchoň*. Bratislava : Opus, 1978, s. 81.

⁵² ZAVARSKÝ, Ernest: *Eugen Suchoň*. Bratislava : SVKL, 1955.

⁵³ ŠTILICHOVÁ, Danica: *Podmanený svet*. Bratislava : Mladé letá, 1981, s. 119.

⁵⁴ ŠTILICHOVÁ-SUCHOŇOVÁ, Danica: *Život plný hudby*. Bratislava : Mladé letá, 2005, s. 123.

ba hodnotou prevýšila viaceré tam odznené kompozície⁵⁵. Suchoňovu upevňujúcu sa pozíciu vo vojnovom štáte potvrdilo menovanie za profesora teoretických predmetov i kompozície na Štátnom konzervatóriu v Bratislave, ale najmä zužitkovanie predchádzajúcich kontaktov s Universal Edition vo Viedni, ktoré vďaka príhovoru českého skladateľa Aloisa Hábu nadviazalo už v 30. rokoch kontakt so Suchoňom. V tomto renomovanom, žiaľ, po pripojení Rakúska k tzv. tretej ríši sfašizovanom vydavateľstve sa však jeho riaditeľ Adolf Schlee neprestal zaujímať o hodnotnú tvorbu skladateľov bez ohľadu na ich národnosť. Preto zahrnul do vydavateľského plánu Suchoňove skladby – jednak orchestrálnu verziu *Baladickéj suity*, klavírny výťah partitúry kantáty *Žalm zeme podkarpatskej* (obe skladby tu vyšli v roku 1940), neskôr (1943) sa vydal aj cyklus *Piesne z hôr* a plánovala sa aj edícia *Sonátny pre husle a klavír*. Tento záujem o tvorbu slovenského skladateľa sa zúročil v prieniku *Baladickéj suity* na nemecké pódia – pod taktovkou Karla Böhma sa v priebehu jarných mesiacov 1940 uviedla s renomovanými nemeckými orchestrami v Berlíne, Drážďanoch a vo Viedni. Každé uvedenie skladby bolo sprevádzané pozitívnym ohlasom publika i priazňou kritiky⁵⁶. Dielo v podaní Böhma a Berlínskej filharmónie zaznelo v máji 1940 v Bratislave a neskôr ho tento dirigent uviedol aj v ďalších európskych mestách (Rotterdam, Utrecht, Freiburg, Basel, Budapešť, Bukurešť, Sofia, Záhreb). Suchoň sa začal javiť ako skladateľ, ktorý zaručuje slovenskej hudbe „svetové parametre“, čo bolo nesporné paradoxné v čase, keď vojnové udalosti devastovali umeleckú spoluprácu medzi hudobníkmi a krajinami a viaceré popredné osobnosti európskej hudby museli pred hrôzami fašizmu emigrovať do zámoria.

⁵⁵ KUPČOK, Ľubomír: *Prof. Suchoň a festival v Krakove*. Slovenská politika, 20, 1939, č. 96, s. 5. Pár týždňov po zverejnení tohto rozhovoru zaútočilo nemecké fašistické vojsko na krajinu, v ktorej sa festival uskutočnil, čím sa začala 2. svetová vojna. Počas nej sa žiadne festivaly nekonali, čiže ani nemohlo prichádzať k podobnej medzinárodnej konfrontácii hudobnej tvorby.

⁵⁶ V citátoch z kritických komentárov v nemeckých periodikách na margo skladby sa popri uznaní jej umeleckej kvality objavajú aj poznámky s rasovo-nacionalistickým podtextom. Pozri SCHINDLER, Agáta: *Po zarastenom chodníčku života a diela Eugena Suchoňa v období Slovenského štátu*. In: *Estetické klenoty odkazu Eugena Suchoňa*. Košice : Nadácia Hemerkovcov, 2008, s. 52 – 53.

Patrí k Suchoňovým ľudským kvalitám, že nemienil ťažiť z ocenenia svojej tvorby v zahraničí a nemal ambície zaujať dôstojnejšie postavenie⁵⁷ v domácom hudobnom živote. Naopak, keď bol navrhnutý do vedenia jednej zo sekcií v Hudobnej komore, požiadal rezolútne listom o stiahnutie návrhu. Záujem o jeho hudobnú tvorivosť začali mať však oficiálne inštitúcie. Na jeseň roku 1940, pravdepodobne ako odozva na spomenutý medzinárodný ohlas *Baladickéj suity*, bol Suchoň predvolaný na ministerstvo kultúry, kde ho vtedajší komisár vlády Slovenskej republiky s právomocou pre Slovenské národné divadlo Dušan Úradníček vyzval, aby napísal slovenskú národnú operu⁵⁸. Suchoň sa rozhodol nezvyčajnú výzvu naplniť a hľadal vhodný námet na libreto. Našiel ho pri začítaní sa do novely Mila Urbana *Za vyšným mlynom*. Nasledovné mesiace a roky sa venoval v spolupráci s libretistom, šéfom Opery SND Štefanom Hozom cizelovaniu výsledného tvaru opery, ktorého premiéra sa uskutočnila až po deviatich rokoch od zadania objednávky. Medzitým skladateľ dokončil šesť úprav ľudových piesní *Piesne z hôr* (1941) a prírodnú tematiku využil aj pri dokončovaní staršieho cyklu pre mužský zbor *O horách* (1943). Motivácie k voľbe slovenskej tematiky (oslava slovenskej prírody, historických legiend a tradičného hudobného folklóru) boli založené na idealizácii ľudu a autentických síl ukrytých v národe v zmysle neslávnnej koncepcie „Blut und Boden“ – k mýtotvornej úrovni takejto idealizácie⁵⁹ smeroval Suchoň už v skladbách z 30. rokov (predohra *Kráľ Svätopluk*, *Baladická suita*, kantáta *Žalm zeme podkarpatskej*).

Inak motivovaný je príbeh Jána Cikkera, ktorý sa odvážil narušiť domácu idylu a prostredie takrečeno kultúrneho „skanzenu“, ktorý si slovenská hudobná kultúra vytvorila a pestovala v zmysle izolácie a nevšímavosti voči tomu, čo sa za hranicami tohto „skanzenu“ deje.

⁵⁷ Na začiatku roku 1941 udelili skladateľovi za *Baladickú suitu* Štátnu cenu Slovenskej republiky.

⁵⁸ ŠTILICHOVÁ, Danica: *Krútnava vo svete / Krútnava in der Welt*. Bratislava : Musesaeum musicum, 1993, s. 10 – 11. Hoci v tom čase mal jeden z prvých odchovancov skladateľskej školy A. Moyzesa Ladislav Holoubek už napísané dve scénické diela (*Stella*, *Scitanie*), hľadal sa nový tvorca „skutočne národnej“ opery.

⁵⁹ Pozri ZVARA, Vladimír: *Realizmus a národné mýty v Suchoňovej Krútnave*. In: *K pocte Jána Cikkera*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 169 – 182.

Pre pokoj stačilo, že sa kruté udalosti 2. svetovej vojny až do jesene 1944 slovenskému štátu priamo vyhýbali. Voči takmer odmlčaniu sa Moyzesa a Suchoňa považoval Cikker ako humanista i citlivý tvori- vý subjekt za nevyhnutné reagovať na dobu. Urobil tak napísaním až 10 skladieb za päť rokov. Na začiatku tohto pozoruhodného radu stojí kantáta *Cantus filiorum* pre bas, miešaný zbor a orchester (1940), in- špirovaná protivojnovými veršami slovenského nadrealistu Vladimíra Reisela, písanými ako ohlas útoku fašistického Nemecka na Poľsko, vedúcemu k začiatku 2. svetovej vojny V tejto dvadsaťminútovej sklad- be sa skladateľ vášnivo vyznal k odporu proti vojne, ničeniu životov, utrpeniu nevinných, pretože jej hrôzy zažil ako mobilizovaný vojak Slovenskej armády v roku 1939 a navyše v ňom rezonovala strata jeho otca, ktorý zahynul na bojiskách 1. svetovej vojny, keď mal malý Janko štyri roky⁶⁰. Expresívnosť výpovede, viazaná na výber nových kom- pozičných prostriedkov⁶¹ významne kolidovala so štandardizovanou tvorbou Cikkerových generačných druhov. Vlastnou odvahou siah- nuť po aktuálnom námete skladateľ fakticky riskoval svoju existenciu, pretože dobová atmosféra v slovenskej spoločnosti nemala mať trhliny v pestovaní pokojného optimizmu a nevzrušenej idyly.⁶² Nečudo, že aktuálna inšpirácia i povaha hudby primeraná apelatívosti Reiselovej básne vyvolala po premiére diela v kritických ohlasoch úvahy o „nená- ležitom a zbytočne modernistickom výbere hudobných prostriedkov“ a potrebe skladateľa sa „preorientovať“⁶³. Cikker takto zreteľne obna- žil rozpor medzi kolektívne súhlasným pritakávaním slovenských hu- dobníkov pre nich priaznivým kultúrno-spoločenským podmienkam (v zmysle ponuky „chlieb a hry“) a individuálnou potrebou skladate- ľa pozrieť sa aj za hranice pestovaného domáceho kultúrneho „skan- zenu“. Lebo, citujúc dobový výrok skladateľa, „... nie je možné v tejto

⁶⁰ PALOVČIK, Michal: *Ján Cikker v spomienkach a tvorbe*. Prešov : Matúš, 1995, s. 62 – 64.

⁶¹ CHALUPKA, Lubomír: *Ján Cikker: Cantus filiorum, kantáta pre bas, miešaný zbor a orchester op. 17*. Hudobný život, 32, 2000, č. 3, s. 14 – 17.

⁶² Dokumentom takejto idyly je cyklus (1940 – 1942) programov zo slovenských ko- morných diel pod názvom „Usmievavé Slovensko“.

⁶³ ŠAMKO, Jozef: *Ján Cikker*. Bratislava : SVKL, 1955, s. 47 – 48.

dobe mlčať a nebrať na vedomie to, čo sa okolo nás deje“⁶⁴. Takýto stupeň Cikkerovho osobnostného dozretia sa prejavil aj v ďalších skladbách písaných v roku 1940 – v diptychu klavírných skladieb *V samote*, v piesňovom cykle *O mamičke*, ako aj v symfonickej básni *Leto* (1941). V ďalšej symfonickej básni *Boj s recitáciou na slová Andreja Žarnova Vojak a matka* (1943) sa skladateľ, podobne ako v strednej piesni z cyklu *O mamičke*, dotkol úzkosti a obáv mamy, ktorej syn sa ocitol na vojne v ohrození života. *Povstalecký pochod* (1944) je umelecky aktuálnou reakciou na významnú spoločensko-politickú udalosť slovenskej novodobej histórie – vypuknutie Slovenského národného povstania v auguste 1944, do ktorého sa Cikker ako jediný zo slovenských hudobníkov aktívne zapojil. Pozoruhodne je koncipovaná skladateľova reflexia ukončenia vojny – symfonická báseň *Ráno* (1945). Tým, že okrem radosti z víťazstva znejú v nej tóny hlbokkej účasti s bolesťami a so stratami, ktoré spôsobila vojna, sa z prostého opisu udalostí stáva hlboká a citlivá reflexia⁶⁵ a predestinuje jeho neskoršiu zacielenosť na psychologickú analýzu konania človeka vo vážnych životných situáciách, sprostredkovanú radom jeho operných opusov⁶⁶. Určitým vnútorným paradoxom Cikkerovho vývoja v sledovanej etape boli diela, v ktorých sa skladateľ vyznal z pocitov osobného šťastia⁶⁷, resp. ilustratívno-reflexívnou hudbou prispel k dobovej, nacionálne ladenej kompozičnej produkcii⁶⁸.

Nezanedbateľnou „trhlinou“ v profilácii slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 2. svetovej vojny bolo postihovanie skladateľov za ich rasový alebo národnostný pôvod. Už ustanovenie Hudobnej komory v roku 1939 predpokladalo jednak sprostredkovať pre svojich členov pracovnú príležitosť, ale zároveň aj zabezpečenie „zdravého vývoja

⁶⁴ Tamže, s. 47.

⁶⁵ FALTIN, Peter: *Bubnovanie na misku svedomia*. Slovenská hudba, 10, 1966, č. 6, s. 233 – 239.

⁶⁶ VAJDA, Igor: *Slovenská opera*. Bratislava : Opus, 1988.

⁶⁷ CHALUPKA, Lubomír: *Ján Cikker: Concertino pre klavír a orchester op. 20*. Hudobný život, 32, 2000, č. 5, s. 14 – 16.

⁶⁸ Týmto dielom bola *Slovenská suita* (1944), ktorú kritika prijala s nadšením nad skladateľovým návratom k „príklonu k ľudovej piesni“. Pozri ŠAMKO, Jozef: *Ján Cikker*. Bratislava : SVKL, 1955, s. 67.

hudobného a umeleckého života na Slovensku“⁶⁹. „Zdravie“ malo byť zabezpečené odstránením „škodlivých živlov“ zo slovenského kultúrno-umeleckého prostredia. Tak napríklad jeden z nadaných absolventov Moyzesovej kompozičnej triedy na bratislavskej Hudobnej a dramatickej akadémii, Karol Elbert (1911 – 1997), ktorý mal profesionálne predpoklady uplatniť sa v slovenskom hudobnom živote⁷⁰, bol po roku 1940 nútený pre svoj židovský pôvod putovať ako kaviarský hudobník po rôznych mestách na Slovensku⁷¹. Jeho rodičia a príbuzní boli v zmysle neslávných protižidovských opatrení zavedených vo vojnovom slovenskom štáte v roku 1942 deportovaní do koncentračného tábora v Osvienčime, kde väčšina z nich zahynula. Sám Elbert musel v konfrontácii s rasovými predsudkami „farskej republiky“ bojovať o právo na živobytie a ani on neunikol odsunu do koncentračného tábora. Našťastie pre neho sa tak stalo až v septembri 1944, keď následný vývoj frontových udalostí pomohol skladateľovi dostať sa na slobodu⁷². Pripomeňme aj iné dopady rasovej politiky na slovenských hudobníkov: na začiatku 40. rokov začal ďalší z odchovancov Moyzesovej kompozičnej triedy Šimon Wiess-Nägel používať, pravdepodobne z opatrnosti, priezvisko Jurovský a klavirista Milan Knechtsberger doplnok „Karin“. Výborný hudobník, organista, dirigent a skladateľ Štefan Németh (1896 – 1975), odchovanec Bélu Bartóka, bol roku 1940 pri doplňovaní medzier v pedagogickom zbore Hudobnej a dramatickej akadémie v Bratislave, ktoré spôsobil nútený odchod českých učiteľov, oslovený riaditeľom Fricom Kafendom, aby zaujal na škole miesto vyučujúceho organovej hry. Po roku pôsobenia – medzitým sa škola premenovala na Štátne konzervatórium, teda inštitúciu riadenú Minis-

⁶⁹ SCHINDLER, Agáta: *Hudba medzi životom a smrťou*. Hudobný život, 39, 2007, č. 1 – 2, s. 32 – 35.

⁷⁰ Jeho absolventská skladba *Sonáta pre husle a klavír* (1936) bola zaradená medzi diela s rovnakým obsadením od Frica Kafendu, Mikuláša Schneidra-Trnavského, Eugena Suchoňa a Ladislava Holoubka, ktoré odznali na reprezentatívnom koncerte slovenskej hudby na 1. medzinárodnom festivale komornej hudby konanom v Trenčianskych Tepliciach v roku 1937.

⁷¹ Z týchto skúseností sa odvíjala jeho neskoršia kompozičná zameranosť na operetnú tvorbu. Pozri URSÍNYOVÁ, Terézia: *Cesty operety*. Bratislava: Opus, 1982, s. 140 – 142.

⁷² Pozn. č. 69.

terstvom školstva Slovenskej republiky – musel Németh pre svoju maďarskú národnosť odísť a „miesto prenechať politicky exponovanému Jozefovi Weberovi, ktorý svojimi schopnosťami nebol na túto úlohu pripravený. Bola to teda otázka výlučne politická, ktorej Frico Kafenda nemohol nijako zabrániť, a úprimne ľutoval, že Németh už nepatrí do jeho učiteľského zboru.“⁷³ Aby sa Németh uživil, zapísal si v roku 1943 slovenskú národnosť a doplnil si z úcty k svojmu rodisku prímenie „Šamorínsky“. V tom čase začal komponovať aj svoje prvé úpravy slovenských ľudových piesní. Správanie dobového režimu voči slobode umeleckej tvorby ilustruje aj „prípád“ Alexandra Albrechta, skladateľa, pedagóga a umeleckého vedúceho Cirkevného hudobného spolu pri Dóme sv. Martina v Bratislave. Podobne ako predtým bol začiatkom 40. rokov kritizovaný, že sa ako zamestnanec farského úradu dostatočne nevenuje „správnej“ cirkevnej hudbe, ako dirigent uvádza veľa svetskej tvorby a ani ako skladateľ dostatočne nenapĺňa svoje povinnosti chrámového hudobníka. Keďže ho ani *Cantate Domino* (1939) pred „vrchnosťou“ neospravedlnilo, prakticky sa na celé sledované obdobie odmlčal⁷⁴.

Kapitulácia hitlerovského Nemecka v máji roku 1945 znamenala ukončenie utrpenia spojeného s ničením ľudských životov i infraštruktúry krajín, ktoré boli besnením 2. svetovej vojny postihnuté. Bolo aktuálne v mierových podmienkach zvoliť novú koncepciu vývoja kompozičnej tvorby i stratégie formovania hudobných kultúr. Kým sa uvedený rok chápal z jedného pohľadu ako bod „nula“ pre budúcnosť⁷⁵, iní považovali za možné nadviazať na východiská a výsledky reprezentantov európskej hudobnej avantgardy z prvých štyroch desaťročí 20. storočia⁷⁶. Teda historiografická konfrontácia vytýčenia zjavnej diskontinuity s priznaním kontinuity poznačenej prerušením rokmi 2. svetovej vojny. Aj v slovenskej umeleckej societe sa bezprostredne po vojne pociťovala potreba reagovať na novovzniknutú kultúrno-politickú situáciu. Na Slovensko sa z USA vrátil grafik Koloman Sokol a slovenskí výtvarníci sa priam programovo usilovali o staronový kon-

⁷³ PALOVČÍK, Michal: *Štefan Németh Šamorínsky*. Bratislava : Tatran, 1974, s. 50.

⁷⁴ KLINDA, Ferdinand: *Alexander Albrecht*. Bratislava : SVKL, 1959, s. 149 – 151.

⁷⁵ DIBELIUS, Ulrich: *Moderne Musik 1945 – 1965*. München : Piper, 1966.

⁷⁶ VYSLOUŽIL, Jiří: *Hudobníci 20. storočia*. Bratislava : Opus, 1981.

takt s európskou modernou. Na stránkach prvých povojnových čísel mesačníka Slovenské pohľady sa publikovali články informujúce o aktuálnej literárnej tvorbe v jednotlivých európskych krajinách, v USA, Kanade a Latinskej Amerike, v novovytvorenom týždenníku Kultúrny život sa reflektoval stav a perspektívy slovenskej poézie a prózy, dozrieva filozofická pozícia Svätopluka Štúra a Igora Hrušovského. Hlad po sebakritickom poznaní a zároveň akulturačne významný záujem o „otváranie okien do sveta“ bol príznačný pre intelektuálny a umelecký život na Slovensku. Nekolidoval pritom so záujmom slovenských umelcov sformulovaným na zasadnutí nového orgánu – Umeleckej a vedeckej rady v auguste 1945 – prispievať k domácejmu demokratickému procesu, viazanému na podporu umeleckých aktivít zo strany štátu. Situácia medzi slovenskými hudobníkmi zostávala však pomerne pokojná. Ako východisko pre aktivitu novozaloženého Klubu slovenských skladateľov sa akcentoval profesionalizmus a tvorivá fantázia, pripomenul sa fakt, že „kompozičný proces je ustavičným hľadaním a nachádzaním“, ale zároveň sa upozornilo, že skladatelia nemôžu „veriť výdobytkom atématickej kuchyne a sadnúť si do veže zo slonovej kosti“⁷⁷. V spoločenskej sfére sa slovenskí skladatelia angažovali, uvedomovali si príležitosť k nastoleniu ďalšej fázy profesionalizácie domácej hudobnej kultúry najmä v oblasti inštitucionálneho budovania i požiadavky výchovy nového poslucháča, ale v kompozično-tvorivej oblasti sa nepociťoval dôvod na zmenu. Štýlový koncept exponovaný už v tvorivých výsledkoch z 30. rokov a plynule rozvíjaný a spresňovaný práve v rokoch 2. svetovej vojny sa javil perspektívny aj pre nové, povojnové obdobie. Dobová kritika a publicistika pretrvávala v znamení obdivu nad dosiahnutými výsledkami stabilizovanej úrovne slovenskej hudby. Pestovaný spôsob nadväzovania na prvky „zdravého ľudového cítenia“ sa chápal ako „hodnota nadnárodná i nadčasová, plodiaca perspektívnu tradíciu“⁷⁸.

Na túto petrifikáciu dosiahnutého stupňa tvorivosti polemicky zareagoval mladý absolvent filozofie a estetiky na Filozofickej fakulte Slo-

⁷⁷ KRESÁNEK, Jozef: *Na margo založenia Klubu slovenských skladateľov*. In: *Úvahy o hudbe*. Bratislava : Panton, 1965, s. 7 – 15. (Text vznikol na jeseň 1945).

⁷⁸ ZAVARSKÝ, Ernest: *Súčasná slovenská hudba*. Bratislava : Závodský, 1947, s. 128.

venskej (Komenského) Univerzity a skladateľ-autodidakt Oto Ferenczy (1921 – 2000). Dobre orientovaný v európskej hudobnej tvorbe prvej polovice 20. storočia začal obracať pozornosť na jej niektoré osobnosti (Igor Stravinskij, Béla Bartók). Tým, že sa ako kompozičný samouk nedostal pod vplyv skladateľskej školy Alexandra Moyzesa, mohol z odstupe kritizovať jej expresívne zázemie, viazanosť na romantizujúce esteticko-štýlové východiská českého skladateľa Vítězslava Nováka i nevšímavosť voči inšpirujúcim podnetom z európskej hudobnej tvorby. Paradoxne voči hlasom kritiky – aktívnej pred rokom 1945 i po ňom – ktorá glorifikovala domácich skladateľov, adresoval im tvrdé slová: „Uspokojujeme sa s priemerom, ktorý trčí jednou nohou v diletantizme, žijeme z ilúzií, že čo sme získali, vystačí na momentálne rozmery, obľubujeme strnulé životné formy a stavíme sa skepticky proti každému novému, revolučnému a dynamickému prejavu. Odtiaľ pramení náš sklon ku konzervativizmu a tu sa rodí i našský eklekticismus.“⁷⁹ V tejto súvislosti neobišiel ani proklamovanú redukciu národného štýlu v slovenskej hudbe len na čerpanie z folklórnych podnetov, ktorá sa tak vehementne presadzovala v rokoch vojnového slovenského štátu. Ferenczy chápal totiž národnosť ako historickú kategóriu, zďaleka nie vyčerpanú iba tvorivým konceptom medzivojnovkej generácie, ale považoval za potrebné hľadať pre aktuálnu dobu iné východiská a štýlové koncepty, pričom proklamoval prepojenie národných prvkov s univerzálnymi, všeludskými. Tým sa jeho koncepcia stala prvou „teóriou modernizmu v slovenskej hudbe“⁸⁰ a anticipovala kladenie analogických otázok sledujúcich vývojové smerovanie slovenskej hudby v nasledujúcich obdobiach. Napriek tejto inšpiratívnosti sa odvážne Ferenczyho vývody považovali za prejav mladíckej neúcty voči „zdravým koreňom slovenskej národnej hudby“ a jeho obvinenie z jej zastaralosti boli odmietnuté slovami: „V skutočnosti prežívame chvíle

⁷⁹ Bližšie k východiskám a štruktúre Ferenczyho smelej estetiky pozri štúdiu CHALUPKA, Lubomír: *Príspevok Ota Ferenczyho k problematike „národného, individuálneho a univerzálného“ v slovenskej hudbe v rokoch 1945 – 1948* In: *Národné, individuálne a univerzálné prvky v hudbe*. Banská Bystrica, 1998, s. 149 – 160.

⁸⁰ HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra*. Bratislava : Litera, 1996, s. 151 – 153.

najvášnivejšieho prisatia sa umeleckej tvorby k jej surovému ľudovému základu. Nech sa pozrieme hocikde, na bársakú stranu, všade dýcha, všade vedie, všade uchvacuje a na prvé miesto sa dostáva také umenie, ktoré vonia rodnou zemou.“⁸¹ Táto vzletná vitalistická rétorika je úplne v zhode s početnými príspevkami, ktoré sa objavili v slovenskej tlači v rokoch 1939 – 1945⁸², a zároveň predpovedá dikciu „ornamentálneho folklorizmu“ prítomného v teórii i praxi socialistického realizmu⁸³. Z toho vyplýva, že vo väzbe kontinuitných a diskontinuitných činiteľov vo vývoji slovenskej hudby počas rokov 2. svetovej vojny prevládla kontinuita – v sledovaných rokoch sa mierne transformovala štýlová koncepcia slovenskej kompozičnej tvorby z 30. rokov, aby postačovala aj na vývojové smerovanie po roku 1945⁸⁴. Bolo záležitosťou ďalšej profilácie slovenskej hudby, aby sa s touto jednostrannosťou slovenskí hudobníci polemicky vyrovnávali⁸⁵.

Literatúra a pramene

ADAMOV, Norbert: *Reflexia súčasnej zahraničnej hudby v slovenskej tlači v období vojnového Slovenského štátu*. In: *Recepcia súčasnej európskej tvorby v slovenskej hudobnej kultúre 1. polovice 20. storočia*. Ed. L. Chalupka. Bratislava : Stimul, 2003, s. 83 – 92.

ANDRIĆ, Josip: *Slovačka glasba*. Zagreb : Hrvatsko-slovačko društvo, 1944.

BLAHO, Jaroslav: *Opera Slovenského národného divadla v rokoch 1939 – 1945*. In: *100 rokov nového operného divadla v Bratislave*. Ed. K. Horváthová. Bratislava : MDKO, 1987, s. 27 – 38.

BOKESOVÁ, Zdenka: *Slovenské hudobné umenie*. Bratislava : Čas, 1942.

⁸¹ BOKESOVÁ, Zdenka: *O národnosti slovenskej hudby*. Pravda, 3, 1946, č. 202, s. 5.

⁸² Ich prehľad pozri v titule POTÚČEK, Juraj: *Súpis slovenských hudobno-teoretických prác*. Bratislava : SAV, 1955, s. 36 – 40.

⁸³ Svedectvom tejto rétoriky je objemný knižný titul NOVÁČEK, Zdenko: *Súčasná slovenská skladateľská tvorba*. Bratislava : SAV, 1955.

⁸⁴ Pozri CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudobná avantgarda*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.

⁸⁵ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0921/12.

- BOKESOVÁ, Zdenka: *Slovenská hudba*. Bratislava : Tatran, 1947.
- BURLAS, Ladislav: *Alexander Moyzes*. Bratislava : SVKL, 1956.
- BURLAS, Ladislav: *Slovenská hudobná moderna*. Bratislava : Obzor, 1983.
- FALTIN, Peter: *Bubnovanie na miskú svedomia*. Slovenská hudba, 10, 1966, č. 6, s. 233 – 239.
- HRČKOVÁ, Naďa: *Tradícia, modernosť a slovenská hudobná kultúra*. Bratislava : Litera, 1966.
- HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Slovenská hudba v profiloch a rozboroch*. Bratislava : ŠHV, 1964.
- HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Situácia slovenskej hudobnej kultúry v rokoch 1939 – 1948*. Slovenská hudba, 12, 1968, č. 4, s. 162 – 167.
- HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Vítězslav Novák a slovenská hudba*. In: *Česká hudba světu, svět české hudby*. Ed. J. Bajer. Praha : Panton, 1974, s. 179 – 196.
- CHALUPKA, Lubomír: *Integračné a diferenciálne črty vývoja slovenskej hudby*. In: *Musaica* 20/1987. Bratislava : SPN, 1990, s. 65 – 74.
- CHALUPKA, Lubomír: *Alexander Moyzes: Poetická suita pre husle a klavír op. 35*. Hudobný život, 32, 2000, č. 1 – 2, s. 18 – 20.
- CHALUPKA, Lubomír: *Ján Cikker: Cantus filiorum, kantáta pre bas, miešaný zbor a orchester op. 17*. Hudobný život, 32, 2000, č. 3, s. 14 – 17.
- CHALUPKA, Lubomír: *Ján Cikker: Concertino pre klavír a orchester op. 20*. Hudobný život, 32, 2000, č. 5, s. 14 – 16.
- CHALUPKA, Lubomír: *Miesto Jána Cikkera vo vývojovom kontexte slovenskej hudby 20. storočia*. In: *K počte Jána Cikkera*. Ed. L. Chalupka. Bratislava : Stimul, 2002, s. 13 – 36.
- CHALUPKA, Lubomír: *Niektoré paradoxy vývoja slovenskej hudobnej kultúry v 40. rokoch*. Slovenská hudba, 32, 2006, roč. 32, č. 3 – 4, s. 302 – 316.
- CHALUPKA, Lubomír: *Poznámky k „životu“ generácie Slovenskej hudobnej moderny*. In: *Hudobná kultúra na Slovensku – kontinuita či diskontinuita? : Živá kultúra alebo skanzen?* Žilina : Žilinská univerzita, 2007, s. 11 – 31.
- CHALUPKA, Lubomír: *Osobnosť a dielo Eugena Suchoňa v historických a generačných súvislostiach formovania slovenskej hudby v 20. storočí*. In: *Tvorivý odkaz Eugena Suchoňa v kontexte miesta, doby, vývoja a diela vrstovníkov*. Ed. L. Chalupka. Bratislava : Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 2009, s. 69 – 142.
- CHALUPKA, Lubomír: *Slovenská hudobná avantgarda*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.

- CHALUPKA, Lubomír: *Inter arma silent musae*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita, Komenského 2014, s. 57 – 68.
- Kol.: *Dejiny slovenskej hudby*. Bratislava : SAV, 1957.
- Kol.: *Dejiny slovenskej hudby*. Ed. O. Elschek. Bratislava : ASCO, 1996.
- KRESÁNEK, Jozef: *Dejiny hudby*. Martin : Matica slovenská, 1942.
- KRESÁNEK, Jozef: *Eugen Suchoň, národný umelec*. Bratislava : ŠHV, 1961.
- KRESÁNEK, Jozef: *Hudobná historiografia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1981.
- KUNA, Milan: *K pojetí hudebního života za okupace*. Hudební věda, 4, 1967, č. 4, s. 380 – 396.
- LIPTÁK, Lubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 1999.
- MOKRÝ, Ladislav: *Alexander Moyzes a budovanie profesionálnych hudobných inštitúcií*. Slovenská hudba, 25, 1999, č. 4, s. 454 – 457.
- PALOVČÍK, Michal: *Ján Cikker v spomienkach a tvorbe*. Prešov : Matúš, 1995.
- SCHINDLER, Agáta: *Hudba medzi životom a smrťou*. Hudobný život, 39, 2007, č. 1 – 2, s. 32 – 35.
- SCHINDLER, Agáta: *Po zarastenom chodníčku života a diela Eugena Suchoňa v období Slovenského štátu*. In: *Estetické klenoty odkazu Eugena Suchoňa*. Ed. J. Bukovinská. Košice: Nadácia Hemerkovcov, 2008, s. 47 – 54.
- Slovenská hudobná veda na FFUK (1921 – 2001) – minulosť, súčasnosť, perspektívy*. Ed. L. Chalupka. Bratislava : Stimul, 2001.
- ŠAMKO, Jozef: *Ján Cikker*. Bratislava : SVKL, 1955.
- Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre*. Ed. V. Mikula, D. Roberts. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006.
- VAJDA, Igor: *Vokálna epizóda Jána Cikkera*. Slovenská hudba, 10, 1966, č. 6, s. 249 – 253.
- VAJDIČKA, Ludovít M.: *Symfonická hudba 20. storočia v hudobnom vysielaní rozhlasu na Slovensku v rokoch 1926 – 1948*. In: *Recepcia súčasnej európskej tvorby v slovenskej hudobnej kultúre 1. polovice 20. storočia*. Ed. L. Chalupka. Bratislava : Stimul, 2003, s. 45 – 64.
- VEYNE, Paul: *Ako písať o dejinách*. Bratislava : Chronos, 1998.
- ZAVARSKÝ, Ernest: *Súčasná slovenská hudba*. Bratislava : Závodský, 1947.
- ZELJENKA, Ilja: *Rozhovory s Alexandrom Moyzesom (1984)*. Bratislava : Scriptorium musicum, 2003.
- ZVARA, Vladimír: *Realizmus a národné mýty v Suchoňovej Krútnave*. In: *K počte Jána Cikkera*. Ed. L. Chalupka. Bratislava : Stimul, 2002, s. 169 – 182.

ZVARA, Vladimír: *Marginálie k premenám „slovenskosti“ v slovenskej hudbe.*

In: *Slovenská hudba 20. storočia v pohľadoch a kontextoch.* Ed. Ľ. Chalupka. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 31 – 48.

Summary

To the Development of Slovak Music Culture during World War II

The development of Slovak music culture during the wartime Slovak state (1939 – 1945), omitted in the older Slovak music historiography, took place at the conjunction of continuous and discontinuous factors and was based on a metamorphosis of a relationship between two culture-creating ambitions – self-identification and acculturation. A continuity was delivered by artistic maturation of a group of composers who entered Slovak music life at the end of the 1920s and during the 1930s. Although at that time they already adopted a selective approach to the stimuli from the European compositional environment in order to strengthen the specific profile of Slovak national music drawing from domestic inspirations, this profile found its first culmination in the first half of the 1940s, when the official cultural policy preferred nationalistic basis of artistic works. Domestic music journalism and criticism also supported this approach. Slovak musicians at that time were offered support that motivated quantitative increase in production (nationalization of musical institutions, organization of the Chamber of Music, generous spaces for introducing new pieces), but on the other hand, due to war events Slovak music found itself in a cultural museum. Some musicians were also affected by the ethnically and racially motivated prejudice. Contemporaneous stories of the three most prominent personalities of Slovak music from the 1940s – Alexander Moyzes, Eugen Suchoň, Ján Cikker – show the individual type of their artistic and human maturation.

Vojnová a povstalecká téma v Karvašovej dráme *Polnočná omša*

Dagmar Kročanová

I. Publikačné a inscenačné osudy hry

Dráma Petra Karvaša (1920 – 1999) *Polnočná omša* vyšla¹ v roku 1959. V tom istom roku ju uviedli viaceré slovenské divadlá² a o rok neskôr bola na Slovensku inscenovaná aj v maďarčine³. V roku 1962 vznikol rovnomený film⁴, ktorý režíroval český režisér Jirí Krejčík. Hra bola tiež úspešným „exportom“: v šesťdesiatych rokoch ju uviedli divadlá v Čechách, Poľsku, Maďarsku, Bulharsku, Rumunsku, vo vtedajšom ZSSR a v Nemeckej demokratickej republike, ale aj v Argentíne⁵. Po tomto razantnom nástupe však v nasledujúcich decéniách nebola vydávaná ani uvádzaná. Opätovne vyšla až v roku 2014 v príležitostnom zväzku drám s vojnovou a povstaleckou tematikou *Výkrik / Volba*

¹ Hra pôvodne vyšla ako rozmnoženina bratislavskej agentúry DILIZA, špecializujúcej sa na vydávanie a šírenie dramatickej literatúry. V roku 1960 drámu vydalo vydavateľstvo Slovenský spisovateľ, v tom istom roku vyšla aj v českom preklade v pražskom vydavateľstve Orbis.

² *Polnočnú omšu* v roku 1959 uviedlo SND v Bratislave, Armádne divadlo v Martine, Krajové divadlo v Nitre a Divadlo J. Záborského v Prešove.

³ Predstavenie v maďarčine inscenovalo v roku 1960 Maďarské oblastné divadlo v Komárne.

⁴ Autormi filmového scenára boli Peter Karvaš a Albert Marenčin.

⁵ V niektorých prípadoch šlo o hostovanie súboru SND v zahraničí, v iných hru naštudovalo zahraničné divadlo. Podľa údajov v Inventári archívneho fondu P. Karvaša (1920 – 1999), ktorý vypracoval Divadelný ústav v Bratislave, bola *Polnočná omša* preložená do češtiny, poľštiny, maďarčiny, ruštiny, estónčiny, bulharčiny, rumunčiny, angličtiny, nemčiny a španielčiny. V roku 2015 pri príležitosti hostovania súboru SND v Slovinsku vznikol aj preklad do slovinčiny.

z produkcie Divadelného ústavu v Bratislave. Hru v sezóne 2014/2015 naštudovalo aj SND v Bratislave⁶ pri príležitosti výročia Slovenského národného povstania a ukončenia 2. svetovej vojny.

Viac než polstoročná edičná a inscenačná pauza čiastočne súvisela s postihom dramatika v normalizačnom období, a hoci neskôr sa iné jeho hry vrátili do slovenského divadelného života, *Polnočná omša* nie. Príčinou nebola umelecká úroveň hry: naopak, ide o kvalitnú drámu. Problémom bola ideová zložka hry premietnutá do dramatických postáv a konfliktu. Karvašova výpoveď o druhej svetovej vojne a Povstaní postoje Slovákov k udalostiam neheroizovala a neidealizovala, ale poukázala na egoizmus, ziskuchtivosť a konjunkturalizmus (arizácia židovského majetku, „prevracanie kabátov“ – radikálna zmena ideológie a straníckej príslušnosti, absencia ideálov a morálky).

Bulletin k martinskému predstaveniu uvádzal, že dramatika k napísaniu *Polnočnej omše* inšpiroval proces s bývalými príslušníkmi pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, ktorý prebiehal v apríli 1958 a ktorému tlač venovala veľkú pozornosť⁷. V bulletine k bratislavskému uvedeniu hry Karvaš zasa kritizoval slovenský postoj k problému viny: „... sa v spoločnosti, v publicistike, ba i v literatúre zjavili výrazné pokusy zľahčiť vinu tzv. slovenského štátu, presunúť celú zodpovednosť bezo zvyšku na Nemcov, očisťovať sa a ospravedlňovať vedúce osobnosti slovenského fašizmu, ba predstavovať obdobie fašistickej vlády u nás ako obdobie nemilých omylov“⁸.

Karvašova problematizujúca interpretácia histórie⁹ bola možná v čase chruščovovského odmäku koncom päťdesiatych rokov, ktorý okrem procesov s ľudákmi a gardistami priniesol i prvé rehabilitácie

⁶ Peter Karvaš bol v rokoch 1945 – 1948 dramaturgom Novej scény (vtedajšieho) Národného divadla.

⁷ Zohľadniť však treba aj autorovu osobnú skúsenosť: Karvaš bol počas slovenského štátu postihnutý rasovými zákonmi a aktívne sa zúčastnil Slovenského národného povstania.

⁸ KARVAŠ, Peter: Bulletin k *Polnočnej omši* v SND Bratislava, premiéra 7. 5. 1959, bez číslovania.

⁹ Z Karvašových diel napísaných medzi rokmi 1945 a 1959 sa vojnové a povstalecké téme venujú hry *S nami a proti nám*, *Bašta* (tretie dejstvo), ako aj kniha dokumentárnych próz *Most*.

ľudí nespravodlivo odsúdených v politických procesoch po nástupe komunizmu v roku 1948, vrátane účastníkov odboja (komunistického i občianskeho, ako aj príslušníkov armády). Koncom päťdesiatych rokov prichádzalo teda k paralelnému revidovaniu zločinov fašizmu i stalinizmu (vojnovkej Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 i začiatkov komunistického režimu po februári 1948). V šesťdesiatych rokoch bola problematizácia vojnového a povstaleckého obdobia takisto možná (koncom šesťdesiatych rokov vznikli azda najlepšie hry o Povstaní, čo súviselo aj s návratom k existencializmu). Historická látka spracovaná konvenčnejšou, tradičnejšou dramatickou formou však mala konkurenciu v námetoch vhodnejších pre novšiu divadelnú poetiku využívajúcu experimenty s dramatickou formou a jazykom (absurdné divadlo, poetické divadlo, pantomíma a pod.). V tomto období i Karvaš pristupuje k experimentovaniu (hry *Velká parochňa*, *Experiment Damokles*, *Absolútny zákaz* a iné). Po potlačení reformného procesu sa vojna a Povstanie opäť (dez-)interpretovali pod tlakom komunistickej ideológie. K *Polnočnej omši* bolo teoreticky možné vrátiť sa už po roku 1989; v tom čase však divadlá uprednostnili iné Karvašove hry. Napokon i slovenská spoločnosť potrebovala po „nežnej revolúcii“ istý čas, aby mohla otvorenejšie reflektovať traumatizujúce momenty vlastnej histórie¹⁰.

II. Analýza dramatických kategórií a interpretácia hry

Polnočná omša sa formálnymi prvkami (kategóriou dramatického času a priestoru, konfliktom, napätím, dramatickými postavami, spôsobom utvárania dramatického dialógu a pod.) vracia k ideovej a modelo-

¹⁰ Tu narážame na iný problém: keďže neexistujú nové kvalitné hry s touto témou od súčasných dramatikov, na terapiu spoločenského vedomia slúži dielo napísané pred polstoročím a, žiaľ, pociťuje sa ako aktuálne. Na druhej strane, nové naštudovanie hry v SND v sezóne 2014/2015 realizovali príslušníci mladej a strednej generácie divadelníkov: režisér Lukáš Brutovský sa narodil v roku 1988, dramaturgia Miro Dacho v roku 1983 a Miriam Kičiňová v roku 1985, zatiaľ čo scenárf Tom Ciller je ročník 1970 a kostýmový výtvarník Jan Kocman 1973.

vej dráme štyridsiatych rokov 20. storočia, ktorá sa utvárala v dotyku s existencializmom. Táto línia bola umelo prerušená po roku 1948. Karvaš sa teda v čase vzniku svojej hry, koncom päťdesiatych rokov, odkláňa nielen od optimizmu budovateľských zajtrajškov v téme, ale aj od socialistického realizmu v tvorivej metóde¹¹.

Dramatické postavy

V dráme vystupujú členovia jednej rodiny: predstavitelia staršej generácie, rodičia Vilma a Valentín Kubišovci, a generácia detí – synovia Marián a Ďurko a dcéra Angela so zaťom Paľom. V dobových recenziách sa – pravdepodobne s ohľadom na forsírovanie (socialistického) realizmu – hovorilo o typoch. Adekvátnejšie je hovoriť o tézovitej a modelovej postave: postavy totiž reprezentujú istý sociologický a psychologický jav, ako aj politický a ideologický postoj.

Rozhodnutie autora vybrať ako dramatické postavy členov jednej rodiny zdôrazňuje uzavretosť a tesné prepojenie medzi nimi. Rodina sa tiež môže interpretovať synekdochicky ako zástupná za národ. Ďalším dôležitým aspektom Karvašovej drámy je narušenie predstavy o ideálnosti a „posvätnosti“ rodiny. Naopak, vo vzájomných vzťahoch sa zobrazujú primitívne reakcie a emócie, dominuje egoizmus a túžba prežiť. V bulletine k martinskému prestaveniu sa uvádzalo, že v rodine je „všetko, čo je obsahom fašizmu – brutalita, sadizmus, zákernosť, zrada... navonok „iba“ meštiactvo, no vo vnútri možno fašizmus“. Ide o zaujímavé miesto pri interpretácii Karvašovej hry: rodina sa dá vnímať ako primitívne rodové spoločenstvo, ako prázdny meštiacky ideál, ktoré treba nahradiť novou komunitou (myšlienka komunizmu i sionizmu).

Okrem týchto postáv v hre vystupuje Ďurkova snúbenica Katka a nemecký veliteľ komanda, poručík Brecker. Tieto dve postavy reprezentujú extrémne ideológie – Katka je dcérou komunistu a je partizánka, kým Brecker je nacistu. Správanie rodiny Kubišovcov k postavám

¹¹ Karvaš začiatkom päťdesiatych rokov tiež napísal niekoľko hier dnes označovaných za schematické – ideami a estetikou podporujúce komunistický režim.

„zvonka“ vyjadruje aj ich ideologické a občianske postoje – voči Breckerovi sú servilní, voči Katke väčšinou rezervovaní, v závere účelovo priateľskí.

Valentín Kubiš počas vojny zbohatol, pretože prevzal podiel svojho spoločníka v obchode: ten spáchal samovraždu na základe udania, pričom ho azda udal práve Kubiš. Dominantnou črtou Valentína Kubiša je strach a nechť rozhodnúť sa, na ktorú stranu vojnového konfliktu sa pridať¹². Karvaš pri tejto postave zdôraznil meštiacke lipnutie na povesti rodiny a na stereotypoch patriaciach k istej spoločenskej vrstve (správanie, stolovanie, vianočné zvyky). Pri vytváraní postavy jeho manželky Vilmy Kubišovej dominuje jej bigotné katolíctvo (napríklad aj nespokojnosť so zaťovým správaním vyjadruje cez konfesionálnu charakteristiku: Paľa s dešpektom a hnevom nazýva „luteránom“). Ďalšou Vilminou príznačnou črtou je pragmatickosť pri zabezpečovaní rodinnej budúcnosti. Komunistov síce nenávidí, ale „pre istotu“ prispeje povstalcem, keďže vie, že potvrdenka o financovaní odboja by sa mohla v budúcnosti hodiť, keby náhodou komunisti prevzali moc. Postava Vilmy tiež problematizuje predstavu o materstve: svoje deti má rada, ale väčšiu hodnotu má rodina ako celok. Dobová kritika (A. Fuchs) považovala Vilmino správanie z hľadiska budovania dramatického charakteru za nelogické: Vilma je katolíčka, ale v snahe zachrániť syna-partizána by jej neprekážala dcérina účelová nevera s nemeckým dôstojníkom; syna miluje, ale jeho smrť ňou neotrasie, naopak, je schopná pragmaticky sa zaujímať o zabezpečenie rodiny do budúcnosti.

V generácii detí sú dvaja synovia reprezentujúci extrémnu politickú pravicu a ľavicu – gardista Marián a komunista Ďurko, zatiaľ čo ich švagor Paľo je stúpencom demokratickej tradície prvej Československej republiky. Dcéra Angela zasa arizovala židovský obchod.

Marián je predstavený ako „hlupák“ kompenzujúci si komplexy členstvom v garde. Tejto postave Karvaš prisúdil aj výčitky svedomia za vraždenie Židov, alkoholizmus ako spôsob (ne-)riešenia zodpovednosti a životaschopnosť: Marián sa v závere hry v chaose pri prechode

¹² Príznakovým prvkom je, že Valentín slabo počuje, resp. nechce počuť, najmä tie správy, ktoré by narušali jeho túžbu po pokoji a rutine.

frontu pridáva k povstalcovi. Karvaš prostredníctvom osudov tejto postavy poukázal aj na reálny dobový jav, keď bývalí ľudáci po roku 1948 vstupovali do komunistickej strany, čím sa vyrovnávanie s minulosťou stalo netransparentným, ak nie nemožným.

Paľo vystupuje ako odporca ľudáctva a nacizmu, zatiaľ čo komunistov berie ako možných účelových spojencov. Táto postava spočiatku vzbudzuje isté sympatie, neskôr však vysvitne, že mu ide predovšetkým o uplatnenie v novom režime, a preto takticky vyčkáva, kto sa dostane k moci. V medzičase je jeho primárnym záujmom prežiť a obohatiť sa (skupuje veci po deportovaných Židoch). Rodina Kubišovcov ním pohŕda, pretože neurobil úradnícku kariéru. Manželka Angela ho podvára, o čom vie a čo toleruje, pretože jej podnikanie zabezpečuje pohodlie aj jemu.

Pri postave Angely je akcentovaná jej túžba po luxuse a zábave, ale aj jej naivita: Angela sa chce finančne vyrovať s pôvodnými židovskými majiteľmi cukrárne, až kým jej brat Marián nepovie, že rodinu vyvraždili, ba že deti Schlosserovcov zabil on sám. Angelina nevera so ženatým nemeckým dôstojníkom sa dobovej kritike (A. Fuchs) zdala nedostatočne motivovaná, ale podľa nášho názoru zodpovedá dramatickému charakteru: Angelu sklamlalo manželstvo; nemecký dôstojník predstavuje ideál nadradenej rasy (v hádke ho Angela obviňuje z toho, že ju stále vníma len ako „Slovanku“); navyše, pomer s dôstojníkom je dôležitý pri stupňovaní napätia (hľadanie spôsobu, ako zachrániť brata-partizána a vzhľadom na stanné právo aj celú rodinu).

Postava poručíka Breckera obsahuje charakteristiky zodpovedajúce stereotypu nemeckého dôstojníka: je atraktívny, racionálny, ovláda spoločenské normy, miluje kultúru a má sentimentálny vzťah k vlasti a rodine. Recenzent A. Fuchs svojho času Karvašovi vyčítal, že zásadné súdy o situácii a správaní iných postáv dal vysloviť Breckerovi (teda negatívnej postave). Súvisí to však s tým, že Brecker – i keď je okupant – má ku Kubišovcom blízko: je príznačné, že býva v ich dome, že „obsadil“ izbu, z ktorej odišiel Ďurko. Karvašovým zámerom – citovaným aj vyššie v tejto štúdii – bolo zabrániť ospravedlňovaniu ľudáctva a gardistov a presúvaniu viny len na Nemcov. I preto cez vzťah veliteľa Breckera a gardistu Mariána naznačuje vazalstvo a prepojenie nemeckého nacizmu so slovenským fašizmom.

V hre dominujú negatívne charaktery (antihrdinovia). V bulletine k prvému predstaveniu v SND z roku 1959 sa uvádza: „Vzniká pocit nevyváženosti, že súhrn reakčnosti skoro pokrýva pravdepodobnosť.“ S ohľadom na idealizovanie a optimizmus na začiatku päťdesiatych rokov sa Karvašova *Polnočná omša* javí ako opačný extrém, ako obraz zla a tmavých stránok ľudskej povahy, prejavujúcich sa aj prostredníctvom histórie. Samotný dramatik v bulletine SND z roku 1959 napísal: „Mal som na mysli legendu o zrade, charakterologickú analýzu zrady, obraz zrady bez podobenstva, *in natura*.“ Toto vyjadrenie vysvetľuje jeho až naturalistickú tvorbu charakterov s dôrazom na patológiu správania a analytické skúmanie konania v istej historickej situácii. Slová „zrada“ a „legenda“ zasa upozorňujú na novozákonné súvislosti, ktoré sa dostali aj do názvu hry. Karvašovu *Polnočnú omšu* teda možno vnímať na pozadí kresťanskej kultúrnej tradície, ale aj filozofie a estetiky naturalizmu a existencializmu.

„Zradeným“ a „obeťou“ je v dráme najmladší syn Ďurko, ktorý sa pridáva k partizánom. Táto postava spoločne s jeho snúbenicou Katkou predstavuje ideál. Ani jedna z týchto dvoch postáv však v hre nedostáva väčší priestor: sú potrebné ako kontrast (statická rovina) a prvok zabezpečujúci začiatok a koniec deja i napätia (dynamická rovina). Príchod Ďurka je spúšťačom konfliktu – od jeho prítomnosti v dome (a neskôr od jeho smrti) sa odvíjajú reakcie ostatných postáv. Katkina prítomnosť na scéne posúva dejovú zápletku a prináša aj dejové rozuzlenie. Do domu Kubišovcov príde trikrát: prvýkrát ako „posol“ anticipujúci Ďurkov príchod, druhýkrát do drevárne, kde sa Ďurko ukrýva (a tento príchod paradoxne mohol spôsobiť jeho smrť – Katkinho otca i ju Nemci sledujú, teda mohla ich nechcene priviesť na Ďurkovu stopu) a tretíkrát v závere hry, keď po prechode frontu spoločne s partizánmi kontroluje, či mesto bolo „očistené“ od fašistov. Katke patrí aj dôležité miesto hry, záverečná replika, ktorou ideálne významy Ďurkovej smrti neguje („zaprie“ ho): vyhlási, že v dome Kubišovcov fašistov niet. Takéto ukončenie hry vyvoláva silný účinok na čitateľa/diváka: uvedomuje si nepravdivosť tvrdenia a zostáva v ňom pocit zmätku a nespokojnosti. Karvaš takto naplnil očakávania silnej emócie i spoločenského pôsobenia, ktoré má dráma ako druh napĺňať. Predstava o katarzii sa realizuje inak: pravda je síce odhalená (došlo k momentu

anagnorízy), ale chyba charakteru nebola potrestaná a nerovnovážna situácia sa neodstránila. Podobne ako v iných Karvašových hrách o hrdinstve (*Meteor, Bašta*) „bojovník“ zomiera, ale „žena“ prežije (tradičné chápanie ženy ako garancie biologickej i symbolickej budúcnosti).

Dobové recenzie ani neskoršie štúdie o *Polnočnej omši* neboli jednotné pri analyzovaní drámy z hľadiska základných dramatických kategórií. Niektoré z nich videli prioritu v kategórii dramatického charakteru, iné zasa v konštruovaní dramatického deja. Možno povedať, že tieto dve zložky podstatné pre drámu ako umelecký druh sú v *Polnočnej omši* prepojené a veľmi vyvážené. Bolo by omylom vnímať hru ako psychologickú drámu (za ktorú sa často označuje), alebo opačne, ako verziu detektívky zameranej prostredníctvom deja na odhalenie motivácie konania a pravdy.

Dej – konflikt a napätie

Slovenské národné povstanie a blížiaci sa koniec vojny nie sú ústrednými udalosťami *Polnočnej omše* a ani sa v hre priamo nezobrazujú (boli by skôr vhodnou epickou látkou). Historické udalosti sú pozadím, alebo – ako sa uvádzalo pri inscenovaní – „tieňom“ vrhnutým na dianie.

Už v expozícii sú postavy umiestnené do istej situácie. Tak, ako sa mení situácia, mení sa aj ich postoj a miera napätia. Kľúčovým konfliktom je návrat raneného Ďurka do rodného domu. Jeho prítomnosť rodinu ohrozuje, pretože za ukrývanie partizána hrozí trest smrti. Členovia rodiny sa ocitajú v modelovej, neriešiteľnej situácii: musia sa rozhodnúť, či obetujú syna a brata, alebo seba. Kľúčový konflikt dopĺňa séria čiastkových konfliktov, v ktorých sa pozícia postáv „rozkolísava“: klesajú alebo stúpajú ich šance uspieť¹³. Postupné rozvíjanie deja smeruje k čoraz hlbšiemu rozkrývaniu charakterov, až k momentu ob-

¹³ Touto črtou Karvaš pripomína konštruovanie drámy u Júliusa Barča-Ivana, najmä v hre *Neznámy* z roku 1944, ktorej stavbu Karvaš detailne analyzoval vo svojej teoretickej práci *Úvod do základných problémov divadla* z roku 1948.

naženosti pravej motivácie ich konania. V hre sa situácie rýchlo menia, v dôsledku čoho sa udržiava vysoké dramatické napätie¹⁴. S ohľadom na riešenie primárneho konfliktu (smrť či obetovanie Ďurka) dráma ponúka viaceré interpretácie¹⁵: vinná môže byť matka Vilma, ktorá sa pri svedení zverila kňazovi-ľudákovi¹⁶, a ten nedodržiaval svedné tajomstvo (dominancia politického nad náboženským, univerzálnym, humánnym). Rovnako vinný môže byť aj Paľo, ktorý k Ďurkovi priviedol fašistami sledovanú Katku. Takisto Angela, ktorá nemeckému dôstojníkovi tentoraz príliš okato ponúkala svoje telo výmenou za bratov život. Vinný môže byť aj Marián, ktorý priveľmi úslužne nalieval Nemcovi alkohol a sám pitím pokrýval zjavný strach. Napokon vina môže padnúť aj na otca Valentína: Brecker pri svojej „hre mačky s myšami“ spomenie, že Valentín sa neustále bojzlivito a nervózne pozeral smerom k drevárni.

Polnočná omša má rámcovú kompozíciu. Hra má tri dejstvá a prolog, pričom druhý obraz záverečného dejstva je – okrem posledného výstupu – textovo i situačne úplne totožný s prológom. V závere predstavenia však repliky počuté na začiatku nadobúdajú úplne iný význam. Pri prvom vypočutí sú presvedčivé a máme tendenciu im veriť, zatiaľ čo pri druhom znejú falošne¹⁷. Opakovanie replík poukazuje na rozdielne posudzovanie vierohodnosti výpovedí – len ten, kto bol svedkom udalosti alebo kto ich analyzoval či rekonštruoval, sa môže uchrániť pred naivitou, manipuláciou a klamstvom. Karvaš v *Polnočnej omši* akoby nechával čitateľa/diváka pozrieť si svedeckú výpoveď, ktorou ho „iniciuje“ a zbavuje naivnej nevedomosti: ide teda aj o drámu poznania.

¹⁴ Nové predstavenie v SND sa odohráva bez prestávky, čo takisto zabraňuje poklesu napätia.

¹⁵ Podobne ako Július Barč-Ivan v hre o vine *Dvaja* (1945).

¹⁶ Týmto prvkom Karvaš, podobne ako aj napríklad Nataša Tanská v neuvedenej hre *Uľa* z toho istého roku, poukazuje na funkciu kléru vo vojnovnej Slovenskej republike.

¹⁷ Tento odlišný efekt pri predstavení v Martine zdôraznili prehratím prológu zo zvukového záznamu, čím sa podporila jeho sekundárnosť.

Dramatický priestor a čas

Polnočná omša dodržiava základné dramatické jednoty (miesta, času a deja). Z hľadiska časového situovania sa vytvára kontrast medzi stupňujúcim sa chaosom a napätím pri prechode frontu a vianočným obdobím, ktoré má symbolizovať pokoj a zmier.

Dej sa odohráva v dome Kubišovcov v obývacej izbe, teda v priestore symbolizujúcom spoločný rodinný život. Po príchode Ďurka sa objavuje aj paralelný priestor (dreváreň, v ktorej sa ukrýva a kde sa okrem neho objavuje len postava Katky). Tieto dva priestory sú kontrastné. V drevárni sa odohráva len poetický, miestami až halucinačný rozhovor medzi dvomi mladými ľuďmi, vyjadrujúci lásku a idealizmus. Vo viacerých inscenáciách sa tieto výstupy redukovali alebo vypustili úplne – podľa nášho názoru opodstatnene, pretože oslabujú napätie, retardujú dej a pôsobia melodramaticky až sentimentálne.

Nové inscenovanie v SND v sezóne 2014/2015 prinieslo zaujímavé scénické riešenie, ktoré podporilo významy hry a už spomenutú zainteresovanosť diváka. Scéna bola umiestnená v strede medzi dvomi hľadiskami. Bola otvorená zo všetkých strán a ohraničená len priesvitným závesom, ktorý sa nadvihol. Situáciu (rodinu) takto bolo vidieť zo všetkých uhlov a odstup diváka od diania sa rušil.

Názov hry a jej významy

V dobe proklamujúcej vedecký ateizmus autorom zvolený názov nepochybne pôsobil prekvapivo, zaiste oveľa odvážnejšie a šokujúcejšie, než ho pociťujeme dnes. Názov hry jednoznačne evokuje Vianoce a poslanstvo spojené s narodením Ježiša Krista – vykúpenie z hriechu. Asociuje tiež sviatočnosť, slávnostnosť a obradnosť. Vianoce spájajú kresťanov na celom svete – pri štedrovečernej večeri môže preto Brecker sedieť spoločne s Kubišovcami. Situovanie hry do niekoľkých hodín počas Štedrého večera je však vo vyhrotenom kontraste s vedením vojny, hlásaný zmier je v kontraste so zabíjaním. Karvaš biblické asociácie čiastočne využíva afirmatívne, čiastočne ich popiera. Vianoce majú byť oslavou narodenia Ježiša Krista, nie pripomenutím jeho ukrižovania

(preliatia krvi, obradu, ktorý sa opakuje pri omši). V *Polnočnej omši* nejde o vykúpenie viny, ale skôr o jej „zmytie“. Na druhej strane, Ďurko sa pre rodinu stáva vykupiteľom, pretože v budúcnosti sa Kubišovci budú môcť odvolávať na jeho partizánske pôsobenie a zabitie fašistami.

Vo viacerých teatrologických reflexiách hry sa objavil názor, že *Polnočná omša* nielenže nevytvára hrdinov (je opakom heroickej drámy), ale že to ani nie je hra o Povstaní: naopak, je to hra o meštiactve a ľudáckom režime. Pripodobňovala sa k barokovej hyperbole, resp. sa vnímala nie ako (socialisticko-)realistický „obraz“ skutočnosti, ale ako Karvašov „útok“ (Kopecký, 1960). Pri novom inscenovaní v SND sa takisto uviedlo, že „Karvaš sa vo svojej slovenskej „well made play“ dotýka každého sociálneho stavu, politického krídla i jednotlivých etáp dejinných udalostí počas druhej svetovej vojny i po nej. Dnešnými očami vidíme tento pohľad ako kritický k niekoľkým stranám, k spôsobu uvažovania i k samotným dejinným skutočnostiam existencie slovenského štátu¹⁸.“ Tieto názory potvrdzujú, že autorovi nešlo o realistický zámer, ale o modelovú, tézovú hru v duchu existencializmu. Samotný dramatik sa v bulletine k pôvodnému predstaveniu v SND v roku 1959 vyjadril, že Slovenské národné povstanie by si zaslúžilo aj menej vyhrotené, ideálne zobrazenie, ktoré v budúcnosti ešte chce napísať (čiastočne tak urobil v treťom dejstve *Bašty* z roku 1948).

III. Záver

Vojnová a povstalecká téma boli medzi rokmi 1948 a 1989 konjunkturálnymi témami v umení. V oblasti dramatických žánrov vznikli stovky divadelných a rozhlasových hier, pásem, montáží, dramatizácií prózy a pod. Produkciu podporovali aj súťaže vypisované k okrúhlym výročiam Povstania a ukončenia vojny. V tejto záplave diel však Karvašova *Polnočná omša* reprezentuje v rámci danej témy to najlepšie: je deziluzívnou, pravdivou výpoveďou o správaní „holubičieho“ národa a o egoizme ľudí, ktorý sa prejaví v hraničnej situácii, aj keď ide o členov jednej rodiny. Je tiež mrazivým svedectvom o miznutí, prekryvaní

¹⁸ Portál SND, september 2014, s. 10.

a manipulovaní pravdivého obrazu histórie. Z formálneho hľadiska je *Polnočná omša* koncíznu hrou s pevnou štruktúrou a silným dramatickým napätím, teda typom hry, ktorú Karvaš považoval za najlegitímnejšieho pokračovateľa tradície umeleckého druhu.

Literatúra a pramene

- BOBOK, Jozef: *Dve poznámky o dvoch predstaveniach*. Film a divadlo, 3, č. 15 – 16 (15. august 1959), s. 19.
- BRŮNA, Otakar: *Viac pozornosti východu*. Film a divadlo, 3, 1959, č. 24 (31. december 1959), s. 6.
- FUCHS, Aleš: *Výstraha pred nebezpečenstvom*. Film a divadlo, 3. 1959, č. 10 (31. máj 1959), s. 6 – 7.
- HUDEC, Rudolf: KARVAŠ, Peter (1920 – 1999). Inventár archívneho fondu. Archív Divadelného ústavu v Bratislave. Bratislava : Divadelný ústav, 2014.
- JABORNÍK, Ján – ČAHOJOVÁ, Božena: *Peter Karvaš*. In: *Dejiny slovenskej drámy 20 storočia*. Ed. Vladimír Štefko. Bratislava : Divadelný ústav, 2011, s. 355 – 385.
- KARVAŠ, Peter: *Polnočná omša*. Bratislava : DILIZA, 1959.
- KARVAŠ, Peter: *Polnočná omša*. In: *Volba. Vojnová a povstalecká téma v slovenskej dráme 20. storočia, zväzok 2*. Ed. Dagmar Kročanová. Bratislava : Divadelný ústav, 2014, s. 257 – 311.
- KIČIŇOVÁ, Miriam: *Polnočná omša je hra o nás*. Portál SND, september 2014, s. 10.
- KOPECKÝ, Jan: *Útokem proti měšťáctví*. Divadelní noviny, 3, 1960, č. 12 (6. január 1960), s. 4.
- KRNOVÁ, Kristína (ed): *Osobnosť a dielo Petra Karvaša*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1996.
- KUŠNIERIK, Juraj: *My, láskavi zbabelci*. Týždeň, 11, 2014, č. 45 (3. november 2014), s. 57.
- LAJCHA, Ladislav: *Dramatický svet Petra Karvaša*. Bratislava : Národné divadelné centrum, 1999.
- LUKEŠ, Milan: *Karvašova Půlnoční mše*. Divadlo, 10, 1959, č. 6, s. 471 – 475.
- MRÁZ, Andrej: *Karvašova nová hra*. Kultúrny život, 14, 1959, č. 20 (16. máj 1959), s. 9.

- OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra – KRNOVÁ, Kristína (eds): *Peter Karvaš – Spriaznení duchom: Spomienky na Petra Karvaša*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2000.
- OPOLDUSOVÁ, Jena: *Polnočná omša hovorí o slovenskej náture*. Pravda, 24, 2014, č. 246 (25. október 2014), s. 42 – 43.
- POLÁK, Milan: *Dráma rodiny v čase dejinného zlomu*. Literárny týždenník, 27, 2014, č. 39 (12. november 2014), s. 16.
- Polnočná omša*. Bulletin. SND Bratislava, premiéra 7. máj 1959. Archív Divadelného ústavu v Bratislave.
- Polnočná omša*. Bulletin. SND Bratislava, premiéra 25. a 26. október 2014. Archív Divadelného ústavu v Bratislave.
- Polnočná omša*. Bulletin. Armádne divadlo Martin, premiéra 30. máj 1959. Archív Divadelného ústavu v Bratislave.
- Polnočná omša*. Bulletin. Krajové divadlo Nitra, premiéra 13. jún 1959. Archív Divadelného ústavu v Bratislave.
- Polnočná omša*. Bulletin. Divadlo J. Záborského Prešov, premiéra 7. november 1959. Archív Divadelného ústavu v Bratislave.
- Polnočná omša*. Bulletin. Maďarské oblastné divadlo Komárno, premiéra 22. apríl 1960. Archív Divadelného ústavu v Bratislave.
- RUSNÁK, Igor: *Ťažkosti hereckého rastu*. Film a divadlo, 4, 1960, č. 10 (31. máj 1960), s. 12.
- SLÁVIKOVÁ, Anna: *Polnočná omša Petra Karvaša v SND*. Bratislavské noviny, 17, 2014, č. 21 (6. november 2014), s. 24.
- SMOLKOVÁ, Soňa: *Zlo pred polnočnou*. Pravda, 24, 2014, č. 250 (30. október 2014), s. 33.
- TANSKÁ, Nataša: *Réžia rozhodla*. Kultúrny život, 14, 1959, č. 26 (28. jún 1959), s. 9.
- ULIČIANSKA, Zuzana: *Nič sa nedalo robiť, opäť si museli navliekať uniformy*. Sme, 22, č. 250 (30. október 2014), s. 17.
- VRBKA, Stanislav: *Dramatik v útoku*. Divadelní noviny, 2, 1959 (27. jún 1959), s. 3.

Summary

Theme of the Second World War and the Slovak National Uprising in Peter Karvaš's Play *Midnight Mass*

Peter Karvaš's (1920 – 1999) play *Polnočná omša* (Midnight Mass, first published and staged in 1959) is one of the best pieces on modern Slovak history, reflecting the pro-German Slovak Republic (1939 - 1945) and anti-Nazi uprising of 1944. Set in a family on Christmas Eve, it is an anti-heroic drama, emphasizing egoism and pragmatism of characters. In accordance with techniques of Existentialist drama, Karvaš created a model situation: several characters bound by family ties, in a limited space and under a time pressure, need to make an important decision. The situation cannot be resolved otherwise than tragically. The family sacrifices the youngest son, and each member of the family has his/her share of guilt. Since characters also represent different ideologies (Slovak fascism, German Nazism, anti-Semitism, pseudo-democracy, dogmatic Catholicism, Communism), the play also reveals historical deviations and contributes to a societal therapy.

III.

Gramatika slovenčiny pre cudzincov

Substantívne vzory a deklinačný systém v slovenčine z lingvodidaktického hľadiska

Renáta Kamenárová

Úvod

V príspevku je venovaná pozornosť deklinačným vzorom substantív v učebnici *Krížom-krážom. Slovenčina A1* a postupnosti výkladu jednotlivých vzorov s ohľadom na potreby začiatočníkov pri osvojovaní si deklinačného systému slovenčiny ako slovanského flektívneho jazyka. Pri spracovaní i sprostredkovaní jazykovej reality bol našim hlavným kritériom komunikatívno-pragmatický prístup, z čoho vyplýva skutočnosť, že gramatika je podriadená komunikačným témam a zámerom. „Hlavným cieľom takejto koncepcie je čo najrýchlejšie osvojovanie si základných jazykových zručností prostredníctvom komunikačných modelov, reprezentujúcich potenciálne komunikačné situácie. V porovnaní s minulosťou sa najmä v začiatočnej fáze venuje väčšia pozornosť prezentácii ústnych komunikátov a nácviku hovorenia s priebežným osvojovaním lexikálneho a gramatického subsystému slovenčiny, ktoré tvorí základ lingvistických znalostí.”¹

Celá séria učebníc *Krížom-krážom* je monolingválna, bez sprostredkujúceho jazyka, a na úrovni A1 aj bez gramatického výkladu, ktorý nahrádzajú grafické znaky, odkazy, ikony či tabuľky. Od úrovne A2 sme začali používať jednoduché vysvetlenia či poučky v slovenčine, ktoré sa stávajú explicitnejšími i detailnejšími priamo úmerne s narastajúcou jazykovou kompetenciou študentov. Z tohto dôvodu je pri prezentácii série *Krížom-krážom* veľmi dôležité podčiarknuť skutočnosť, že nie je určená samoukom, naopak, práca s učebnicami si vyžaduje podrobný

¹ PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 22.

spríevodný výklad učiteľa. Úloha učiteľa je v tomto smere nezastupiteľná a kľúčová, dôležitá je jeho odbornosť, invenčnosť a kreatívnosť vo vyučovanom procese, kde je učebnica druhoradým oporným prvkom.²

V súčasnosti pripravujeme metodickú príručku, ktorá sprostredkuje lektorom teoretické poznatky z odboru slovenčina ako cudzí jazyk vzťahujúce sa na riešenie konkrétnych lingvodidaktických problémov, ktorým je potrebné čeliť pri výučbe slovenčiny pre cudzincov. V učebniciach *Krížom-krážom* je veľa gramatických javov, ktoré sú vysvetlené inovatívne z pohľadu didaktiky slovenského jazyka ako cudzieho, a overením v praxi sa ukázali takto prezentované riešenia ako efektívne a vhodné pre takýto typ učebnice. Medzi dôležité zmeny patrí nahradenie klasických vzorov novými frekventovanými slovami (substantívne vzory – muž, kolega, plán, počítač, žena, stanica, loď, miestnosť, mesto, more, poschodie, dievča; vzory posesívnych adjektív – Róbertov, Zuzanin, verbálne vzory³ – volať sa, hovoriť, študovať, rozumieť, pozvať, žiť, niešť, spať, stretnúť, vidieť, brať, vziať, pozrieť, minúť).

Nové substantívne vzory

Maskulínium (M) mužský rod	Feminínium (F) ženský rod	Neutrum (N) stredný rod
 -Ø muž -o kolega	- TK-a žen-a - MK-a stanica - K-Ø loď - miestnosť	-o mesto -um -e more -ie poschodie -a dievča
 - TK-Ø plán - MK-Ø počítač	- lekáreň (F), -e - miestnosť (F), -i - reštaurácia	

TK = tvrdý konsonant
d, t, n, l, h, ch, k, g, b, m, p, r, s, v, z, f

MK = mäkký konsonant
č, š, ň, ľ, c, č, ž, dz, dž, š, j

Obzr. č. 1: Nové substantívne vzory (*Krížom-krážom*. Slovenčina A1, 2007, s. 29).

² KAMENÁROVÁ, Renáta: *Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc Krížom-krážom*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 251.

³ MOŠAŤOVÁ, Michaela – ŠPANOVÁ, Eva: *Ku klasifikácii konjugačných tried pre potreby slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 122 – 131.

Pri prezentácii nových substantívnych vzorov (obr. č. 1) je potrebný zo strany učiteľa vysvetľujúci komentár k tejto didakticky motivovanej zmene (najmä pre skupinu slovákistov a slavistov) a porovnanie s klasickými vzormi (*chlap, hrdina, dub, stroj, žena, ulica, dlaň, kosť, mesto, srdce, vysvedčenie, dievča*), ktoré sa tradične používajú v slovenskej lingvistike a s ktorými sa frekventanti stretnú pri štúdiu slovenčiny.

Z 12 základných vzorov podstatných mien sme nechali iba tri názvy zhodné so súčasnými kodifikačnými príručkami (*žena, mesto, dievča*) vďaka ich vysokej frekvencii v používaní a centrálnemu postaveniu v základnej slovnej zásobe. Pri zmene ostatných deviatich vzorov rozhodovali rôzne kritériá s ohľadom na komunikačno-pragmatický prístup:

- a) osvojenie si týchto slov počas prvých hodín slovenčiny (*muž, počítač, stanica, loď*),
- b) frekvencia v praktickom používaní, napr. pri používaní opozitných slov *muž – žena* (*Kto je ten muž?* vs. *Kto je ten chlap?*),
- c) profesijné zameranie adresátov (*kolega, plán, počítač, miestnosť, poschodie*),
- d) reprezentácia paradigmy s vyššou receptivitou (podľa vzoru *plán*, *-u* sa v slovenčine ohýba viac maskulín ako podľa vzoru *dub*, *-a*),
- e) zohľadnenie dominantných slovotvorných faktorov, ktoré pôsobia v danom type (vzor *miestnosť* lepšie reprezentuje početnú triedu abstrákt so sufixom *-osť* na rozdiel od vzoru *kosť*)⁴,
- f) výber najvhodnejšieho slova z danej paradigmy (podľa tradičného vzoru *dlaň* sa na úrovni A1 ohýba iba 5 feminín *loď, posteľ, jeseň, kampaň, prax*)⁵,
- g) pôvod slov (prednosť dostalo staré slovo *more* a zdomácnené slovo *stanica* pred tradičnými pomenovaniami vzorov *srdce* a *ulica*, pretože sa nachádzajú v slovnej zásobe mnohých európskych jazykov).

⁴ Rovnaké kritérium sme mohli uplatniť aj pri tradičnom vzore *vysvedčenie*, kde by nový vzor typu *cvičenie, opakovanie*, príp. *stretnutie* lepšie reprezentoval skupinu deverbatív, vďaka ktorej má tento vzor vysokú receptivitu. Keďže je však gramatika výkladu tvorby deverbatív posunutá na úroveň A2, rozhodli sme sa pre vzorové slovo *poschodie*.

⁵ Vyššiu receptivitu tomuto vzoru zabezpečuje produktívny sufix *-áreň/-iareň*, na ktorý v tabuľke odkazujeme. Pre neutralizáciu kvantitý koncovky v D a L pl. však patria tieto slová k podvzoru *lekáreň*.

Zmena vzorových slov v paradigmách a ich nahradenie frekvencovanejšími slovami nie je ničím výnimočným vo vývine kodifikácie slovenčiny. Počet vzorov i vzorové slová sa rôzne menili v jednotlivých kodifikačných príručkách spisovnej slovenčiny.⁶ Na ilustráciu uvádzame niekoľko príkladov z kodifikačných diel. Ľudovít Štúr v diele *Nauka reči slovenskej* z roku 1848 vyčlenil 11 vzorov (*král, sluha, dvor, ruka, ulica, cirkev, noc, dĕlo, pole, staveňja, káča*)⁷. Martin Hattala uvádza 13 vzorov⁸ v prvom vydaní svojej *Mluvnice jazyka slovenského* v roku 1852 (*chlap, muž, dub, meč, ryba, vôňa, kosť, obrv, delo, pole, umenie, háďa, semä*), v jej druhom vydaní v roku 1864 zmenil štyri vzorové slová (*vôňa* na *duša*, *obrv* na *dlaň*, *umenie* na *znamenie*, *háďa* na *kurä*). Samo Czambel v *Rukováti spisovnej reči slovenskej* z roku 1919 vyčlenil rovnako ako Ľ. Štúr 11 vzorov (*král, sluha, dvor, ryba, ulica, dlaň, kosť, delo, plece, obilie, jahňa*), ale so šiestimi inými vzorovými slovami. Ján Damborský v *Slovenskej mluvnici pre stredné školy a učiteľské ústavy* (5. vydanie, 1930) zaviedol dnešné členenie substantív do 12 základných paradigiem (*chlap, dub, sluha, meč, ryba, ulica, dlaň, kosť, mesto, srdce, vysvedčenie, dievča*), ktoré sa udržalo až do súčasnosti. Zmenil však vzorové slová, ktoré odzrkadľovali aj meniaci sa životný štýl našich predkov (zmena *král* na *chlap*, *dvor* na *dub*, *delo* na *mesto*, *plece* na *srdce*, *obilie* na *vysvedčenie*, *jahňa* na *dievča*). V povojnovom období došlo ešte, pravdepodobne aj zo spoločensko-politických dôvodov, k zmene troch vzorov na ideologicky vhodnejšie (*sluha* na *hrdina*, *meč* na *stroj*, *ryba* na *žena*).

⁶ Podrobne pozri HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: *Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra*. Slovenská reč, 2, 1956, č. 3 – 4, s. 241 – 254 a MUZIKOVÁ, Katarína: *Vývin kodifikácií v druhej polovici 19. storočia*. (Dizertačná práca.) Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.

⁷ Ľ. Štúr i S. Czambel uvádzajú iba vzor *dvor* pre paradigmum neživotných maskulín.

⁸ M. Hattala už rozlišuje pre neživotné maskulína dva vzory *dub* a *meč*. Pre životné maskulína uvádza pod vplyvom češtiny okrem vzoru *chlap* aj vzor *muž*, ktorý však nemá oporu v slovenskej deklinácii, a, naopak, nevyčleňuje osobitne produktívny vzor *sluha* (uvádza ho ako podtyp vzorov *chlap* a *muž*). Ako jediný uvádza aj vzor starých *n-kmeňov semä*.

Receptivita substantívnych vzorov

Pri návrhu na usporiadanie deklinačných tried a vzorov z lingvodidaktického hľadiska sme sa inšpirovali prácou M. Sokolovej⁹, ktorá začlenila slovenské substantíva do jednoznačných deklinačných typov bez výraznejších výnimiek. Toto rozdelenie deklinačnej paradigmy na 51 typov (32 vzorov, 19 podvzorov) je kompromisom medzi tradičnými 14 vzormi na jednej strane a podrobným počítačovým spracovaním podstatných mien, ktoré uvádza 199 vzorov. Pri jednotlivých vzoroch sa sleduje **receptivita**¹⁰, t. j. schopnosť vzoru prijímať nové lexémy. Pre potreby metodickéj príručky sme rozdelili podľa vzoru M. Sokolovej substantíva uvedené v slovníku učebnice *Krížom-krážom. Slovenčina A1* (ďalej *KK A1*) do 25 vzorov a 9 podvzorov. Na základe takýchto množín vieme presne, koľko substantív sa ohýba podľa daného modelu, a poznáme i receptivitu jednotlivých vzorov. Tieto skutočnosti nám majú pomôcť pri rozhodovaní, ktoré vzory sú z hľadiska komunikatívno-pragmatickej koncepcie relevantné na úrovni úplný začiatok (A1). Tento prehľad nám teda umožní nielen prehodnotiť opodstatnenosť prítomnosti niektorých vzorov na úrovni A1, ale i doplniť uvádzané prehľadové tabuľky pri výklade jednotlivých pádov o relevantné informácie. V slovníku *KK A1* nájdeme veľa substantív cudzieho pôvodu, z ktorých väčšina sa skloňuje (indeklinábiá na tejto úrovni sú iba tri – *párty, müsli, interview*). Tento vysoký počet cudzích slov a internacionalizmov na úrovni A1 sa nám výborne osvedčil, študenti sú po prvých hodinách veľmi motivovaní do ďalšieho štúdia. Prevažnú časť slovníka *KK A1* tvorí apelatívna lexika, ale v jednotlivých modeloch sú zahrnuté aj propriá (najmä antroponymá – mená a priezviská, toponymá – mená miest a štátov, etnonymá – obyvateľské mená) či pluráliá a singuláriá tantum¹¹.

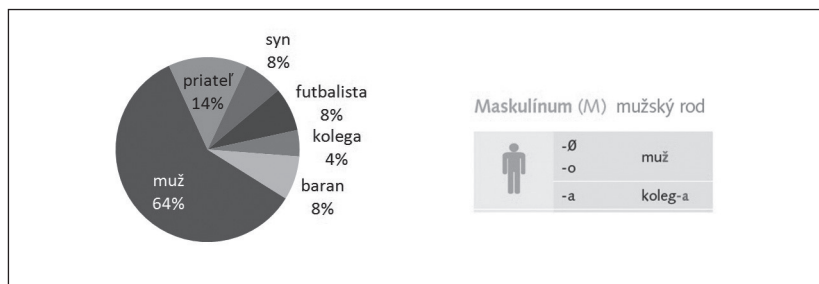
⁹ SOKOLOVÁ, Miroslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2007.

¹⁰ Termín *receptivita* zaviedol v slovenskej lingvistike J. Furdík (FURDÍK, Juraj: *Pojem produktivity v slovtvorbe a v morfológii*. In: *Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede*. Bratislava : Veda, 2002, s. 22 – 29).

¹¹ V prípade plurálií tantum vzoru *Piešťany* sme upustili od vyčlenenia samostatnej paradigmy (N pl. -y, G pl. -θ).

Substantíva sme rozdelili do piatich deklinačných makroskupín: životné osobné maskulína (Mo), životné zvieracie maskulína (Mž), neživotné maskulína (Mn), feminína (F), neutrá (N), ale keďže na tejto úrovni máme iba obmedzený počet zvieracích maskulín (10 slov, tvrdá paradigma), tieto sú uvedené v spoločnom grafe s osobnými maskulínami. Pri každej makroskupine uvádzame grafické zobrazenie podielu jednotlivých ohýbacích modelov v danej makroskupine.

1. Deklinačné vzory osobných a zvieracích maskulín

Obr. č. 2: Receptivita deklinačných vzorov osobných a zvieracích maskulín v slovníku *Krížom-krážom A1*.

Analogicky podľa M. Sokolovej sme rozdelili makroskupinu osobných maskulín (120 lexém) na dve triedy (podľa zakončenia v N sg.), päť vzorov (podľa zakončenia v N pl.) a dva podvzory (podľa zakončenia v I pl.): I. trieda – *muž* (*chlapec*), *priateľ*, *syn* (*otec*), II. trieda – *futbalista*, *kolega*¹². Najvyššiu receptivitu v slovníku *KK A1* má vzor *muž* s podvzorom *chlapec* (77 slov), na druhom mieste je vzor *priateľ* (18 slov), a to vďaka produktívnym sufixom. Naopak, nízku receptivitu v tomto súbore slov má vzor *syn* s podvzorom *otec*, takto sa ohýba iba deväť apelatív zo slovníka, ku ktorým sme vo výklade (pozri ďalej)

¹² Autorka uvádza v tejto makroskupine ešte vzor *kuli* a podvzor *husita*. Podľa vzoru *kuli* sa ohýba iba jedno priezvisko *Biagiotti* a výkladu tejto paradigmy sa venujeme komplexne na úrovni stredne pokročilý (B2). Podvzor *husita* má všeobecne veľmi malú receptivitu a v slovníku *KK A1* nemá zastúpenie.

pridali aj najčastejšie používané vlastné mená v učebnici. V rámci tejto triedy sú rozdiely medzi jednotlivými vzormi iba v N pl. (dubletné koncovky *-i/-ia/-ovia*), a preto ich v učebnici nevyčleňujeme ako samostatné vzory, na rozdiely upozorňujeme pri výklade gramatiky v N pl. (KK A1, s. 58 – 59). Na úrovni úplný začiatokník sa ohýba podľa vzoru *futbalista* viac osobných maskulín (10) ako podľa vzoru *kolega* (6), napriek tomu uvádzame tvary N pl. *-i* (*futbalisti*) ako výnimky od pravidelného „tradičného“ vzoru *kolega* (*kolegovia*). Do tohto grafu sme pridali aj zvieracie maskulína (10 slov s tvrdou paradigmou typu *baran*).

1.1 trieda (N sg. -o, -o)

1.1.1 vzor muž (*chlapec*)

Do tejto skupiny s vysokou receptivitou patrí 77 slov, prevažne sú to osobné apelatíva s nulovou vokalicou koncovkou, ale v slovníku KK A1 tvoria výraznú skupinu aj nepravé propriá (etnonymá ako *Francúz, Maďar, Rus, Španiel, Talian, Bulhar, Fín, Chorvát, Srb, Švajčiar, Čech, Poliak, Slovák*). Tvarotvorný základ je zakončený na *-r* (*manažér, profesor, lekár, cisár, doktor, inžinier, kuchár, novinár, programátor, šofér, taxikár, lektor, horár, partner, tréner, fajčiar, nefajčiar, režisér*), *-k* (*čaišník, hudobník, chemik, kaderník, spevák, technik, tlmočník, úradník, žiak, bubeník, spolupracovník, vrátnik, začiatokník, zákazník, politik, právnik, informatik*), *-t* (*kamarát, asistent, pilot, policajt, prezident, docent, klient, dirigent, delikvent, abonent, architekt*), *-n* (*pán, vegetarián*), *-f* (*fotograf, filozof*), *-l* (*generál, model*) či iné konsonanty (*muž, doktorand, predavač, zlodej*). Pri tejto skupine slov sa študenti stretnú s ortoepickou alternáciou korelovaných konsonantov (*t/t', d/d', n/n', l/l'*, napr. *kamarát / kamaráti, doktorand / doktorandi, pán / páni, generál / generáli*) i alternáciou nekorelovaných konsonantov (*k/c, ch/s*, napr. *Čech / Česi, Slovák / Slováci*). Podľa podvzoru *chlapec* sa skloňuje niekoľko substantív, pre ktoré je typická alternácia *e/θ* a koncovka *-ami* v I pl. (*chlapec / chlapcami*). Patria sem apelatíva ako *chlapec, herec, zamestnanec* a etnonymá *Nemec, Ukrajinec, Portugalec, Slovinec, Japonec*.

1.1.2 vzor *priateľ*

Tento vzor (18 slov) má vyššiu receptivitu vďaka sufixom *-an* (*Európan, Kanadan, Rakúšan, Angličan, Belgičan, Holanďan*) a *-čan* (*Bratislavčan*) v obyvateľských názvoch a vďaka sufixu *-teľ* (*priateľ, obyvateľ, podnikateľ, prekladateľ, riaditeľ, školiteľ, zamestnávateľ, spisovateľ*) pri konateľských menách. Do tohto typu patria ešte tri lexémy (*sused, rodič, manžel*). V N pl. je koncovkou *-ia* z pôvodných *i*-kmeňov. (Túto starú paradigmu si dodnes zachovala lexéma *host*, ktorá tvorí výnimku z tejto paradigmy.)

1.1.3 vzor *syn (otec)*

Do tohto vzoru patria predovšetkým antroponymá (*Róbert, Carlo*) či hypokoristiká používané pri neformálnej komunikácii (*Jano, Fero, Mišo*). Mená a priezviská však používame v plurále iba sporadicky, a preto považujeme za vhodnejšie upozorniť na úrovni A1 na koncovku N pl. *-ovia* pri apelatívach ako *syn, dedo, šéf, ekonóm* a cudzích osobných maskulínach zakončených na *-g* (*filológ, politológ, psychológ, sociológ*). Podľa podvzoru *otec* sa skloňuje niekoľko substantív, pre ktoré je typická alternácia *e/θ* alebo *o/θ* (*Peter / Petra, Pavol / Pavla*) a koncovka *-ami* v I pl. (*otec / otcami*).

1.2 trieda (N sg. *-a*)

1.2.1 vzor *futbalista*

V slovníku KK A1 nájdeme deväť prevzatých apelatív (*futbalista, basketbalista, cyklista, golfista, hokejista, turista, volejbalista, gitarista, pianista*) a jeden hybridný tvar s prevzatým sufixom *-ista* (*klavirista*).

1.2.2 vzor *kolega*

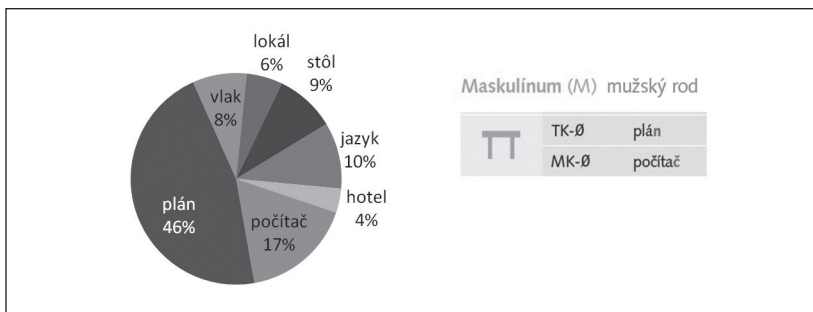
Vzor *kolega* má najnižšiu receptivitu zo všetkých vzorov osobných maskulín, ohýba sa podľa neho iba šesť maskulín (*kolega, dô-*

chodca, hovorca, poradca, sprievodca, sudca). Slová domáceho pôvodu sú odvodené pomocou sufixu *-ca*. K tomuto vzoru patrí veľa proprií, ide najmä o priezviská utvorené od apelatívnych feminín (*Kocka, Slivka*).

1.3 zvieracie maskulína – vzor *baran* (*pes*)

V slovníku úrovne A1 je uvedených iba 10 zvieracích maskulín, študenti si ich osvoja v súvislosti s témou „V reštaurácii“. Ako vzorové slovo sme vybrali (zo slov *baran, pstruh, tuniak, kocúr, haring, vták* a *vlk*) slovo *baran*, pre podvzor s alternáciou *e/θ* (*pes, kapor, losos*) slovo *pes*.

2. Deklinačné vzory neživotných maskulín

Obr. č. 3: Receptivita deklinačných vzorov neživotných maskulín v slovníku *Krížom-krážom A1*.

Rozdelenie v prípade neživotných maskulín bolo zložitejšie. Celkovo 217 neživotných maskulín sme rozdelili do siedmich vzorov (*plán, vlak, lokál, stôl, jazyk, hotel* a *počítač*) a troch podvzorov (*problém, lístok, koniec*). Primárne delenie bolo na dve veľké triedy podľa tvrdosti / mäkkosti paradigmy (zakončenia v N pl. *-y* alebo *-e*). I. trieda má dve výrazné podtriedy vyčlenené podľa koncovky G sg. *-u* (*plánu, vlaku, lokálu*) alebo G sg. *-a* (*stola, jazyka, hotela*), pri II. triede sme takéto

rozdelenie neuplatnili.¹³ V súbore neživotných maskulín neuvádzame skupinu dvojtvárov (*záchoda / záchodu, autobusa / autobusu, schoda / schodu, trolejbusa / trolejbusu, banána / banánu, bazéna / bazénu, lista / listu, opaska / opasku, sviatok / sviatka, roka / roku, honorára / honoráru*), z dôvodu nejednoznačného zaradenia do konkrétnej paradigmy. Rovnako sme sem nezaradili substantíva s nepravidelnou paradigmou (napr. *deň*). Vzor *plán* s podvzorom *problém* má najvyššiu receptivitu v tejto deklinačnej makroskupine, podľa tohto modelu sa ohýba v slovníku KK A1 100 neživotných maskulín. Prvá trieda je ešte rozšírená (podľa zakončenia v L sg.) o 18 slov z paradigmy *vlak* a o 12 cudzích slov z paradigmy *lokál*.

2.1 trieda (N pl. -y)

2.1.1 podtrieda (G sg. -u)

2.1.1.1 vzor *plán* (*problém*)

Podľa tohto vzoru sa skloňujú neživotné maskulína zakončené v G sg. -u. Výraznou skupinou sú maskulína cudzieho pôvodu (*plán, horor, dizajn, internát, moment, internet, inzerát, pas, telefón, mobil, balet, parlament, produkt, štát, ananás, dokument, koncert, kostým, šal, telefonát, test, aperitív, bar, bufet, dezert, fotoaparát, futbal, šalát, tringelt, e-mail, gramofón, kurz, referát, víkend, projekt, termín, titul, workshop, bulletin, graf, prospekt, súbor, experiment, fakt, festival, karneval, kontakt, kredit, mikrofón, recept, šport, tip, volejbal, suvení, stres, talent, charakter*). V slovníku KK A1 nájdeme abstraktá (*príkaz, nápad, ples, výlet, stav, záver, zákaz, západ, sever*), materiáliá (*alkohol, džús, jogurt, sirup, šampón, ľad*) či kolektíva (*dav, riad*), ktoré patria do tohto vzoru. Z ďalších substantív sú to konkrétna ako *byt, kávovar, pár, vchod, zá-*

¹³ Rozdiel v genitívnom zakončení existuje aj pri mäkkej paradigme, koncovku -u má však iba málo maskulín (v KK A2 na s. 86 uvádzame pri výklade genitívu štyri slová: *čaj, moč, plač, žiaľ*). Keďže v slovníku KK A1 má vzor čaj iba jedného reprezentanta, nevyčleňujeme ho pri našej klasifikácii.

ves, hrad, kvet, sad, tovar, časopis, preukaz, mrakodrap, rad, životopis. K podvzoru *problém* patria neživotné maskulína, ktoré majú v I pl. dubletnú koncovku *-ami*. Ide o substantíva zakončené na *-m* (*záujem, problém, džem, film, program, diplom, tím, strom, dom, dóm, hlavolam*) a tie, ktoré majú zánikovú alternáciu *e/θ* alebo *o/θ* (*účet, cukor*).

2.1.1.2 vzor *vľak*¹⁴

Podľa vzoru *vľak* sa skloňujú neživotné maskulína zakončené na velárne konsonanty *-k, -g, -ch, -h* s koncovkou *-u* v G sg. i v L sg. (ide o tzv. gramatickú homonymiu – G, D i L sg. majú rovnakú relačnú morfému *-u*). Patria sem abstraktá (*dialóg, vek, tréning, úspech, zvuk, juh, rozvrh*), materiáliá (*hrach, tonik, sneh, tabak*), ale i konkrétna (*vľak, notebook, výťah, frank, park, liek, oblek*).

2.1.1.3 vzor *lokál*

Do tejto skupiny patria prevzaté slová zakončené na *-ál* (*terminál, seriál*), *-ér* (*softvér, interiér*), *-el/-él* (*Brusel, gél*), ktoré majú v L sg. diferencujúcu koncovku *-i*. Túto skupinu sme rozšírili o frekventované gramatické výrazy, ktoré sa v slovníku nenachádzajú, ale v učebnici áno, ako napr. *vokál, singulár, plurál, lokál, inštrumentál, kondicionál*.

Druhá podtrieda (N pl. *-y*, G sg. *-a*) má v porovnaní s prvou podtriedou oveľa nižšiu receptivitu, patrí sem 50 lexém. Na základe diferencujúcich koncoviek v L sg. sme rozdelili neživotné maskulína tejto podtriedy do troch vzorov – *stól* (20 slov), *jazyk* (*lístok*, 22 slov), *hotel* (8 slov). Zaujímavé je, že podľa vzoru *stól* sa ohýba menej maskulín ako podľa vzoru *jazyk* (*lístok*). Dôležité je pri upozornení na túto skutočnosť podčiarknuť súvislosť medzi produktívnymi derivačnými sufixmi (*-ík, -ák/-iak, -ček*) a zakončením G sg. na *-a* a L sg. *-u* pri vzore *jazyk* (*lístok*).

¹⁴ S ohľadom na nízku receptivitu v slovníku *KK A1* sme nevyčlenili podvzor zastúpený slovami *článok* a *príspevok* s alternáciou *o/θ*.

2.1.2 podtrieda (G sg. -a)

2.1.2.1 vzor *stôl*¹⁵

K tomuto deklinačnému vzoru patria domáce konkréta (*stôl, citrón, chlieb, syr, melón, zošit, obed, kabát*), pomenovania miesta (*kostol, domov, les, svet*) i abstraktum *život*. Cudzie maskulína sú zakončené na -or (*televízor*) a -ón (*balkón, makarón, šampiňón*). Patria sem i cudzie toponymá zakončené na -ýn/-ín (*Londýn, Kolín, Berlín*).

2.1.2.2 vzor *jazyk (lístok)*

Kritériom na zaradenie k tomuto vzoru je zakončenie na veláru (*jazyk, taxík*). Patria sem domáce výrazy s derivačným sufixom -ík (*slovník, budík, dotazník, chodník*), -ák/-iak (*sporák, uterák, zemiak*), -ček (*darček, hranolček, domček*). Druhá polovica maskulín v KK A1 patrí k podvzoru *lístok* pre alternáciu o/-, e/- a I pl. -ami (*obrázok, chlebiček, lístok, párok, rožok, pondelok, utorok, štvrtok, piatok, večierok*).

2.1.2.3 vzor *hotel*

Do tejto skupiny patria mená niektorých mesiacov (*apríl, jún, júl*) a prevzaté slová bez alternácií zakončené na -el (*hotel, tunel*), -er/ér (*revolver, skener*) a -ír (*klavír*), ktoré majú v L sg. diferencujúcu koncovku -i.

2.2 trieda (N pl. -e)

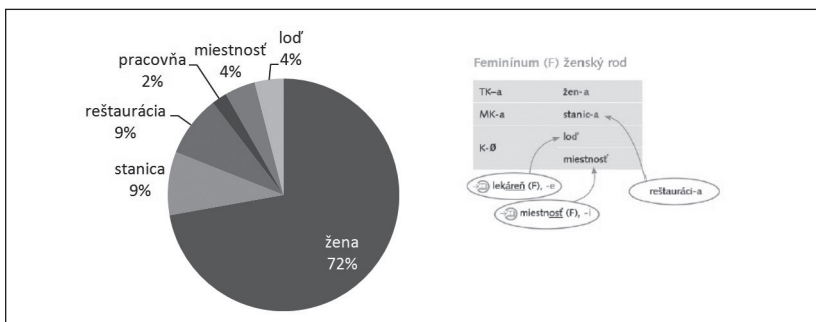
Druhú triedu tvoria neživotné maskulína s mäkkou paradigmou (N pl. -e), reprezentuje ich vzor *počítač (koniec)*. Počet takýchto maskulín je v porovnaní s prvou triedou oveľa nižší (mäkká paradigma 37 slov vs. tvrdá paradigma 180 slov).

¹⁵ Apelatívum most (I pl. -ami) spolu s toponymom *Rím* sú jedinými reprezentantmi prípadného podvzoru.

vzor počítač (koniec)

Podľa vzoru *počítač* sa ohýbajú maskulína s N pl. *-e* a G sg. *-a* (kľúč, počítač, stroj, kôš, palác, nápoj, pomaranč, guláš, hrebeň, hokej, Paríž, dážď, pohár, diár, kalendár, seminár, papier, dolár, január, február, máj, okuliare). V podvzore *koniec* dochádza k alternáciám *ie/θ*, *e/θ*, *o/θ*, I pl. má koncovku *-ami* (koniec, koberec, rubel, rezeň, zvonec, bicykel, sveter, kufor, semester, pulóver, marec, september, október, november, december).

3. Deklinačné vzory feminín

Obr. č. 4: Receptivita deklinačných vzorov feminín v slovníku Krížom-krážom A1.

Feminína sme rozdelili na 4 triedy podľa zakončenia v N sg. a pl. Do prvej triedy (vzor *žena*, podvzor *káva*) patrí 270 slov tvrdej paradigmy (N sg. *-a*, N pl. *-y*), do druhej triedy patrí celkovo 73 feminín mäkkej paradigmy (N sg. *-a*, N pl. *-e*), ktoré sú rozdelené do troch vzorov (*stanica*, *reštaurácia*, *pracovňa*). Do tretej a štvrtej triedy patrí celkovo 31 lexém s nulovou koncovkou v N sg., ktoré sú rozdelené podľa determinujúcich koncoviek v G sg. (zhodný tvar s N pl.) do dvoch deklinačných vzorov – vzor *loď* (*lekáreň*, 15 slov) a vzor *miestnosť* (16 slov). Pri prehľadovej tabuľke deklinačných vzorov feminín s nulovou koncovkou v N sg. uvádzame odkaz na slovník (formou piktoqramu), pretože neexistuje jednoznačné pravidlo zaradenia takýchto feminín do vzorov *loď* (*lekáreň*) a *miestnosť* (porovnaj slová *päsť*, *-e* :

časť, -i; púšť, -e : Budapešť, -i; štvrť, -e : smrť, -i; posteľ, -e : soľ, -i; loď, -e : meď, -i; obec, -e : vec, -i; tlač, -e : reč, -i; faloš, -e : myš, -i; garáž, -e : lož, -i). Pri každom novom feminíne uvádzame v učebnici vysvetlivku s upozornením na gramatický rod a deklinačný vzor [(F), -e].

3.1 trieda (N sg. -a, G sg. / N pl. -y)

vzor žena (káva)

Vzor *žena* s podvzorom *káva* má najvyššiu receptivitu zo všetkých substantívnych vzorov, celkovo patrí k tejto paradigme 270 slov. Podľa samotného vzoru sa ohýba 203 feminín (vrátane apelatív, proprií a plurálií tantum) tvrdej paradigmy zakončených na TK+-a v slovníku učebnice KK A1.¹⁶ Vysokú receptivitu má i podvzor *káva* so 67 femi-

¹⁶ Patria sem nasledujúce slová: *abeceda, mama, profesorka, slečna, študentka, učiteľka, Američanka, Amerika, Česka, doktorandka, Európanka, gramatika, chyba, izba, kniha, krajina, mačka, Maďarka, manželka, Nemka, obyvateľka, Polka, priateľka, Rakúšanka, Ruska, sestra, slovenčina, Slovenka, Ukrajina, Ukrajinka, univerzita, žena, cena, hala, chladnička, chodba, lampa, mapa, obývačka, podlaha, rodina, skrinka, stena, stolička, špajza, toaleta, umývačka, Angličanka, asistentka, aupairka, banka, Belgičanka, budo-va, Bulharka, cesta, dedina, doktorka, električka, filologička, firma, fotka, herečka, Ho-landanka, hudba, chemička, Kanada, Kanadanka, karta, koruna, lavička, libra, matka, matematika, modelka, Moskva, opera, podnikateľka, politologička, Portugalka, pošta, Praha, právnička, prekladateľka, psychologička, riaditeľka, Slovinka, socha, sociolo-gička, Srbka, špageta, technička, ulička, bageta, ceruzka, čižma, disketa, farba, hodina, hruška, jahoda, kniha, kola, kravata, lodička, mrkva, oliva, oslava, paprika, paradajka, pasta, ponožka, potravina, redkovka, ruština, smotana, šunka, tabletky, technika, te-niska, torta, trafika, trénerka, uhorka, zelenina, zmrzlina, žiarovka, žuvačka, ceruzka, cestovina, dovolenka, fakulta, haluška, hydina, kačka, kapusta, kofola, kozmetika, kra-va, lektorka, morka, opera, palacinka, príloha, ryba, voda, angličtina, aula, čiapočka, fáza, francúzština, kapela, maturita, nemčina, pedagogika, reklama, sobota, škola, tele-novela, vnučka, výstava, záhrada, záchrana, žiletka, adresa, hračka, Korzika, latinčina, pobočka, ponuka, porada, príloha, reklama, strana, streda, strecha, úloha, vizitka, zima, zmena, aktivita, ikona, letenka, lišta, ruka, špecialita, doprava, ekonomika, hra, mo-derátorka, sauna, videokamera, vlajka, hodiny, hodinky, prázdniny, šaty, noviny, naro-deniny, meniny, raňajky, aktualita, Benátky, Atény.*

nínami¹⁷, pri ktorom dochádza k neutralizácii kvantity v koncovkách D a L pl. (-am, -ach).

3.2 trieda (N sg. -a, G sg. / N pl. -e)

3.2.1 vzor *stanica*¹⁸

V porovnaní so vzorom *žena* má tento vzor oveľa nižšiu receptivitu. Patrí sem 33 apelatív mäkkej paradigmy MK+-a (*kolegyňa, stanica, kanvica, kuchyňa, polica, skriňa, vrátnica, hovorkyňa, nemocnica, pohľadnica, radnica, ulica, cibula, sandála, brokolica, chvíľa, pizza, slivovica, knižnica, košeľa, kukurica, kytica, papuča, učebnica, bryndza, nedela, kapustnica, sudkyňa, sprievodkyňa, poradkyňa, Vianoce, nožnice, nohavice*).

3.2.2 vzor *reštaurácia*

Vzorom s vyššou receptivitou (32 slov) je i vzor *reštaurácia*, kam patria feminína cudzieho pôvodu (apelatíva i propriá) so zakončením TZ na -i+-a (*lekcia, registrácia, komunikácia, profesia, reštaurácia, kancelária, fotografia, polícia, akcia, batéria, recepcia, informácia, komédia, inštalácia, pozícia, drogéria, gratulácia, konferencia, galéria, akadémia, sekcia, televízia, diskusia, história, relácia, prezentácia, ilúzia, prevencia, situácia, tradícia, Austrália, Ázia*).

¹⁷ Patria sem tieto slová: *ekonómka, Európa, Francúzka, kamarátka, medicína, Španielka, Talianka, úradníčka, rúra, práčka, ambasáda, brána, čokoláda, Fínka, fontána, Chorvátka, inžinierka, obálka, rieka, Švajčiarka, tlmočníčka, známka, žiačka, blúzka, čiapka, káva, kopírka, láska, limonáda, minerálka, minúta, saláma, servítka, sviečka, topánka, polievka, sekretárka, skúška, fáza, knihovníčka, lúka, prednáška, rozprávka, Snehulienka, trieda, víla, analýza, centrála, diskotéka, makléřka, prestávka, sála, šálka, účtovníčka, agentúra, pozvánka, prihláška, téma, atmosféra, dráma, gróřka, klobása, kuchárka, novinárka, správa, prechádzka, zápcha.*

¹⁸ Podvzor *práca* osobitne nevyčleňujeme, keďže má iba jediného zástupcu.

3.2.3 vzor *pracovňa*¹⁹

V slovníku KK A1 má vzor *pracovňa* (G pl. *-í*) nízku receptivitu (*kúpeľňa, veža, sukňa, večera, študovňa, knedľa, pracovňa, ryža*).

3.3 trieda (N sg. *-o*, G sg. / N pl. *-i*)

vzor *miestnosť*

Napriek relatívne nízkemu zastúpeniu tejto deklinácie v slovníku KK A1 ide o vzor s vysokou receptivitou najmä vďaka produktívnemu sufixu *-osť* (*hotovosť, spoločnosť, znalosť, zručnosť, maličkosť, národnosť, príslušnosť*). Do tohto vzoru patrí i niekoľko neodvodených slov, ktoré historicky patrili k *i*-kmeňom (*noc, myš, obuv, soľ, hus, časť, jar, vec, pomoc*).

3.4 trieda (N sg. *-o*, G sg. / N pl. *-e*)

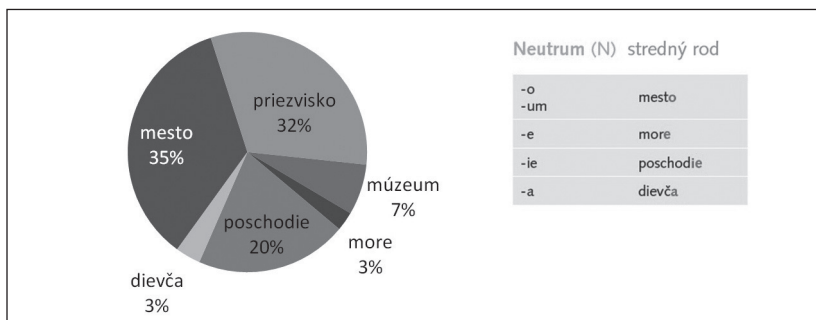
vzor *loď* (*lekárň*)

Podľa vzoru *loď* sa skloňuje iba päť feminín (*loď, posteľ, jeseň, kampaň, prax*), vyššiu receptivitu má podvzor *lekárň* vďaka produktívnym sufixom *-árň / -iárň* (*lekárň, cukrárň, pivárň, posluchárň, kaviárň, tlačiarň*), *-eň* (*pieseň, jedáleň, Viedeň*), *-áž* (*garáž*).

4. Deklinačné vzory neutier

Deklinačnú makroskupinu neutier (117 slov) sme rozdelili do štyroch tried podľa zakončenia. Prvá trieda je ďalej rozdelená na vzor *mesto* (*miesto*), *priezvisko* (*vajíčko*), *múzeum*. Druhú a štvrtú triedu reprezentujú vzory s veľmi nízkou receptivitou – vzor *more* (3 slová)

¹⁹ Rovnako neuvažujeme podvzor *spáľňa* (s dvoma zástupcami *spáľňa* a *štrúdlä*), pri ktorom v G pl. nedochádza k neutralizácii kvantitý (*spáľní, štrúdlí / štrúdiel*).

Obr. č. 5: Receptivita deklinačných vzorov neutier v slovníku *Krížom-krážom A1*.

a vzor *dievča* (4 slová), naopak vzor tretej triedy *poschodie* má na úrovni A1 relatívne vysokú receptivitu. Do jednotlivých modelov sme nezaradili nepravidelné tvary ako *ucho*, *oko*, *dieťa*.

4.1. trieda (N sg. -o, -um)

4.1.1 vzor *mesto* (*miesto*)

Podľa vzoru *mesto* sa ohýba v slovníku KK A1 29 domácich i cudzích neutier zakončených na -o (*auto*, *meno*, *mesto*, *okno*, *pero*, *umývadlo*, *euro*, *kino*, *lietadlo*, *metro*, *pivo*, *elektro*, *hrozno*, *jedlo*, *kníhkupectvo*, *kreslo*, *maslo*, *mydlo*, *papiernictvo*, *pečivo*, *mäso*, *predjedlo*, *leto*, *poradenstvo*, *príslušenstvo*, *veľkomesto*) alebo na -um (*verbum*, *centrum*, *fitnescentrum*). Podľa podvzoru *miesto* sa ohýba ďalších šesť neutier (*ráno*, *číslo*, *miesto*, *kvetinárstvo*, *víno*, *Miláno*) s neutralizáciou kvantity v koncovkách N a A pl. -a, D pl. -am, L pl. -ach. K týmto slovám v slovníku sme pridali ďalšie frekventované slová pri gramatickom výklade, ktoré uvádzame v učebnicovej časti (vzor *mesto* – neutrum, *préteritum*, vzor *miesto* – maskulínium, *feminínium*, *adjektívum*, *substantívum*).

4.1.2 vzor *priezvisko* (*vajíčko*)

Okrem neodvođených slov zakončených na velárny konsonant (*sako*, *jablko*, *brucho*, *logo*) sem patria aj odvodené slová pomocou

slovotvorných sufixov: *-isko* (*priezvisko, parkovisko, letisko, bydlisko*), *-ko, -čko, -atko* (*tričko, cédečko, dievčatko*) či početná skupina singulárií tantum (*Nemecko, Slovensko, Belgicko, Česko, Maďarsko, Poľsko, Rusko, Anglicko, Bulharsko, Holandsko, Portugalsko, Slovinsko, Srbsko*). V podvzore *vajíčko* majú takéto propriá (*Taliansko, Chorvátsko, Francúzsko, Rakúsko, Španielsko, Fínsko, Švajčiarsko, Grécko, Írsko, Nórsko, Švédsko*) prevahu nad apelatívami (*mlieko, vajíčko*).

4.1.3 vzor *múzeum*

Patria sem neutrá cudzieho pôvodu, ktoré majú pred koncovkou iný vokál, napr. *i+um / e+um* (*gymnázi-um, stipendi-um, laboratóri-um, štúdi-um, múze-um*), *i+o / e+o* (*rádi-o, štúdi-o, vide-o*).

4.2 trieda (N sg. -e)

vzor *more*

Tento vzor má veľmi nízku receptivitu, neprijíma cudzie slová. Celkovo sa podľa tohto vzoru ohýba iba niekoľko neutier (napr. *srdce, pole, more, plece, vajce* či plurálium tantum *prsia*), z ktorých na úrovni A1 nájdeme iba tri slová – *more, srdce, vajce*.²⁰

4.3 trieda (N sg. -ie)

vzor *poschodie*

Tento vzor má vo všeobecnosti vysokú receptivitu podporovanú produktívnymi tvarmi deverbatív (*opakovanie, nakupovanie, občerstvenie, objednanie, pozvanie, zaplatenie, riešenie, stretnutie, vysvedče-*

²⁰ Podvzor *lice* sme nevyčlenili, pretože na úrovni A1 sa podľa tohto vzoru neohýba žiadne substantívum. Na úrovni A2 slovník uvádza iba dve neutrá – *lice* a plurálium tantum *plúca*.

nie, fotografovanie, oddelenie, školenie, vyhlásenie, vzdelanie), kolektív (korenie, ovocie), desubstantív (poschodie, námestie, predpoludnie, prízemie, zahraničie) či abstrákt typu šťastie, zdravie, nešťastie.

4.4 trieda (N sg. -a)

vzor dievča

K vzoru *dievča* patria pôvodné historické *nt*-kmeňové substantíva (so zachovaným pôvodným rozširovaním TZ o tematickú submorfému *-at-* / *-at'-*). V slovníku sa nachádzajú iba štyri slová z tohto vzoru (*dievča, kura, prasa, teľa*). Iba slovo *dievča* má vysokú frekvenciu, ostatné sa do slovníka dostali iba v súvislosti s odvodenými tvarmi (*kura-cí, telací, ale bravčový*).

Záver

V príspevku sme venovali pozornosť zmenám názvov jednotlivých menných deklinačných vzorov v slovenčine z lingvodidaktického hľadiska, ku ktorým došlo pri príprave didaktizovanej podoby klasifikácie tradičných menných vzorov a ktoré vyplynuli z komunikatívno-pragmatického zamerania učebníc série *Krížom-krážom*. Všetky pravidelné substantíva (838 slov) uvedené v slovníku učebnice *Krížom-krážom. Slovenčina A1* sme rozdelili do 25 deklinačných vzorov a deviatich podvzorov. Na základe takýchto množín vieme presne, koľko substantív sa ohýba podľa daného modelu, a poznáme i receptivitu jednotlivých vzorov. Tieto skutočnosti nám majú pomôcť pri príprave metodickéj príručky a pri rozhodovaní, ktoré vzory sú z hľadiska komunikatívno-pragmatickej koncepcie relevantné na úrovni A1 a ktoré naopak nedosahujú požadovanú receptivitu. Z prezentovaných grafov vyplýva, že veľmi vysokú receptivitu majú vzory (aj s podvzormi) ako žena (270 slov), plán (100 slov), muž (77 slov), mesto a priezvisko (spolu 78 slov), a preto im treba venovať zvýšenú pozornosť pri procese ich osvojovania. Naopak, deklinačné paradigmy vzorov ako *more* (3 slová),

dievča (4 slová), *kolega* (6 slov), *múzeum* (8 slov), *pracovňa* (8 slov), *hotel* (8 slov), *syn* (9 slov) sú reprezentované len veľmi malým percentom slovnej zásoby. Z tohto dôvodu je potrebné prehodnotiť uvádzanie vzorov *more*, *dievča* a *kolega* v prehľadových tabuľkách na úrovni úplný začiatok a upozorniť na ich existenciu formou grafických odkazov v učebnici a dopĺňujúcich komentárov v pripravovanej metodologickej príručke.

Literatúra

- HABOVŠTIÁKOVÁ, Katarína: *Vývin slovenského skloňovania podstatných mien od Štúra*. Slovenská reč, 2, 1956, č. 3 – 4, s. 241 – 254.
- KAMENÁROVÁ, Renáta: *Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc Krížom-krážom*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 246 – 260.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – TICHÁ, Hana – IVORÍKOVÁ, Helena – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – LOS IVORÍKOVÁ, Helena: *Menné deklinačné vzory v slovenčine z lingvodidaktického hľadiska*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 81 – 88.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Innovative and Creative Solutions in Educational Programmes of Studia Academica Slovaca*. In: *The Future of Education. 4th edition. The conference proceedings*. Florence : Pixel, 2014, s. 232 – 235. Dostupné aj online: <http://conference.pixel-online.net/FOE/files/foe/ed0004/FP/0741-ITL489-FP-FOE4.pdf>.
- MUZIKOVÁ, Katarína: *Vývin kodifikácií v druhej polovici 19. storočia*. (Dizertačná práca.) Bratislava : Univerzita Komenského, 2008.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela – ŠPANOVÁ, Eva: *Ku klasifikácii konjugačných tried pre potreby slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 122 – 131.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004.

SOKOLOVÁ, Miloslava: *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 200

Summary

Substantive Models and the Declension System in Slovak from a Linguodidactic Point of View

The paper focuses on declension models of the substantive paradigm in the student book *Krížom-krážom Slovenčina A1* and explains the linguodidactically motivated selection and continuity of exposition of individual models of nouns with emphasis on the needs of beginners while learning the declension system of Slovak as a Slavic inflected language. The same applies to changes in the exposition of these grammatical phenomena that occurred in the preparation of didactically motivated classification of traditional models for substantives and adjectives, and which resulted from the communicative-pragmatic orientation of the mentioned textbook. Simplified and innovative concepts for practical acquisition of the declension are intended for a wide heterogeneous group of learners, but it also serves as an additional comparative material for Slovakists and Slavists.

Lingvodidaktické aspekty klasifikácie konjugačných tried v slovenčine ako cudzom jazyku

Michaela Mošaťová – Eva Španová

V príspevku sa zameriavame na priblíženie zdidaktizovanej podoby klasifikácie slovenských slovies na 14 konjugačných tried, ktoré sme použili v sérii učebníc slovenčiny pre cudzincov *Krížom-krážom. Slovenčina A1 – B2*¹. Komunikatívny prístup zvolený v uvedených učebniciach² ovplyvnil autorské prehodnotenie prototypových slovies (vzorov) pri konjugačných triedach tradične používaných v slovenskom lingvistickom prostredí, ako aj postupnosť ich zaradovania v jednotlivých lekciách, a teda aj pri samotnej výučbe začiatočníkov. Tejto problematike sa venuje prvá časť príspevku. V druhej časti príspevku v krátkosti rozoberieme morfológickú a slovotvornú charakteristiku jednotlivých konjugačných tried a ich synchrónnu receptívnosť³.

¹ Séria štyroch učebníc je jedným z výstupov projektu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR *Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk* a riešiteľsky sa na nej podieľal kolektív pracovníkov Studia Academica Slovaca – centra pre slovenčinu ako cudzí jazyk pri Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Celá séria je monolingválna (iba v slovenčine, bez sprostredkujúceho jazyka) a je určená na kontaktné vyučovanie pod vedením lektora.

² Podrobnejšie pozri príspevky KAMENÁROVÁ, Renáta: *Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc Krížom-krážom*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2014, s. 246 – 260; KAMENÁROVÁ, Renáta – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Innovative and Creative Solutions in Educational Programmes of Studia Academica Slovaca*. In: *The Future of Education. 4th edition. The conference proceedings*. Florence : Pixel, 2014, s. 232 – 235.

³ Nadväzujeme tu na termín **receptívnosť**, ako ho vymedzil J. Furdík (2002), keď funkčne odlíšil receptívnosť typu flexie a produktívnosť slovotvorného typu (išlo o názorové vyústenie lingvistickej polemiky s L. Dvončom o tom, či je skloňovací typ

Komunikatívny prístup pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka (SakoCJ) spočíva v čo najrýchlejšom osvojení si základných jazykových zručností prostredníctvom komunikačných modelov reprezentujúcich potenciálne komunikačné situácie, pričom sa pozornosť venuje nácviku hovorenia s priebežným osvojovaním si lexikálnej a gramatickej roviny slovenského jazyka.⁴ Témy lekcii v sérii učebníc *Krížom-krážom* „sú vybrané podľa komunikačnej frekventovanosti a sú aktuálne zasadené do časového a zemepisného priestoru súčasného Slovenska, so špeciálnym zameraním na komunitu mladých ľudí a ich spôsob života (vrátane nových informačno-komunikačných technológií)“⁵.

Netreba vari pripomínať, že z pohľadu osvojovania si cudzieho jazyka majú verbá spolu so substantívami a adjektívami dominantné postavenie: ako nositeľa predikácie predstavujú z hľadiska generovania výpovede centrálnu výstavbovú jednotku. V učebniciach *Krížom-krážom* špeciálne nepoukazujeme na príslušnosť toho-ktorého slovesa k tradične vymedzovaným sémantickým slovesným skupinám: plnovýznamové vs. neplnovýznamové slovesá, v rámci neplnovýznamových nenarábame s triedením na sponové (kopulatívne), fázové a limitné slovesá – explicitne pracujeme iba s jediným sémanticko-funkčným zatriedením, a to so skupinou modálnych slovies. Namiesto uvedených metajazykových informácií pozornosť v učebnici sústreďujeme skôr na sprostredkovanie (najprv len primárnej) sémantiky slovies pomenujúcich frekventované činnosti a stavy, ďalej na sprístupnenie morfológických, morfosyntaktických, (signálovo aj morfonologických) charakteristík, ako aj na jednoduché, ale čo najvernejšie sprostredkovanie kontextu, štylistických a pragmalingvistických informácií o používaní

kosť produktívnejší než skloňovací typ *dlaň*, pozri aj Furdík, 1981; Dvonč, 1984, s. 55). Zatiaľ čo produktivnosť sa podľa J. Furdíka vzťahuje najmä na slovotvorné typy (zovšeobecnene na oblasť slovotvorby) a možno ju definovať ako schopnosť slovotvorného typu byť východiskom pri tvorení nových jazykových jednotiek, receptivnosť sa vzťahuje na prijímanie jazykových jednotiek do istého typu flexie (paradigmaty).

⁴ PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 22.

⁵ KAMENÁROVÁ, Renáta: *Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc Krížom-krážom*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 248.

jednotlivých prezentovaných slovies v súčasnej slovenčine – využívame pritom obrázky, fotky, symboly, piktogramy, tabuľky a pod.

Pri sprostredkovaní morfológických charakteristík slovies pri výučbe SakoCJ je metodicky primárne poukázať na formálne znaky infinitívu a najmä tvarov 1. a 2. os. sg. a 2. os. plurálu indikatívu prézentu – teda na infinitívnu morfému *-ť* a relačné morfémy *-m*, *-š*, *-te*, čo cudzincom spravidla nespôsobuje väčšie problémy.⁶ Problémom je však správne osvojenie si tvorenia tvarov prézentu vzhľadom na „disproporciu tematickej morfémy prézentného a infinitívneho kmeňa“⁷, ako aj vzhľadom na rozmanité vokalicke, konsonantické a vokalikko-konsonantické alternácie a s tým súvisiace vymedzenie veľkého počtu konjugačných tried pravidelných slovies a niekoľkých nepravidelných slovies v slovenčine. Zvyčajne najproblematickejším javom pri osvojovaní si slovenských slovies (ale pozorovať to možno aj pri osvojovaní si slovenčiny ako materinského jazyka u detí⁸) je osvojenie si správnej tematickej morfémy v prípadoch tých konjugačných tried, pri ktorých dochádza k systematickej vokalickej alternácii medzi infinitívom a prézentom, napr. *spať* – *spím*, *stretnúť* – *stretnem*, nehovoriac už o vokalikko-konsonantických alternáciách, napr. *písať* – *píšem*, *študovať* – *študujem*, *brať* – *beriem*, *vziať* – *vezmem* a i.

Postupnosť prezentácie konjugačných tried v učebniciach *Krížom-krážom*

Koncepčným zámerom prvej lekcie učebnice *Krížom-krážom A1*, aby sa študenti-úplní začiatocníci okrem osvojenia si slovenskej abecedy a výslovnosti naučili jednoduchým spôsobom reagovať

⁶ PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 86.

⁷ Tamže, s. 87.

⁸ Dokladáme príklady vlastného empirického pozorovania tvorenia analogických tvarov 1. os. prézentu od infinitívu, ako aj analogického odvodzovania tvarov infinitívu na pozadí tvarov 1. os. sg. prézentu u 2,5- a 3-ročných detí: *vziať* – *vziam*, *vezmem* – *vezmúť*, *spať* – *spám*, *spím* – *spieť*, *plakať* – *plakám*, *plačem* – *plačuť* / *plačúť*, *držím* – *držieť*.

v najbežnejších a frekventovaných komunikačných situáciách (pozdraviť, poďakovať, ospravedlniť sa, zaželať dobrú chuť, šťastnú cestu a pod.). Študenti si tak mnohé slovesá osvojujú už hneď v prvej lekcii, avšak iba ako súčasť fráz, teda bez cielenej gramatickej (paradigmatickej) interpretácie, napr.: *Ako sa máš?*; *Ako sa voláš / Ako sa voláte?*; *Volám sa ..., Ako sa máš? Mám sa dobre / zle., Prosím si...; Ďakujem., Prepáč. / Prepáčte.* Prax však ukazuje, že si zvyčajne študenti sami uvedomia existenciu relačných morférov v slovenčine: *-m* v 1. os. sg. (expedient výpovede), *-š* v 2. os. sg. a *-te* v 2. os. pl. (percipienti výpovede) a po dovysvetlení lektora zvyčajne rýchlo pochopia aj ich komunikačné funkcie v slovenčine: „ty-forma“ pre neformálnu komunikáciu a „vy-forma“ pre formálnu komunikáciu pri oslovení jednotlivca (vykanie), ale aj ako plurálová forma pri oslovení skupiny.

V súlade s komunikatívnym zameraním učebníc aj v nasledujúcich štyroch lekciách kladieme dôraz najmä na osvojenie si typických komunikačných fráz v ďalších frekventovaných situáciách, ako sú sebaaprezentácia, registrácia na internáte, opis interiéru (bytu, internátu, kancelárie), opis exteriéru (mesta), hodnotenie vlastností predmetov a osôb, nakupovanie, v reštaurácii, a na osvojenie si predovšetkým mennej a adjektívnej lexiky súvisiacej s danými tematickými okruhmi. Slovesá sú pritom sprostredkované v nasledujúcom kontexte: *komunikačná fráza – verbum – konjugačná trieda* (platí to najmä pre slovesá, ktoré majú širšie komunikačné uplatnenie). Študenti tak získavajú informácie (vo forme tabuliek) o paradigmách singuláru a plurálu prezentu nepravidelných slovies *byť, ísť, prísť*, troch komunikačne najfrekventovanejších konjugačných tried pravidelných slovies *volať sa, hovoriť, študovať* a konjugačnej triedy *rozumieť*. Voľba týchto slovies ako vzorov daných konjugačných tried vyplynula z komunikačných potrieb a vysokej frekvencie používania u začiatočníkov (často študentov na univerzitách). Didaktickým zámerom pritom nie je aktívne osvojenie si celej konjugačnej paradigmy, ale primárne tých gramatických tvarov, ktoré sú komunikačne funkčné a relevantné, to znamená foriemi 1. os. sg., 2. os. sg. a 2. os. pl., napr. *pracovať – pracujem – pracuješ – pracujete: Pracuješ alebo študuješ?*; *hovoriť – hovorím – hovoríš – hovoríte: Hovoríte po nemecky?, Nie, nehovorím.* Na ostatné formy lektor pozornosť veľmi nezameriava a od študentov nežiada ich pre-

cvičovanie a fixovanie ani v ústnej, ani v písomnej podobe, tie ostávajú zvyčajne len v informatívnej rovine.

Iné tvary (najmä 1. os. pl.), prípadne aj slovesá iných konjugačných tried si študenti osvojujú napríklad pri pomenúvaní aktivít, ktoré sa týkajú skupinovo organizovanej práce na vyučovacej hodine, napr. *písať – píšem – píšeme: Dnes píšeme test*. V niektorých prípadoch sú slovesá opäť iba súčasťou samotnej frázy bez gramatickej analýzy, napr. *Chod' vpravo / vľavo / rovno!, Pozri!, Koľko to stojí?*

Potrebné je, samozrejme, zmieniť sa aj o súvisiacich morfológických a morfosyntaktických aspektoch prezentácie slovies. Pri konjugačných triedach *volať sa* a *hovoríť sa* v slovenskom spisovnom jazyku realizuje neutralizácia kvantity – relačná morféma sa kvantitatívne skraca pod vplyvom predchádzajúcej dlhej slabiky koreňovej morfémy (uplatňuje sa tu tzv. pravidlo o rytmickej krátene), na túto skutočnosť v učebniciach na viacerých miestach poukazujeme, ale od študentov nevyžadujeme jej aktívne osvojenie v ústnej ani v písomnej forme. Paralelne so základnými tvarmi upozorňujeme od 2. lekcie na záporové tvary slovies tvorené pri všetkých slovesách prefixom *ne-* (*nepracovať, nepracujem, nepracuješ, neštudovať*, atď.), ale samostatnou záporovou morféмой *nie* v prítomných tvaroch slovesa *byť* (*nie som, nie ste, ...*). Súčasťou výučby je takisto poukázať aj na faktory limitujúce používanie vs. nepoužívanie osobných zámen pri slovesách – dôležité je upozorniť a upozorňovať na to najmä študentov z neslovanských krajín. Len informatívne v učebnici (formou „spinky“) poukazujeme na odlišný slovosled v prípade zvrátnych slovies.

Stav tzv. verbálneho minima dosiahnutý študentmi učiacimi sa z učebnice *Krížom-krážom A1* po absolvovaní úrovne A1.1 (teda po zvyčajne jednosemestrálnej výučbe v kurze v prípade heterogénnej skupiny študentov = po absolvovaní 40 výučbových jednotiek) je nasledovný: verbá sú v tomto štádiu výučby v porovnaní s preberanými substantívami a adjektívami (čiže v rámci troch dominantných slovných druhov) v kvantitatívnej menšine. Ich počet predstavuje približne 60 slovies: *byť, volať sa, hovoriť, robiť, pracovať, študovať, učiť, učiť sa, rozumieť, ďakovať, telefonovať, mailovať, spievať, (ne)fungovať, predávať, hrať, manažovať, variť, fotografovať, reprezentovať, kontrolovať, žiť, nakupovať, pripraviť, ísť, prísť, kúpiť, platiť, blahoželať, čakať, mať, mať*

sa, čítať, mať rád, potrebovať, hľadať, poznať, písať, môcť, chcieť, smieť, vedieť, musieť, skôr len sémantizované sú slovesné infinitívy *vidieť, šoférovať, tancovať, plávať, fajčiť, jesť, piť* a len ako súčasť fráz sú prezentované slovesá *stáť* (*Kolko to stojí?*), *prepáčiť* (*Prepáč! / Prepáčte!*), *chodiť* (*Chod! / Chodte doprava / rovno / dolava!*), *myslieť* (*Myslím, že ...*), *pozrieť* (*Pozri!*) či *ukázať* (*Ukáž!*).

Na ďalšej úrovni osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka (= úroveň A1.2) sa študenti zoznamujú s konjugačnými triedami *pozvať, žiť, nieť* a nepravidelnými slovesami *stať sa, jesť*. Slovesá týchto konjugačných tried (spolu s niektorými slovesami už osvojených konjugačných tried *volať sa, hovoriť, študovať*) sa dali vhodne odprezentovať spolu s výkladom inštrumentálu, napr. *stať sa kým, česať sa čím, písať čím*, nepravidelné sloveso *jesť* v súvislosti s lekciou tematicky zameranou na reštauráciu a jedlá. Pri sumarizovaní lexiky týkajúcej sa bežného režimu dňa a zvyčajných aktivít študentov-vysokoškolákov sú odprezentované ďalšie tri konjugačné triedy *spať, stretnúť, vidieť*. Zaradené sú v lekcii, kde sa študenti zároveň oboznamujú aj s tvorením prétérita. Sémantizovanie slovies *spať* a *stretnúť* nás aj v tomto prípade motivovalo k tomu, aby sme nahradili tradičné (no pre začiatočníkov zatiaľ nepotrebné) vzorové slovesá *kričať* a *chudnúť* slovesami *spať* a *stretnúť*. Pri prezentácii paradigiem sme pritom zvýraznili zmenu tematických morféov *a/í, ú/e, ie/í*.

Na tejto úrovni osvojovania si jazyka výrazne narastá podiel slovies v lexikálnom minime študentov, ciele výučby sa orientujú aj na schopnosť študentov hovoriť jednoduchou formou o rozmanitých aktivitách, ktoré sa týkajú štúdia, práce, rodiny, nakupovania a pod. Preto sa už cielene precvičujú a fixujú všetky tvary singuláru aj plurálu préténtu.

Posledné štyri zo 14, v slovenskej lingvistike tradične vymedzovaných konjugačných tried pravidelných slovies – triedy *brať, vziať, pozrieť sa* a *minúť* – sú paradigmaticky odprezentované a precvičované až v druhej lekcii učebnice *Krížom-krážom* A2, aj keď študenti sa s nimi ako s lexémami mohli oboznámiť už skôr. Aj tu sme dospeli k názoru, že pre potreby začiatočníkov je zmysluplné zmeniť prototypové verba: namiesto *žať* sme zaviedli *vziať*, namiesto *trieť* sloveso *pozrieť sa* a namiesto *hynúť* verbum *minúť*.

Ako si možno všimnúť, s cieľom naplniť primerané komunikačné potreby začiatočníkov sme pri niektorých konjugačných triedach (*pozvať*, *vziať*, *minúť* a *pozrieť sa/si*) ako vzorové verbá zvolili aj slovesá, ktoré nemajú základný sémantický príznak prítomnej konjugačnej paradigmatickej, a to imperfektívnosti. Z praxe však možno povedať, že začiatočníci – najmä z neslovanských krajín – si túto skutočnosť neuvedomujú.

Charakteristika jednotlivých konjugačných tried

V učebniciach *Krížom-krážom* sa opierame o klasifikáciu slovenských sloves na 14 paradigmat, ktorá je použitá v *Morfológii slovenského jazyka* (1966). V nej, ako aj v ďalších kodifikačných aj nekodifikačných príručkách súčasného slovenského jazyka sa uvádzajú nasledujúce slovesné triedy: *chytať*, *robiť*, *pracovať*, *rozumieť*, *česať*, *žať*, *nieť*, *kričať*, *chudnúť*, *vidieť*, *brať*, *trieť*, *žať*, *hynúť*.

Napriek tomuto relatívne bohatému zastúpeniu konjugačných tried pravidelných sloves v súčasnej spisovnej slovenčine (a množstvu konjugačných podtried, ktoré v príspevku ani nereflktujeme) možno pri výučbe konjugačného systému slovenčiny predsa len ako isté pozitívum zdôrazniť ten fakt, že relačné morfémy tvarov prítomnosti sú – napríklad v porovnaní s češtinou či niektorými inými slovanskými jazykmi – jednotné: *-m*, *-š*, *-0*, *-me*, *-te*, *-ú* (*-u*) / *-ia* (*-a*). Pri prezentácii a sémantizácii nových sloves sa zvyčajne uvádzajú formy 1. os. sg. (príp. 3. os. sg.) a 3. os. pl., pretože tieto sú v rámci klasifikácie sloves dištingtívne (majú rozlišovaciu funkciu pri zatriedovaní do jednotlivých konjugačných tried).⁹

Ak na konjugačný systém slovenského jazyka nazeráme z pozície výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka v prípade úplných začiatočníkov (úroveň A1.1), nepopierateľne možno z hľadiska ich komunikačných potrieb za kľúčové a azda aj postačujúce považovať konjugačné triedy *chytať* (*volať sa*), *robiť* (*hovoríť*) a *pracovať* (*študovať*). Tieto sme ako prvé zvolili aj v učebnici *Krížom-krážom* A1. Vzory uvádzame v poradí, v akom sme ich zoradili aj v učebniciach *Krížom-krážom*.

⁹ PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 87.

I. volať sa

Prototypové verbum **volať sa** namiesto verba *chytať* sme pre danú konjugačnú triedu vybrali aj napriek reflexívnemu charakteru slovesa, pretože z komunikačného hľadiska ide o jedno z prvých slovies aktívnej slovnej zásoby študentov-začiatočníkov a zároveň ide o prvé sloveso zastupujúce túto konjugačnú triedu (začiatočníci si v rámci danej triedy ďalej postupne osvojujú slovesá *mať sa, mať, bývať, čítať, dať, dať si, mať rád, čakať, hľadať, hrať, poznať...*), zatiaľ čo sloveso *chytať* je zatiaľ komunikačne „nepotrebné“. Zdanlivo komplikovaný výber reflexívneho slovesa do pozície modelového verba konjugačnej triedy mal však svoje didaktické odôvodnenie: toto verbum je súčasne reprezentantom fungovania zvrtných slovies v slovenskom jazyku, a ako ukazuje prax, tento výber sa neukázal ako nevhodný.

Konjugačný typ *volať sa* zahŕňa množstvo bezpredponových imperfektívnych aj predponových perfektívnych slovies s vysokou tokenovou frekvenciou v súčasnom slovenskom jazyku, ako aj s vysokou komunikačnou zaťaženosťou v prípade začiatočníkov, keďže mnohé slovesá tejto konjugačnej triedy patria do aktívnej slovnej zásoby začiatočníkov (napr. *čakať, mať, mať sa, bývať, hrať, čítať, spievať, plávať, hľadať, poznať, volať (komu), dať, dať si, objednať (si), želať, rozprávať (sa), prekladať, predávať, starať*). Pri tejto konjugačnej triede by sme mohli vymedziť niekoľko skupín slovotvorne motivovaných slov¹⁰,

¹⁰ Patria sem najmä tieto skupiny:

- a) imperfektívne vidové náprotivky k predponovým perfektívam okruhov *chudnúť, nieť, brať, trieť* so sprievodnými vokalicnými a konsonantickými alternáciami – ide o sekundárne imperfektíva, napr. *narastať, natekať, obkladať, obsychať, odkvitať, odomykať, odpadať, podmokať, zapletať, prenikať, zametať, rozpadáť, zvykať* a i.;
- b) deinterjekcionáliá, napr. *achkať, bacať, bafať, cengať, cvakať, kvokať* a i.,
- c) deminutívne verbá odvodené prostredníctvom modifikačnej morfémy *-k-* predovšetkým od slovies okruhu *chytať*, ale aj iných, napr. *dupkať, dobkáť, klepkáť, hladkať, zdravkať* a i.,
- d) slovesá „detskej reči“: *cikať, cupitať, cupkať, čapkať, hačkať, spinkať, buvinkať, buvkať, ťapkať, ťapuškať, papať*, patria sem aj slovesá ako *hačať, hajať*, ktoré by na základe fonologickej povahy mali patriť do vzoru *cicať* (keďže majú „mäkké“ zakončenie tvarotvorného základu).

ktoré sú produktívne v súčasnom jazyku, no pre úroveň A1 nie sú relevantné.

Na úrovni A1 na viacerých miestach, ale len informatívne spomíname existenciu fonologickej neutralizácie kvantity tematickej morfémy pri tejto konjugačnej triede (napr. *čítať* – *čítam*, *číta*, *plávať* – *plávam*, *pláva* na rozdiel od *volať sa* – *volám sa*, *volá sa*), podobne ako aj alternáciu *a/ia* v dôsledku fonologicky „mäkko“ zakončeného koreňa (zakončeného konsonantmi *ň*, *c*, *dz*, *š*, *č* a etymologicky „mäkkými“ konsonantmi *v*, *r*) v prípade slovies *voňať*, *požičať*, *večerať*, *stavať*, avšak nevenujeme špeciálnu pozornosť fixácii týchto konjugačných podtried. Ako sa však ukazuje pri našej spätnej analýze konkrétne použitých (komunikačne relevantných) slovies, až takmer polovica slovies triedy ***volať sa*** je zastúpená práve slovesami s neutralizáciou kvantity (*bývať*, *čítať*, *spievať*, *predávať*, *vstávať*, *plávať* atď.).

II. *hovoríť*

Aj k zmene prototypového slovesa ***hovoríť*** namiesto slovesa *robiť* pri ďalšej konjugačnej triede nás viedli lingvodidaktické faktory: jednak sloveso *hovoríť* prezentujeme v učebnici v rámci zvolených komunikačných situácií skôr a jednak sa nám ukazovalo ako žiadanejšie z hľadiska osvojenia a praktickej potreby používania v prvých komunikačných situáciách týkajúcich sa sebaaprezentácie (*Kto som?*, *Odkiaľ som?*, *Ako sa volám?*, *Hovorím / Nehovorím po slovensky / po anglicky...*). Táto konjugačná trieda je zastúpená slovesami *robiť*, *učiť*, *učiť sa*, *prosiť*, *prosiť si*, *kúpiť* a i. K tejto konjugačnej triede patria opäť mnohé slovotvorne nemotivované bezpredponové aj odvodené predponové slovesá, ako aj špecifické skupiny slovotvorne motivovaných verb¹¹,

¹¹ Najvýraznejšie zastúpené sú najmä skupiny slovies so slovotvornými významami „byť alebo stávať sa takým, ako pomenúva motivujúce adjektívum“: *sušiť*, *vysušiť*, *prehľbiť*, *naplniť*, „vytvárať to, čo pomenúva motivujúce substantívum“: *dymiť*, *pariť*, *zotročiť*, „mať dejový vzťah k motivujúcemu substantívu“: *hrčiť (sa)*, *susediť*, *hrbiť (sa)*, „používať ako nástroj to, čo pomenúva motivujúce substantívum“: *zvoniť*, *trúbiť*, *solieť*, *kosiť* a iné.

podľa nás sa však neukazuje kompatibilita týchto slovotvorných kritérií s jednoznačným začlenením daných slovies iba k uvedenému typu flexie. Študentov treba upozorniť aj na to, že aj pri tomto konjugačnom type sa vyskytujú slovesá, pri ktorých dochádza k neutralizácii kvantity tematickej morfémy (*kúpiť, vrátiť, súdiť* a i.), no ich počet nie je taký vysoký ako pri type *volať sa*.

III. študovať

Sloveso *pracovať* sme nahradili slovesom *študovať* z dôvodu zamerania učebníc najmä na univerzitných študentov. Táto konjugačná trieda patrí spolu s triedou *volať sa* a triedou *robiť* ku kvantitatívne najbohatším typom slovesnej flexie súčasného slovenského spisovného jazyka. Ide o triedu s pomerne vysokou morfológickou receptívnosťou vyplývajúcou zo slovotvornej produktívnosti slovies zakončených na *-ovať* pri preberaní a udomácnovaní slovies z cudzích jazykov (ide najmä o primárne utvorené imperfektíva, napr. *skypovať, manažovať, četovať, lobať, recyklovať, relaxovať, kombinovať*, ako aj od nich sekundárne utvorené perfektíva, napr. *vylobovať, zrecyklovať, skombinovať* atď.). Pri tomto konjugačnom type dochádza k zmene modifikačnej morfémy *-ov-/-uj-*, na čo študenti často pri spontánnom tvorení zabúdajú a tvoria „pravidelné“ formy: *pracovám, nakupovám* a pod.

IV. rozumieť

Ako sme uviedli vyššie, konjugačná trieda *rozumieť* je na úrovni úplný začiatok reprezentovaná iba rovnomenným slovesom *rozumieť*. Táto osamotenosť vyplýva z toho, že triedu zastupujú najmä deadjektívne deriváty slovotvorného typu so sufixom *-ieť* a so slovotvorným významom „stávať sa takým, ako je vyjadrené v adjektívnom slovotvornom základe“, napr. *belasieť, belieť, jemnieť, smutnieť, mocnieť*, ojedinele ide aj o význam „byť taký / správať sa tak, ako je vyjadrené v slovotvornom základe“, napr. *besnieť, bujnieť, clivieť, chorľavieť, divieť, šalieť*. Len v niektorých prípadoch ide aj o desubstantíva, napr. *kamenieť, blaznieť, ples-*

nieť. Len málo zo slovies tejto konjugačnej triedy je slovotvorne nemotivovaných, napr. *bdiieť*, *bronieť*, *civieť*, *cnieť*, *hranieť*, *tkvieť*, *tliet*, *želiet*, *čnieť*, *čpieť*, *doliet*, *hlivieť*, *hovieť*, *ľpieť*, *pnieť*, *skvieť*, *špieť*, *úpieť*. Mnohé z týchto nemotivovaných slovies sú v súčasnom jazyku knižné a málo frekventované. Pre komunikačné potreby začiatočníkov (ale aj mierne a stredne pokročilých) je teda táto konjugačná trieda nevelmi ťažisková a je perspektívne aj na zváženie, či je potrebné už na úrovni A1 uvádzať sloveso *rozumieť* zároveň aj ako prototypovú konjugačnú triedu.

V. *pozvať*

Prototypové verbum konjugačnej triedy *česať* sme nahradili slovesom ***pozvať*** opäť z dôvodu jeho prezentácie ako nového a zároveň frekventovaného slovesa pri téme pozvanie na večeru. Trieda je zastúpená jednak slovesami, kde dochádza iba k alternácii tematickej morfémy *a/e* (k frekventovaným patria napr. *klamať*, *sypať*, *klopať*, *kúpať*, *lámať* a i.), ale typické sú pre ňu aj frekventované slovesá, kde sa okrem alternácie tematickej morfémy uskutočňuje aj konsonantická alternácia v koreňovej morféme, napr. *poslať* – *pošlem*, *písať* – *píšem*, *plakať* – *plačem*, *rezať* – *režem*, *upratať* – *upracem* a mnohé iné. Tento typ flexie nie je slovotvorne produktívny ani receptívny, skôr naopak, v súčasnej slovenčine z neho odchádzajú mnohé slovesá ku konjugačnému typu *chytať* (napr. *chvastať sa* – *chvascem sa* / *chvastám sa*, *drkotať* – *drkoce* / *drkotá*).

VI. *žiť*

Didaktickou modifikáciou prešla aj konjugačná trieda *žuť*, ktorú sme nahradili slovesom ***žiť***. Patria sem slovesá s jednoslabičným koreňom zakončeným na *-uť*, *-iť*, *-yť*, *-ať*, čiže napríklad *biť*, *hniť*, *kryť*, *piť*, *ryť*, *šiť*, *viť*, *vyť*, *žiť*, *čuť*, *duť*, *kluť*, *kuť*, *pluť*, *psuť*, *ruť*, *sať*, *snuť*, *vlať*, *žuť*, *ruť* a *počuť* a ich slovesné deriváty. Pri tejto konjugačnej triede možno hovoriť o málopočetnej skupine slovies s nulovou morfológickou receptívnosťou, nulovou slovotvornou produktívnosťou, no vysokou tokenovou frekvenciou v prípade mnohých slovies.

VII. *niešť*

Konjugačnú triedu ***niešť*** charakterizujú výrazné vokalicko-konsonantické zmeny v koreňovej morféme, ktoré môžeme považovať za prechod k supletívnosti, napr. *piecť* – *pečie*, *viest* – *vedie*, *môcť* – *môže*. Podobne ako pri predchádzajúcej triede aj tu možno hovoriť o málopočetnej skupine slovies s nulovou morfológickou receptívnosťou, nulovou slovotvornou produktívnosťou, no s vysokou tokenovou frekvenciou mnohých slovies. Viaceré slovesá patria aj k lexikálnemu minimu začiatočníkov (*niešť*, *môcť*, *viest*, *piecť*, *tiecť*, *rásť*, *viezť*).

VIII. *spať*

Konjugačnú triedu ***spať*** (nahradza tradične uvádzanú triedu *kričať*) možno v súčasnom jazyku vymedziť fonologicky, morfonologicky a čiastočne aj slovotvorne: slovesá patriace do tejto triedy majú po konsonantoch *č*, *š*, *dž*, *ž*, *ď*, *ť*, resp. *žd*, *šť* v infinitíve a préterite tematickú morfému *-a-* a v prézente tematickú morfému *-í/0-*; okrem toho sem patrí aj sloveso *spať* a jeho deriváty. S výnimkou slovies *držať*, *klačať*, *kričať*, *kvočať*, *ležať*, *mlčať*, *náležať*, *slušať*, *pršať*, *trčať*, *záležať*, *spať*, *blyšťať* a ich slovesných derivátov sa tu ukazuje výrazná onomatopoická slovotvorná motivácia, čo možno dokladovať príkladmi ako *bečať*, *blačať*, *mraučať*, *chrčať*, *cvendžať*, *čurčať*, *vrešťať* a inými a takúto motiváciu predpokladáme aj pri slovesách *šťať*, *pršať*. Práve možnosť onomatopoickej slovotvornej motivácie dáva konjugačnému okruhu *kričať* potenciál istej slabej morfológickej receptívnosti.

IX. *stretnúť*

Konjugačná trieda ***stretnúť*** zahŕňa niekoľko slovotvorných typov, v súčasnom jazyku tvoria asi najpočetnejšiu skupinu perfektívne slovesá utvorené od nedokonavých slovies na *-ať*, *-iť*, *-ieť*, *-ovať*, napr. *prasknúť*, *puknúť*, *dohliadnuť*, *vzlietnuť*. Nepredstavuje výrazne zastúpenú konjugačnú triedu v prípade začiatočníkov (okrem slovesa

stretnúť tu máme zaradené už len slovesá *stihnúť*, *zabudnúť*, *padnúť*, *sadnúť si*, *ukradnúť*, *dohodnúť*, *zvládnuť* a hovor. *kliknúť*).

X. *vidieť*

Konjugačná trieda ***vidieť*** je charakteristická vokalicou alternáciou tematickej morfémy *ie/i*, napr. *letieť* – *letím*, *vidieť* – *vidím*. Patrí sem uzavretá a počtom nevelká skupina bezpredponových imperfektívnych sloviess, no mnohé sú veľmi frekventované, a to aj v komunikácii začiatočníkov, napr. *bolieť*, *letieť*, *horieť*, *myslieť*, *hrmieť*, *musieť*, *sediť*...).

XI. *brať*

Koreňová morféma sloviess konjugačnej triedy ***brať*** sa končí na sonórny konsonant *r*, *l*, *n* a typická je preň alternácia *o/e*: *brať* – *berie*, *prať* – *perie*. Výnimkou z tejto charakteristiky je sloveso *orať*. Ide opäť o málopočetnú, neproduktívnu a nereceptívnu konjugačnú triedu, ktorá je v lexikálnom minime začiatočníkov zastúpená slovesami *brať* a *prať*. Z tohto dôvodu túto konjugačnú triedu uvádzame až na úrovni A2, v učebnici *Krížom-krážom A1* ju iba sémantizujeme.

XII. *pozrieť (sa / si)*

Slovesá konjugačnej triedy *trieť*, ktorú sme premenovali na triedu ***pozrieť sa***, predstavujú málopočetnú skupinu neodvodených imperfektívnych sloviess, pri ktorých je relevantné fonologické hľadisko: jednoslabičný infinitív so zakončením na „-rieť“: *drieť*, *mrieť*, *prieť*, *strieť*, *škrieť*, *trieť*, *vrieť*, *zrieť*. Ďalšími slovesami sú predponové dokonavé odvodeniny uvedených sloviess: *oprieť*, *zomrieť*, *vystrieť*, *oškrieť*, *utrieť* atď. V súčasnom jazyku tento konjugačný okruh takisto predstavuje uzavretú skupinu sloviess s nulovou morfológickou receptívnosťou a nulovou slovotvornou produktívnosťou, a hoci niektoré slovesá patria v súčasnom jazyku k frekventovaným slovesám, v prípade začia-

točníkov možno hovoriť len o slovesách *pozrieť*, *umrieť* a o modálnom verbe *smieť*.

XIII. vziať

XIV. minúť

Posledné dve konjugačné triedy **vziať** a **minúť** (nahradzajúce triedy *žať* a *hynúť*) predstavujú uzavreté skupiny s pomerne malým množstvom slovies, pričom niektoré z nich sú v súčasnej slovenčine vysoko frekventované, iné zasa úplne okrajové (sú napr. knižné: *obopäť*, *tonúť*).

Záver

Metodika, ktorú použili autorky v učebniciach *Krížom-krážom. Slovenčina A1 – B2*, spočíva v cielenom rozvíjaní komunikačnej kompetencie študentov. Tomuto didaktickému zámeru podlieha jednak postupné zoradenie jednotlivých slovies ako lexém, ako aj postupné zaraďovanie najfrekventovanejších konjugačných tried v komunikácii začiatočníkov. Z tohto dôvodu sa autorky učebníc rozhodli vymeniť niektoré prototypové slovesá tradičných konjugačných tried používaných v slovenských gramatických príručkách a nahradiť ich frekventovanejšími slovesami. Komunikačný prístup ovplyvňuje nielen metodiku prezentácie, ale aj fixácie jednotlivých prezentačných tvarov: najfrekventovanejšie a najviac precvičované sú z hľadiska paradigmy slovesa 1. osoba singuláru a 2. osoba plurálu, následne 2. osoba singuláru v neformálnej komunikácii. V praxi sa tento prístup pomerne dobre osvedčil a mnohí cudzinci sa naučia relatívne rýchlo komunikovať po slovensky. Veľkou výhodou lektora je však aj poznanie gramatického systému východiskového jazyka študentov a predvídanie možných interferenčných prejavov.

Literatúra

- FURDÍK, Juraj: *O vzájomnom vzťahu slovotvorného a skloňovacieho systému (na príklade skloňovacích typov dlaň a kosť)*. Slovenská reč, 46, 1981, s. 353 – 359.
- FURDÍK, Juraj: *Pojem produktivity v slovotvorbe a v morfológii*. In: *Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča*. Ondrejovič, S. (ed.): Bratislava : Veda, 2002, s. 22 – 29.
- GABRÍKOVÁ, Adela – KAMENÁROVÁ, Renáta – Mošatová, Michaela – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – ŠPANOVÁ, Eva – TICHÁ, Hana: *Krížom-krážom. Slovenčina B2*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – TICHÁ, Hana – IVORÍKOVÁ, Helena – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – IVORÍKOVÁ, Helena – BALŠÍNKOVÁ, Dorota – KRCHOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela – TICHÁ, Hana: *Krížom-krážom. Slovenčina A2*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – GABRÍKOVÁ, Adela – IVORÍKOVÁ, Helena – ŠPANOVÁ, Eva – MOŠAŤOVÁ, Michaela – BALŠÍNKOVÁ, Dorota – KLESCHTOVÁ, Zuzana: *Krížom-krážom. Slovenčina B1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.
- KAMENÁROVÁ, Renáta: *Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc Krížom-krážom*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 246 – 260.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – LOS IVORÍKOVÁ, Helena: *Menné deklinačné vzory v slovenčine z lingvodidaktického hľadiska*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 81 – 88.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Innovative and Creative Solutions in Educational Programmes of Studia Academica Slovaca*. In: *The Future of Education. 4th edition. The conference proceedings*. Florence : Pixel, 2014, s. 232 – 235. Dostupné aj online: <http://conference.pixel-online.net/FOE/files/foe/ed0004/FP/0741-ITL489-FP-FOE4.pdf>.
- Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966.

- MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme*. In: *Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 11 – 65.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela – ŠPANOVÁ, Eva: *Ku klasifikácii konjugačných tried pre potreby slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 122 – 131.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov : Slovacontact, 1995.

Summary

Linguo-Didactic Aspects of Classification of Conjugation Classes in Slovak as a Foreign Language

The paper deals with the classification of verb conjugation classes in Slovak used in the textbooks of Slovak as a foreign language, *Krížom-krážom A1 – B2*, and explains the way how this classification was formed. The division of verbs into 14 conjugation classes according to their verb forms in the present tense reflects both practices in Slovak linguistics and the communicative approach of the textbooks mentioned above and was made mostly for didactic purposes.

The paper also takes into consideration the specifications of verb conjugation classes in Slovak regarding their morphology and the specific way how to teach beginner students verb forms in the present tense.

Prezentácia a osvojovanie gramatiky slovenčiny ako cudzieho jazyka

Jana Pekarovičová

Gramatické kompendium

Súčasťou lingvodidaktickej koncepcie slovenčiny ako cudzieho jazyka¹ je opísať, vysvetliť a didakticky stvárniť špecifické javy jednotlivých jazykových rovín pre potreby výučby cudzincov tak, aby získali potrebné komunikačné zručnosti zodpovedajúce požiadavkám na príslušnom stupni jazykovej prípravy. Základným predpokladom úspešnej komunikácie cudzincov v slovenčine na štandardnej úrovni je osvojenie si potrebných gramatických znalostí a schopnosť ich primeranej aplikácie, to znamená mať k dispozícii isté **gramatické kompendium**, ktoré pomáha v orientácii pri tvorbe a percepcii prejavu. Špecifikácia gramatického kompendia tvorí kľúčový problém lingvodidaktickej koncepcie slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktorý má viesť k získaniu receptívnych aj produktívnych gramatických zručností. **Gramatická kompetencia** ako súčasť lingvistickej kompetencie má v tomto zmysle jednak funkciu kódovaciu, realizovanú usúvzťažnením jazykových jednotiek v rámci hierarchicky vyšších celkov, a funkciu dekodovaciu, ktorá umožňuje chápať vzťahy a súvislosti medzi prvkami výpovede,

¹ Gramatické kompendium je súčasťou lingvodidaktickej koncepcie, ktorej jadro tvorí *lingvistický opis slovenčiny* so zreteľom na špecifické javy jednotlivých jazykových rovín z pohľadu cudzinca a ich *didaktická transformácia* obsiahnutá v špeciálnych učebniciach a cvičebniciach zostavených pre potreby výučby cudzincov na jednotlivých úrovniach. Podrobnejší výklad problematiky: PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodidaktickom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca* 29. Bratislava : Stimul, 2000, s. 158 – 172.

a tak porozumieť obsahu prejavu². Z toho vyplýva, že receptívne aj produktívne ovládanie gramatiky má svoje opodstatnenie ako dôležitý prvok na dosiahnutie stanoveného komunikačného zámeru a stáva sa integrálnou súčasťou kurzov slovenčiny ako cudzieho jazyka. Keďže gramatické učivo je dôležitým prostriedkom osvojovania si komunikačných zručností, nemôže sa redukovať len na nácvik izolovaných javov, prípadne na zvládnutie formálnej gramatiky, napr. deklinačných a konjugačných typov, bez toho, aby slúžili ako vzor na odvodzovanie podobných jednotiek. Pochopenie princípov tvorenia a fungovania slov, tvarov a konštrukcií predpokladá pri prezentácii jazykových javov cudzincom, že sa zohľadní popri formálno-paradigmatickom aj sémantické a funkčné kritérium. Vzájomné prepojenie morfologickej roviny s inými rovinami jazykového systému si vyžaduje modifikovaný prístup teoretickej aj aplikovanej lingvistiky s cieľom sformulovať vnútrojazykové zákonitosti sprístupňovania slovenčiny cudzincom komplexnejšie a metodicky primeranejšie.

Gramatický systém slovenčiny predstavuje pre cudzincov relatívne zložitý mechanizmus, reprezentovaný slovnými druhmi s množstvom navzájom usúvzťažnených tvarov ako nositeľov gramatických kategórií³. Príslušné gramatické tvary si nestačí len správne osvojiť v podobe poučiek a pravidiel, ale treba ich vedieť funkčne aplikovať so zreteľom na konkrétnu komunikačnú situáciu. Pri sprístupňovaní gramatického učiva cudzincom je dôležitá stratégia a postup, ktoré cudzincovi uľahčujú a zjednodušujú proces osvojovania si gramatických štruktúr a ich uplatnenie v rečovej praxi. K otázkam sprostredkúvania gramatického systému cudzincom možno pristupovať rozličným spôsobom a z rozličných hľadísk, majúc na zreteli čo najefektívnejšie osvojenie gramatickej stavby slovenčiny zodpovedajúce vymedzenému didaktickému

² HENDRICH, Josef a kol.: *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988.

³ PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Prezentácia slovenskej gramatiky cudzincom*. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 171 – 184; ŽIGOVÁ, Ľudmila: *K vyučovaniu gramatiky slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Paedagogica 18. Didaktika humanitných predmetov*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 98 – 105; PEKAROVIČOVÁ, Jana – ŽIGOVÁ, Ľudmila – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Slovenčina ako cudzí jazyk – Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk – jazykový kurz v kontaktnej a dištančnej forme*. Bratislava : Stimul, 2007.

cieľu. Obsah, výber a usporiadanie učiva sa odvíjajú predovšetkým od sociolingvistických a etnokultúrnych faktorov, výber metodických postupov ovplyvňuje typologická, genetická a areálová charakteristika slovenčiny v porovnaní s východiskovým jazykom učiacich sa. Práve sociokultúrne osobitosti študujúcich podmieňujú spôsob vnímania slovenskej gramatiky a sú často meradlom kvality osvojenia gramatickej kompetencie.

V didaktike slovenčiny ako cudzieho jazyka sa vynára principiálna otázka, ako predstaviť cudzincovi gramatický systém tak, aby čo najrýchlejšie získal pragmatickú lingvistickú kompetenciu a naučené vedomosti vedel správne v rečovej praxi uplatniť. Gramatické stratégie si vo vyučovaní cudzích jazykov⁴ možno osvojovať dvojakým spôsobom, a to *neuedomene*, len mechanickým nácvikom, keď sa osobitne nevenuje pozornosť lingvistickej teórii, alebo *uvedomene*, keď sa kladie dôraz na teoretické pozadie preberaných javov a ich vzájomné usúvzťažňovanie. Z hľadiska efektívnosti procesu osvojovania univerzitnému typu štúdia najlepšie vyhovuje syntéza kognitívnych a komunikatívnych postupov zameraných na systematické sprístupňovanie gramatiky v súlade so zabezpečovaním komunikačných potrieb a vzdelávacieho cieľa v danej fáze výučby. To znamená, že dôležitým kritériom obsahu i rozsahu gramatického učiva je to, či adresátom výučby je začiatočník alebo pokročilejší frekventant vybavený istou bázou gramatických znalostí. On je rozhodujúcim činiteľom didaktickej stratégie, jemu treba prispôbovať výber aj metodiku prezentácie gramatického učiva. V súvislosti s výkladom slovenskej gramatiky sa rozlišuje ***uvedomovacia gramatika*** pre potreby vyučovania materinského jazyka a ***sprostredkovacia gramatika*** určená cudzincom, ktorí získavajú jazykové znalosti v neprirodzených podmienkach⁵.

Predpokladom správneho používania modelov v komunikácii je popri formálnom zvládnutí paradigiem pochopenie základných výz-

⁴ GAVORA, Peter – REPKA, Richard: *Gramatika vo vyučovaní cudzích jazykov*. Bratislava : SPN, 1979.

⁵ BALÁŽ, Peter: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. In: *Studia Academica Slovaca* 15. Bratislava : Alfa, 1986, s. 29 – 45.

namov príslušných jednotiek vzhľadom na nominačnú, komunikačnú a pragmatickú funkciu, ako aj uvedenie si medzirovinných súvislostí. K rozvíjaniu takejto schopnosti treba viesť cudzincov od začiatku výučby, primerane k jazykovej úrovni. Práve prepojenie formálnej a významovej stránky preberaných javov môže prispieť k zefektívneniu procesu osvojovania gramatického učiva ako integrálnej súčasti komunikačnej kompetencie.

Gramatické minimum

Na základe princípov *cieľovej adekvátnosti*, *štylistickej neutrálnosti*, *systémovosti* a *kontrastívnosti* sa v didaktike cudzích jazykov zaviedol termín **gramatické minimum**⁶. Gramatické minimum predstavuje minimálny súbor gramatických prostriedkov (morfologických, syntaktických), ktoré vytvárajú maximálnu možnosť komunikácie v súlade so stanoveným cieľom vyučovania. Podľa potenciálnej využiteľnosti javov v komunikačných situáciách a podľa frekvencie tvarov a konštrukcií sa rozlišujú tri stupne gramatického minima:

1. **elementárne gramatické minimum** nevyhnutné pre elementárnu znalosť cudzieho jazyka, ktorá sa vyžaduje pri výučbe začiatocníkov na úrovni A1 a A2. V tejto etape sa najprv nacvičujú gramatické štruktúry lexikálne, napr. *bývam v meste, som z Bratislavy, študujem slovenčinu, ako sa máte* a pod., až potom sa pristupuje k prezentácii príslušných vzorov, najčastejšie v štruktúrnych modeloch, pričom v začiatočnej fáze sa postupuje väčšinou lineárne. Tu je zvlášť dôležitá postupnosť krokov a harmonizácia gramatických informácií s osvojovaním lexiky;
2. **základné gramatické minimum** typické pre stredný stupeň jazykovej kompetencie na úrovni B1 a B2. V tejto etape sa pristupuje k systematickejšej prezentácii učiva, popri lineárnom spôsobe sa uplatňuje paradigmatický prístup s využívaním analógie, tvaro-

⁶ HENDRICH, Josef a kol.: *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988.

vej homonymie a kontrastných prípon, učiaci sú vedení k zovšeobecňovaniu fungovania princípov, k pochopeniu vzťahov a súvislostí medzi jednotlivými javmi;

3. **súborné gramatické minimum** potrebné pre štandardné ovládanie cudzieho jazyka na najvyššej úrovni C1 a C2, môže sa chápať aj ako predpoklad filologického a translatologického štúdia. V tejto fáze sa sústreďuje pozornosť na overovanie a rozširovanie praktických vedomostí z gramatickej stavby, ako aj prehľbovanie teoretických poznatkov o jazyku slúžiacich jednak na osvojenie formálnych gramatických operácií, jednak na získanie druhej lingvistickej kompetencie.

Pojem jazykového minima sa vzťahuje skôr na základnú úroveň výučby jazyka, pri strednom a vyššom stupni sa pracuje s pojmami **jazykový / lexikálny / gramatický štandard**⁷.

Stanovenie obsahu gramatického minima / štandardu slovenčiny pre potreby výučby cudzincov sa riadi hierarchizáciou pri usporiadaní gramatických javov v rámci jednotlivých stupňov, pričom sa uplatňuje niekoľko hľadísk:

- **sémantický aspekt** – výber a usporiadanie gramatických prvkov sa riadi výberom a potrebami preberanej témy;
- **frekvenčný aspekt** – uprednostňovanie tých gramatických javov, ktoré majú vyššiu frekvenciu výskytu;
- **štruktúrny aspekt** – postupuje sa od jednoduchých gramatických javov k zložitejším tvarom a konštrukciám, od prezentácie pravidelných tvarov k nepravidelným;
- **kontrastívny aspekt** – týka sa vzťahu gramatického systému slovenčiny k systému východiskového jazyka, má osobitný význam najmä v počiatočnom štádiu osvojovania si slovenčiny, keď zhoda alebo podobnosť tvarov a štruktúr v oboch jazykoch uľahčuje a urýchľuje vyučovací proces a pozitívne motivuje učiaceho sa.

⁷ PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004.

Princípy zostavenia širšie koncipovaného jazykového minima naznačil J. Mistrík⁸, ktorý vychádza predovšetkým z frekvenčného hľadiska. Gramatické minimum slovenčiny zahŕňa jednak vybrané témy z oblasti paradigmatickej morfológie (deklináčne a konjugačné typy), tvorenie príslušných tvarov so zameraním na osvojenie základných pravidiel a tvarotvorných morfém, ako aj frekventovaných nepravidelných tvarov, jednak témy z oblasti syntagmatiky so zreteľom na prezentáciu a osvojenie syntaktických prostriedkov, základných vetných typov a ich funkcie v praxi.

Metodika prezentácie gramatického učiva

Pri sprístupňovaní slovenčiny cudzincom sa postupuje rozličnými metódami, od tradičnej gramaticko-prekladovej metódy ku komunikačivnému vyučovaniu. V praktických kurzoch sa najviac presadzovala *audioorálna (audiolingválna) metóda*, najmä zásluhou priekopníkov prvých učebníc slovenčiny pre cudzincov⁹. V nich proklamované zásady – *1. jazyk má audioorálny charakter, 2. jazyk je súbor návykov, 3. učíme sa jazyk, nie o jazyku, 4. učte jazyk taký, aký je, nie taký, aký by mal byť, 5. jazyky sa navzájom líšia* – sa stali východiskom didaktickej koncepcie a podkladom pre tvorbu učebných materiálov. Študujúci nadobúdajú nové návyky v cieľovom jazyku podobne ako v materinskom jazyku, pričom učiteľ slúži ako vzor („native speaker“). Výučba prebieha na základe dialógov, ktoré slúžia na osvojovanie modelových komunikačných situácií najčastejšie formou drilových cvičení.

Prvým krokom je naučiť adeptov rozlišovať základné slovné druhy, najmä substantíva a verbá, aby pochopili ich lexikálny význam a syn-

⁸ Je všeobecne známe, že jazykové minimum nie je univerzálne pre všetky komunikačné sféry, mení sa v súčinnosti so štýlom, preto je často zložitý vybrať reprezentatívne texty, na ktorých sa precvičujú gramatické stratégie. Otázky špecifikácie jazykového minima sú naznačené v štúdii: MISTRÍK, Jozef: *Jazykové minimum slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 3. Bratislava : Alfa, 1974, s. 173 – 190.

⁹ DRATVA, Tomáš: *Metodické postupy vo výučbe cudzích jazykov*. In: *Učíme slovenčinu*. Red. B. Švihranová. Bratislava : ÚJOP UK, 1993, s. 76 – 81.

taktickú funkciu, najprv na úrovni minimálnej vetnej štruktúry, a to nominálnej aj verbálnej typu *Peter je študent, Peter študuje*. Do modelu sa postupne dopĺňajú ďalšie rozvíjajúce členy, ako sú adjektíválie a okolnostné vzťahy, napr. *Nemecký študent Peter študuje druhý rok slovenský jazyk na Univerzite Komenského v Bratislave*, pričom sa kladie dôraz na syntagmatické vzťahy a ich formálne vyjadrenie prostredníctvom formálnej zhody či väzby. Ďalším dôležitým krokom je správne tvorenie otázok na jednotlivé členy vety a zároveň osvojovanie si foriem reakcií jedným slovom alebo vetnou výpoveďou, najprv v základnom tvare nominatívu a postupne aj v ostatných pádoch, tak ako sa to zvyčajne prezentuje v učebniciach pre začiatočníkov, rešpektujúc sledovaný didaktický zámer.

V komunikatívne ladenom vyučovaní sa uprednostňuje implicitný úvod do gramatiky. Gramatické učivo sa sprostredkúva indukzívne, vychádza sa z motivačného textu, ktorý obsahuje príklady na daný jav. Zároveň ide o sprostredkovanie komunikačnej situácie a jej formálne uchopenie v komunikačných modeloch, jazykových spojeniach a upevnenie v špeciálnych štruktúrnych cvičeniach metódou postupných krokov zameraných zväčša na: a) *spoznávanie / určovanie gramatického tvaru*, b) *výber správneho gramatického tvaru*, c) *tvorbu správneho tvaru*. Forma nácviku osvojovaného problému závisí od cieľa výučby, ktorým môže byť receptívne alebo produktívne osvojenie gramatickej kompetencie. Záverečnou fázou je formulácia poučky alebo princípu, ktorým sa zovšeobecňuje pravidlo tvorenia a ktorý slúži ako podklad pre rečovú prax. Správnosť osvojovania čiastkových znalostí sa preukáže jednak schopnosťou identifikovať daný jav pri percepcii cudzojazyčného prejavu, jednak schopnosťou utvoriť náležitý tvar a vybrať adekvátnu štruktúru so zreteľom na komunikačnú efektívnosť.

Z didaktického hľadiska je potrebné účelne spájať výklad jednotlivých javov s precvičovaním v príslušných cvičeniach. Na začiatku výučby sa uprednostňuje lexikálny nácvik javov, t. j. prezentácia v hotových komunikačných štruktúrach a postupne sa prechádza od systematického využívania analógie a zovšeobecnenia k nácviku gramatických javov nielen v minimálnych štruktúrach, ale aj vo väčších rečových prejavoch. Ide o cieľavedomé rozvíjanie formálnych gramatických operácií pomocou rozličných jazykových cvičení, napr. *imi-*

tačných, substitučných, kombinačných, transformačných, expanzívnych (rozširujúcich). Súčasťou gramatickej kompetencie je i nácvik písomného prejavu a s tým súvisiacej pravopisnej normy slovenčiny. Pravopisný nácvik sa uskutočňuje výberovo vzhľadom na charakter výučby najčastejšie formou čítania, počúvania, diktátov so zameraním na zdôvodňovanie pravidiel písania alebo na všeobecné upevňovanie a preverovanie ortografickej kompetencie¹⁰. Dôraz sa kladie na analýzu chýb a interpretáciu problémových javov v slovenčine, často v porovnaní s východiskovým jazykom.

Pri prezentácii gramatického učiva sú vhodnou didaktickou pomôckou dobre zostavené učebnice, cvičebnice a gramatické príručky. Z analýzy koncepcie jednotlivých učebníc a na základe skúseností z ich používania vo výučbe sa ukazuje istá stereotypnosť pri výbere a metodike sprístupňovania gramatického učiva. Práve preto, že doteraz neexistuje špeciálna lingvistická gramatika, ktorej potrebu na viacerých miestach avizoval J. Dolník¹¹, autori didaktických gramatík či učebníc pre cudzincov rozdielne pristupujú k rozsahu i metodike výkladu slovenskej gramatiky. Napr. s deklináciou substantív sa frekventanti zoznamujú jednak horizontálne po jednotlivých pádoch, jednak vertikálne v rámci jedného vzoru, kde sa predstaví celá paradigma, s cieľom sledovať analogické a kontrastné prípony vo všetkých vzoroch v rámci jednotlivých rodov. Pri rešpektovaní didaktického princípu postupnej náročnosti navrhuje J. Prokop¹² prezentáciu deklinačného systému začať feminínami, J. Dolník zase preferuje postupovať od jednoduchších vzorov pre neutrá (*vysvedčenie, mesto, srdce*) s menším množstvom nepravidelností, a nie tradičným výkladom skloňovacích typov pre životné maskulína (*chlap, hrdina*), kde sa v porovnaní so vzorovým slovom uplatňuje najviac zmien a odchýlok. Okrem rodového krité-

¹⁰ ŽIGOVÁ, Ludmila: *Slovenčina pre cudzincov. Gramatická a pravopisná cvičebnica*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004; VAJIČKOVÁ, Mária: *Slovenčina pre cudzincov. Gramatické cvičenia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004.

¹¹ DOLNÍK, Juraj: *Vzťah jazykovedy k vyučovaniu cudzích jazykov*. Slovenská reč, 57, 1992, s. 129 – 135; DOLNÍK, Juraj: *Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov*. In: *Studia Academica Slovaca* 22. Bratislava : Stimul, 1993, s. 62 – 70.

¹² PROKOP, Jozef: *Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka*. Bratislava : SPN, 1978.

ria sa berie do úvahy klasifikácia vzorov podľa zakončenia kmeňa na tvrdé a mäkké s vymedzením paralelných a kontrastných prípon v jednotlivých paradigách. V tejto súvislosti treba osobitne poukázať na homonymiu pádových prípon v rámci jedného typu i v rámci celého systému, napr. v tvare L sg. prípona *-e* pri vzoroch *dub, žena, mesto* oproti *-i* pri substantívach typu *stroj, ulica, kosť, dlaň, pole* a pod., čím sa značne zúži inventár relačných morférov aj ich vzájomné súvislosti a kontrasty.

V tomto článku sledujeme len učebné materiály určené pre začiatočníkov, ktoré sa výberom základnej gramatiky navzájom dosť podobajú, líšia sa však usporiadaním gramatického učiva, postupom pri uvádzaní gramatických kategórií, spôsobom identifikácie a klasifikácie gramatických parametrov, no najmä formou precvičovania gramatických javov, ktoré prispievajú k odhaľovaniu gramatickej príslušnosti slov a tvarov.

Zvolený spôsob prezentácie gramatického učiva v učebniciach z dielne Studia Academica Slovaca *Krížom-krážom. Slovenčina A1, A2*¹³ plní svoju didaktickú funkciu. Keďže učebnica je koncipovaná komunikatívne priamou metódou bez sprostredkujúceho jazyka, v každej lekcii sa postupne jednoduchým spôsobom predstavujú základy gramatiky, pričom sa rešpektujú špecifiká slovenčiny ako cudzieho jazyka pre začiatočníkov. Výber gramatických javov (najmä deklinačné a konjugačné vzory, prezentované pády nominatív, akuzatív, inštrumentál, lokál, genitív a datív v singulári aj v pluráli) bol metodicky prispôbený komunikačným potrebám, ktoré vyplynuli z tematického zamerania učebnice¹⁴. Doterajší systém s dvanástimi, resp. štrnástimi

¹³ KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – TICHÁ, Hana – IVORÍKOVÁ, Helena – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, 2011; KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – IVORÍKOVÁ, Helena – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela – TICHÁ, Hana: *Krížom-krážom. Slovenčina A2*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009.

¹⁴ KAMENÁROVÁ, Renáta: *Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc Krížom-krážom*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 246 – 260.

vzormi, ktoré zahŕňajú množstvo výnimiek, nevyhovuje pedagogickej praxi z hľadiska slovenčiny ako materinského jazyka a jeho zložitost' si uvedomujeme aj pri prezentácii slovenčiny cudzincom. Autorky učebnice *Krížom-krážom* predstavujú slovenský deklinačný systém pomocou vzorových substantív pre maskulína: *muž, kolega, pes, plán, počítač*; pre feminína *žena, stanica, loď, miestnosť*; pre neutrá *mesto, more, poschodie, dievča*. Týmto výberom nahradili tradičné vzory uvádzané v slovenských gramatikách, ktoré nepatria medzi frekventované výrazy bežnej komunikácie (*chlap, hrdina, kosť, dlaň, srdce, vysvedčenie*).

Pri prezentácii slovies autorky učebnice *Krížom-krážom A1 a A2* vzali na vedomie metodickú komplikovanosť integrácie rozličných verbálnych typov do jedného vzoru a slovesá zaradili do 14 konjugačných tried podľa frekvenčného princípu¹⁵. Zvolené modelové slovesá I. – XIV. triedy nie sú zhodné so vzormi používanými v slovenských gramatikách. Prezentácia rozličných typov je zaradená postupne do jednotlivých lekcí, často aj s prihliadnutím na jej obsah, aby sa príslušné typy precvičovali na pozadí daného tematického bloku. Ako modely sú v učebnici A1 uvedené verbá: I. – IV. trieda *volať sa, hovoriť, študovať, rozumieť*; V. – VII. trieda *pozvať, žiť, nieť*; VIII. – X. trieda *spať, stretnúť, vidieť* a verbá XI. – XIV. triedy *brať, vziať, pozrieť (sa / si), minúť* zaradili až do učebnice A2. Osobitne sa predstavujú modálne slovesá, pri ktorých sú uvedené typy, do ktorých patria, okrem nezaradených nepravidelných slovies *chcieť* a *vedieť*. Výber vzorov je didakticky náročnou operáciou, pri ktorej sa nestačí riadiť len frekvenciou výskytu slova, ale treba prihliadať na reprezentatívnosť a lexikálno-formálnu priezračnosť vzorového slova. Preto metodicky ako vzory nie sú celkom vhodné slovesá typu *volať sa, pozrieť si / sa*, kde súčasťou tvaru je aj zvrtné zámeno, ktoré mení jeho gramatický význam a často i väzbu slovesa s menom, napr. *pozrieť sa na čo, pozrieť si čo*. Navyše v I. triede chýba typ so submorfou *-ia*, ktorá nasleduje vždy po fonologicky mäkkej samohláske *požičať – požičiam, vracať – vraciam, vešať*

¹⁵ MOŠAŤOVÁ, Michaela – ŠPANOVÁ, Eva: *Ku klasifikácii konjugačných tried pre potreby slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 122 – 131.

– *vešiam*, ale patrí sem aj frekventované sloveso *večerať* – *večeriam*. Samostatne sú uvedené frekventované nepravidelné slovesá *byť*, *stáť*, *ísť* (*odísť*, *prísť*), *jesť*, používané v jednotlivých lekciiach. Pri každom slovese sa nachádza index s označením konjugačnej slovesnej triedy, čo pomôže študentom ľahšie sa zorientovať v tvaroch prézenta a neskôr i pri tvorení ďalších verbálnych foriem, préterita, futúra, kondicionálu či imperatívu.

Gramatické kategórie

Dôležitým determinantom gramatickej kompetencie sú gramatické kategórie reprezentované na pozadí tvarov a konštrukcií. Jednotlivé slovné druhy ako najvyššie jednotky morfolologickej roviny jazykového systému pre potreby slovenčiny ako cudzieho jazyka nestačí klasifikovať len na základe morfológických kritérií, ako sú *ohybnosť* – *neohybnosť*. Slovné druhy predstavujú jednotu najvšeobecnejšieho, kategoriálneho lexikálneho významu slova a z neho vyplývajúcich morfológických či syntaktických vlastností¹⁶. Východiskovým, a teda dominantným prvkom charakteristiky plnovýznamových slovných druhov je lexikálny význam slov patriacich do daného slovného druhu. Na tejto úrovni zovšeobecnenia sa neuplatňuje konkrétny, individuálny význam jednotlivých slov, ale ich význam kategoriálny, prípadne jeho špecifikácie v podobe subkategoriálnych významov. Sprístupňovanie slovnodruhových významov cudzincom s tým, že substantíva vyjadrujú samostatne existujúce substancie, adjektíva statický príznak, slovesá dynamický príznak, adverbiá okolnosti, číslovky kvantitu, predložky vzťahy nepriamych pádov, spojky syntagmatické a syntaktické relácie, častice modálne relácie, tvorí most medzi formou a významom jednotlivých lexém a zároveň ponúka integrovaný lexikálno-gramatický pohľad na

¹⁶ TIBENSKÁ, Eva: *Prepojenosť medzi lexikálnou, morfológickou a syntaktickou rovinou jazykového systému*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 49 – 61; TIBENSKÁ, Eva: *Základné zásady didaktiky a metodiky vyučovania morfológie slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca* 34. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, 165 – 173.

vzájomné väzby stváraných jazykových jednotiek. Samozrejme, z hľadiska metodologickej postupnosti je dôležité, aby osobitosti prezentovaných slovných druhov si uvedomil v prvom rade učiteľ slovenčiny SakoCJ a hľadal účinný spôsob, ako systémové determinanty premietnuť do komunikačných modelov, a tak ich primerane sprístupniť cudzincom. Pri neplnovýznamových slovných druhoch rozhoduje funkcia, ktorú plnia v spojení s plnovýznamovými slovnými druhmi (predložky, častice) alebo pri tvorbe syntaktických jednotiek – syntagiem a viet (spojky, častice, citoslovčia). Keďže v oblasti používania neplnovýznamových slovných druhov došlo k ustálenosti ich spájateľnosti s plnovýznamovými slovami či k ustálenosti ich výskytu v istej pozícii v rámci syntaktickej konštrukcie, aj neplnovýznamové slovné druhy postupne nadobudli isté „ustálené významy v zrkadlení použitia, funkcie“¹⁷.

V lingvodidaktickej teórii slovenčiny pre cudzincov sa za najkomplikovanejšie kapitoly považujú *kategórie menného rodu a slovesného vidu*, ktorým sa doteraz v odbornej literatúre venovala aj najväčšia pozornosť¹⁸. K nim treba priradiť aj gramatickú *kategóriu čísla*, ale najmä syntakticky viazanú *kategóriu pádu*, ktorá slovenčinu ako jazyk flektívneho typu radí k jazykom náročným z hľadiska štandardného osvojenia. Rod a číslo substantív patria medzi kategórie, ktoré nezávisia od iných slovných druhov. Substantívum ich vlastní ako samostatné kategórie, na ktorých sa prejavuje istá väčšia alebo menšia prepojenosť s kategorizáciou stváraných skutočností pri jej myšlienkovom spracúvaní.

Istým didaktickým problémom je spojitosť medzi prirodzeným a gramatickým rodom prejavujúca sa symetriou a asymetriou medzi jednotlivými reprezentantmi. Vo väčšine prípadov má slovenčina na označenie živých bytostí mužského rodu k dispozícii substantíva gra-

¹⁷ Tamže, s. 50.

¹⁸ BALÁŽ, Peter: *Slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku*. In: *Studia Academica Slovaca* 14. Bratislava : Alfa, 1985, s. 35 – 55; BALÁŽ, Peter: *Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku*. In: *Studia Academica Slovaca* 17. Bratislava : Alfa, 1988, s. 29 – 45; SOKOLOVÁ, Miloslava: *Morfematický pohľad na slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 75 – 87.

matického rodu mužského a na označenie bytostí prirodzeného rodu ženského substantíva gramatického rodu ženského. Na rodovú symetriu slúžia lexikálne prostriedky označujúce heteronymné dvojice typu *muž – žena, otec – matka, syn – dcéra*, ale aj morfológické a syntaktické prostriedky najmä pri desubstantívnych adjektívach typu *cestujúci / cestujúca, súťažiaci / súťažiacca, dospelý / dospelá, známy / známa, zamestnaný / zamestnaná*, pričom zvyčajne pri generickom použití plní funkciu člena schopného zastúpiť oba rody maskulínum: *Všetci nezamestnaní sa hlásia na úrade práce., Cestujúci musia mať platný cestovný lístok.* Podobne ako v iných jazykoch existuje aj v slovenčine tzv. **spoločný gramatický rod**, ktorým sa mená osôb a zvierat gramatického rodu mužského a mená osôb a zvierat gramatického rodu ženského používajú na označenie mužov a žien či samcov a samíc bez ohľadu na ich prirodzený rod, napr. *sirota, osoba, rodič, bytosť, jednotlivec, kôň, pstruh, krava*, ktoré pripúšťajú mužskú i ženskú referenciu. Funkciu rodovo nešpecifikovaných pomenovaní môžu v slovenčine plniť jednak spoločné pomenovania, majúce tvar maskulín *človek, rodič, súrodenec*, feminín *osoba, bytosť, sirota* alebo neutier *dieťa, mláďa, kurča*.

Pri sprostredkovaní kategórie čísla narážame na didaktický problém rodovej identifikácie aj väzby čísloviek s menami. Číslovka *jeden / jedna / jedno* sa viaže s nominatívom sg., teda *jeden muž, jedna žena, jedno dieťa*, ale číslovky *dva, tri, štyri* sa na rozdiel od iných slovanských jazykov viažu s nominatívom pl., teda *dvaja / traja / štyria muži, dva domy, dve ženy, dve deti*. Číslovky od *päť* vyššie sa viažu s genitívom pl. *desať mužov, domov, žien, detí*. Zvláštnou, z pohľadu cudzincov, sa javí existencia kongruentných foriem *piati / desiati muži*, ktorá existuje popri štandardnej nekongruentnej podobe pre všetky rody. Avšak najväčší problém cudzincom spôsobuje asymetria uplatňovania syntaktických pravidiel pri spájaní číselných údajov množstva, počtu so substantívom v pluráli a slovesom v singulári: *Na prednášku prišlo iba desať študentov., Mnoho ľudí nesúhlasí / nesúhlasilo s navrhovaným postupom.*

Výraznou črtou slovenčiny je **kategória pádu**, ktorú možno ako morfológicky samostatnú kategóriu kvalifikovať len pri substantívach. Vo vzťahu k adjektívam a adjektiváliám je pád spolu s rodom a číslom kategóriou nesamostatnou, vyjadrenou vždy v zhode s nadradeným

substantívom. Pád je však kategóriou syntakticky podmienenou, pretože slúži na vyjadrovanie vzťahov substantív k iným slovám v konštrukcii, v syntagme a vo vete¹⁹. O samostatnosti kategórie pádu substantíva možno hovoriť iba pri nominatíve, nominatív ako pomenovací pád nevyjadruje vzťahy medzi slovami. Syntaktickou funkciou nominatívu je byť gramatickým podmetom s východiskovou pozíciou vo vete. Pri ostatných pádoch sa už prejaví syntaktická závislosť substantíva od iných slov v konštrukcii. Tu je veľmi dôležité naučiť cudzincov rozlíšiť vo vete dominantnú podmetovú pozíciu substantíva *Na Slovensku sa uskutočňuje reforma školstva* od formálne závislej pozície v úlohe predmetu a zároveň ich gramaticky správne vyjadriť *Slovenská vláda uskutočňuje reformu školstva*. Pri prezentácii slovenčiny cudzincom treba zároveň poukázať na pohyb, dynamiku v sémanticko-funkčnej oblasti pádového systému súčasnej slovenčiny a v tejto súvislosti upozorniť na jeho súčinnosť s dynamikou v oblasti využívania a fungovania predložiek ako „predĺženej ruky pádov“²⁰.

Od deskripcie k explanácii gramatických javov

Pri sprostredkovaní výrazných črt slovenčiny je optimálny konfrontačný výklad príslušných gramatických kategórií s dôrazom na tie javy, ktoré chýbajú v jazykovom povedomí cudzinca, alebo sa nezhodujú so systémom slovenčiny. Samozrejme, tento výber treba doplniť o tradičné vzory najmä pre študentov slovakistiky, ktorí pracujú so slovenskými gramatikami a potrebujú širší výklad o systéme a fungovaní vzorových slov.

Hlavným zámerom lingvistickej gramatiky podľa J. Dolníka je podať „maximálny rozsah informácií a maximálnu explicitnosť“ opisova-

¹⁹ Porov. TIBENSKÁ, Eva: *Prepojenosť medzi lexikálnou, morfológickou a syntaktickou rovinou jazykového systému*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Bratislava : Stimul, 2002, s. 49 – 61.

²⁰ VAŇKO, Juraj: *Ako sa hýbu či nehýbu slovenské pády (Dynamika v pádovej sústave slovenčiny)*. In: *Studia Academica Slovaca* 40. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 305 – 318.

ných jazykových javov relevantných z hľadiska cudzinca. Ide o modifikovanú lingvistickú gramatiku „v tom zmysle, že obracia pozornosť aj na tie stránky gramatickej sústavy, ktoré sú zaujímavé z hľadiska utvárania druhotnej jazykovej dispozície / kompetencie v neprírodzených podmienkach“²¹. Podrobnejší opis zhôd, podobností, kontrastov, analogických tvarov a postupov vo vzájomných vzťahoch môže cudzincovi slúžiť ako pomôcka pri ukladaní a upevňovaní gramatických štruktúr v pamäti a učiteľovi ako základ pre tvorbu didaktických gramatík a zostavenie špeciálnych cvičebníc pre príslušné typy jazykovej prípravy cudzincov.

Pri opise gramatického systému cudzincom často prevláda názor, že slovenčina je jazyk ťažký, zložitý. K tomuto presvedčeniu neraz prispieva aj pričasté používanie pojmu výnimka na označenie takých javov, ktoré sa nejakou vlastnosťou líšia od základného pravidla, to znamená, že sú podmienené istou zákonitosťou a možno ich teda označiť za nepravidelné²².

Uplatnenie formálneho, formálno-sémantického, sémantického a sémanticko-formálneho postupu pri predstavovaní základných / primárnych a doplnkových deklinačných a konjugačných typov poskytnie diferencovanejší pohľad na paralelné, alternatívne a kontrastné vlastnosti opisovaných javov a prispeje tak k presnejšiemu utriedeniu poznatkov o stavbe a fungovaní jazykových štruktúr. Prezentácia morfológických kritérií spolu so slovotvornými postupmi podporuje spätosť čiastkových informácií pri utváraní a systemizácii lingvistických znalostí. Zohľadnenie formálneho, sémantického a funkčného aspektu pri opise a výklade gramatických javov na pozadí viacerých rovín, ako

²¹ DOLNÍK, Juraj: *Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov*. In: *Studia Academica Slovaca* 22. Bratislava : Stimul, 1993, s. 62 – 70.

²² Na rozdielny charakter používania termínov *pravidlo* a *výnimka* vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka poukazuje J. Glovňa, ktorý odporúča prehodnotiť tradičný prístup k opisu s množstvom výnimiek pôsobiacich na učiacich sa demotivujúco a tam, kde sa to dá, uprednostniť pojem pravidlo, zásada, zákonitosť tak v učebných materiáloch, ako i priamo vo vyučovacej praxi. Bližšie GLOVNĀ, Juraj: *Pravidlo a výnimka vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava : Stimul, 2002, s. 89 – 94.

aj výber adekvátnej metodiky prezentácie gramatického učiva, vytvára predpoklad na lepšie vnímanie slovenčiny, chápanie intralingválnych vzťahov, podporuje uvedomenie si interlingválnych súvislostí a v konečnom dôsledku povedie cudzinca k rýchlejšiemu osvojovaniu gramatického systému slovenčiny.

Literatúra

- BALÁŽ, Peter: *Slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku*. In: *Studia Academica Slovaca* 14. Bratislava : Alfa, 1985, s. 35 – 55.
- BALÁŽ, Peter: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. In: *Studia Academica Slovaca* 15. Bratislava : Alfa, 1986, s. 31 – 43.
- BALÁŽ, Peter: *Menný rod v slovenčine ako cudzom jazyku*. In: *Studia Academica Slovaca* 17. Bratislava : Alfa, 1988, s. 29 – 45.
- DOLNÍK, Juraj: *Vzťah jazykovedy k vyučovaniu cudzích jazykov*. Slovenská reč, 57, 1992, s. 129 – 135.
- DOLNÍK, Juraj: *Gramatika slovenčiny pre vyučovanie cudzincov*. In: *Studia Academica Slovaca* 22. Bratislava : Stimul, 1993, s. 62 – 70.
- DRATVA, Tomáš: *Metodické postupy vo výučbe cudzích jazykov*. In: *Učíme slovenčinu*. Red. B. Švihranová. Bratislava : ÚJOP UK, 1993, s. 76 – 81.
- GAVORA, Peter – REPKA, Richard: *Gramatika vo vyučovaní cudzích jazykov*. Bratislava : SPN, 1979, 245 s.
- GLOVNÁ, Juraj: *Pravidlo a výnimka vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava : Stimul, 2002, s. 89 – 94.
- HENDRICH, Josef a kol.: *Didaktika cizích jazyků*. Praha : SPN, 1988.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – TICHÁ, Hana – IVORÍKOVÁ, Helena – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – IVORÍKOVÁ, Helena – KLESCHTOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela – TICHÁ, Hana: *Krížom krážom. Slovenčina A2*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2009.
- KAMENÁROVÁ, Renáta: *Komunikatívny prístup ku gramatike slovenčiny ako cudzieho jazyka v sérii učebníc Krížom-krážom*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 246 – 260.

- KAMENÁROVÁ, Renáta – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Innovative and Creative Solutions in Educational Programmes of Studia Academica Slovaca*. In: *The Future of Education. 4th edition. The conference proceedings*. Florence : Pixel, 2014, s. 232 – 235. Dostupné aj online: <http://conference.pixel-online.net/FOE/files/foe/ed0004/FP/0741-ITL489-FP-FOE4.pdf>.
- KAMENÁROVÁ, Renáta – LOS IVORÍKOVÁ, Helena: *Menné deklinačné vzory v slovenčine z lingvodidaktického hľadiska*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 81 – 88.
- MISTRÍK, Jozef: *Jazykové minimum slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 3. Bratislava : Alfa, 1974, s. 173 – 190.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Opozičný homomorfizmus v morfológickom systéme*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava : Veda, 2010, s. 11 – 65.
- MOŠAŤOVÁ, Michaela – ŠPANOVÁ, Eva: *Ku klasifikácii konjugačných tried pre potreby slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Gramatika ve výuce a testování cizích jazyků (včetně češtiny pro cizince)*. Praha : Univerzita Karlova, 2015, s. 122 – 131.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodidaktickom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca* 29. Bratislava : Stimul, 2000, s. 158 – 172.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Prezentácia slovenskej gramatiky cudzincom*. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 171 – 184.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana – ŽIGOVÁ, Ľudmila – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Slovenčina ako cudzí jazyk – Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk – jazykový kurz v kontaktnej a dištančnej forme*. Bratislava : Stimul, 2007.
- PROKOP, Jozef: *Lexikálne a gramatické minimum slovenského jazyka*. Bratislava : SPN, 1978.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Morfematický pohľad na slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava : Stimul, 2002, s. 75 – 87.
- TIBENSKÁ, Eva: *Prepojenosť medzi lexikálnou, morfológickou a syntaktickou rovinou jazykového systému*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava : Stimul, 2002, s. 49 – 61.

- TIBENSKÁ, Eva: *Základné zásady didaktiky a metodiky vyučovania morfológie slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Studia Academica Slovaca* 34. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, 165 – 173.
- VAJIČKOVÁ, Mária: *Slovenčina pre cudzincov. Gramatické cvičenia*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1996, 2004.
- VAŇKO, Juraj: *Ako sa hýbu či nehýbu slovenské pády (Dynamika v pádovej sústave slovenčiny)*. In: *Studia Academica Slovaca* 40. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 305 – 318.
- ŽIGOVÁ, Ludmila: *Slovenčina pre cudzincov. Gramatická a pravopisná cvičebnica*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2001, 2004.
- ŽIGOVÁ, Ludmila: *K vyučovaniu gramatiky slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Paedagogica* 18. *Didaktika humanitných predmetov*. Red. Š. Švec – J. Bazalíková. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 98 – 105.

Summary

Presentation and Acquisition of Grammar in Slovak as a Foreign Language

A precondition for successful communication of foreigners in Slovak at a standard level is the acquisition of needed grammatical knowledge and its application in creating and perceiving speech. The requirement of grammatical compendium is reflected into the linguodidactic concept of Slovak as a foreign language, whose core is created by a linguistic description of Slovak with focus on specific features of individual elements of grammatical structure and their didactic transformation. The selection and organization of grammatical curriculum correlate with the achieved level of language education, emphasizing the similarities and differences between Slovak and the first language of students. Understanding the principles of formation and functioning of forms and structures requires taking into account not only formal-paradigmatic, but also semantic and functional criteria. The aim of the communicatively-oriented teaching is acquiring the appropriate grammatical competence which enables foreign students to apply their knowledge in speech without problems (communication barriers).

Fonologické, morfológické a morfonologické typologické črty slovenčiny (ako cudzieho jazyka)

Ján Sabol

Typologická charakteristika slovenčiny v zborníkoch SAS

V zborníkoch *Studia Academica Slovaca* sa doteraz typologickej charakteristike slovenčiny najsystematickejšie venovali J. Ružička, L. Novák a V. Krupa. J. Ružička vychádza z tézy, že typologická charakteristika konkrétneho jazyka sa vyčerpáva „zistením istých typologických črt a ich vzájomného pomeru“¹. Spisovnú slovenčinu charakterizuje ako flektívnu reč so silnejšími črtami aglutinačnými a analytickými. V jej typologickom ustrojení konštatuje isté zmeny, ktoré ju posúvajú od syntetickosti k analytickosti, pričom sa „zmenšuje váha flektívnych črt celej jazykovej stavby“². L. Novák, vychádzajúc z dvojosi *jednoduchosť – zložitosť* a *pravidelnosť – nepravidelnosť*, porovnáva z typologického hľadiska niektoré morfológické javy slovenčiny najmä so slovanskými jazykmi. Slovenčina mu vychádza ako jazyk „pomerne veľmi jednoduchý a veľmi pravidelný“³. Túto svoju typologickú tézu podrobnejšie aplikuje na vokálny a konsonantický systém aj na niektoré suprasegmentálne javy spisovnej slovenčiny, osobitne na kvantitu

¹ RUŽIČKA, Jozef: *Typológia slovenskej morfológie*. In: *Studia Academica Slovaca* 1. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 203.

² RUŽIČKA, Jozef: *Súčasná spisovná slovenčina a jej vzťah k iným jazykom*. In: *Studia Academica Slovaca* 5. Bratislava : Alfa, 1976, s. 416.

³ NOVÁK, Eudovít: *Typologická charakteristika slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 6. Bratislava : Alfa, 1977, s. 393.

a prízvuk, a to aj z vývinového hľadiska.⁴ K typologickej charakteristike slovenčiny sa L. Novák zhrňujúco vracia v štúdiu *Aký jazyk je slovenčina*⁵, v ktorej na širokom diachronicko-synchronickom a priestorovom pozadí charakterizuje slovenčinu ako jazyk indoeurópsky, baltoslovanský, slovanský, západoslovanský, eurázijský, stredoeurópsky, prevažne synteticko-flektívny, mierne konsonantický, pomerne jednoduchý a pomerne pravidelný, ktorý „v mnohých charakteristických črtách je priam akoby stredovým kompromisom, priemerom medzi slovanskými krajnosťami“⁶. Syntaktickú typológiu načrtáva na rozsiahlom komparatívnom podloží V. Krupa v štúdiu *Typológia slovenskej vety*⁷. Autor svoje pozorovania opiera o východiskovú teorému, že hlavnou úlohou syntaktickej typológie je charakteristika stavby vety podľa poznatkov o vetnej štruktúre rozličných jazykov, „aby vyniklo to, čo je typické pre stavbu vety skúmaného jazyka, v čom sa líši od stavby vety v iných jazykoch a čo je univerzálne prítomné v rozličných jazykoch sveta“⁸. Autor uvádza základné typologické črty v syntaxi slovenčiny podľa spôsobu organizácie vetného jadra, podľa stupňa generalizácie modelu agens + sloveso (+ objekt), pozoruje a analyzuje vzťah medzi slovesom a jeho argumentmi, kategóriu vetného podmetu, aktuálne vetné členenie a otázky slovosledu, usporiadanie konšituentov determinatívnej syntagmy, protiklad činného a trpného rodu, regresívne a progresívne typy vetnej štruktúry, techniku spájania základných čísloviek so substantívami, charakteristiku mennej vety, stupeň rozlíšenia parataxy a hypotaxy, vyjadrovanie syntaktických vzťahov medzi zložkami súvetia, konštatuje relatívne nízky výskyt prechodníkov a slabú rozvinutosť nominalizácií v syntaktických funkciách v slovenčine. Cenné výcho-

⁴ NOVÁK, Ludovít: *Fonológia slovenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov*. In: *Studia Academica Slovaca* 8. Bratislava : Alfa, 1979, s. 239 – 253.

⁵ NOVÁK, Ludovít: *Aký jazyk je slovenčina*. In: *Studia Academica Slovaca* 13. Bratislava : Alfa, 1984, s. 389 – 411.

⁶ Tamže, s. 390.

⁷ KRUPA, Viktor: *Typológia slovenskej vety*. In: *Studia Academica Slovaca* 17. Bratislava : Alfa, 1988, s. 279 – 297.

⁸ Tamže, s. 281.

diskové údaje pre komplexnejší výskum syntaktickej typológie poskytujú najmä J. Ružička⁹, L. Dezsö¹⁰, J. Kačala¹¹ a E. Tibenská¹².

Pri poznámkach o fonologických, morfológických a morfonologických typologických črtách slovenčiny (aj ako cudzieho jazyka) – popri už uvedených všeobecnejších typologických konštatovaniach – môžeme vyjsť z faktu, že úlohou typológie je „nielen skonštruovať rámec umožňujúci klasifikovať a porovnávať rozličné jazyky na základe prítomnosti či neprítomnosti istých javov, ale aj nachádzať vzťahy medzi jazykovými javmi“, existujúcimi „vnútri jazykových rovín, ale aj medzi jazykovými rovinami“¹³. Charakteristické črty, resp. spoločné znaky jazykov možno zisťovať na všetkých rovinách. Najvýraznejšie sa tieto črty prejavujú vo fonológii, v morfológii a v syntaxi, menej v slovnej zásobe. V našich poznámkach načrtneme základné fonologické a morfológické (v súhre týchto dvoch rovín aj morfonologické) typologické charakteristiky slovenčiny.

Fonologická typológia

Aplikácia typologických poznatkov o univerzálnych jazykových súvzťahnostiach prvkov fonologickej roviny potvrdzuje tézu Ľ. Nováka, že fonologický systém spisovnej slovenčiny je pomerne jednoduchý a pomerne pravidelný¹⁴. Aj výsledky našich vlastných pozorovaní jed-

⁹ RUŽIČKA, Jozef: *Špecifickosť slovenskej syntaxe*. In: *Studia Academica Slovaca* 1. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 211 – 226.

¹⁰ DEZSÖ, László: *Studies in Syntactic Typology and Contrastive Grammar*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982.

¹¹ KAČALA, Ján: *Slovenská syntax v konfrontačnom aspekte*. In: *Studia Academica Slovaca* 16. Bratislava : Alfa, 1987, s. 183 – 201.

¹² TIBENSKÁ, Eva: *Syntaktický systém súčasnej slovenčiny (v oblasti syntagmatiky a vetynej syntaxe)*. In: *Studia Academica Slovaca* 29. Bratislava : Stimul, 2000, s. 287 – 299.

¹³ KRUPA, Viktor: *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava : Veda, 1980, s. 119.

¹⁴ NOVÁK, Ľudovít: *Fonológia slovenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov*. In: *Studia Academica Slovaca* 8. Bratislava : Alfa, 1979, s. 239 – 253.

noznačne ukazujú, že spisovná slovenčina vo svojej zvukovej sústave uprednostňuje systémové, pravidelné a centrálné prvky, pričom táto tendencia fónickej roviny je v súlade s podobnou zákonitosťou morfolologickej roviny: s tendenciou k jednotnej tvarotvornej báze a s tendenciou k uniforme tvarov. S týmto faktom – ako výsledkom rýchleho vývinu slovenskej tvaroslovnej sústavy – „súvisí veľmi jednoduchá a pravidelná štruktúra celej slovenskej morfológie“¹⁵. Spisovná slovenčina jasne vymedzuje hranice medzi centrom a perifériou vo vokalickom i konsonantickom podsysteme, v rámci slovanských jazykov predstavuje prechodný typ medzi krajným konsonantickým a krajným vokalickým typom¹⁶, potvrdzuje zákon inkompatibility voľnej kvantity a voľného prízvuku, uplatňuje sa v nej slabičný model „oko“ (potvrdzujúci prirodzenosť realizácie kontinuálnych fáz tejto jednotky¹⁷), intonologické prostriedky pôsobia funkčne vo fonológii vety (ide o suprasegmenty s gramatizujúcou funkciou, ku ktorým patria pauza, dôraz a melódia; porov. ich fonologicko-delimitačnú, fonologicko-distributívnu a fonologicko-diferenciačnú funkciu), v jej rytmickej štruktúre – vzhľadom na fixný prízvuk na prvej slabike slov a tvarov – sa dominantne realizujú zostupné, decrescendové takty¹⁸.

Uvedené konštatovania ako zovšeobecnenia základných pozorovaní o podstatných typologických charakteristikách fónickej stavby slovenčiny možno podporiť aj výsledkami frekvenčného výskumu prí-

¹⁵ RUŽIČKA, Jozef: *Typológia slovenskej morfológie*. In: *Studia Academica Slovaca* 1. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 204.

¹⁶ Porovnaj ISAČENKO, Alexander Vasilievič: *Opyt tipologičeskogo analiza slavianskich jazykov*. In: *Novoje v lingvistike. III*. Moskva : Izdatel'stvo inostrannoju literatury, 1963, s. 106 – 121; NOVÁK, Ľudovít: *Aký jazyk je slovenčina*. In: *Studia Academica Slovaca* 13. Bratislava : Alfa, 1984, s. 389 – 411; DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014.

¹⁷ Podrobnejšie pozri SABOL, Ján: *Slovenská slabika (náčrt problematiky)*. In: *Studia Academica Slovaca* 23. Bratislava : Stimul, 1994, s. 214 – 224; SABOL, Ján: *K typologickej charakteristike slovenskej slabiky*. In: *Philologica* 45. Bratislava : Univerzita Komenského, 1997, s. 27 – 32.

¹⁸ SABOL, Ján: *Rytmická stavba reči*. In: *Človek a jeho jazyk. I. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava : Veda, 2000, s. 319 – 327.

slušných zvukových javov¹⁹; ide zároveň aj o „ponuku“ na skúmanie slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Niektoré základné výsledky pozorovaní:

Základným kvalitatívnym údajom o zvukovej stavbe každého jazyka je frekvencia najmenších fónických jednotiek – fón (hlások) / foném.

K najčastejším slovenským hláskam patria samohlásky *a, o, e, i*, zo spoluhlások *s, v, t, r, m, k, n*; najmenej sú frekventované samohlásky *ä, ó*, slabičné *ť, ľ*, spoluhláska *dž* a dvojhláska *iu*.

V spisovnej slovenčine je frekvenčný pomer spoluhlások a samohlások približne 1,3 : 1. Podľa tohto zistenia slovenčina stojí medzi románskymi jazykmi (vyššia samohláskovosť) a germánskymi jazykmi (nižšia samohláskovosť).

Základný slabičný kontrast v jazyku konsonant + sonanta (konsonant + nositeľ slabičnosti) sa môže rozlične kombinovať. V spisovnej slovenčine – podobne ako v iných jazykoch – je najbežnejšie spojenie CV (konsonant + vokál, presnejšie konsonant + sonanta). Kombinácia CV – pretože sa pri nej uplatňuje najväčší kontrast, maximálna rozdielnosť zvukov – nepredstavuje nijaký problém pri delení slov na slabiky; ide o typ slabiky, ktorý je najprirodzenejší, a teda komunikačne najústrojnejší.

Pri rozbere pomeru konsonantov a vokálov v okrajových postaveniach slova (na začiatku a na konci slov) sa ukázalo, že v spisovnej slovenčine vzhľadom na opozíciu začiatok slova – koniec slova sa konsonanty zoskupujú na začiatku slov (pomer samohlások a spoluhlások je tu 1 : 1,25; na konci slov 1 : 1,03). Prvá slabika slova je v slovenčine spravidla aj nositeľom dôležitého prozodického, suprasegmentálneho javu – prízvuku. Tým sa dynamické napätie konsonant – vokál vyrovnáva.

¹⁹ Podrobné údaje z týchto analýz a ďalšiu literatúru k tomu pozri SABOL, Ján: *Z frekvenčného výskumu zvukovej sústavy slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 7. Bratislava : Alfa, 1978, s. 499 – 511; SABOL, Ján: *Fonologická typológia a zvuková sústava slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2002, s. 37 – 47.

V spisovnej slovenčine – ako to vyplýva z pomeru samohlások a spoluhlások – sa vyskytujú dvojčlenné, trojčlenné a štvorčlenné konsonantické skupiny (päťčlenná skupina sa vyskytuje len veľmi okrajovo, porov. slovo *nervstvo*). Z nich – podľa očakávania – sú najčastejšie dvojčlenné spoluhláskové skupiny, pričom štvorčlenné skupiny konsonantov majú takmer zanedbateľnú frekvenciu.

Spontánne „úsilie“ jazykového systému po dobrom komunikačnom ustrojení sa prejavuje aj pri utváraní konkrétnych spoluhláskových skupín; ide o tendenciu využiť väčšie zvukové rozdiely medzi spoluhláskami zúčastnenými na výstavbe týchto skupín. Pri konsonantoch je najviditeľnejší rozdiel medzi sonórnymi spoluhláskami a nesonórami (šumovými spoluhláskami); je teda prirodzené, že sa tento protiklad (vokálnosť – nevokálnosť) využíva veľmi často. Okrem tejto opozície sa pri výstavbe spoluhláskových skupín využíva najčastejšie protiklad úžinovosť – záverovosť. Pravda, záleží aj na poradí spoluhlások charakterizovaných určitými fonologickými vlastnosťami; v možnosti výskytu konkrétnych konsonantických zoskupení najmä v okrajových pozíciách slova sa ohlášajú niektoré typologickokombinačné osobitosti príslušných fonologických systémov (napr. v spisovnej slovenčine sa nemôže vyskytnúť model „rybka“, teda v postavení na začiatku slova kombinácia sonóra + iná spoluhláska a na konci slova opačne – kombinácia spoluhláska + sonóra²⁰).

Pre prozodickú stavbu slovenskej slabiky a slovenského slova majú najväčší význam kvantita, suprasegmentálny jav vyplývajúci z časovej modulácie, a prízvuk, suprasegment vznikajúci dominantne silovou moduláciou artikuláčného prúdu, hlasu.

Zo štyroch možných kvantitatívne a prízvukovo diferencovaných slabík v spisovnej slovenčine (neprízvučná krátka, prízvučná krátka, neprízvučná dlhá, prízvučná dlhá) má najvyššiu frekvenciu najmenej príznakový typ (neprízvučná krátka) a najnižšiu frekvenciu najviac príznakový typ (prízvučná dlhá), ktorý „spotrebúva“ zo všetkých uve-

²⁰ SABOL, Ján: *Konsonantické alternácie pri skloňovaní substantív*. In: *Studia Academica Slovaca* 8. Bratislava : Alfa, 1979, s. 389 – 406; SABOL, Ján: *Fonologická typológia a zvuková sústava slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2002, s. 38 – 39.

dených typov slabík najväčšie množstvo artikulačného času a sily výdychového prúdu.

Prozodickú stavbu slovenských slov možno skúmať aj cez rozloženie prízvukovo a kvantitatívne diferencovaných slabík na mieste ich prvej až n-tej slabiky. Postavením najväčšej koncentrácie uvedených slabík je prvá slabika slova; tu sa môžu vyskytovať všetky štyri možné prozodické modifikácie slovenských slabík (pozri vyššie), v ostatných slabikách len dve (neprízvučná krátka a neprízvučná dlhá). Táto skutočnosť súvisí s pevným miestom prízvuku na prvej slabike slovenských slov a tvarov, čím sú zároveň dané aj objektívne dispozície slovenčiny pre výstavbu taktov, foneticko-rytmických jednotiek²¹.

Ako základná sonda v rytmickej výstavbe textu môžu slúžiť údaje o priemernej slabikovej dĺžke slova: čím má text nižšiu priemernú slabikovú dĺžku slova, tým viac prejavuje tendencie k rytmickosti a naopak. Krajné póly predstavujú hovorový štýl (najnižšia priemerná slabiková dĺžka slova) a odborný text (najvyššia priemerná slabiková dĺžka slova). Priemerná dĺžka slovenského slova v slabikách je približne 2,3 (je to viac ako v románskych a germánskych jazykoch). Pri skúmaní umeleckých textov sme dostali tieto hodnoty: viazaný verš 1,88, voľný verš 1,99, próza 2,07.²²

Morfologická typológia

Výsledky skúmania morfolologickej typológie²³ ukazujú, že morfológická stavba spisovnej slovenčiny nie je jednoliata – uplatňujú sa v nej

²¹ SABOL, Ján: *Rytmická stavba reči*. In: *Človek a jeho jazyk. I. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava : Veda, 2000, s. 319 – 327.

²² Literatúru o exaktných výsledkoch výskumu zvukovej stavby slovenčiny pozri v našej štúdii SABOL, Ján: *Z frekvenčného výskumu zvukovej sústavy slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 7. Bratislava : Alfa, 1978, s. 499 – 511.

²³ Pozri *Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 50 – 60; RUŽIČKA, Jozef: *Typológia slovenskej morfológie*. In: *Studia Academica Slovaca* 1. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 201 – 210; ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Úvod do štúdia jazykov. 3. vyd.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987, s. 186 – 187.

viaceré typy. Dominantný je v nej – podobne ako v slovanských jazykoch vôbec – *flektívny typ*. Tento typ sa prejavuje bohatstvom tvarov ohybných slovných druhov, výraznou rodovou diferenciáciou tvarov, vyjadrovaním komplexu gramatických významov (napr. rodu, čísla a pádu) jedným formálnym prvkom v rámci slova, veľkým výskytom synonymie a homonymie pádových prípon atď. Charakteristickou črtou flektívneho typu je aj diferencovanie tvarov zmenami na konci tvarotvorného základu (alternáciami; spisovná slovenčina však tento jav výrazne pritlmuje tendenciou k jednotnej podobe tvarotvornej bázy.

Podstatu *aglutinačného typu* tvorí vyjadrovanie gramatických významov osobitnými formálnymi prostriedkami v rámci slova, v dôsledku čoho je v tomto type veľmi málo osobitných typov ohýbania (vzorov); chýba tu zároveň aj rodová diferenciácia. Za spoločnú aglutinačnú črtu všetkých ohybných slovných druhov v slovenčine treba pokladať uvedenú tendenciu k jednotnej podobe tvarotvornej bázy (odstraňovanie alternácií). Zosilnenie aglutinačných črt spisovnej slovenčiny sa prejavuje jednak unifikáciou prípon, jednak unifikáciou tvarotvorného základu.

Analytický typ sa vyznačuje tým, že gramatické významy sa v ňom vyjadrujú samostatnými fonologickými slovami – gramatickými morfémi. Tento typ je v spisovnej slovenčine zastúpený najmä v paradigme slovies (*chytal som, bol by som chytal, budem volať, bol som volaný, spievalo sa, bolo by sa spievalo* atď.).

Podstatu *introflektívneho typu* tvorí vyjadrovanie gramatických významov prostredníctvom variácie lexikálnej morfémy slova (napr. nem. *Bruder – Brüder*). Črty tohto typu sú v spisovnej slovenčine veľmi vzácne (*čas-ø – čias-ø, raz-ø – ráz-ø*).

Najdôležitejšou črtou *polysyntetického typu* sú kompozitá (skladanie základov pri tvorení slov) a nedostatok ohýbania plnovýznamových slov. Tento typ sa v spisovnej slovenčine uplatňuje najmä skladaním základov pri gramatických slovných druhoch (univerbizácia predložkového, časticového alebo spájacieho výrazu: *sponad, naprostred; všakver, isteže; takže, čožeby* a pod.).

Typologické usporiadanie slovenského morfológického, tvaroslovného systému, jeho dynamika a najvýraznejšie súčasné vývinové ten-

dencie sa prejavujú – podobne ako pri fonologickej sústave slovenčiny – v úsilí posilňovať centrálné, systémové a pravidelné javy. Práve na pozadí tejto tendencie sa slovenská (paradigmatická) morfológia zavše hodnotí ako tvaroslovné „esperanto“ medzi slovanskými jazykmi; slovenčina zaujíma „akési centrálné postavenie“ medzi nimi. Ľ. Novák na základe analýzy niektorých morfologických javov (opierajúc sa aj o zistenia v ďalších svojich štúdiách) hovorí „o podivuhodnom strednom postavení slovenčiny medzi slovanskými jazykmi“²⁴.

Morfonologická typológia

Fonologické a morfologické zákonitosti slovenčiny (vyúsťujúce aj do všeobecnejších, typologických dominánt a subdominánt) sa premietajú aj do morfonologického priestoru, a to cez vzťah symetrie a asymetrie medzi súmerateľnými formovými a obsahovými prvkami, čo možno pozorovať už na najmensej ploche tejto relácie, na „zviazanosti“ slabiky a morfémy.²⁵ Zistené výsledky ukazujú, že v súčasnom slovenskom jazyku je približne jedna štvrtina slabík v symetrickom vzťahu s morfémy.²⁶ Dominantná asymetrická relácia medzi slabikou a morfémy v spisovnej slovenčine súvisí s tenziou medzi morfematickou a slabičnou štruktúrou vnútri slova predovšetkým na dvoch miestach: 1) na rozhraní koreňovej a derivačnej morfémy (základná fonematická štruktúra koreňovej morfémy je CVC, sufixálnych deri-

²⁴ NOVÁK, Ľudovít: *Typologická charakteristika slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 6. Bratislava : Alfa, 1977, s. 400.

²⁵ SABOL, Ján – IVANČOVÁ, Lena: *Symetria a asymetria vo vzťahu slabiky a morfémy v slovenčine*. Slovenská reč, 79, 2014, č. 3 – 4, s. 131 – 144.

²⁶ IVANČOVÁ, Lena: *Symetria a asymetria vo vzťahu slabiky a morfémy v slovenčine*. [Bakalárska práca.] Košice : Katedra slovistiky, slovanských filológií a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, 2009; IVANČOVÁ, Lena: *Symetria a asymetria medzi formou a obsahom v slovenčine*. In: *Zborník Medzi-univerzitnej študentskej vedecko-odbornej a umeleckej konferencie organizovanej Fakultou masmediálnej komunikácie UCM v Trnave dňa 10. decembra 2010 v Trnave*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2011, s. 409 – 433.

vačných morféme VC²⁷ a 2) na hranici tvarotvornej bázy zakončenej na konsonant (ktorý tvorí striktúru poslednej, resp. predposlednej slabiky slovného tvaru) a gramatickej morfémy so základnou fonematickou štruktúrou V, VCV, VC²⁸. Vzniká tu zároveň otázka „podielu“ flektívneho morfológického typu na týchto vzťahoch.

Pri pozorovaní zvukových variácií významových jednotiek v slovenčine – cez analýzu neutralizácií fonologických protikladov a alternácií foném – prichádzame k ďalším všeobecnejším zisteniam o vzťahu formových a obsahových prvkov, v ktorom sa ohlášajú aj isté typologické signály, ktoré možno využiť aj pri komparatívnom lingvistickom výskume.²⁹ Porovnanie vzťahu neutralizácií a alternácií v slovenčine dovoľuje vysloviť hypotézu o vyrovnávaní tlaku oboch javov na zvukovú štruktúru morfémy v jazykových systémoch; v slovenčine sú bohaté neutralizácie fonologických protikladov, ale alternácie sú prítlmenejšie, v niektorých iných jazykoch (napr. v češtine) je zasa tento vzťah obrátený. Navyše tu možno uvažovať o súhre neutralizácií a alternácií na jednej strane a vokalicích a konsonantických alternácií na druhej strane. V slovenčine sú neutralizácie a alternácie zviazanejšie (preukáže to možno dokumentovať na dominantnosti alternácií, v ktorých sa alternanty líšia len jedným dištinktívnym príznakom, podobne ako pri vzťahu foném vytvárajúcich neutralizovateľný protiklad). Možno tu konštatovať aj ďalšie osobitosti slovenčiny: pri využívaní konsonantických alternácií sa v spisovnej slovenčine intenzívne manifestuje tlak morfológickej roviny – tendencie po jednotnej báze a tendencie po uniformite tvarov. V spisovnej slovenčine je ďalej súhra v zámere kvantity signalizovať morfológický proces (neutralizácia kvantity, obmedzenie kvantitatívnej alternácie) a derivačný proces (kvantitatívna alternácia, čiastočné narušenie neutralizácie kvantity). Podobne sa rozdiel tvarotvorného a slovotvorného postupu v spisovnej slovenčine vykresľuje

²⁷ SOKOLOVÁ, Miloslava: *Teoretické zásady morfeomatického spracovania slovenčiny*. In: *Morfeomatický slovník slovenčiny*. Prešov : Náuka, 1999, s. 31 a 36.

²⁸ Tamže, s. 45.

²⁹ SABOL, Ján: *Zvukové variácie významových jednotiek v slovenčine a češtine*. In: *Studia Academica Slovaca* 20. Bratislava : Alfa, 1991, s. 259 – 268.

aj zmenami spoluhlások: „oblúbenosť“ alternácií korelovaných spoluhlások a ústup alternácií nekorelovaných spoluhlások v slovenskom tvarosloví sú očividné³⁰; alternácie nekorelovaných spoluhlások (ide o striedanie *k, ch, h, g* s tupými sykavkami: *krok / krôčik, orech / oriešok, breh / briežok, striga / strídža* a pod.) sa na rozdiel od tvaroslovia systematickovo uplatňujú pri derivácii. K súhre vokalickej a konsonantickej alternácií v slovenčine možno konštatovať, že ako členy kvantitatívnej korelácie vystupujú zvyčajne korelačné fonémy (*koňa – kôň, žena – žien, sudca – súd*) a zároveň sú veľmi frekventované alternácie korelovaných konsonantov³¹.

Záver

V závere možno konštatovať, že typológia poskytuje optimálnu základňu nielen pre teoretický porovnávací výskum jazykov, ale je disciplínou, ktorá „otvára oči“ aj pri praktickom štúdiu jazykov. Z tohto konštatovania vyplýva aj jej zástoj pri výskume i osvojovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Teoretické aj pragmatické signály typológie sú komplexné: upozorňujú nás nielen na spoločné črty jazykových štruktúr, ale – v obrátanom „garde“ – aj na špecifiká, neopakovateľný pôvab a vzrušujúcu krásu jednotlivých jazykov, no zároveň aj myslenia a správania ich nositeľov. Je to integrujúca disciplína: nepriamo nám ukazuje v jazykoch to, čo spája, kooperuje, spolupôsobí; pomáha nám nachádzať – cez „všeľudské“ charakteristiky jazykov – v našom komunikačnom partnerovi aj s iným základným jazykovým vedomím a rečovou kompetenciou nášho blízkeho.

³⁰ SABOL, Ján: *Konsonantické alternácie pri skloňovaní substantív*. In: *Studia Academica Slovaca* 8. Bratislava : Alfa, 1979, s. 389 – 406.

³¹ Podrobnejšie SABOL, Ján: *Zvukové variácie významových jednotiek v slovenčine a češtine*. In: *Studia Academica Slovaca* 20. Bratislava : Alfa, 1991, s. 266 – 267; tam aj ďalšia literatúra.

Literatúra

- DEZSŐ, László: *Studies in Syntactic Typology and Contrastive Grammar*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014.
- ISAČENKO, Alexander Vasilievič: *Opyt tipologičeskogo analiza slavianskich jazykov*. In: *Novoje v lingvistike. III*. Moskva : Izdatel'stvo inostrannoj literatury, 1963, s. 106 – 121.
- IVANČOVÁ, Lena: *Symetria a asymetria vo vzťahu slabiky a morfémy v slovenčine*. [Bakalárska práca.] Košice : Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, 2009.
- IVANČOVÁ, Lena: *Symetria a asymetria medzi formou a obsahom v slovenčine*. In: *Zborník Medziuniverzitnej študentskej vedecko-odbornej a umeleckej konferencie organizovanej Fakultou masmediálnej komunikácie UCM v Trnave dňa 10. decembra 2010 v Trnave*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2011, s. 409 – 433.
- KAČALA, Ján: *Slovenská syntax v konfrontačnom aspekte*. In: *Studia Academica Slovaca* 16. Bratislava : Alfa, 1987, s. 183 – 201.
- KRÁL, Ábel – SABOL, Ján: *Fonetika a fonológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.
- KRUPA, Viktor: *Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*. Bratislava : Veda, 1980.
- KRUPA, Viktor: *Typológia slovenskej vety*. In: *Studia Academica Slovaca* 17. Bratislava : Alfa, 1988, s. 279 – 297.
- Morfológia slovenského jazyka*. Red. J. Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966.
- NOVÁK, Ľudovít: *Typologická charakteristika slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca* 6. Bratislava : Alfa, 1977, s. 389 – 405.
- NOVÁK, Ľudovít: *Fonológia slovenčiny v kontexte inojazykových fonologických systémov*. In: *Studia Academica Slovaca* 8. Bratislava : Alfa, 1979, s. 239 – 253.
- NOVÁK, Ľudovít: *Aký jazyk je slovenčina*. In: *Studia Academica Slovaca* 13. Bratislava : Alfa, 1984, s. 389 – 411.
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Úvod do štúdia jazykov*. 3. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.

- RUŽIČKA, Jozef: *Typológia slovenskej morfológie*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 201 – 210.
- RUŽIČKA, Jozef: *Špecifickosť slovenskej syntaxe*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 211 – 226.
- RUŽIČKA, Jozef: *Súčasná spisovná slovenčina a jej vzťah k iným jazykom*. In: *Studia Academica Slovaca 5*. Bratislava : Alfa, 1976, s. 409 – 420.
- SABOL, Ján: *Hierarchia vzťahov vo fonologickom podsysteme slovenských samohlások*. *Rocznik Slawistyczny (Křížom-krážom)*, 39, 1978, s. 19 – 24.
- SABOL, Ján: *Z frekvenčného výskumu zvukovej sústavy slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 7*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 499 – 511.
- SABOL, Ján: *Konsonantické alternácie pri skloňovaní substantív*. In: *Studia Academica Slovaca 8*. Bratislava : Alfa, 1979, s. 389 – 406.
- SABOL, Ján: *Centrum a periféria slovenského spoluhláskového podsystemu*. *Slovenská reč*, 54, 1989, č. 2, s. 97 – 104.
- SABOL, Ján: *Zvukové variácie významových jednotiek v slovenčine a češtine*. In: *Studia Academica Slovaca 20*. Bratislava : Alfa, 1991, s. 259 – 268.
- SABOL, Ján: *Slovenská slabika (náčrt problematiky)*. In: *Studia Academica Slovaca 23*. Bratislava : Stimul, 1994, s. 214 – 224.
- SABOL, Ján: *K typologickej charakteristike slovenskej slabiky*. In: *Philologica 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1997, s. 27 – 32.
- SABOL, Ján: *Syntetická fonologická teória a fonologická typológia*. In: *Studia Academica Slovaca 27*. Bratislava : Stimul, 1998, s. 141 – 148.
- SABOL, Ján: *Rytmická stavba reči*. In: *Človek a jeho jazyk. I. Jazyk ako fenomén kultúry*. Bratislava : Veda, 2000, s. 319 – 327.
- SABOL, Ján: *Fonologická typológia a zvuková sústava slovenčiny ako cudzieho jazyka*. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Bratislava 30. – 31. august 2000*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2002, s. 37 – 47.
- SABOL, Ján – IVANČOVÁ, Lena: *Symetria a symetria vo vzťahu slabiky a morfémy v slovenčine*. *Slovenská reč*, 79, 2014, č. 3 – 4, s. 131 – 144.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: *Teoretické zásady morfematického spracovania slovenčiny*. In: *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov : Náuka, 1999, s. 9 – 55.
- TIBENSKÁ, Eva: *Syntaktický systém súčasnej slovenčiny (v oblasti syntagmatiky a vetnej syntaxe)*. In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Stimul, 2000, s. 287 – 299.

Summary

Phonological, Morphological and Morphonological Typological Features of the Slovak Language (As a Foreign Language)

The study presents a concentrated submission of data on phonological (the structuring of phonemes and their frequency and combinational particularities, the structure of syllables, prosodic structure of a word, rhythmical structure of a text, etc.), morphological (the share of inflected, agglutination, analytical, introflective and semisynthetic type in the structure of Slovak morphology), and morphonological (general characteristics of neutralizations of phonological opposites and alterations of phonemes) typological features of Slovak (with clues or hints for the research of Slovak as a foreign language). The paper lays particular stress on the fact that Slovak is in its phonological, morphological and morphonological structure a language quite simple and quite regular.

K pomernej chronológii času a spôsobu pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka z hľadiska prirodzenej komunikácie

Marianna Sedláková

Kategória času, ako je známe, patrí spolu s číslom a prirodzeným rodom k tzv. odrazovým kategóriám, ktoré svojou sémantickou závažnosťou si v rozličnej podobe našli miesto pravdepodobne¹ vo všetkých prirodzených jazykoch sveta. Z hľadiska komunikatívneho prístupu pri učení sa jazyka² – osobitne však jazyka cudzieho – hrá prirodzenosť významnú rolu. Pri letmom špecifickom pohľade na vyučovanie slovenčiny ako cudzieho alebo cieľového jazyka z hľadiska prirodzenosti komunikácie začneme hľadiskom obsahovým³. Na základe primárnych komunikačných potrieb sa celkom prirodzene postupne usporiadali napríklad konverzačné témy pri vyučovaní akéhokoľvek cudzieho jazyka (od základnej orientácie v reáliách, jedla, oblečenia, bývania, k spoločnosti, kultúre, záujmom, až k špeciálne odborne diferencovaným konverzačným témam⁴, čo sa v konečnom dôsledku prejavuje na po-

¹ Túto na pohľad alibistickú formuláciu uvádzame s vedomím, že ak ešte existujú neobjavené jazyky, pre ne táto téza tiež (pravdepodobne) platí.

² Tu máme na mysli aj, ba najmä, neintencionálne učenie ešte pred vstupom dieťaťa do školy.

³ My vychádzame zo skutočnosti, že najlepšie je v slovenských pomeroch prepracovaná didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka pre dospelých. V súčasnosti sa všetky aktivity sústreďujú okolo SAS – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk na FF UK v Bratislave a my čerpáme poznatky z ich poznatkov a publikácií.

⁴ Pozri napríklad PEKAROVIČOVÁ, Jana – ŽIGOVÁ, Ludmila – MOŠAŤOVÁ, Michala: *Slovenčina ako cudzí jazyk – Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk – jazykový kurz v kontaktnej a dištančnej forme*. Bratislava : Stimul, 2007.

stupnom zvyšovaní komunikačnej kompetencie i z hľadiska náročnosti kvantitatívnej (slovná zásoba) i kvalitatívnej (gramatika, štylistika).

Prirodzené hľadisko sa v súčasnosti uplatňuje i pri výbere a postupnom rozširovaní jednotlivých slovných druhov ich tvarov a gramatických kategórií. Začíname menami spolu so slovesom ako základom vety, (najprv sloveso *byť*, potom najfrekventovanejšie slovesá najfrekventovanejších tried) spolu s podstatným menom / zámenom; najprv nominatívy podstatných mien a zámen ako agens vety a akuzatívy ako patiens; pády postupne podľa frekvencie v reči. Zo zámen sú v prvom rade preberané osobné a ukazovacie. Z gramatických kategórií sa hneď na začiatku upozorní na rod, pretože je na ňom v slovenčine postavená celá gramatika. Alebo pri slovesách sa začína nepríznakovým prítomným časom, pokračuje sa časom minulým a až ako tretí pribúda budúci čas (podobne ako v ontogenéze). Optimálne výsledky pri vyučovaní cudzieho jazyka sa dosahujú kombinovaním prirodzenej ontogenetickej simulácie vyučovania jazyka vzhľadom k vývinu myslenia (čo napríklad znamená i to, že sa postupuje od prevládajúcich systémových prvkov po prvky výnimočné⁵) s „fylogenetickou“ systémovou komparáciou (poskytovanie systémového pohľadu na vyučovaný jazyk a jeho porovnávanie s inými, východiskovými jazykovými systémami) rešpektujúcou osobnostné rozdiely a odlišné vzdelávacie potreby študentov a žiakov a študentov⁶. Čím je vek učiacich sa cudzí jazyk nižší, tým výraznejšia je potreba prirodzenosti.

„Pod pojmom prirodzená komunikácia si predstavujeme v prvom rade z hľadiska formy (1) komunikáciu komplexnú, zahŕňajúcu všetky ľudské zmysly, ba aj mimozmyslové vnemy. Tento typ komunikácie je celkom univerzálny, ak ho abstrahujeme od konkrétneho jazyka. Z hľadiska komunikácie prostredníctvom jazykového kódu (2) ide o komunikáciu výlučne alebo prevažne ústnu, sprevádzanú prirodzenými paralingválными komunikačnými prostriedkami (gestika, mimika, posturika a i.), ktoré konkrétny jazykový kód pomáhajú dešifrovať

⁵ Tu trochu paradoxne vzhľadom k jazykovému systému, pretože v jazykovom systéme sú výnimky spôsobené vysokou frekvenciou slov a tvarov v reči.

⁶ K problému viac PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004., s. 20 – 23; 69 – 128.

pomocou univerzálnych komunikačných znakov, ktoré človek nijako zvlášť vedome nereguluje. Z hľadiska obsahu (3) ide v prirodzenej komunikácii o komunikáciu vyplývajúcu z uspokojovania prirodzených potrieb človeka, tak ako ich z psychologického uhla pohľadu usporiadal A. H. Maslow. Od potrieb zabezpečujúcich fyziologické prežitie (základné biologické potreby, potreba istoty a ochrany) cez tie, ktoré zabezpečujú psychické prežitie (spoločenské potreby, patriť niekam, byť niekým akceptovaný; po status ega – pocit moci, vážnosti a uznania) až po tzv. „vyššie ciele“ človeka, ktoré sa prejavujú najmä potrebou sebauplatnenia.“⁷ Tento typ komunikácie sa prejavuje najmä v priamej interpersonálnej komunikácii tzv. tvárou v tvár a ním sa začína každá komunikačná ontogenéza. Préznt v ontogenéze, a ako predpokladáme aj vo fylogenéze, nastupuje z časov ako prvý, čo samo osebe je dôkazom jeho osobitého postavenia vzhľadom k iným časom. To, že z hľadiska prirodzenosti⁸ je preznt bezpríznakovým časom, dokazujú i fakty, že tvary preznta sú schopné v rozličnej miere suplovať i oba príznakové časy. Z hľadiska tej najvšeobecnejšej charakteristiky je prítomný čas daný zhodnosťou s momentom reči (Ružička, 1966, s. 35). Hoci sa v neskoršom vývine spája veľmi výrazne s kategóriou vidu (vo všetkých slovanských jazykoch), my tu o tomto spojení zatiaľ uvažovať nebudeme aj preto, že v súvislosti so vzťahom času a spôsobu hľadáme ontogenetické podložie v ranom štádiu vývinu detskej reči (v rozmedzí 1. – 2. roka), v ktorom sa ešte slovesná gramatická kategória vidu osobitne nevyskytuje. Spojenie času s vidom predpokladá totiž ďalší pomerne náročný teoretický uhol pohľadu na kategóriu času. Okrem *bodu komunikácie*, podľa I. V. Isačenka, aj *bod realizácie deja* a *bod referencie*, doplnené podľa G. Nolte o *čas pozorovania*⁹ (Žigo, 2014, s. 337).

⁷ Bližšie k problematike SEDLÁKOVÁ, Marianna a kol.: *Praktická didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka pre študentov slovakistiky UPJŠ*. Košice : UPJŠ, 2015, s. 17 – 20.

⁸ Opakom prirodzenosti je príznakovosť, k teórii príznakovosti pozri bližšie DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, 2009, s. 136 – 139 (aj s históriou a literatúrou).

⁹ ŽIGO, Pavol: *Kategórie aspekt – tempus – modus a topológia deja*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 337.

Keďže, ako sme už uviedli, z hľadiska pomernej chronológie didaktického zavádzania slovesného času a spôsobu uvažujeme o najranejších ontogenetických štádiách, ostaneme z časového hľadiska len pri *bode komunikácie* či *čase prehovoru*.

Prv než sa čas ako kategória udomácní v slovesných tvaroch v reči jedinca, predchádza mu vo vývine myslenia prípravná fáza temporálnosti, ktorá sa najprv prejaví osobitným slovným druhom (*teraz*)¹⁰. To znamená, že najprv sa kategoriálny čas objavuje v reči dieťaťa v podobe príslovky/prísloviak¹¹. Je teda celkom prirodzené začať uplatňovať kategóriu času aj pri vyučovaní cudzieho jazyka príslovkami a v hovorenej forme pri konverzácii povoliť ich spájanie s univerzálnym prízentom (*zajtra robíme poriadok; včera idem do obchodu a vidím – zatvorený...*), postupne pripravovať žiakov na minulý čas napríklad tým, že učiteľ na uvedenú repliku v prízente odpovie replikou v prízente (*Máš pravdu, aj ja som chcela ísť včera do obchodu a bol zatvorený*). Obzvlášť to platí na prvom stupni základných škôl – v prvej, čisto hovorenej, fáze učenia sa slovenčiny v školách s maďarským vyučovacím jazykom¹². Po zavedení osobitných tvarov minulého času už treba trvať na jeho používaní najmä v písanej podobe, v reči však naďalej tolerovať futúrum vyjadrené pomocou prízenta i pri nedokonavých slovesách (*budúci týždeň maľujeme...*) a pod. Futúrum navrhujeme preberať až omnoho neskôr v súvislosti s kategóriou vidu. Možno by sa tak mohlo predísť situácii, že deti v maďarskom jazykovom prostredí by vnímali analytický typ tvorenia budúceho času (*budem robiť*) ako univerzálny a naopak, začali by vnímať prízent dokonavých sloves ako prirodzenejší spôsob vyjadrovania futúra v súlade so systémovými zákonitosťami slovenčiny.

¹⁰ KESSELOVÁ, Jana: *Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa*. In: *Štúdie o detskej reči*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 23. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 163.

¹¹ Z vlastných pozorovaní vieme, že k príslovke *teraz* sa veľmi rýchlo pridá v tomto štádiu vývinu reči opozitné *potom*.

¹² Tak, ako to navrhujeme pre prvý stupeň (SEDLÁKOVÁ, Marianna a kol.: *Praktická didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka pre študentov slovakistiky UPJŠ*. Košice : UPJŠ, 2015, s. 26 – 27).

Gramatická kategória spôsobu sa v ranej ontogenéze javí tiež celkom inak ako v synchrónnej deskripcii jazykového systému, pre ktorý je bezpríznakovým indikatív oproti príznakovému imperatívu (a kondicionálu). Pri historickej analýze komunikácie musíme vychádzať zo skutočnosti, že komunikácia prebiehala medzi ľuďmi i v predrečovej fáze, podobne ako je to v ontogenéze do vzniku prvého slova. I potom v prirodzenej komunikácii ide gesto (a iné poprijazykové komunikačné prostriedky) ruka v ruke s hovoreným slovom. Spomeňme si, že jedným z prvých gest, ktorému sa dieťa učí v procese komunikácie, je gesto „daj“. Tu však treba pripomenúť, že i ukazovanie rukou na veci má v ranom štádiu iný význam ako deiktický. Ukazovaním na veci si dieťa žiada dotknúť sa ich, chytiť, mať s nimi kontakt. Na samom začiatku interpersonálneho pôsobenia je totiž (terminológiou tzv. rečových aktov¹³) perlokúcia – snaha dosiahnuť cieľ komunikačným (ešte nie slovným) rečovým aktom. Ilokúcia je v tomto štádiu v rovine konkrétnych činností dieťaťa až do štádia, kým dieťa „nevystúpi“ z vlastného ega a nie je schopné sa dívať na dej ako pozorovateľ. Lokúcia (myslíme číro verbálny komunikát) je v tejto vývinovej komunikačnej etape tiež vo veľmi ranom vývinovom štádiu, má teda podobu nedokonalú, nielen foneticky, ale aj rytmicky (počtom slabík) deformovanú, s nízkym indexom zrozumiteľnosti¹⁴. V interpersonálnej komunikácii môžu zo strany dieťaťa stále ešte prevládať gestá nad zvukovou rečou. Vysoká frekvencia imperatívu v detskej reči i v školskej komunikácii¹⁵ a jeho pomerná jednoduchosť nás vedú k myšlienke zavádzať ho pri

¹³ Termíny z teórie rečových aktov používame podľa: DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, 2009, s. 270 – 280.

¹⁴ BÓNOVÁ, Iveta: *Fonologický vývin v reči dieťaťa*. In: *Štúdie o detskej reči*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 23. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 2016.

¹⁵ Ukážkový slovníček imperatív frekventovaných vo vyučovacom procese: **čítajú – čítaj**, **daj**, **odpovedaj**, **rozprávaj**, **počúvaj**, **pozeraj**, **pýtaj sa**, **zakrúžkuj**, **požičaj**; **pišu – píš**, **chodť**, **chytť**, **drž**, **otvor**, **hovor**, **postav sa**, **rob**, **bež**; **kreslia – kreslí**, **podčiarkni**, **sadni si**, **spi**; **pi**, **umy**, **jedz!**.

vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka – aspoň na nižších úrovniach škôl – skôr, ako je zavádzaný¹⁶.

O vysokej frekvencii imperatívu v bežnej reči svedčia aj jeho nepravidelné tvary: *jedia – jedz, vedz, povedz, pratajú / pracú – prac (sa)*, ktoré hláskoslovne odkazujú ešte na praslovanské štádium vývinu slovenčiny ($d+j = dz$, $t+j = c$). Evidentné je to pri pôvodných atematických slovesách **ěd-j-ь* (*jedz*) a **věd-j-ь* (*vedz*)¹⁷. Tvar *povedz* zjavne etymologicky nadväzuje na vzťah slovesa *povedať* so slovesom *vedieť*. V súvislosti s potenciálnou frekvenciou tvaru ovplyvnenou samozrejme aj sémantikou slovesa¹⁸ je zaujímavé sledovať, ako sa napriek priamej etymologickej súvislosti slovík *vedieť* a *vidieť* (nielen v slovenčine; napríklad staroslovienskym dokladom na *vidz* zrekonštruovanej staroslovienskej podoby **vid-j-ь*¹⁹) tieto dve slovesá od seba vzdialili i dnešnou podobou imperatívneho tvaru *vid!*, samozrejme tiež s obmedzeným používaním. Alternácia *d/dz* sa uplatňuje ešte pri nezvratnom slovese *zvedieť – zvedz*²⁰, ale už nie v jeho zvrtných derivátoch *dozved' sa, prezved' sa*²¹. Pri slovese *pratať* a jeho tvaroch s alternáciou *t/c* je pravdepodobné, že práve vysoká frekvencia tvaru imperatívu, pri ktorom môžeme predpokladať analogický vývin s uvedenými atematickými slovesami, ovplyvnila vývin celej prízmennej paradigmy.

Aj malé historické odbočenie, ktoré okrem iného dokázalo i vysokú mieru frekvencie tvarov rozkazovacieho spôsobu²² v bežnej reči, nás oprávňuje navrhnúť zavádzanie tvarov imperatívu – pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka – hneď s paradigmami frekventovaných slovík v prízmente takto:

¹⁶ Napríklad v učebnici *Krížom-krážom*, v každom prípade však pred kondicionál.

¹⁷ STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk* 2. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987, s. 133.

¹⁸ Prvý význam slovesa *vidieť* je schopnosť videnia neovplyvniteľná vôľou.

¹⁹ Tamže.

²⁰ V ťažkých „špionážnych“ časoch archaickú podobu rozkazovacieho spôsobu 2. os. sg. (*zvedz*) mohla samozrejme ovplyvniť i existencia deverbatíva *zved*.

²¹ RUŽIČKA, Jozef a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966, s. 484.

²² V poradi 2. os. sg. (*jedz*), 2. os. pl. (*jedzte*) a 1. os. pl. (*jedzme*).

INDIKATÍV PRÉZENTA		– VOLAŤ –	IMPERATÍV
singulár	plurál	singulár	plurál
1. os. volá- m	volá- me		volaj-me
2. os. volá- š	volá- te	volaj!	volaj-te
3. os. volá-0	volaj-ú		
INDIKATÍV PRÉZENTA		– PRACOVAŤ –	IMPERATÍV
singulár	plurál	singulár	plurál
1. os. pracuje- m	pracuje- me		pracuj-me
2. os. pracuje- š	pracuje- te	pracuj!	pracuj-te
3. os. pracuje-0	pracuj-ú		
INDIKATÍV PRÉZENTA		– ROBIŤ –	IMPERATÍV
singulár	plurál	singulár	plurál
1. os. robí- m	robí- me		rob-me
2. os. robí- š	robí- te	rob!	rob-te
3. os. robí-0	rob-ia		
INDIKATÍV PRÉZENTA		– KRESLIŤ –	IMPERATÍV
singulár	plurál	singulár	plurál
1. os. kreslí- m	kreslí- me		kresli-me
2. os. kreslí- š	kreslí- te	kresli!	kresli-te
3. os. kreslí-0	kreslia		

Prézentná paradigma každého slovesa sa aktuálne, vzhľadom na pamäťovú kapacitu, rozšíri len o jeden tvar – imperatív 2. os. sg., ktorý sa naviaže priamo na svoj zdroj – 3. os. pl. s výrazným efektom – bezproblémovým rozšírením na 3 imperatívne tvary analogickým pripojením relačných morféme 1. a 2. osoby plurálu k veľmi ľahko získanému novému tvaru imperatíva, ktorý vznikne odsunutím samohláskového elementu 3. os. pl. indikatívu prézenta. Navyše variant imperatívneho tvaru zakončeného na *-i* možno dať ľahko do súvisu s výslovnostnými zákonitosťami (ťažkosťou či nemožnosťou vysloviť potenciálny tvar *kresli!* a iných). Nesystémovým tvarom sa pri opise gramatiky dá vyhnúť, v hovorenom prejave by som však ich výskyt nenavrhovala

umelo obmedzovať práve pre ich prirodzenú frekvenciu v bežnej reči (najmä tvary *jedz* a *povedz*).

Na záver sa žiada zopakovať, že na základe argumentov z ontogenézy i fylogenézy reči sa nám zdá pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka prirodzenejšie v prvej fáze výučby slovesných časov používať univerzálny prítomný v spojení s príslovkami času na vyjadrenie minulých i budúcich dejov, najmä na základných školách s maďarským vyučovacím jazykom. Zároveň navrhujeme tvorbu analytického futúra presunúť až k výučbe slovesnej kategórie vidu. Spolu s paradigmou indikatívu prítomného navrhujeme učiť i imperatív, jednak z dôvodov systémových (ľahšie odvodzovanie), ale i komunikačných, keďže imperatívna forma slovesa je veľmi frekventovaná v bežnej komunikácii detí, ale i v školskej praxi všeobecne.

Literatúra

- BÓNOVÁ, Iveta: *Fonologický vývin v reči dieťaťa*. In: *Štúdie o detskej reči. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 23*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 212 – 250.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava : Veda, 2009.
- KAMENÁROVÁ, Renáta a kol.: *Krížom-krážom. Slovenčina A2*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012.
- KAPALKOVÁ, Svetlana: *Gestá v kontexte raného vývinu detí*. In: *Štúdie o detskej reči. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 23*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 169 – 211.
- KESSELOVÁ, Jana: *Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa*. In: *Štúdie o detskej reči. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 23*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008, s. 121 – 167.
- NOLTE, Gabriele: *Gramatická kategória času v slovenčine*. Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 13 – 24.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2004.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana – ŽIGOVÁ, Ludmila – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Slo-*

- venčina ako cudzí jazyk – Vzdelávací program Slovenčina ako cudzí jazyk – jazykový kurz v kontaktnej a dištančnej forme. Bratislava : Stimul, 2007.
- RUŽIČKA, Jozef a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna a kol.: *Praktická didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka pre študentov slovakistiky UPJŠ*. Košice : UPJŠ, 2015.
- STANISLAV, Ján: *Starosloviensky jazyk 2*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987.
- KAMENÁROVÁ, Renáta a kol.: *Krížom-krážom. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.
- ŽIGO, Pavol: *Kategórie aspekt – tempus – modus a topológia deja*. In: *Studia Academica Slovaca* 43. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 332 – 347.

Summary

To the Relative Chronology of Time and Method in Teaching Slovak as a Foreign Language from the Perspective of Natural Communication

In the study, the author presents the arguments of ontogeny and phylogeny of speech to introduce the imperative into the learning of Slovak as a foreign language along with present indicative paradigm of verbs. It also proposes to postpone the introduction of analytical future and connect it to the theme of grammatical category of aspects in verbs. The author considers this method more natural and assumes that pupils and students also find it easier.

Typológia vetných štruktúr v slovenčine (z hľadiska osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka)

Juraj Vaňko

Je všeobecne známe, že cudzí alebo druhý jazyk možno zvládnuť dvakým spôsobom: podvedomým, prirodzeným osvojovaním v komunikačnej interakcii s rodenými (alebo aj nerodenými) hovoriacimi alebo vedomým učením, štúdiom. O tento fakt sa opierajú aj teórie osvojovania si druhého alebo cudzieho jazyka (*second language acquisition*), pričom jedny akcentujú spontánne osvojovanie si druhého / cudzieho jazyka a iné jeho vedomé učenie sa. Objavujú sa však aj také teórie, v ktorých sa tieto dva prístupy kombinujú. Patrí k nim napríklad tzv. monitoringová teória (**Monitor Theory**) o osvojovaní si druhého jazyka, prezentovaná v monografii Stephena Krashena *Second Language Acquisition and Second Language Learning* (1981)¹, kde sa okrem akcentácie rozdielov medzi **osvojovaním si** druhého jazyka (*second language acquisition* – SLA) a **učením sa** druhého jazyka (*second language learning* – SLL) poukazuje aj na možnosti vzájomného prepojenia či doplnenia týchto dvoch postupov. Hlavná myšlienka tejto teórie spočíva v tom, že vedomé učenie sa (druhého jazyka) vystupuje v procese používania daného jazyka (najmä hovorenia) ako akýsi monitor, kontrolný mechanizmus, „kontrolór“. Čiže produkcia výpovedí je iniciovaná osvojeným (nie naučeným!) systémom: naše plynulé hovorenie sa opiera o to, čo sme si osvojili, čo sa na nás (predtým) „nalepilo“ v procese aktívnej komunikácie. Ale do hry môžu vstúpiť aj takpovediac „formálne“ vedomosti, ktoré sme nadobudli vedomým učením sa

¹ Dostupné aj online na: http://sdrashen.com/content/books/sl_acquisition_and_learning.pdf.

jazyka. Tie nám môžu slúžiť na alternáciu osvojeného systému, na jeho pozmenenie, zdokonalenie, spresnenie, na použitie synonymného výrazu, o ktorom sme presvedčení, že je správny, a pod. Tieto zmeny robíme niekedy počas produkcie výpovedí (napríklad sebakorekciu) a inokedy po ich produkcii.

V tejto súvislosti je najdôležitejšia skutočnosť, že v procese takejto komunikácie ide o osvojovanie si celých, reálnych výpovedí naviazaných na konkrétnu komunikačnú situáciu. Prirodzený proces osvojovania si druhého / cudzieho jazyka sa riadi postupom od celku k častiam, pričom význam a funkcia častí či súčastí sa vníma na pozadí celku. Na základe princípu analógie „osvojovateľ“ je potom schopný takto osvojené modely úspešne uplatňovať pri produkcii vlastných výpovedí. Takouto analógiou sa riadi aj osvojovanie si materinského jazyka. Nie je totiž ťažké uvedomiť si, že nekonečná množina viet, ktorú bežne v jazyku používame, sa tvorí na základe istých „vetných vzorov“. O tento fakt sa napokon opierajú aj šlabikáre, v ktorých sa (iste nie náhodou) vyskytujú príklady typu: *Mama má Emu.*, *Ema má mamu.* (ako jeden vetný „vzor“ – pravda, so zmenou syntaktickej pozície substantív *mama* a *Ema*) – *Cíla sa zle cíti.* (iný vetný „vzor“ / typ) – *Je v posteli.* (ďalší vetný typ) – *Otec jej dáva vitamíny.* (ďalší vetný typ, odlišný od predchádzajúcich) a pod.

O tento postup osvojovania si jazyka sa v poslednom čase opiera aj didaktika vyučovania cudzieho jazyka, ktorá proces vyučovania, resp. učenia sa cudzieho jazyka orientuje na osvojovanie si vetných modelov, a to aj vo vzťahu k určitým „vytypovaným“ komunikačným situáciám.²

Aj zo spomenutých dôvodov je pre lingvistiku a lingvodidaktiku aktuálna problematika vetných modelov ako syntakticko-sémantických štruktúr s pravidelne sa vyskytujúcimi komponentmi, ktoré sú relevantné z hľadiska ich gramatickej výstavby, z hľadiska sémantiky, ako aj z hľadiska vyjadrovania komunikačnej funkcie. Otázkou zostáva, na

² Donedávna proces vyučovania, resp. učenia sa cudzieho / druhého jazyka zvyčajne prebiehal opačne: najskôr sa študenti učili alebo „drilovali“ pravidlá tvorenia korektných foriem komponentov výpovede, potom pravidlá ich spájania a až potom sa pozornosť obracala na vetný model vytvorený z jednotlivých komponentov.

základe akých kritérií možno z veľkého množstva rozlične obsahovo a gramaticky štruktúrovaných viet / výpovedí sformulovať modelové vetné štruktúry.

Vzhľadom na to, že syntaktické jednotky podobne ako ostatné jazykové prvky majú formu a obsah, aj pri typológii vetných štruktúr možno vychádzať z ich formy alebo z obsahu. Pred niekoľkými desaťročiami sa pri opise vetných štruktúr vychádzalo hlavne z ich gramatickej stránky, preto sa takýto opis a jeho výsledok označoval ako *gramatická stavba viet* alebo *vetné štruktúry* a v ich rámci sa vyčleňovali dvojčlenné vety oproti jednočlenným vetám³, resp. typy podmetové a bezpodmetové⁴, ktoré sa delili na sponové a nesponové typy viet a pod. Aj keď tento opis vetných modelov nebol čisto formálny, lebo sa pri ňom bral zreteľ na intenciu, resp. valenciu slovesných predikátov, veľký dôraz sa kládol na formu, ktorou sa konštitutívne prvky vety vyjadrovali, a tak sa vetná štruktúra (*Brat šoféruje. – Otec starne.*) zapisovala vzorcami typu $(N_1) - VF_{pers}$, alebo $(N_1) - VF_{cop\ pers} + N_{1/7}$ (vety typu *Brat je vojak / vojakom.*) a pod. Takéto modelovanie vetných štruktúr nemohlo mať pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka, resp. aj pri jej samoštúdiu väčší efekt nielen preto, že jedným vzorcom sa vyjadrovali rozličné vetné významy (porov. *Brat šoféruje. – činnosť* vs. *Otec starne. – stav*), ale aj / najmä preto, že takto zacielené vyučovanie viedlo v podstate iba k porozumeniu obsahu vety, no nie k schopnosti produkovať vety v ich referenčnom vzťahu k mimojazykovej realite a komunikačnej situácii. Postup od formy k obsahu vyžaduje uvažovanie typu: *na čo / na vyjadrenie akého obsahu a komunikačnej funkcie sa dá vetný model použiť?* Pri zámere produkovať vetu v cudzom jazyku uvažujeme opačne: *aký vetný model treba použiť na vyjadrenie príslušného (propozičného) obsahu a komunikačnej funkcie?* Napríklad, aký model vety používame na vyjadrenie významu, že niekto niečo vlastní; niekto / niečo má nejakú vlastnosť; niekde je nejako? Akou výpovednou formou sa vyjadruje prosba, dovoľenie, ponuka, odmietnutie a pod.? Pri zámere produkovať

³ ORAVEC, Ján – BAJŽÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986.

⁴ GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba spisovné češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

vať vety v cudzom jazyku sa pri tomto postupe uvažovania opierame aj o osvojené a v rečovej praxi už zautomatizované vetné modely v prvom / materinskom jazyku. Preto najmä pri vyučovaní, resp. učení sa cudzieho jazyka (pri jeho spontánnom osvojovaní je to trochu ináč) k vetným modelom vzťahujúcim sa na určité situácie skutočnosti vedome či podvedome hľadáme ekvivalenty v príslušnom cudzom jazyku, skrátka porovnávame vetné modely prvého / materinského jazyka (L1) s jazykom, ktorý sa učíme (L2).

Komunikačná prax v cudzojazyčnom prostredí potvrdzuje (a reflektuje to aj lingvodidaktika), že v úsilí produkovať vetu v cudzom jazyku postupujeme podobne ako v prvom jazyku od konkrétnej komunikačnej situácie alebo mikrosituácie⁵ k jej jazykovej reprezentácii, t. j. k „dosadeniu“ príslušného (referenčného) vetného modelu. Je to v podstate metajazyková operácia, lingvistické spracovanie problému, pretože v rečovej praxi sa zovšeobecňovanie množstva reálnych situácií, čiže vytváranie modelových situácií deje prirodzenou cestou. A podobne prirodzene, spontánne tieto situácie „vstupujú“ do syntaktických modelov ako ich obsah. V skutočnosti sú tieto modely výsledkom konceptualizácie skutočnosti uskutočňovanej na základe komunikatívnej skúsenosti. Keď napríklad častejšie sledujeme činnosť, pri ktorej niekto niečo produkuje, vytvára a pod., v rozličných činnostiach nájdeme niečo spoločné, čo sa nám zapíše do jazykového vedomia ako modelová situácia „niekto spôsobuje / spôsobil, aby niečo vzniklo“. Táto modelová situácia sa potom ukotví vo vetnom modeli, resp. v syntaktickom vzorci (*Mama pletie sveter.*, *Stolár urobil skriňu.*, *Maliar namaloval obraz.*, *Skupina poslancov obce založila univerzitu.*).

(Aj) v tejto súvislosti sa preto ukazuje ako efektívnejšie vychádzať pri opise a klasifikácii vetných modelov z typov situácií alebo z modelových situácií. Keďže komunikačná aktivita sa vzťahuje na nespočetné množstvo mikrosituácií, metodologickým problémom je hľadanie kritérií na ich zovšeobecnenie, typologizáciu. Ako sme naznačili vyššie, vetné modely sú v skutočnosti výsledkom konceptualizácie mimojazykovej skutočnosti. Preto sa nazdávame, že pri typológii elementárnych

⁵ Pozri o tom GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998, s. 31 a s. 57.

vetných štruktúr možno vychádzať zo systému konceptualizátorov ako prostriedkov na uchopenie mimojazykovej skutočnosti, individuálnych objektov, ale aj konkrétnych situácií. Podľa J. Horeckého⁶ toto ponímanie konceptualizátorov môže zahŕňať aj tradičné gramatické kategórie (rod, číslo, pád...), ktoré však J. Horecký rozširuje o všeobecné jazykové kategórie typu substančnosť, procesualnosť, vrátane prostriedkov, ktorými sa vyjadruje lokácia v čase a priestore a pohyb v čase a priestore. V rámci konceptuálneho systému J. Horecký napokon vyčleňuje situačné kategórie, ktoré vyjadrujú lokalizáciu objektov v priestore a čase, a nominačné konceptualizátory, medzi ktoré okrem tradičných morfológických kategórií patria substančnosť, procesualnosť, kvalitatívnosť a kvantitatívnosť.

Konceptuálny systém načrtnutý J. Horeckým sa týka jazyka ako celku. Ak ho vezmeme ako východisko pri typológii vetných štruktúr v slovenčine, bude ho treba modifikovať alebo špecifikovať v tom zmysle, aby zachytával základné atribúty vety ako syntaktickej štruktúry a aby zároveň odrážal aj jej špecifickejšie rečové aspekty, a to hlavne pozíciu hovoriaceho. Vo vzťahu k syntaktickej štruktúre sa načrtnutý model konceptualizátorov žiada rozšíriť o **kategóriu predikatívnosti**, keďže v predikáte ako konštitutívnom člene vetného modelu sa koncentruje podstata situácie. A vzťah k pozícii hovoriaceho / autora vyjadrujúceho svoj postoj k obsahu výpovede reprezentuje **modálny konceptualizátor**, obsahujúci jednotlivé modálne kategórie (nutnosť, povinnosť, možnosť...) vrátane hodnotiacich aspektov. Východiskom takéhoto modelovania je **situačný** alebo **referenčný rámec**, ktorý má kvantitatívnu povahu: patria doň jednak štandardní „účastníci situácie“ – hovoriaci, poslucháč a objekt komunikácie –, jednak miesto, čas a ďalšie špecifické okolnosti, v ktorých sa realizuje rečový akt.

Pri opise vetných modelov v slovenčine budeme vychádzať najmä z týchto konceptualizátorov: situačného (kde, kedy...), substančného (kto / čo, komu / čomu, koho / čo...), procesualného / dejového ako hierarchicky vyšších, nadradených konceptualizátorov, kvalitatívneho (aký, ako) a kvantitatívneho (koľko, do akej miery...), ktoré sú hierarchicky nižšie, keďže vyjadrujú kvalitatívne alebo kvantitatívne aspekty

⁶ HORECKÝ, Ján: *Systém konceptualizátorov*. Slovenská reč, 52, 1987, č. 4, s. 208.

substančného a procesuálneho konceptualizátora. Modálny rámec vetných modelov vytvára modálny konceptualizátor.

Na báze uvedeného konceptuálneho systému sa pokúsime načrtnúť (nie podrobne opísať) typológiu elementárnych vetných štruktúr (EVŠ), pri ktorej budeme brať na zreteľ faktor vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka a v súvislosti s tým aj percepciu slovenských vetných modelov z pohľadu nositeľa iného (neslovanského) jazyka. Tento činiteľ bude ovplyvňovať jednak poradie vymedzovania jednotlivých vetných modelov, jednak ich konfrontáciu s ekvivalentnými vetnými štruktúrami v niektorých cudzích jazykoch.

Opis a výklad elementárnych vetných štruktúr v češtine vychádzajúci z ich sémantickej stavby prezentujú M. Grepl a P. Karlík vo vysokoškolskej učebnici *Skladba češtiny* (1998)⁷, a metodologicky podobne je orientovaný aj výklad sémantickej štruktúry vety v monumentálnej syntaxi srbsčiny⁸. Náš výklad bude vychádzať najmä zo sémanticky fundovaného opisu vetných modelov obsiahnutého v syntaxi češtiny.

1. Identifikačné EVŠ

Podstatou propozičného obsahu identifikačných vetných štruktúr je identifikovať osoby, predmety, prípadne aj javy vyskytujúce sa v určitej situácii, v ktorej najdôležitejším aspektom je konkrétny priestor, miesto. Ide tu o vzťah k substančnému konceptualizátoru. Takáto identifikácia vychádza z doplnovacej otázky *Kto je to?* / *Čo je to?*. Týmto vetnými štruktúrami sa zvyčajne začína vyučovanie cudzieho jazyka, ale aj jeho spontánne osvojovanie. Opiera sa o objekty (v širokom zmysle) nachádzajúce sa v priestore spoločnom pre odosielateľa a prijímateľa, preto v pozícii syntaktického podmetu stojí deiktický prvok *to*.

⁷ GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998, s. 57 – 131.

⁸ PIPER, Predrag a kol.: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad : Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska – Beogradska knjiga, 2005, s. 575 – 982.

Základom týchto EVŠ je stavový predikátor *byť* implikujúci deiktický aktant *to* a substantívny aktant v tvare nominatívu: **DEICT_N – PRED_{VF} – S_N**: *To je učiteľ., To je kniha.* Pri vyučovaní cudzieho jazyka pozornosť treba venovať aj formulácii otázky vzťahujúcej sa k tejto situácii: *Kto je to? / Čo je to?*

Komunikačným zámerom autora zisťovacích otázok typu *Je to X?* je potvrdiť alebo poprieť identifikáciu X: *Je to (náš) učiteľ?*

Osvojovanie si týchto identifikačných vetných štruktúr ma silnú oporu v syntakticky identických vetných štruktúrach nielen v slovenských, ale aj vo viacerých neslovanských jazykoch, porov. nem. *Wer ist das? / Was ist das? – Das ist der Lehrer., Das ist ein Buch.*; angl. *Who is that? / What is it? – This is a teacher., It is a book.* Menší rozdiel je v štruktúre identifikačnej doplňovacej otázky v španielčine, kde pri identifikácii osoby sa deiktikum *esto* vynecháva: *Quién es? / Qué es esto? – Es el profesor., Es un libro.*

V niektorých slovanských aj neslovanských jazykoch sa predikát *byť* v prítomnom čase v týchto EVŠ nepoužíva, napríklad vo východoslovanských jazykoch, v maďarčine a v niektorých ďalších neslovanských jazykoch, porov. rus. *Кто это? / Что это? – Это учитель., Это книга.*

K týmto EVŠ možno priradiť aj vetné štruktúry s tzv. ekvatívnym stavovým predikátorom *byť* typu *Bratislava je hlavné mesto Slovenska.* (= *Hlavné mesto Slovenska je Bratislava.*) – *Mount Everest je najvyššia hora sveta.*

2. Existenčné EVŠ

Sú to vetné štruktúry referujúce o mikrosituácii typu „niekto / niečo existuje / neexistuje“. Jadrom EVŠ vyjadrujúcich propozíciu existencie je slovesný stavový predikátor *byť* vo význame „jestvovať, existovať“, ktorého intencia implikuje jeden aktant v úlohe nositeľa. Ide o vetné štruktúry **S_N – PRED_{VF}**: *Boh je. – Snežný človek je / nie je. – Bosorky sú / nie sú. – Vojny boli a budú.* Najmä pri dôraze sa používa slovesný predikát *existovať / neexistovať*: *Spravodlivosť neexistuje!*

Patria sem aj vetné štruktúry vyjadrujúce existenciu viazanú na ur-

čitý priestor a čas: *V zoologickej záhrade sú levy a tigre. – Táto rastlina je len v Austrálii.*

Pokiaľ ide o porovnanie s inými jazykmi, EVŠ vyjadrujúca propozičný typ „existencie“ sa bude líšiť od ekvivalentných štruktúr napríklad v nemčine, porov. nem. **Es gibt** Menschen, Tiere, Pflanzen, Dinge. – *Im Zoo gibt es Löwen und Tiger.*; v angličtine a v španielčine sa v tomto prípade používa sloveso *exist*, resp. *existir*, porov. angl. *The God exists.* – *This plant exists only in Australia.*; špan. *Dios existe.* – *Yeti existe / no existe.* – *En Jardín Zoológico hay* leones y tigrés.

Slovesný predikát *byť* má v zápore pre 3. osobu aj tvar *niet / nie-to*, pričom podmetový aktant je v genitíve: *Pomarančov na trhu niet.* – *Jabĺk toho roku nieto.* Aj tieto EVŠ zapadajú do rámca substančného konceptualizátora.

3. Vlastnostné EVŠ

Propozičný obsah týchto vetných štruktúr vychádza z mikrosituácie „niekto / niečo má / nemá nejakú vlastnosť“. Ich jadrom je spojenie kopulatívneho slovesa *byť* so substantívom (*byť študent*, *byť nefajčiar*) alebo adjektívom (*byť dobrý*, *byť sýty*), prisudzujúcim vlastnosť aktanta v úlohe nositeľa vlastnosti. Ide teda o štruktúry $S_N - \text{PRED}_{\text{VFcop} + S/\text{ADJ}}$: *Martin je študent.* – *Martin je usilovný.*

3.1 EVŠ s propozičným obsahom „vlastnosti“ možno diferencovať podľa toho, či je nositeľ vlastnosti klasifikovaný, t. j. zaradený do triedy pomenovanej prispovovým substantívom (*Veľryba je cicavec.* – *Sused je učiteľ / učiteľom.* – *Môj švagor je Čech.* – *Ronaldo je futbalista.*), kvalifikovaný, hodnotený (*Martin je usilovný.* – *Ten chlapec je nadaný.* – *Eva sa cíti unavená.* – *Eva vyzerá unavené.* – *Dieťa sa zdá choré.*) alebo kvantifikovaný (*Študenti tam boli len dvaja.* – *Dvere v tom byte boli len dve.* – *Ludí tam bolo veľa.*)

Tieto EVŠ patria do rámca kvalitatívneho, resp. kvantitatívneho konceptualizátora.

Efektívnosť osvojovania týchto vetných modelov podporuje ich totožná štruktúra vo viacerých jazykoch, porov. nem. *Martin ist Stu-*

dent. – Martin ist fleißig. – Eva fühlt sich wohl.; angl. Martin is student. – Martin is hard-working.; špan. Martin es estudiante. – Martin is diligente. – Se siente cansado.

3.2 V rámci vlastnostných EVŠ s adjektívnym prísponovým výrazom sa žiada aj z hľadiska vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka vyčleniť skupinu s predikátormi vyjadrujúcimi rovnakú alebo rozličnú mieru vlastnosti.

Rovnaká miera vlastnosti sa v slovenčine vyjadruje štruktúrou $S_N - \text{PRED}_{VFcop + taký+ADJ} - akoS_N$: *Martin je taký usilovný ako Michal.*

Rozličná miera vlastnosti sa v slovenčine vyjadruje takto: väčšia miera vlastnosti substancie A v porovnaní s mierou vlastnosti substancie B sa vyjadruje modifikačnou morféomou komparatívu (*byť starší, byť usilovnejší, unavenejší*) alebo analyticky (*byť viac unavený*); menšia miera vlastnosti sa vyjadruje lexikálne (analyticky): *byť menej usilovný, unavený: Martin je usilovnejší ako Michal. – Michal je menej usilovný ako Martin.*

Pri porovnaní týchto štruktúr s nemčinou, angličtinou a so španielčinou sa ukážu rozdiely vyplývajúce z rozličného stupňa syntetickosti, resp. analytickosti konfrontovaných jazykov, porov. slov. *Martin je starší ako Peter.*; nem. *Martin ist älter als Peter.*; angl. *Martin is older than Peter.*; špan. *Martin tiene más años que Peter.*; slov. *Martin je sympatickejší ako Peter.*; nem. *Martin ist sympatischer / mehr sympatisch als Peter.*; angl. *Martin is more nice than Peter.*; špan. *Martin es más simpático que Peter.*

3.3 Osobitná syntaktická štruktúra je charakteristická pre **hodnotenie okolnosti, resp. situácie**. Jadrom týchto EVŠ sú stavové slovesno-menné predikátory najčastejšie typu *byť* + adjektívum (*byť správne, dobré...*), resp. menej časté *byť* + substantívum (*byť škoda, pravda...*). Ide o vetné štruktúry $\text{PRED}_{VFcop + ADJ/S} - \text{konjSENT}_N$, v ktorých objekt hodnotenia je v pozícii podmetu (podmetovej vedľajšej vety): *Je správne, že mu to povedal. – Je otázne, či mu to mal povedať. – Nie je pravda, že to urobil.*

V týchto výpovediach je výrazne prítomný modálny aspekt, a to hodnotiaci (evaluatívny) postoj (pozitívny alebo negatívny) hovoria-

ceho k obsahu výpovede; je to inherentná zložka výpovedí s komunikačnou funkciou pochvaly alebo výčitky.

Ešte výraznejšie je subjektívny postoj hovoriaceho zastúpený vo vetách so stavovým predikátorom v 1. osobe typu *mrzieť, tešiť* + zámenom *ja* v akuzatívne označujúcim nositeľa psychosomatického stavu + vedľajšia veta uvedená spojkou *že*, v ktorej je vyjadrený propozičný obsah: *Teší ma, že ste prišli. – Mrzí ma, že vám nemôžem pomôcť.*

V štruktúrach s predikátormi typu *mrzieť, tešiť* + substantívum v akuzatívne alebo zámeno 2. a 3. osoby + vedľajšia veta sa referuje o postoji inej osoby, t. j. nie postoji hovoriaceho: *Martina mrzelo, že vám nemohol pomôcť.*

Predikátormi typu *byť nutné, byť potrebné, treba, byť žiaduce, byť možné, možno, sluší sa, patrí sa...*, po ktorých nasleduje vedľajšia veta uvedená spojkou *aby* alebo infinitív, sa vyjadruje hodnotenie okolností alebo situácie z hľadiska nutnosti alebo možnosti, čiže je v nich prítomná deontická modálnosť nutnosti a možnosti: *Je nutné, aby sme mu pomohli / pomôcť mu. – Treba mu pomôcť. – Sluší sa, aby ste staršiemu uvoľnili miesto / uvoľniť staršiemu miesto. – O tom možno / nemožno pochybovať.*

Ani vetné štruktúry typu *je správne, že... / je správne + inf., je nutné, aby... / je nutné + inf.* nespôsobujú ťažkosti pri osvojovaní si slovenčiny ako cudzieho jazyka, keďže ich syntaktická stavba je v podstate rovnaká vo viacerých jazykoch, porov. nem. *Es ist richtig, daß...*, *Es ist wichtig / nötig, daß...* / *zu + inf.*; angl. *It is right to... / that...* – *It is important to / that...*; špan. *Es correcto que + subj. / inf. – Es necesario que + subj. / inf.*

3.4 K vlastnostným EVŠ možno zaradiť aj vety s propozičným obsahom „vek“, t. j. „niekto má nejaký vek“. Ich jadrom je predikátor *mať*, ktorého význam implikuje dva aktanty: „nositeľa“ vekového zaradenia v pozícii podmetu a spojenie číslovky s (počítaným) podstatným menom *rok* v pozícii predmetu. Štruktúra vety má podobu $S_N - VF_{mat}$ – $NUM Srok_{A/G}$: *Môj otec má päťdesiat rokov.* Z hľadiska vyučovania / osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka je dôležitá aj štruktúra otázky: $PRON_{kolko} - VF_{mat} - S_{Gpl}$: *Kolko máš / máte rokov?*

Z porovnávaných jazykov je so štruktúrou slovenskej vety referujúcej o veku identická štruktúra vety v španielčine, porov. *Cuántos años*

tienes / tiene usted? – Tengo veinte años. Jadrom sémanticky ekvivalentnej opytovacej vety v nemčine a angličtine je predikátor *byť* + adjektívum *starý*, pričom v pozícii opytovacieho slova je zámeno *ako* (*wie / how*), porov. nem. *Wie alt bist du / sind Sie?*; angl. *How old are you?* V štruktúre jadra výpovede oznamovacej vety vo funkcii odpovede je spojenie číslovky + substantívum *rok* (*Jahr / year*): *Ich bin zwanzig Jahre alt. – I am twenty years old.*

3.5 Vzhľadom na to, že vlastnosti možno prisudzovať nielen substantiám, ale aj dejom, procesom alebo stavom (vonkajšieho) prostredia, ako aj psychosomatickým stavom človeka, k vlastnostným EVŠ možno zaradiť aj štruktúry, v ktorých sa z pozície hovoriaceho prisudzuje vlastnosť (v širokom zmysle) vonkajšieho prostredia, resp. psychosomatický stav človeka.

3.5.1 Vetné štruktúry s propozičným obsahom „stavy vonkajšieho prostredia“ vyjadrujú atmosférické stavy a atmosférické procesy.

Atmosférické stavy sa v slovenčine vyjadrujú štruktúrami s kopulatívnym predikátorom *byť* v neosobnom tvare (= 3. osoba sg. neutra) + obsahová (predikatívna) príslovka ako *tepló, chladno, dusno, hmlisto, zima*. Tradične sa tieto štruktúry označujú ako *jednočlenné vety*, keďže v ich stavbe chýba substantívny výraz v pozícii podmetu vyjadrujúci nositeľa predikačného príznaku. Ide teda o štruktúry (**ADV_{loc/t}**) – **PRED_{VF non pers cop}** – **ADV_{PRED}**: (*Vonku / dnes*) *je chladno. – Konečne je teplo. – V noci bolo zima.*

Podobne aj predikátor označujúci **atmosférické procesy** (*pršať, mrholiť, hrmieť, blýskať sa, zmrákať sa...*) je v neosobnej forme: *Prší. – V Tatrách snežilo. – Zmráka sa.* Pôvodca takýchto procesov je jazykovo nepomenovaný, resp. nepomenovateľný, preto aj tieto vetné štruktúry sa klasifikujú ako *jednočlenné*.

Sémanticky ekvivalentné vetné štruktúry v nemčine, angličtine a španielčine sa v podstate neodlišujú od slovenských vetných štruktúr. Vety referujúce o atmosférických stavoch majú v nemčine a v angličtine formálne dvojčlennú štruktúru, t. j. obsahujú syntaktickú pozíciu podmetu vyjadrenú zámenom *es*, resp. *it*: *Es ist warm. – It is warm.* Aj v španielčine sú tieto vety formálne dvojčlenné, avšak bez vyjadreného

podmetu; predikátor je vyjadrený slovesom *hacer* „robiť“ v 3. osobe sg. viažucim sa so substantívami *calor* „tepló“, *frío* „chladno“ a pod.: *En Castilla hace calor.* – *En Galicia hace frío.*

Podobne aj vetné štruktúry vyjadrujúce atmosférické procesy sú v nemčine a v angličtine formálne dvojčlenné, porov. nem. *Es regnet.*; angl. *It rains.* V španielčine je však štruktúra viet pomenúvajúcich atmosférické procesy totožná so slovenčinou: predikát pomenúvajúci atmosférický proces je v neosobnom tvare, a tak veta je gramaticky jednočlenná (syntaktická pozícia podmetu sa v nej neobsadzuje): *Afuera llueve.* („Vonku prší.“) – *En Madrid llovizna.* („V Madride mrholí.“).

3.5.2 Vetné štruktúry s propozíciou „psychosomatické stavy človeka“ sa vzťahujú k situácii „niekomu je nejako“. Jadrom týchto viet je slovesno-menný predikátor pozostávajúci zo sponového slovesa v neosobnom tvare (v 3. osobe sg. neutra) a vetnej príslovky (predikatíva) typu *smutno*, *veselo*, *chladno*, *tepló*. Sémantická štruktúra týchto ZVŠ implikuje jeden aktant v úlohe nositeľa / „prežívateľa“ stavu vyjadreného syntaktickým substantívom v datíve. Sú to teda vetné štruktúry **PRED-VFnonpers cop + ADVpred** – **S_D**: *Eve je smutno.* – *Mame bolo zle.* – *Bolo mi zima.*

Na mieste prísponového výrazu sa vyskytujú aj predložkové pády substantív s významom vetných (predikatívnych) prísloviok: *Nebolo mu do smiechu.* – *Bolo mi na vracanie.*

V pozícii spony môžu vystupovať aj niektoré iné slovesá vyjadrujúce zmenu psychosomatického stavu, napr. *prísť*, *(z)ostať*, *urobiť* sa a pod.: *Zrazu jej prišlo zle.* – *Urobilo sa jej nevoľno.*

Telesné stavy, ktorých nositeľ je vyjadrený syntaktickým substantívom v datíve, sa vyjadrujú aj niektorými plnovýznamovými slovesami: *Dnes mu chutilo.* – *V poslednom čase mi netrávi.* – *Dietatu zaľahlo v ušiach.* – *Zabehlo mu.*

Podobne aj telesné a duševné pocity a stavy sa vyjadrujú spojením niekoľkých neosobných sloves s datívom: *Odlahlo mi, keď som sa to dozvedel.* – *Na čerstvom vzduchu mu dobre trávilo.* – *Rozkašlal sa, lebo mu zabehlo.* – *Sestre sa cnelo za domovom.*

Veľa sloves v pozícii predikátu (vetného základu) jednočlenných viet pomenúva stavy lokalizované iba v istej časti tela, preto súčasťou takýchto vetných štruktúr je aj miestny adverbiálny výraz; osoba alebo

zvíra ako nositeľ daného stavu je v pozícii S_D alebo S_A : *Chlapcovi hučalo v ušiach.* – *Zaiskrilo sa mi pred očami.* – *Pichá ma v boku.* – *Bodlo ho v srdci.*

Pokiaľ ide o konfrontáciu slovenských vetných štruktúr vyjadrujúcich psychosomatické stavy s ich ekvivalentmi v nemčine, angličtine a španielčine, najviac paralel nájdeme medzi slovenčinou a nemčinou pri štruktúrach so slovesno-menným predikátorom a nositeľom stavu / „prežívateľom“ v datíve typu *Je mi zima.*, porov. *Es ist mir kalt.*, alebo bez zámena *es*: – *Mir ist kalt / warm.* – *Es ist mir übel.* / *Mir ist übel.* V niektorých prípadoch nemeckej štruktúry so sponovým slovesom *byť* + ADV zodpovedá v slovenčine dvojčlenná vetná štruktúra so syntaktickým substantívom v nominatíve, porov. *Mir ist angst.* („Mám strach.“).

Ekvivalentné štruktúry v angličtine a španielčine sú dvojčlenné: v oboch jazykoch je nositeľ stavu v pozícii podmetu; predikátor je v angličtine vyjadrený buď spojením osobného tvaru kopulatívneho slovesa *to be* „byť“ s adjektívom (*I am cold.* „Som uzimenný.“), alebo spojením plnovýznamového slovesa *feel* „cítiť“ so substantívom: *I feel cold.*; v španielčine je predikátor vyjadrený slovesom *tener* „mať“ v spojení so substantívom v pozícii predmetu: *Tengo frío.* „Mám zimu.“

Aj pri predikátoroch vyjadrených plnovýznamovými slovesami je najviac paralel medzi slovenčinou a nemčinou, porov. *Pichá ma v boku.* s nem. *Es sticht mich in der Seite.* – *Bolí ma hlava.* s nem. *Mir schmerzt der Kopf.* / *Ich habe Kopfschmerzen.*

Vo väčšine prípadov slovenským jednočlenným konštrukciám zodpovedajú v porovnávaných jazykoch dvojčlenné štruktúry, porov. *Hučí mi v ušiach.* s nem. *Die Ohren sausen mir.* „Uši hučia mi.“, angl. *My ears are buzzing.* „Moje uši hučia.“; špan. *Me da en las orejas.* „Mne dá do uší.“

V mnohých prípadoch sú tieto vetné štruktúry frazeologizované, porov. *Až sa mu v očiach iskrí od hnevu.* s nem. *Vor Wut seine Augen sprühen Funken.*; špan. *Lo dejó echando chispas de rabia.*

4. Posesívne EVŠ

Posesívnosť v jazyku je vzťah medzi dvoma konštituentmi, z ktorých jeden je vlastníkom (posesor) v širokom zmysle a druhý vlastneným (posesum). V syntaxi sa posesívnosť zvyčajne vyjadruje použitím predikátora s významom vlastníctva.

Z viacerých druhov posesívnosti sa budeme venovať syntaktickému vyjadreniu propozícií s významom objektovej prináležitosti, reprezentujúcej veľmi frekventovanú situáciu „niekto / niečo má / nemá niekoho / niečo“, ako aj rovnako frekventovaným syntaktickým štruktúram vyjadrujúcim propozíciu s významom „spôsobovať, aby niekto niečo mal“.

4.1 Jadrom vetných štruktúr vyjadrujúcich objektovú prináležitosť je v slovenčine predikátor *mať*, implikujúci jeden aktant v úlohe vlastníka (v pozícii podmetu vety) a druhý aktant v úlohe vlastneného objektu (v pozícii predmetu v akuzatívne): $S_N - \text{PRED}_{\text{VFmať}} - S_A$: *Sused má záhradu.* – *Dieťa má hlad.*

Pokiaľ ide o porovnanie tohto vetného modelu v slovenčine s ekvivalentnými vetnými štruktúrami v nemčine, angličtine a španielčine, všetky tieto jazyky (a, samozrejme, aj veľa ďalších) patria k typu jazykov, v ktorých sa vlastníctvo objektu vyjadruje predikátorom *mať*. Porov. nem. *Der Nachbar hat einen Garten.*; angl. *The neighbour has (got) a garden.*; špan. *El vecino tiene un jardín.* V niektorých jazykoch (napríklad v ruštine, lotyštine, maďarčine...) sa analogický posesívny vzťah vyjadruje existenciálnymi vetnými štruktúrami s predikátorom *byť*, porov. rus. *У меня есть друг.* „U mňa je priateľ.“, maď. *Egy könyvem van a házamban.* „Je kniha v mojom dome.“ a podobne aj v zápore *Nincs egy könyvem a házamban.* „Nie je kniha v mojom dome.“

Rovnakou syntaktickou štruktúrou sa v slovenčine vyjadruje aj prináležitosť abstraktného objektu k nejakému subjektu: *Dieťa má chrípku.* – *Tento chlapec má talent.* – *Máš pravdu.* Viaceré z týchto viet sú čiastočne ekvivalentné s vetami s kvalifikačným predikátorom a nositeľom v pozícii podmetu, porov. *Tento chlapec má talent.* – *Tento chlapec je talentovaný.* Analogické vetné štruktúry sú charakteristické aj pre porovnávané jazyky (nemčinu, angličtinu, španielčinu a mnohé ďalšie).

4.2 Štruktúru vetných modelov vyjadrujúcich význam „spôsobovať, aby niekto niečo mal“ vytvárajú predikátory s významom akčnej zmeny prináležitosti ako *dať, venovať, darovať, požičať, predat'*... implikujúce tri aktanty: agens v pozícii podmetu vyjadrujúci vlastníka objektu v pozícii predmetu a jeho recipienta: $S_N - \text{PRED}_{VF} - S_D - S_A$: *Martin dal Eve prsteň. – Kováčovci predali susedovi chalupu.*

Rovnakou syntaktickou štruktúrou sa tento význam vyjadruje vo viacerých jazykoch, porov. nem. *Vater hat seinem Sohn das Fahrrad gekauft.*; angl. *Peter gave Eva a dictionary.*; špan. *Pedro dió a Eva un diccionario.*

5. Procesné a akčné EVŠ

Do tejto kategórie zaraďujeme vetné štruktúry s dejovými procesnými elementárnymi predikátormi (*horiť, fúkať, dýchať, zívať, smiať sa, plakať...*) a s dejovými akčnými predikátormi (*vyrobiť, postaviť, upiecť, riešiť, písať, čítať, kopať...*).

5.1 Predikátory pomenúvajúce rôzne procesy živých a neživých objektov, ako aj veľa akčných predikátorov implikuje vo svojej sémantickej štruktúre jeden aktant v pozícii podmetu. Ide teda o štruktúry $S_N - \text{PRED}_{VF}$: *Eva sa stále smeje. – Dieťa plače. – Susedov pes breše. – Hodiny tikajú. – „Horí ohnák, horí...“ – Malý Miško už chodí. – Kolegyňa viditeľne opeknela. – Suseda už dávnejšie ovdovela. – Otec včelári. – Orol letí ponad skaly.*

5.2 Sémanticky bohatú a v rečových prejavoch veľmi frekventovanú skupinu predstavujú predikátory, ktorých sémantika okrem agensa implikuje aj paciens, t. j. objekt, ktorý je v širokom zmysle dejom zasahovaný (pretváraný, vytváraný, ničený, v deji obsiahnutý a pod.). Sú to vetné štruktúry $S_N - \text{PRED}_{VF} - S_A$: *Murári stavajú dom. – Sused opravuje chalupu. – Chlap vykopal jamu. – Stará mama rozpráva rozprávku. – Parlament kritizuje ministra. – Zamestnanec si pýta dovolenku.*

Rovnakú syntaktickú štruktúru konštruujú obidve sémantické skupiny predikátorov aj v iných (neergatívnych) jazykoch, porov. nem. *Die*

Zigarette brennt. – Das Kind weint. – Mein Vater arbeitet noch. – Karin hört gern Musik. – Der Schriftsteller schreibt den neuen Roman.; angl. There is a gale blowing there. – The wind blew the smoke away. – We go there regularly. – Eva dresses well. – Peter washes the dishes.; špan. El niño llora. – Pedro trabaja en una empresa de exportación. – María estudia la lengua francesa. – Cristina y carmen estudian también. – Pedro fuma. – Pedro fuma cigarillos. a pod.

Čiastočne rozdielne vetné štruktúry medzi slovenčinou a porovnávanými jazykmi sú pri desubstantívnych slovesných predikátoch typu *včeláriť*, *učiteľovať*, ako aj pri stavových deadjektívnych predikátoch typu *omladnúť*, *opeknúť*, ktorým v porovnávaných jazykoch zväčša zodpovedajú dvojčlenné vetné štruktúry s analytickým (slovesno-menným) predikátorom typu „chovať včely“; „stať sa mladým / mladou“, porov. nem. *Mein Vater haltet Bienen / treibt Bienenzucht. – Sie wurde Witwe. „Ona sa stala vdovou.“, ale Sie ist verwitwet. „Ona je ovdovená.“; angl. She became a widow. „Ona sa stala vdovou.“ aj She was widowed last year. „Ona ovdovela minulého roku.“; špan. Eva se hizo linda. „Eva sa stala (doslov. „sa urobila“) peknou.“*

Záver

Načrtnutá typológia viet v slovenčine vychádzajúca z ich sémantickej štruktúry a typov propozície poukazuje na vysoký stupeň gramatikalizácie ich sémantickej stavby. Táto všeobecná charakteristika zahŕňa aj regulárnosť používania výrazových prostriedkov vo vzťahu ku komponentom sémantickej štruktúry analyzovaných vetných modelov a ich častý výskyt v jazykovej praxi.

Porovnanie základných vetných štruktúr v slovenčine s niektorými geneticky a typologicky (z hľadiska morfologickej typológie) odlišnými jazykmi vykazuje takmer úplnú totožnosť ich syntakticko-sémantickej stavby. (Výnimkou nebudú ani vetné štruktúry vyjadrujúce propozíciu s významom lokalizácie v priestore a čase, ktorým sme sa v tomto príspevku nevenovali.) To okrem iného svedčí o tom, že tieto a niektoré ďalšie vetné štruktúry sú výsledkom rovnakej konceptualizácie skutočnosti vo viacerých národných a jazykových spoločenstvách,

realizovanej na základe komunikatívnej skúsenosti. Vďaka týmto faktorom, ako aj preto, že základných vetných štruktúr nie je veľa, možno si cudzí jazyk relatívne ľahko a rýchlo osvojiť. Vo vzťahu k slovenčine a k jazykom, ktoré sme so slovenčinou porovnávali, dôležitú rolu zohráva, samozrejme, skutočnosť, že z hľadiska syntaktickej typológie ide o neergatívne jazyky.

Osobitnú pozornosť aj z hľadiska konfrontácie slovenčiny najmä s neslovanskými jazykmi si zasluhujú vetné štruktúry vyjadrujúce neuvedomeľú alebo mimovoľnú činnosť typu *Chcelo sa mi počuť tvoj hlas. – Nechce sa mi ísť na prednášku (ale mal by som)*, ako aj ďalšie konštrukcie so subjektovým datívom typu *Podarilo sa mi urobiť skúšku na jednotku. – Martin nie je dobrý pracovník, ale v našom ústave sa mu pracuje dobre*⁹.

Literatúra

- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba spisovné češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc : Votobia, 1998.
- HORECKÝ, Ján: *Systém konceptualizátorov*. Slovenská reč, 52, 1987, č. 4, s. 207 – 214.
- KRASHEN, Stephen: *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. University of Southern California : Pergamon Press Inc., 1981. (Dostupné aj online na: http://sdkrashen.com/content/books/sl_acquisition_and_learning.pdf).
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol.: *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov : Prešovská univerzita, 1998.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986.

⁹ Porovnaj o tom VAŇKO, Juraj: *Vyjadrovanie neuvedomelej / mimovoľnej činnosti v slovenčine a v (niektorých) ďalších slovanských jazykoch*. In: *Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy*. Prešov : Prešovská univerzita, 2007, s. 121 – 125.

PIPER, Predrag a kol.: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd – Novi Sad : Institut za srpski jezik SANU – Matica srpska – Beogradska knjiga, 2005.

VANĀKO, Juraj: *Vyjadrovanie neuvedomelej / mimovolnej ċinnosti v slovenċine a v (niektorých) ďalších slovanských jazykoch*. In: *Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy*. Prešov : Prešovská univerzita, 2007, s. 121 – 126.

Summary

Typology of Sentence Structures in Slovak Language (in Terms of Acquisition of Slovak as a Foreign Language)

The outlined typology of sentences in Slovak, based on their semantic structure and types of propositions, points to a high degree of grammaticalization of their semantic structure. The general characteristics include the regularity of usage of means of expression in relation to components of the semantic structure of the analyzed sentence patterns and their frequent occurrence in linguistic practice.

The indicated comparison of elementary sentence structures in Slovak with some genetically and typologically (in terms of morphological typology) different languages shows almost complete identity of their syntactic-semantic structure. This also suggests that these and some other sentence structures are the result of the same conceptualization of reality in several national and linguistic communities. Due to these factors as well as the fact that there are not many basic sentence structures, it is relatively easy and quick to master. The fact that in terms of syntactic typology Slovak and the languages that we have compared with Slovak are unergative languages, also plays an important role in our paper.

IV.

Aktuálne jazykovo-kultúrne témy a výskumy

500. výročie prvého stredoeurópskeho summitu v Bratislave

Jozef Baďurík – Eva Benková

V bohatých dejinách Bratislavy nájdeme v uplynulých storočiach nemálo zaujímavých udalostí. Niektoré z nich presahovali svojím významom hranice stredoeurópskeho regiónu. V Bratislave – v meste alebo na hrade – sa odohrali viaceré dôležité stretnutia a udalosti. Takými boli rokovania medzi Žigmundom Luxemburským a husitmi, v roku 1491 tu bol podpísaný bratislavský mier a o čosi neskôr (v roku 1805) bola v Primaciálnom paláci podpísaná mierová zmluva medzi Napoleonom a Habsburgovcami. Vo všetkých spomínaných prípadoch išlo o javy medzinárodného dosahu. A napokon z nedávneho obdobia nemožno nespomenúť stretnutie svetových lídrov Busha a Putina na Bratislavskom hrade.

Udalosti, ktoré chceme podrobnejšie priblížiť a pripomenúť, sa odohrali v meste na Dunaji pred päťsto rokmi. Tento summit je významný predovšetkým tým, že išlo o prvý stredoeurópsky diplomatický summit v našom meste. Dnešná Bratislava, vtedajší Pressburg či po slovensky nazývaný Prešporok – hostil vo svojich múroch a na kráľovskom hrade týčiacom sa nad mestom vzácných hostí – predstaviteľov dvoch dynastií ovládajúcich väčšinu priestoru strednej Európy. Popri domácich Jagelovcoch tu boli prítomní aj Habsburgovci. Práve ich prítomnosť dávala tejto udalosti európsky význam. Toto stretnutie na najvyššej úrovni by sme v súčasnosti nazvali politickým a diplomatickým summitom, lebo obe spomínané dynastie reprezentovali traja panovníci. Rokovalo sa na ňom o vtedajšej prítomnosti a budúcnosti strednej Európy.

Prehistória summitu

Hneď v úvode je potrebné pripomenúť, že v priestore vtedajšej strednej Európy prebiehal mocenský a politický zápas o ovládnutie tohto strategického územia. Hlavnými protagonistami tohto súperenia boli už spomínané dynastie. Habsburgovci i Jagelovci sa už dávnejšie netajili tým, že by radi rozšírili svoje teritórium o nové územia, a tak získali rozhodujúci vplyv na chod stredoeurópskych udalostí.

Tomuto zápasu o strednú Európu predchádzala jedna dôležitá udalosť. Tou bola voľba Vladislava Jagelovského za uhorského kráľa (15. júla 1490). Jemu dala prednosť uhorská šľachta po smrti Mateja Korvína pred habsburským princom, ktorý mal pôvodne lepšie vyhliadky, zabezpečené dokonca aj spoločnou uhorsko-rakúskou zmluvou z roku 1463. Vladislavova voľba následne vyvolala menší vojenský konflikt v západnom Uhorsku. Ten sa skončil pre Maximiliána I. neúspechom. Nastal čas rokovaní, čoho výsledkom bola Bratislavská mierová zmluva z roku 1491. Podľa jej textu Habsburgovci museli síce rešpektovať reálny stav – uznať voľbu Vladislava Jagelovského za uhorského kráľa, ale pre budúcnosť si v nej zabezpečili dohodu či poisťku, že v prípade vymretia Jagelovcov (česko-uhorskej vetvy) v mužskej línii sa ich nástupcami stanú Habsburgovci. Tento Maximiliánov parciálny diplomatický úspech ho utvrdil v hlavnom smerovaní stredoeurópskej politiky – pokračovať v metódach diplomacie a sobášnej politiky.

V jestvujúcom zápase o strednú Európu boli dynamickejšou dynastiou Habsburgovci, najmä za vlády cisára Maximiliána I. (1493 – 1519). Práve jemu pripadla historická úloha pripraviť taktiku a stratégiu ovládnutia tohto „geopriestoru“ Európy. Počas prvých dvoch desaťročí svojho panovania v rakúskych krajinách sa usiloval nadviazať na politiku svojho otca. Po období vzájomných kontaktov, pokusov a snáh o diplomatické riešenie sa práve rok 1515 stal vyvrcholením habsburskej politiky v tejto zásadnej otázke. Týmto rokom sa tak zavŕšila predchádzajúca etapa zameraná nielen na hľadanie politických spojencov, ale zároveň sa aj uzavrela príprava na rodinné zblíženie oboch dynastií prostredníctvom sobášnej politiky. Pripravu záverečného zblíženia ovplyvňovali napr. aj otázky zahraničnopolitické (politika Moskovského kniežatstva voči poľským Jagelovcom), ako aj niektoré

vnútropolitické aspekty Uhorska. Všetko to napokon vyvrcholilo v júli 1515 slávnostnými sobášmi vo Viedni. Tomu však predchádzali rokovania v Bratislave a zmluva, bez ktorej by určite neprišlo k dohode a napokon ani k slávnostnému završeniu spojenectva. Inak povedané, bez bratislavských rokovaní by sotva došlo k tomuto zásadnému rodomnému zblíženiu.

Bratislavská jar roku 1515 – miesto diplomatických rokovaní a jej aktéri

Celkom na mieste je otázka, prečo sa práve Bratislava stala miestom týchto rokovaní. Dnešná Bratislava – či už ju nazývame Prešporok, Pressburg, alebo po latinsky Posonium, bola v stredoveku dôležitým kupecko-remeselníckym a vinohradníckym mestom na Dunaji v tesnom susedstve rakúskych krajín. Obchod sa realizoval nielen po Dunaji, ale aj po súši. Práve tadiaľto smeroval vývoz tovarov z Uhorska západným smerom. Toto tiché a príjemné mesto neďaleko Viedne i Budína mohlo poskytnúť rokujúcim všetko potrebné. Miesto rokovaní vybrali zámerne, lebo plne vyhovovalo všetkým trom zúčastneným stranám. Toto slobodné kráľovské mesto spolu s majestátnym gotickým kráľovským hradom malo tvoriť kulisu pre medzinárodné dohody. Z časového hľadiska sa to všetko uskutočnilo medzi 20. marcom a 20. májom 1515. Prípravy na toto stretnutie sa začali už v januári, keď kráľ Vladislav vyzval mesto, aby vykonalo všetky potrebné kroky na zabezpečenie dôstojnosti a bezpečnosti pre rokujúce strany.

Priblížme si teda hlavných aktérov a ich sprievody. Hostiteľom bol český a uhorský kráľ Vladislav II. Jagelovský (1456 – 1516). Bol predstaviteľom novoetablovanej česko-uhorskej vetvy jagelovského rodu. Popri ňom zastupoval záujmy tejto dynastie poľský kráľ Žigmund I. Habsburskú stranu mal zastupovať rakúsky arcivojvoda a nemecký cisár Maximilián I. (1459 – 1519). Ten sa napokon na rokovaniach osobne nezúčastnil, zastupoval ho jeho splnomocnenec kardinál Mathias Lang. To boli len vrcholní predstavitelia. Prirodzene, že do Prešporku prišli s početnými sprievodmi, v ktorých boli poradcovia, zástupcovia šľachty z jednotlivých krajín, sluhovia i vojaci.

Najpočetnejšou bola, prirodzene, uhorská delegácia. Hostiteľ Vladislav II. prišiel so svojimi deťmi – princeznou Annou a synom, neskorším kráľom Ľudovítom II. (1506 – 1526). Delegáciu ďalej tvorili najvyšší predstavitelia kráľovstva – uhorský primas a ostrihomský arcibiskup Tomáš Bakóc, kancelár a péčsky biskup Juraj Satmári (pôvodom z Košíc) a kaločský arcibiskup Juraj Frangepán. Uhorskú šľachtu zastupoval gróf Juraj Zápoľský, brat neskoršieho kráľa Jána. Českú stranu vo Vladislavovej delegácii zastupovali dvaja predstavitelia vysokej šľachty – kancelár Vladislav zo Šternberka a Albrecht z Pernštejna. Ďalší z tejto delegácie – knieža Bartolomej (vnuk Juraja Poděbradského), ktorý bol v Čechách Vladislavovým radcom – tragicky zahynul na výlete do okolia Bratislavy. Utopil sa v Dunaji pri Hainburgu.

Habsburskú stranu mal viesť osobne cisár Maximilián I., ten sa však rokovaniu nezúčastnil. Zastupoval ho jeho kancelár kardinál Mathias Lang z Gurku. Jadro delegácie tvorili markgróf Juraj Braniborský (rakúsky vyslanec na budínskom dvore), babenberský prepoš Marquard von Stein, rytier Jan Mrakeš z Noskova a cisárov sekretár Wolfgang Hammerl. Delegáciu dopĺňal známy humanista a profesor Viedenskej univerzity, aktívny habsburský diplomat Dr. Ján Cuspinián – jeden z autorov podrobných informácií o rokovaní v Bratislave.

Veľmi početná bola aj poľská delegácia. Údajne prišla na 1500 koňoch. Reprezentoval ju brat uhorského kráľa Žigmund I. (1467 – 1548) a jeho najbližší spolupracovníci: kancelár Krištof Šidlowiecki, vicekancelár Peter Tomicki (podľa neho je pomenovaná niekoľkozväzková edícia prameňov – *Acta Tomiciána*) a kráľov litovský poradca – vilniansky vojvoda Nikola Radziwil.

Priebeh rokovaní

Rokovania sa uskutočnili v čase od 24. marca do 20. mája. Nezúčastnil sa na nich však Maximilián I. Habsburská strana jeho neprítomnosť vysvetľovala tým, že do Bratislavy príde až vtedy, keď budú rokovania úspešne dokončené, aby na ich záver podpísal dohodnutú zmluvu. Kľúčovou otázkou na rokovaní bolo dohodnutie a potvrdenie svaďobného zväzku medzi Habsburgovcami a Jagelovcami, čo malo byť

realizované verejnou zmluvou. V tomto jestvovala zhoda. Išlo o nadviazanie a potvrdenie predošlých tajných dohôd medzi oboma rodmi. Ako istý problém sa ešte javili postoje Maximiliána I. (Habsburgovcov) k Rádu nemeckých rytierov a k politike Moskovského kniežatstva. Boli to obavy Jagelovcov a reakcia na zmluvu podpísanú medzi Habsburgovcami a moskovským kniežaťom z roku 1514. Z pohľadu Jagelovcov nešlo len o konkrétne sobáše, ale rokovania sa chápali ako zásadné rodominné a politické zbliženie oboch dynastií. Z tohto dôvodu chceli mať Jagelovci v zastúpení oboch hláv týchto vetiev – Žigmund I. (poľsko-litovská línia rodu) a Vladislav II. (česko-uhorská línia rodu) – ešte pred záverečnými podpismi vyriešené aj všetky zásadné otázky so svojimi novými príbuznými a spojencami.

Po niekoľkých dňoch intenzívnych rokovaní bolo napokon všetko takmer jasné. Keďže Maximilián I. nebol prítomný, dohodli sa obe strany, že kancelár M. Lang pôjde osobne informovať o stave rokovaní cisára. Lang niesol aj osobný list Žigmunda I., v ktorom vyjadril značnú nespokojnosť s jeho neprítomnosťou na rokovaniach. V programe summitu nastala neplánovaná prestávka, ktorá trvala takmer mesiac. Rokovania boli obnovené až po 12. máji. Prestávku v rokovaniach využili zúčastnení na rytierske turnaje, zábavy a veselice. Bratislava sa zrejme prvýkrát vo svojej histórii premenila na veľké centrum zábavy a turnajov. Malo to však aj negatívne dôsledky. Nešťastnou náhodou vypukol v meste požiar, pri ktorom zhorelo mnoho domov. Zrejme aj tieto udalosti svojím spôsobom urýchlili koniec rokovaní. Po návrate M. Langa od Maximiliána I. a po konzultáciách medzi jednotlivými delegáciami sa schyľovali k záveru. Trvali sotva týždeň. Po vyriešení posledného otvoreného bodu – kto bude budúcim partnerom princeznej Anny Jagelovskej – sa napokon dohodlo, že ním bude princ Ferdinand, mladší brat Karola V. Následne sa mohlo pristúpiť k podpisu záverečného textu zmluvy. Stalo sa tak slávnostne v priestoroch gotického, vtedy ešte trojvežového hradu. Ani tento akt sa nezaobišiel bez kuriozít. Prvou bolo, že zmluvu za Habsburgovcov podpísal v zastúpení kancelár Mathias Lang. Druhou bolo, že namiesto chorého Vladislava II. ju vlastnoručne signoval jeho brat, poľský kráľ Žigmund I. Takto nám to zachytil text zmluvy: „My, uhorský kráľ Vladislav kvôli lámkze zajtra podpíšeme (listinu) rukou bratskej Milosti Najjasnejšieho pána

poľského kráľa v našej prítomnosti....“. Následne ako ratifikáciu prvej listiny podpísali aj druhú, ktorú podpísali ako svedkovia kráľ Žigmund a jeho kancelár Krištof Šidlowiecki. Originál zmluvy v latinskej a nemeckej verzii sa v súčasnosti nachádza vo Viedenskom štátnom archíve. V minulosti ju publikovali viacerí knihovníci a historici ako Adam František Kollár, G. Pray, I. Katona a i. Prvý slovenský preklad tohto dokumentu publikovala Eva Frimmová v roku 2004 v šiestom zväzku prameňov k dejinám Slovenska.

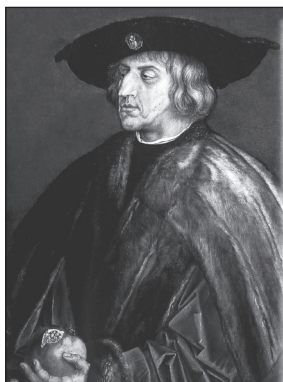
Výsledok rokovaní

– Bratislavská zmluva z 20. mája 1515 a jej význam

Text podpísanej zmluvy obsahoval v desiatich bodoch všetky najdôležitejšie právne, diplomatické, politické a dynastické záväzky oboch strán. Nesporne zaujímavý je aj dôvod tejto zmluvy – deklaroval sa v nej účel – „postarať sa o dobro, pokoj, oporu a šírenie kresťanstva a o to, ako premôcť a zničiť neveriacich“. Podstatou dohody bolo potvrdenie starších habsbursko-jagelovských (tajných) dohôd: prvej z roku 1506 (Wiener Neustadt) a druhej z roku 1507 (Budín). V bratislavskej zmluve cisár poskytol garancie – „per verba futuro“, že osobne zastúpi svojho vnuka Ferdinanda. Ten mal do roka potvrdiť, že prijíma úlohu ženicha s Annou Jagelovskou. V zmluve sa pamätalo aj na to, aby sa Anna, budúca manželka habsburského princa, zbližila s rakúskym prostredím. Mala byť vychovávaná so svojou budúcou švagrinou Máriou Habsburskou v Rakúsku. Zmluva obsahovala aj výšku odškodného, ak by Habsburgovci odstúpili od zmluvy. Výška odškodného bola určená na sumu 300 000 zlatých, alebo ručenie (celostne) všetkými rakúskymi (dedičnými) krajinami v hodnote jedného milióna uhorských zlatých a v klenotoch.

Uvedené sumy boli pomerne vysoké, ak si uvedomíme, že Maximilián I. počas celej svojej vlády „trpel“ nedostatkom peňazí. Nebyť Fuggerovcov a ich štedrých úverov, sotva by mohol úspešne realizovať svoje vojenské a mocenské aktivity. Zo strany Jagelovcov išlo o úspešný diplomatický krok. Je to vyjadrené aj tým, že ak by cisár nemal k dispozícii „príslušnú“ hotovosť, mal dať k dispozícii svoje krajiny. To

dávalo podpísanej zmluve vierohodnosť. V zmluve boli obsiahnuté aj ďalšie odškodnenia – v prípade úmrtia ženícha, resp. cisára ako jeho osobného garanta. Suma bola síce nižšia – 100 000 zlatých, ale rovnako potvrdzovala dôležitosť zmluvných podmienok. Pamätalo sa aj na manželky, v prípade úmrtia manželov mali obe princezné odstupné v sume 200 000 zlatých.

Portrét Maximiliána I.
Habsburského od Albrechta Dürera
z roku 1519

Maľba Vladislava II. Jagellovského
z roku 1509 v Kaplnke svätého Václava
v Katedrále sv. Víta, Václava a Vojtecha
v Prahe

Vyobrazenie erbu Maximiliána I.
Habsburského
od Albrechta Dürera z roku 1519

Vyobrazenie erbu Vladislava II.
Jagellovského uprostred s maľbami erbov
Českého (vpravo)
a Uhorského kráľovstva (vľavo)
vo Vladislavovskej sále pražského Starého
kráľovského paláca

Záver

Význam bratislavskej zmluvy z historického pohľadu je nespochybniteľný. Bola totiž základom udalostí, ktoré nasledovali v dňoch 19. – 29. 7. 1515 (Viedenský kongres) a v rámci nich – „dvojsobáš“ jagelovských a habsburských partnerov vo Viedni. Právom je táto zmluva označovaná ako „predzmluva“ reálneho zblíženia oboch dynastií. Nešlo pritom o jednoduché *status quo*, ale zabezpečovala politickú stabilitu stredoeurópskeho priestoru garanciami oboch kľúčových dynastií. Prirodzene, zmluva nemohla odvrátiť hroziace nebezpečenstvo zo strany Osmanov, ale naznačila prípadné spojenectvo v spoločnej obrane vlastných krajín. Jagelovci si týmto rodinným zblížením so súperiacou dynastiou upevnili pozície česko-uhorskej línie rodu. Veľa získali aj Habsburgovci. Okrem vyššie uvedených skutočností sa opätovne potvrdila habsburská politická metóda úspešne realizovaná Maximiliánom I.: *Te felix, Austria nube!* („Ty, šťastné Rakúsko, sa zasnubuj!“). Otvorili si tým priestor do budúcnosti k ovládnutiu strednej Európy. Bratislavská zmluva nepriamo prispela k neskoršiemu získaniu strednej Európy Habsburgovcami v novoveku.

Literatúra a pramene

- Archív mesta Bratislavy. Inventár listín a listov. II. zv. (1501 – 1563).* Zost. V. Horváth. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1966.
- BACZKOWSKI, Krzysztof: *Zjazd Wiedenski 1515.* Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975.
- BAĎURÍK, Jozef: *Bratislavská zmluva z roku 1515 v sobášnej politike stredoeurópskych Habsburgovcov.* In : *Verbum historiae I.* Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2009, s. 15 – 22.
- BAĎURÍK, Jozef: *Ferdinand I. und Pressburg (Bratislava, Pozsony).* In: KÖRMENDI, T. – THOROCZKAY, G. (eds.): *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére.* Budapest : ELTE Eötvös Kiadó, 2009, s. 25 – 34.
- BAĎURÍK, Jozef: *Habsburgovci a Bratislava (k vzťahu mesta a dynastie na konci stredoveku a začiatku novoveku).* In: BAGIŇSKA, E. (eds.): *Res*

- gestae Meriodionales et Orientalies. Studia ad memoriam profesori Henrici Ruciński*. Białystok : Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku, 2009, s. 27 – 30.
- BAĎURÍK, Jozef: *Habsburgovci a Bratislava*. In: *Studia Academica Slovaca* 26. Bratislava : Stimul, 1997, s. 9 – 15.
- BAĎURÍK, Jozef: *Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu (1526 – 1532)*. Bratislava, Mistrál, 1998, s. 15 – 19.
- BÜSSEM, Eberhard – NEHER, Michael: *Arbeitsbuch Geschichte Neuzeit I. – Quellen*. München : Dokumentation Verlag, 1977, s. 154 – 161.
- KLEINDEL, Walter: *Urkund dessen... Dokumente zur Geschichte Österreichs 996 – 1955*. Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1984, s. 61 – 66.
- KOHLER, Alfred: *Von den Jagiellonen zu den Habsburgen*. In: *Slovensko a habsburská monarchia v 16. – 17. stor. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia konaného v Bratislave 22. novembra 1994*. Ed. J. Baďurík. Bratislava : IRIS, 1995, s. 6 – 15.
- LISKE, Xaver: *Der Wiener Congres von 1515 und die Politik Maximilián I.* Forschungen zur Deutschen Geschichte 7, 1867, s. 445 – 467.
- LISKE, Xaver: *Kongres wiedeński w roku 1515. Studie z dziejow wieku XVI*. Poznań, 1867.
- MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích. I. sv.* Praha : Academia, 1992. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Pod osmanskou hrozbou. VI. zv.* Ed. J. Lukačka. Bratislava : LIC, 2004, s. 148 – 151.
- WIESFLECKER, Hermann: *Maximilián I. (Fundamente des habsburgischen Weltreiches)*. München : R. Oldenburg Verlag, 1991.
- 1100 Jahre österreichische und europäische Geschichte in Urkunden und Dokumenten des Haus-, Hof- und Staatsarchivs*. Wien, 1949, s. 51 – 53.

Summary

500th Anniversary of the First Central European Summit in Bratislava

In the spring of 1515 discussions, half a millennium ago, negotiations between the two rival dynasties, the Habsburg and the Jagiellonian, took place in Bratislava. The first Central European summit in our city on the Danube was supposed to definitively confirm the rapprochement of these families

ruling in most of today's Central Europe. The meeting was to be held at the highest level with the participation of three rulers: the Czech and Hungarian King Vladislav II., the Polish king Sigismund and Emperor Maximilian I. The Habsburg monarch did not personally attend the negotiations in the end. He was represented by his chancellor M. Lang. The author elucidates the prehistory of the summit, justifies the choice of the venue and its course. He explains the makeup of the delegations of all three parties. He also notices the "free" time period during a break in the negotiations. The medieval Bratislava turned into a center of entertainment and games for the participants in the negotiations. This entertainment led to a large fire in the Old Town that destroyed almost a third of the houses. When analyzing the main articles of the contract – agreement on "double marriage" of princes and princesses –, the author highlights e.g. the considerable amount of money as a compensation in the case of withdrawal from the agreement, etc. The conclusion of the paper is devoted to the historical importance – it is an evaluation of the agreement as the basis on which the arranged weddings took place in July 1515 in Vienna.

Medzinárodná komunita umelcov v Ríme a Slovensko

Viera Bartková

V 19. storočí na území Slovenska podmienky pre rozvoj výtvarnej kultúry neboli najpriaznivejšie. Kultúrne prostredie Slovenska odrážalo charakteristiky oficiálnej kultúry Uhorska, ktorého bolo súčasťou. Na situáciu vo výtvarnom umení mali vplyv také skutočnosti ako neexistencia umelecko-vzdelávacej inštitúcie, viac-menej prevaha jedného typu objednávateľa z meštianskej vrstvy a len minimum priestoru pre zbierkové a výstavné aktivity verejného charakteru. Tieto skutočnosti boli často vnímané ako príznak „slabej“ tradície výtvarnej kultúry na Slovensku, ku ktorému sa pridal aj malý záujem o výtvarné umenie zo strany predstaviteľov národného hnutia. Adepti výtvarného umenia zo Slovenska tak odchádzali študovať na viedenskú akadémiu a viacerí z nich opúšťali priestor monarchie kvôli študijnému pobytu v nemeckých krajinách a na Apeninskom polostrove. Keďže domáci umelecký priestor bol veľmi malý a ich kariéra sa vyvíjala úspešne, len zriedkavo sa vracali späť na Slovensko. Práve z uvedených dôvodov si mnohí výtvarní umelci nevytvorili vzťah ku kultúre rodnej krajiny a nezapájali sa do národných aktivít.¹ „Nenárodná“ povaha ich diel a kritická reflexia väčšej časti umeleckej produkcie 19. storočia umenovedou 20. storočia spôsobili dlhodobý nezáujem o diela a životné osudy spomenutej skupiny umelcov, pôvodom zo Slovenska.²

¹ Viac pozri BARTKOVÁ, Viera: *Reflexia výtvarnej kultúry v slovenskom národnom obrodení*. In: *Studia Academica Slovaca 41. Prednášky XLVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 13 – 34.

² K opätovnému oživeniu záujmu o uvedenú oblasť došlo až na začiatku 21. storočia vďaka bádateľskej činnosti Dany Bořutovej, Kataríny Beňovej, Marty Herucovej a iných.

Z tejto skupiny pochádzali umelci, ktorí sa v 19. storočí zaradili do skupiny „grandturistov“. *Grand Tour* bolo pôvodne označením pre cestu po európskych krajinách, ktorá bola záverom vzdelania európskeho aristokrata. História sa začala písať v 16. storočí. Za prvých „grandturistov“ sa považujú predstavitelia anglickej aristokracie, ku ktorým sa však v priebehu spomenutého a nasledujúceho storočia pridávali aristokrati ďalších krajín – francúzski, flámski, nemeckí, švédski, poľskí, ruskí. Podľa De Setu zlatým obdobím „Grand Tour“ bolo mierové obdobie po konci Sedemročnej vojny v roku 1763 a skupina cestovateľov získala v tom čase výrazne „medzitriedny“ charakter³. Už v predchádzajúcich obdobiach aristokratov sprevádzali vzdelanci, ktorí disponovali informáciami o pamätihodnostiach lokality, a umelci, ktorých úlohou bolo zdokumentovať navštívené miesta. V 18. storočí sa už fenomén talianskej cesty netýkal len aristokratov, ale aj finančne nezávislých vzdelancov a umelcov. Najznámejším cestovateľom z tejto skupiny bol Johann Wolfgang Goethe (1749 – 1832), ktorému na ceste po Taliansku v rokoch 1786 – 1788 robili spoločnosť maliari Johann Heinrich Wilhelm Tischbein (1751 – 1828) a Christoph Heinrich Knip (1748 – 1825)⁴. Zo slovenských vzdelancov na Apeninský polostrov cestoval Ján Kollár (1793 – 1852), ktorý prvýkrát v roku 1841 navštívil oblasť severného Talianska. Kollárova druhá cesta v roku 1844 viedla cez Bolognu do Ríma⁵. Situácia sa postupne menila v priebehu

³ DE SETA, Cesare: *Il Grand Tour: storia di un'avventura alla ricerca d'Italia*. In: *Roma e la Campagna romana nel Grand Tour*. Roma – Bari : Editori Laterza, 2009, s. 8.

⁴ Obaja umelci pobývali dlhší čas v Taliansku – okrem Ríma aj v Neapole. Knip vytvoril pre Goetheho sériu akvarelov podľa kresieb z ich spoločnej cesty po Sicílii, no k dôvodom cesty v skupine patrila aj bezpečnosť cestujúcich, keďže turisti boli častým terčom lúpežných prepadnutí už v samotnom Ríme. Pozri napríklad Goetheho záznam z 24. novembra 1786. GOETHE, Johann Wolfgang: *Italská cesta. Spisy Johanna Wolfganga Goetha*. Praha : Odeon, 1982, s. 139.

⁵ Z týchto ciest vznikli dva cestopisy: *Cesta do horní Itálie* a *Druhá cesta do Vlach*. Pozri napríklad KOLLÁR, Ján: *Cestopis obsahující cestu do Itálie a otud přes Tyrolsko a Bavorsko se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou a sepsanou od Jana Kollára. Se slovníkem slavjanských umělcův všech kmenův od nejstarších časův až k nynějšímu věku s krátkým životopisem a udáním všech znamenitějších zvlášť národních výtvorův*. Praha : I. L. Kober, 1862.

19. storočia, štúdium už nebolo jedinou motiváciou ciest do Talianska a polostrov sa stal uprednostňovaným cieľom formujúceho sa novodobého turizmu.

Z dôvodu obmedzených finančných možností a preferencií umelcov mala ich cesta jednoznačnejšie určený smer a cieľ, ktorým bol Rím. Apeninský polostrov bol pre umelcov klasicistického názoru „prirodzeným“ prostredím zavŕšenia vzdelania. Štúdium architektonických pamiatok a výtvarných diel antiky, renesancie, manierizmu a klasicizujúceho baroka tvorilo integrálnu súčasť prípravy profesionálneho umelca. V jednom priestore mali možnosť spojiť túto časť umeleckej praxe so štúdiom podľa prírody, odporúčanému akadémiemi kvôli obohateniu vizuálnej pamäte. Rím v tomto smere ponúkal najviac možností. Umelci, ktorí sa nestotožňovali s názorom klasicistov, ako napríklad nemeckí nazaréri, prichádzali na Apeninský polostrov motivovaní „renesanciou“ sakrálneho umenia a techniky fresky. Iná skupina umelcov, zaraďovaná do kontextu umenia romantizmu, prisudzovala antickým zrúcaninám situovaným uprostred talianskej prírody významy a symboliku odlišnú od ideí klasicizmu. Práve umelci romantizmu na začiatku 19. storočia objavili „grandturistami“ ignorovanú krásu divokej prírody alpských prechodov, ktorá nezodpovedala ich predstave krajiny „kvitnúcich citrónovníkov“⁶. Súčasne sa v rámci týchto skupín objavili umelci, ktorých zaujalo samotné talianske etnikum, jeho zvyky, obyčaje, ale aj fyziognómia, iná ako „severská“. Študijný charakter ciest znamenal pre väčšinu umelcov kreatívnu slobodu, najmä v oblasti formy a techniky zobrazenia, nezriedka vedúcej až k experimentu⁷. V priebehu 19. storočia tradícia študijných ciest umelcov pretrvala s obmenou preferencií, medzi ktorými postupne

⁶ DE SETA, Cesare: *L'Italia nello specchio del Grand Tour*. Milano : Rizzoli, 2014, s. 50.

⁷ Ako príklad môžeme uviesť špecifické črty tvorby Turnera a Corota v Taliansku. V prípade Turnera Brown uvádza, že maliar počas svojho druhého rímskeho pobytu využíval techniku olejomalby aj v plenéri. BROWN, David: „*Terra Pictura*“ della *Terra dei Poeti*? J. M. W. Turner e l'Italia. In: *Viaggio in Italia. Un corteo magico dal Cinquecento al Novecento*. Milano : Electa, 2001, s. 390. Rovnako aj „talianske“ maľby Corota vznikli takmer výlučne mimo ateliéru. Napriek tomu, že po návrate do Francúzska sa vrátil k ateliérovej maľbe. GALASSI, Peter: *Corot in Italia. La pittura di plein air e la tradizione del paesaggio classico*. Torino : Bollati Boringhieri, 1994, s. 3.

dominovala možnosť maľby v prostredí s výnimočnými svetelnými podmienkami a „exotizmus“ stredomorskej kultúry. Pre umelcov obdobia „postromantizmu“ – realistov, impresionistov a aj v súčasnosti podceňovaných umelcov historizmu – sa však Taliansko stalo skôr zdrojom motívov a tém či štýlových východísk. Prostredie výtvarnej kultúry sa prestalo vnímať ako inovatívne a umelecké centrá polostrova prišli o postavenie autority v oblasti výtvarnej tvorby⁸.

Motivácie talianskych ciest umelcov boli zrejme. Ich spôsob financovania, od ktorého závisela často aj forma či dĺžka pobytu, bol odlišný a rozmanitý, ako aj ďalší vývoj kariéry v Taliansku i po návrate domov. Sídлом najväčšej medzinárodnej umeleckej kolónie sa stal Rím a z Večného mesta mnohí podnikli cestu do Neapola, mesta s atraktívnou okolitou prírodnou scenériou, v ktorej dominovala stále aktívna sopka Vezuv. Cestu do Neapola zrejme podnikol aj jeden zo skupiny umelcov pochádzajúcich zo Slovenska, hluchonemý maliar František von Balassa (1794 – 1860) z Bratislavy, študent viedenskej akadémie v rokoch 1812 – 1822.⁹ Svedectvom by mohli byť dve umelcove diela *Slávnosť Panny Márie pri Neapole* a zatiaľ jediné jeho známe dielo v slovenských zbierkach *Siesta pri Neapole*, ktoré sa nachádza v Galérii umenia v Nových Zámkoch.

Na pobyt vo Večnom meste mohol umelec získať finančnú podporu z viacerých zdrojov. Študenti akadémii mali možnosť získať štipendium udeľované domácou umelecko-výchovnou inštitúciou. „Rímska cena“ zabezpečila štipendistovi na isté obdobie nielen finančnú podporu,

⁸ Okrem spomenutého, ako pripomína Roman Prahľ, ideologický a kultúrno-politický koncept vzťahu Severu a Juhu (Európy) mal vplyv na vznik jedného z „najsilnejších stereotypov staršej historiografie umenia“, v ktorom boli proti sebe postavené „italská“ idealizácia a „nizozemský“ realizmus. (PRAHL, Roman: *Ach! Italia! In: Ach! Italia, cara mia! Umělci z Čech XIX. století a Itálie* [katalóg]. Plzeň : Západočeská galerie, 2011, s. 9.)

⁹ K životným osudom umelca pozri aj BEŇOVÁ, Katarína: *Balassa (Balaša), František*. Dostupné na: <http://www.arslexicon.sk/?registre&objekt=balassa-balasa-frantisek>. BEŇOVÁ, Katarína: *Umelecké diela na výstavách Akadémie výtvarných umení v budove svätej Anny v rokoch 1786 – 1864*. In: *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 253.

ale aj ubytovanie. Francúzski študenti bývali tri roky vo Ville Medici, kde od roku 1803 sídlila Francúzska akadémia v Ríme. Viedenská akadémia začala udeľovať *Rompreis* v roku 1772¹⁰. Kvôli nepriaznivej politickej situácii akadémia načas prerušila udeľovanie štipendií a ako náhradu a prechodné riešenie odporučila Benátky. Od roku 1801 štipendium opätovne obnovili s prísnejším dohľadom nad umeleckou prípravou štipendistov¹¹. Umelci boli ubytovaní od roku 1814 na veľvyslanectve monarchie v Palazzo Venezia, kde mali k dispozícii aj vlastné ateliéry. Na štipendistov v Ríme dohliadal taliansky sochár Antonio Canova (1757 – 1822) a rakúsky maliar Anton von Maron (1733 – 1808). Rímske štipendium, ako už vyplýva z jeho názvu, bolo primárne určené na štúdium rímskych reálií a umenia. Z tohto dôvodu k prvým obmedzeniam a podmienkam štipendia patrili zákaz pobytu v inom meste Apeninského polostrova, ako bol napríklad Neapol.¹² Jedným z mála uhorských štipendistov viedenskej akadémie bol Jozef Daniel Böhm (1794 – 1865), pochádzajúci zo Spiša (Spišské Vlachy). Medailér a sochár získal po prvom štipendiu v roku 1821 ďalšie – cisárske – v roku 1825¹³.

Keďže taliansky pobyt poskytoval okrem umeleckej praxe a vzdelania aj možnosť úspešného úvodu do profesionálnej kariéry, na Ape-

¹⁰ Podľa Sabine Grabner dĺžka rímskeho pobytu a sa niekoľkokrát zmenila, rovnako ako aj výška finančnej podpory v čase jeho trvania. Štipendisti dostávali finančnú podporu od 600 do 800 guldenov. Z neskorších pedagógov a riaditeľov viedenskej akadémie získali Rímsku cenu Heinrich Függer a Franz Anton Zauner (obaja v roku 1776) a spomínaní bratia Johann Nepomuk Ender a Thomas Ender (v roku 1820). *Italianische Reisen. Landschaftsbilder österreichischer und ungarischer Maler 1770 – 1850* [katalóg]. Viedeň : Österreichische Galerie Belvedere, 2001, s. 83.

¹¹ Podľa Grabner prví štipendisti neboli skoro vôbec obmedzovaní, mohli si podať žiadosť o predĺženie pobytu, a pokiaľ si viedenská akadémia vyžiadala diela na kontrolu, boli im preplatené náklady. Tamže, s. 82.

¹² Situácia sa zmenila v polovici 20. rokov a už v roku 1826 veľvyslanec monarchie gróf Rudolf Lützwow odporúčal štipendistom štúdium diel aj v iných mestách. Tamže, s. 82 – 84.

¹³ V roku 1844 sprevádzal do Talianska prešovského zberateľa Gábora Fejerváryho s jeho synovcom, archeológom Ferencom Pulszkym. SINKÓ, Katalin: *Viaggiatori ungheresi in Italia*. In: *Pittori ungheresi in Italia 1800 – 1900. Acquerelli e disegni dalla raccolta della Galleria Nazionale Ungherese* [katalóg]. Budapešť : GNU, 2002, s. 17.

ninský polostrov prichádzali aj neúspešní kandidáti na rímske štipendium a umelci bez akademického vzdelania. Títo umelci museli hľadať alternatívne finančné zdroje na cestu a pobyt v Taliansku. Často si cestu financovali z vlastných zdrojov, inou možnosťou bola podpora bohatého mecenáša. Bez štipendia do Talianska cestovalo niekoľko umelcov monarchie, ktorí sa zúčastňovali aktivít rímskych nazarénov¹⁴. Umelci zo Slovenska mali podobné možnosti ako ostatní umelci monarchie – uchádzať sa o štipendium, podporu mecenáša či cestovať do Talianska na vlastné náklady, tak ako to urobil sochár Štefan Ferenczy (1792 – 1856) v roku 1818¹⁵. Ferenczy, rodák z Rimavskej Soboty a študent viedenskej akadémie v rokoch 1815 – 1818, po príchode do Ríma pracoval v ateliéri dánskeho sochára Bertela Thorvaldsena (1770 – 1844), teda u jedného z protagonistov sochárstva klasicizmu. Potom, ako mu palatín Josef udelil trojročné štipendium, stal sa jeho žiakom.¹⁶ Rovnako pravdepodobne na vlastné náklady prišiel do Ríma niekedy okolo roku 1824 už spomenutý hluchonemý maliar František von Balassa (1794 – 1860) z Bratislavy. O niekoľko rokov skôr gróf Anton Apponyi, veľvyslanec monarchie v Ríme, podporil štúdium maliara židovského pôvodu z Bratislavy Eduarda Spira (1805 – 1856), vďaka ktorému podľa viacerých zdrojov študoval v rokoch 1821 – 1822 na milánskej a v roku 1822 na rímskej akadémii.¹⁷ Niekedy v polovici 30.

¹⁴ V 20. rokoch sa k skupine nazarénov pripojili Leopold Kupelweiser (1796 – 1862) a Josef von Führich (1800 – 1876). Medzi rokmi 1831 – 1846 bol viackrát v Taliansku viedenský portrétista Friedrich von Amerling (1803 – 1887). Niekoľko ciest do Talianska podnikol „prvý“ maliar rakúskeho biedermeieru Ferdinand Georg Waldmüller (1793 – 1865). Pozri napríklad *Italienische Reisen. Landschaftsbilder österreichischer und ungarischer Maler 1770 – 1850* [katalóg]. Viedeň : Österreichische Galerie Belvedere, 2001.

¹⁵ Do Talianska doslova „doputoval“ – prišiel pešo. LYKA, Karoly: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800 – 1850. 3. kiad.* Budapest : Corvina Kiadó, 1981, s. 98 – 99; s. 183 – 185.

¹⁶ SINKÓ, Katalin: *Viaggiatori ungheresi in Italia*. In: *Pittori ungheresi in Italia 1800 – 1900. Acquerelli e disegni dalla raccolta della Galleria Nazionale Ungherese* [katalóg]. Budapest : GNU, 2002, s. 15.

¹⁷ Napríklad LYKA, Karoly: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800 – 1850. 3. kiad.* Budapest : Corvina Kiadó, 1981, s. 176; BEŇOVÁ, Katarína: *Umelecké die-*

rokov cestoval do Ríma vďaka podpore bankára Geymüllera krajinár Karol Marko starší (1791 – 1860)¹⁸ z Levoče, pôvodným povoláním geometer, ktorý v rokoch 1822 – 1823 navštevoval kurzy historickej maľby a krajinomalby na viedenskej akadémii¹⁹. Podľa správy z *Orla tatranského* mal odcestovať do Ríma v roku 1846 Štefana Noel (1824 – 1864) z Biňoviec, ktorého výtvarný talent objavil veselský farár Štefan Holček. Študent viedenskej akadémie²⁰ mal cestovať do Ríma „na útraty grófa Karola Zichyho“²¹. V skupine umelcov pôsobiacich v Ríme sa podľa rôznych zdrojov objavujú mená ďalších maliarov pochádzajúcich zo Slovenska – Jozefa Zmija-Miklošika (Miklóssy) (1792 – 1841), pochádzajúceho zo Sloviniek, ktorého pobyt sa datuje do polovice 20. rokov²², a Imricha Emanuela Rotha (1811 – 1885) z Košíc, u ktorého sa predpokladá cesta do Ríma v polovici 30. rokov²³. Bližšie informácie, ktoré by potvrdzovali minimálne ich pobyt v Ríme, sa zatiaľ nepodarilo objaviť. Podobná situácia je aj v prípade maliarov pochádzajúcich z národne orientovaného prostredia – spomenutého Štefana Noela (1824 – 1864) a Kornela Bohúňa (1858 – 1902), syna Petra Michala Bohúňa, pôsobiaceho v Ríme v druhej polovici 80. rokov²⁴.

la na výstavách Akadémie výtvarných umení v budove svätej Anny v rokoch 1786 – 1864. In: *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia.* Bratislava : Stimul, 2007, s. 261.

¹⁸ BODNÁR, Éva: *Id. Markó Károly 1791 – 1860.* Budapest, 1980, s. 160.

¹⁹ FLEISCHER, Gyula: *Magyarok a becsi képzőművészeti akadémián.* Budapest, 1935, s. 67.

²⁰ Tamže, s. 71.

²¹ Anonymný autor popisuje takmer „zázračné“ objavenie výtvarného talentu v mladosti, v rokoch 1842 – 1843 školenie v bratislavskom ateliéri maliara Jána Ehrlingera a následne na viedenskej akadémii podporil práve gróf Karol Zichy. *Orl Tatranski*, 1, 1846, s. 254 – 255.

²² MARKOV, Jozef: *K životu a dielu Jozefa Miklošika.* Ars, 4, 1970, č. 1 – 2, s. 255 – 260.

²³ Roth študoval na viedenskej, mníchovskej, düsseldorfskej akadémii a v Paríži. K zaujímavému osudu pozri BEŇOVÁ, Katarína: *Mníchovská akadémia a jej študenti zo Slovenska. Niekoľko príkladov z 19. storočia.* In: *Mníchovská akadémia a Slovensko.* Bratislava : Stimul, 2010, s. 39.

²⁴ Bližšie informácie k stavu poznatkov o posledných štyroch menovaných výtvarníkoch pozri BARTKOVÁ, Viera: *Maliari zo Slovenska a umelecké prostredie Apeninského polostrova v 19. storočí.* Ars, 42, 2009, č. 2, s. 310 – 330.

Inú povahu mala cesta krajinára a vedutistu Karola Ľudovíta Libaya (1814 – 1888), ktorý na Apeninský polostrov cestoval vďaka objednávke arcivojvodu Johana.²⁵ Umelec pochádzal z rodiny banskobystričského zlatníka Samuela Libaya a v rokoch 1835 – 1840 študoval na viedenskej akadémii.²⁶ Arcivojvoda, s ktorým sa stretol v roku 1851 v rakúskom kúpeľnom meste Badgastein (Bad Gastein), poveril Libaya úlohou zdokumentovať miesta, kde prežil detstvo. Cesta trvala od polovice mája 1851 až do apríla 1852 a viedla naprieč celým Apeninským polostrovom. V Ríme sa podľa dátumov zachovaných na kresbách a akvareloch zdržal dlhšie, možno až pol roka, v marci 1852 už vznikli veduty Neapola a juhotalianskych miest.²⁷ Jedno z diel cyklu, deponovaných vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, sa viaže práve na pobyt v Ríme a zobrazuje jednu z najznámejších rímskych pamiatok – Anjelský hrad.

Trasy ciest umelcov boli rôzne v závislosti od krajiny, z ktorej pochádzali.²⁸ Väčšina z nich si vybrala cestu po pevnine s kratšími alebo dlhšími prerušeniami v jednotlivých talianskych mestách, ako napríklad Miláno, Turín, Florencia či Verona, Padova, Benátky.²⁹ Ako sme už uviedli, z Ríma niektorí cestovali ešte do Neapola, na Sicíliu a vyhľadávaným miestom pobytu, najmä krajinárov, bol ostrov Capri. Uhorskí umelci podľa Katalin Sinkó používali rovnakú trasu ako

²⁵ ZMETÁKOVÁ, Danica: *Karol Ľudovít Libay. Cesty a návraty na Slovensko*. [katalóg] Bratislava : SNG, 1997.

²⁶ FLEISCHER, Gyula: *Magyarók a becsi képzőművészeti akadémián*. Budapest, 1935, s. 64. Zmetáková spomína aj semestrálny pobyt umelca na mníchovskej akadémii v roku 1849, ale Beňová neuvádza jeho meno medzi umelcami zapísanými v matrike školy.

²⁷ ZMETÁKOVÁ, Danica: *Karol Ľudovít Libay. Cesty a návraty na Slovensko*. [katalóg] Bratislava : SNG, 1997.

²⁸ Anglickí a francúzski cestovatelia často cestovali po mori buď priamo do prístavu pápežského štátu Civitavecchia, alebo mohli vystúpiť v Livorne a cestovať ďalej do Ríma cez Toskánsko. DE SETA, Cesare: *Il Grand Tour: storia di un'avventura alla ricerca d'Italia*. In: *Roma e la Campagna romana nel Grand Tour*. Roma-Bari : Editori Laterza, 2009, s. 10.

²⁹ Podľa De Setu si túto trasu vyberali najmä tí, ktorí prichádzali z „Mníchova, Drážďan, Viedne a Prahy“. Tamže, s. 11.

štípendisti viedenskej akadémie. Po Terste a Benátkach ostávali dlhšie obdobie vo Florencii a z Ríma podnikali výlety na juh Talianska.³⁰ Cudzinci, cestujúci po pevnine, najčastejšie vstupovali do Ríma cez Porta Popolo, pri ktorej ústila cesta vedúca priamo z mosta Milvio, ktorým prekračovali rieku Tiber. Umelci monarchie ubytovaní v Palazzo Venezia ďalej pokračovali po Via del Corso, priamej spojnici Piazza del Popolo s palácom. Centrom komunity cudzincov usadených na kratší alebo dlhší čas v Ríme od konca 16. storočia sa stalo okolie Španielskeho námestia (Piazza di Spagna), prepojené Španielskymi schodmi s kostolom Trinità dei Monti na vršku Pincio. Zóna vršku poskytovala mnoho možností na ubytovanie a prenájom ateliéru. V Ríme bolo počas prítomnosti Francúzov niekoľko opustených kláštorov, ktorých ubytovacie kapacity boli využité umelcami.³¹ Podľa dobových prameňov – zoznamov umelcov pôsobiacich v Ríme – umelci našli ubytovacie možnosti v priľahlých uliciach ako napríklad Via Pinciana, Via Margutta, a tiež Via del Babuino, ktorá spájala Španielske námestie s Piazza del Popolo. V honosnejších budovách sídlili inštitúcie, ako napríklad vo Ville Medici, ktorá bola sídlom francúzskej akadémie, alebo ich vlastnili cudzinci-aristokrati. Villa Malta, ktorú v roku 1823 kúpil Ľudovít I. Bavorský, a Casa Bartholdy, sídlo pruského konzula, sa považovali za dôležité miesta pre nemeckú komunitu.³² V uličke ústiacej na Španielske námestie, na Via Condotti, sa nachádzala kaviareň, ktorá bola obľúbeným miestom medzinárodnej komunity a cestovateľov už v posledných desaťročiach 18. storočia

³⁰ SINKÓ, Katalin: *Viaggiatori ungheresi in Italia*. In: *Pittori ungheresi in Italia 1800 – 1900. Acquerelli e disegni dalla raccolta della Galleria Nazionale Ungherese* [katalóg]. Budapest : GNU, 2002, s. 23 – 24.

³¹ V roku 1810 sa v kláštore San Isidoro usadili nazaréni a približne v tom istom období sa skupina holandských maliarov nastahovala do budovy konventu, nachádzajúceho sa nad Španielskymi schodmi. KUYVENHOVEN, Fransje: *Fra caffè e cavaletto. Aspetti della vita e del lavoro degli artisti olandesi a Roma fra 1775 ed il 1835*. In: *Reizen naar Rome: Italie als Leerschool voor Nederlandse kunstenaars omstreeks 1800. Paesaggisti ed altri artisti olandesi a Roma intorno al 1800* [katalóg]. Fratelli Palombi editori, 1984, s. 81.

³² RICHTER, Dieter: *Pittori, paesaggi*. In: *I tedeschi e l'Italia*. Milano : Libri Scheiwiller, 1996, s. 31.

– Caffè Greco.³³ Z „obyčajnej“ kaviarne sa postupne vyvinul priestor na neformálne dialógy cudzincov pochádzajúcich z rôznych sociálnych vrstiev a kultúrnych okruhov³⁴ a stal sa tak pevnou súčasťou kultúrnych dejín daného obdobia a lokality.

V rímskom prostredí boli mnohí umelci členmi spolku známeho ako *Società Ponte Molle* (*Ponte Molle-Gessellschaft*)³⁵. Názov bol zvolený podľa mena už spomenutého mosta Milvio (*Ponte Molle*), ktorým prichádzali do Ríma cudzinci. Pôvodne združoval len nemeckých umelcov. K ich prvým aktivitám patrili uvítacie a rozlúčkové ceremónie, ktorými symbolicky prijímali umelca za člena komunity.³⁶ No už na prvých slávnostiach sa zúčastňovali aj umelci iných národností a krajín – podľa Boschiho okrem Talianov aj „Španieli, Francúzi, Angličania, Rusi, Poliaci a umelci ďalších národov usadených v Ríme“³⁷. Okrem týchto slávností, z ktorých za jednu z posledných a zároveň najkrajších sa považuje sprievod zorganizovaný na počesť Ľudovíta I. Bavorského, umelci pri príležitosti prvej slávnosti spolku, podnikali každoročné výlety na vidiek k jaskyniam v lokalite Cervara sull'Aniene³⁸. Medzi ceremoniármi (*Bajoccoritter*) sprievodov a slávností „dionýzovského“ charakteru sa objavili aj mená umelcov z Uhorska³⁹.

³³ Na základe nápisu nad vchodom sa usudzuje, že kaviareň bola založená v roku 1760. ANGELI, D.: *Le cronache del „Caffè Greco“*. Roma : Bulzoni Editore, 2001, prvé vydanie z roku 1933, s. 58 – 62.

³⁴ Najpočetnejšou skupinou boli nemeckí umelci a literáti, ktorí vraj navrhli premenovať kaviareň na Caffè Tedesco (Nemecká kaviareň). Tamže, s. 62.

³⁵ K *Ponte Molle* pozri napr. BOSCHI, G.: *L'artistica società di Ponte Molle riunita a festa nelle grotte di Cervaro*. Roma, 1845.

³⁶ Hlavní protagonisti boli oblečení v „staronemeckom“ odeve navrhnutom Pffhorrom. Na ceremónii sa zúčastňovali umelci, z ktorých šiesti boli zvolení do rady. Uvítaciu výboru predsedal prezident z okruhu nemeckých umelcov. GARMS, Jörg: *L'ambiente romano degli artisti stranieri nel primo Ottocento*. In: *Gli artisti tedeschi del primo Ottocento a Olevano Romano. Deutsche romantische Künstler des frühen 19. Jahrhunderts in Olevano Romano* [katalóg]. Roma : Electa, 1997, s. 19.

³⁷ Tamže, s. 19.

³⁸ Tamže, s. 23.

³⁹ Mihály Kovácsa a Edeho Heinricha (1815 – 1885) SINKÓ, Katalin: *Viaggiatori ungheresi in Italia*. In: *Pittori ungheresi in Italia 1800 – 1900. Acquerelli e disegni dalla raccolta della Galleria Nazionale Ungherese* [katalóg]. Budapest : GNU, 2002, s. 26.

Umelci monarchie, teda aj umelci pochádzajúci zo Slovenska, sa pridávali ku komunite nemeckých umelcov. Podľa Bélu Bíróa sa cudzí umelci nestretávali s talianskymi z dôvodu absencie „veľkého umelca“ v ich radoch⁴⁰. Raffaele De Grada konštatuje, že aj jednotlivé skupiny cudzincov žili relatívne separátnym spôsobom.⁴¹ Na základe informácií, ktoré máme o živote najväčšej umeleckej kolónie v Ríme, sa uvedené konštatovania javia ako príliš zjednodušené, keďže – ako sme už uviedli – prienikov národnostných a sociálnych skupín bolo hneď niekoľko. Okrem spomenutých priestorov neformálnej komunikácie umelci udržiavali vzťahy aj na individuálnej úrovni. Karol Marko starší podľa všetkého v Ríme udržiaval kontakty s krajinármi skôr staršej generácie. V literatúre sa najčastejšie uvádza jeho priateľstvo s nemeckými umelcami – Johanom Antonom Kochom (1768 – 1839)⁴², Karlom Rottmanom (1797 – 1850), Karlom Blechenom (1798 – 1840), Johanom Christianom Reinhartom (1761 – 1847)⁴³. Opakovane sa spomína aj priateľstvo Marka s dánskym sochárom Bertelom Thorvaldsenom (1770 – 1844) a tiež talianskym politikom, spisovateľom a krajinárom Massimom d’Azegliom (1798 – 1866)⁴⁴, ktorý zrejme v čase písania „svojich spomienok“ už na spomenuté priateľstvo zabudol⁴⁵. Inou možnosťou bolo štúdium v ateliéri niektorého z domácich alebo v Ríme usadených maliarov, ako bol napríklad ateliér Karola Marka staršieho a Bertela Thorvaldsena, či ateliéry domácich

⁴⁰ BÍRÓ, Béla: *Magyar művészek Olaszországon a 19. század első felében. A Magyar művészettörténeti munkaközösség évkönyve*. In: *Művészettörténeti Tanulmányok*. Budapest, 1954, s. 533.

⁴¹ DE GRADA, Raffaele: *Gli artisti stranieri e l'Italia nell'Ottocento*. In: *Giornale di viaggio in Italia. Pittori europei in Italia nell'800: occasioni e memorie*. Busto Arsizio : Bramante, 1985.

⁴² Bodnár uvádza, že to bol práve Koch, ktorý označil Karola Marka za uhorského Lorraina. BODNÁR, Éva: *Id. Markó Károly 1791 – 1860*. Budapest, 1980, s. 28.

⁴³ Zoznam uvádzajú viacerí autori medzi prvými Béla Bíró. BÍRÓ, Béla: *Magyar művészek Olaszországon a 19. század első felében. A Magyar művészettörténeti munkaközösség évkönyve*. In: *Művészettörténeti Tanulmányok*. Budapest, 1954, s. 539.

⁴⁴ Tamže, s. 542.

⁴⁵ I keď text zostal nedokončený z dôvodu smrti umelca v roku 1866. Pozri D'AZEGLIO, Massimo: *I miei ricordi*. Firenze : Barberà, 1871.

umelcov Vincenza Camucciniho (1771 – 1844), Tomassa Minardiho (1787 – 1871). Ateliér Marka navštevovali umelci z Uhorska počas krajinárovho rímskeho pobytu⁴⁶ aj v Toskánsku, kam sa v roku 1838 presťahoval zo zdravotných dôvodov.⁴⁷ V ateliéri Vincenza Camucciniho⁴⁸ mohol študovať Eduard Spiro, v prípade ktorého sa väčšina zdrojov prikláňa k akademickému spôsobu prípravy Eduarda Spira na milánskej a rímskej akadémii⁴⁹. Otázka Spirovej umeleckej prípravy však ostáva otvorená, keďže štúdium na oboch akadémiách sa zatiaľ nepodarilo potvrdiť. V roku 1822 bol uverejnený v periodiku *Giornale arcadico* list grófa Giulia Perticariho, spisovateľa, lingvistu a iniciátora „projektu“ *Giornale arcadico* (1779 – 1822)⁵⁰. List z Milána, datovaný 27. októbra 1821, je adresovaný Giuseppemu Tambronimu, diplomatovi, archeológovi a kritikovi umenia (1773 – 1824). V liste Perticari odporúča „il sig. Eduardo Spiro“, mladého a talentovaného maliara, a v mene starého priateľstva prosí Tambronihu o prijatie a ochranu mladíka počas rímskeho pobytu a odporúča mu, aby ho zoznámil s „ich priateľmi Camuccinim, Landim, Agricolom a božským Canovom“⁵¹. Všetky dochované informácie poukazujú na klasicistický charakter vzdelania a tento štýl si zrejme uchovali aj diela umelca, o ktorého by sa inak teoretická báza klasicizmu, za ktorú sa *Giornale arcadico* považovalo, takmer určite nezaujímal. Z diel umelca, ktoré sa objavili v zoznamoch výstav viedenskej akadémie⁵², ani z tých, ktoré chvália

⁴⁶ Miklós Barabás (1810 – 1898). SINKÓ, Katalin: *Viaggiatori ungheresi in Italia*. In: *Pittori ungheresi in Italia 1800 – 1900. Acquerelli e disegni dalla raccolta della Galleria Nazionale Ungherese* [katalóg]. Budapest : GNU, 2002, s. 25.

⁴⁷ Mihály Kovács (1818 – 1892) a Antal Ligeti (1823 – 1890). Tamže, s. 38 – 41.

⁴⁸ Túto možnosť uviedol Henrik Horvath. HORVATH, Henrik : *Magyar romantikus festők Rómában*. In: *Minerva*, IV, 1925, s. 123.

⁴⁹ LYKA, Karoly: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800 – 1850*. 3. kiad. Budapest : Corvina Kiadó, 1981, s. 176.

⁵⁰ Po smrti Perticariho Giuseppe Tambroni uverejnil súbor Perticariho listov adresovaných priateľom. PERTICARI, Giuseppe: *Lettere inedite a'suoi amici*. *Giornale arcadico di scienze, lettere ed arti*. Tomo XV, luglio, agosto e settembre. Roma, 1822, s. 351 – 370. Dostupné napríklad na <http://www.biodiversitylibrary.org/item/38072#364>.

⁵¹ Tamže, s. 358.

⁵² BEŇOVÁ, Katarína: *Umelecké diela na výstavách Akadémie výtvarných umení v bu-*

v článkoch autori *Giornale arcadico* (z roku 1824⁵³ a 1828⁵⁴), sa neza-chovalo ani jedno⁵⁵. V Galérii mesta Bratislavy je deponovaný malia-rov najznámejší obraz *Portrét dámy s lorňonom* v ruke (pred rokom 1835). V posledných rokoch sa však objavilo na aukciách výtvarných diel viacero maliarových obrazov, ktoré poskytli nádej pre objav ďal-ších a doplnenie predstavy o kvalitách jeho tvorby⁵⁶.

Ďalším priestorom kontaktov umelcov sa mohli stať výstavy vý- tvarných diel, nad ktorými ale dlhodobo držala takmer monopolný patronát Akadémia sv. Lukáša. Situácia sa zmenila až v roku 1829 založením medzinárodnej spoločnosti pre výstavnú činnosť a pre- daj umeleckých diel *Società degli Amatori e Cultori*, ktorá združovala podporovateľov umenia a umelcov. Financovanie mala zabezpečovať medzinárodná „delegácia“, zložená zo zástupcu talianskej, anglickej, francúzskej, španielsko-portugalskej, nizozemskej a nemeckej komu- nity a jedného zástupcu „Severu“. K podporovateľom patrili napríklad rakúsky veľvyslanec, gróf Lützow, Lord Northampton, ale aj už vyššie spomenutí umelci ako napríklad Thorvaldsen, ktorý vlastnil zbierku súdobých diel – „ozajstné múzeum“ umeleckej produkcie 30. rokov 19. storočia⁵⁷. Zbierka, ktorú po odchode z Ríma v roku 1838 previezol

dove svätej Anny v rokoch 1786 – 1864. In: *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 261 a s. 264.

⁵³ STAGGOLI, Leopoldo: *Sopra due dipinti del signor Eduardo Spiro di Presburgo. Giornale arcadico di scienze, lettere ed arti*. Tomo XXII, aprile, maggio e giugno. Roma, 1824, s. 109 – 111. Dostupné napríklad na <http://www.biodiversitylibrary.org/item/38078#115>.

⁵⁴ SALVAGNOLI, Giuseppe: *Eduardo Spiro. Giornale arcadico di scienze, lettere ed arti*. Tomo XXXIX, luglio, agosto e settembre. Roma, 1828, s. 347 – 351. Dostupné na <http://www.biodiversitylibrary.org/item/38286#5>.

⁵⁵ *Vyhnanie Hagar, Portréty dvoch synčekov grófa Apponyiho a Judita, vdova z Betúlie*.

⁵⁶ Napríklad obraz *Romantický výjav* v roku 2012. Dostupné na: <http://www.soga.sk/aukcie-obrazy-diela-umenie-starozitnosti/aukcie/102-jarna-aukcia-vytvar-nych-diel/spiro-edo-romanticky-vyjav-29835>.

⁵⁷ SUSINNO, Stefano: *La pittura a Roma nella prima metà dell'Ottocento*. In: *L'Ottocento a Roma. Artisti, cantieri, atelier tra età napoleonica e Restaurazione*. Milano : Silvana Editoriale, 2009, s. 138.

do Kodane, sa stala základom Múzea Thorvaldsen a jej súčasťou sú aj diela Karola Marka staršieho ako napríklad *Krajina s nymfami* z roku 1834 alebo *Talianska horská krajina* z roku 1836⁵⁸.

Počty cudzincov sa menili v závislosti od politickej situácie, ale aj statusu Ríma v priestore výtvarnej kultúry. Silnú pozíciu si udržal v prvej polovici 19. storočia, jeho prestíž centra umeleckých inovácií upadala v priebehu druhej polovice. Napriek tomu ešte v polovici 19. storočia boli zoznamy umelcov pomerne početné. K najčastejším zdrojom uvedených informácií patria periodiká – domáce a zahraničné, ale aj tlačené zoznamy umelcov – určených pre návštevníkov Ríma, zaujímavých sa o umenie a potenciálnych kupcov. Častou citovanou štatistikou je prehľad uverejnený v roku 1845 v *Allgemeine Zeitung* a následne v *Kunst-Blatt*, podľa ktorého v Ríme v tomto období pôsobilo 405 zahraničných umelcov⁵⁹. Podobné zoznamy uverejňovali aj domáce periodiká ako *Notizie del giorno* (v roku 1824, 1829) a *Mercurio di Roma* v roku 1843, podľa ktorého v Ríme napríklad v uvedenom roku pôsobilo 160 maliarov historického a žánrového obrazu, 20 krajinárov a 36 portrétistov a miniaturistov⁶⁰. Zostavovatelia zoznamov najčastejšie delili umelcov do skupín na základe spomenutých žánrov, ktorým sa venovali, a len výnimočne podľa národnej či regionálnej príslušnosti, i keď spomenutá informácia nechýbala.

⁵⁸ <http://www.thorvaldsensmuseum.dk/en/collections/malerisamlingen/search?order=&page=6&q=&utf8=%E2%9C%93>.

⁵⁹ Štatistika z roku 1845 uvádza aj čiastkové počty jednotlivých národností participujúcich na živote umeleckej cudzineckej kolónie. Zjavne najpočetnejšou skupinou boli Nemci, ktorých bolo v Ríme 158, no k tejto komunite sa tradične radili aj rakúski umelci, ďalej 51 dánskych umelcov, 25 Francúzov a 35 Angličanov. Z ďalších národností pôsobilo v polovici 19. storočia v Ríme 19 Belgičanov, 16 Španielov, 14 Američanov, 5 Holanďanov a 11 umelcov z Uhorska. Zo slovanských národov štatistika uvádza 17 ruských a 7 poľských umelcov. Citované podľa MAZZOCA, Fernando: *Da Oriente a Occidente: nuovi protagonisti sulla scena romana*. In: *Maestà di Roma: Da Napoleone all'Unità d'Italia. Universale et eterna, Capitale delle arti* [katalóg]. Milano : Electa, 2003, s. 357.

⁶⁰ SUSINNO, Stefano: *Il successo di'Francesco' Catel*. In: *L'Ottocento a Roma. Artisti, cantieri, atelier tra età napoleonica e Restaurazione*. Milano : Silvana Editoriale, 2009, s. 231.

Jeden z autorov zoznamov pripravil aj niekoľko špecifických tlačených bedekrov určených pre „milovníkov umenia“. V roku 1824⁶¹ a v roku 1830⁶² vyšli tlačou zoznamy Enrica Kellera, nemeckého prekladateľa rádu *Propaganda Fide* v Ríme, a okrem mien a adries umelcov a umeleckých remeselníkov obsahovali aj adresy obchodov so starožitnosťami a starými tlačami. Po smrti Kellera na jeho prácu nadviazal Giuseppe Brancadoro, ktorý v roku 1834 vydal ďalší aktualizovaný zoznam⁶³. V redukovanej podobe sa zoznam umelcov pôsobiacich v Ríme stal súčasťou štvorzväzkového diela o talianskych a zahraničných umelcoch 19. storočia, ktorého autorom bol Gherardo Bevilacqua Aldobradini z roku 1835⁶⁴. Komplexnejšie zoznamy sú pre výskum, týkajúci sa umelcov pochádzajúcich zo Slovenska a pôsobiacich v Ríme, cenným dokumentom. Okrem národnej a regionálnej príslušnosti a adresy bydliska v Ríme zostavovateľ uviedol aj inštitucionálnu príslušnosť umelca, či už išlo o profesora, alebo štipendistu niektorej z rímskych akadémií, u niektorých dokonca aj technickú či

⁶¹ KELLER, Enrico: *Elenco di tutti pittori scultori architetti miniatori incisori in gemme e in rame scultori in metalo e mosaicisti aggiunti gli scalpellini pietrarari perlari ed altri artefici e finalmente i negozi di antichita e di stampe esistenti in Roma nell'anno 1824 compilato ad uso de' stranieri da Enrico Keller*. Rím : Francesco Bourlié, 1824.

⁶² KELLER, Enrico: *Elenco di tutti pittori scultori architetti miniatori incisori in gemme e in rame scultori in metalo e mosaicisti aggiunti gli scalpellini pietrarari perlari ed altri artefici i negozi di antichita e di stampe e finalmente l'indicazione delle ore le sacre funzioni della Chiesa, quando sono aperti i Musei e le Biblioteche, in quali giorni si vedono alcuni luoghi chiusi in altri tempi, per l'anno 1830. Compilato ad uso de' stranieri da Enrico Keller*. Rím : Mercuri e Robaglia, 1830.

⁶³ BRANCADORO, Giuseppe: *Notizie risguardanti le Accademie di Belle Arti e di Archeologia esistenti in Roma con l'accurato elenco dei pittori, scultori, architetti, miniatori, incisori in gemme...Opera compilata ad uso degli stranieri ed agli amatori delle belle arti da Giuseppe Brancadoro*. Rím, 1834.

⁶⁴ Horvath chybne uvádza ako Belivacqua. Ide o dielo, ktorého presný názov je *Belle arti del secolo XIX.: memorie poligrafiche iconographiche tratte da varie opere di grido de' contemporanei per cura del Cav. Gherardo Bevilacqua Aldobradini*. Napoli : R. De Stefano e soci, 1835. HORVATH, Henrik : *Magyar romantikus festők Rómában*. In: *Minerva*, IV, 1925, s. 123.

žánrovú špecializáciu⁶⁵. V období, keď boli spomenuté zoznamy publikované, sa predpokladal pobyt Štefana Ferenczyho (1792 – 1856), Eduarda Spira (1805 – 1856), Františka von Balassu (1794 – 1860), Karola Marka staršieho (1791 – 1860), resp. Jozefa Zmija-Miklošika (Miklóssy) (1792 – 1841). Najväčší počet mien obsahuje najstarší z dokumentov z roku 1824. Podľa zoznamu maliar Eduard Spiro⁶⁶ a sochár Štefan Ferenczy⁶⁷ boli ubytovaní v Palazzo Venezia, aj keď nepatrili k riadnym štipendistom viedenskej akadémie. Najdôležitejšou informáciou je však meno a adresa hluchonemého maliara Františka von Balassu⁶⁸, ktorého pobyt v Ríme bol archívne doložený len skicárom deponovaným v archíve Maďarskej národnej galérie v Budapešti⁶⁹. V nasledujúcom zozname z roku 1830 sa už nachádzalo len meno Eduarda Spira, spolu s informáciou o ateliéri v Palazzo Venezia, na základe ktorej predpokladáme, že Spiro už nemal zabezpečené ubytovanie v paláci.⁷⁰ Ferenczyho meno nemohlo byť zahrnuté do zoznamu, pretože sa v roku 1824 vrátil do Uhorska.⁷¹ Neprítomnosť údajov týkajúcich sa Balassu môže súvisieť s jeho cestou do Neapola, ktorú

⁶⁵ Napríklad „Peter Boemo. (Animali) Professore nell'Accademia di S. Luca. Nel Palazzo Corea“. KELLER, Enrico: *Elenco di tutti pittori scultori architetti miniatori incisori in gemme e in rame scultori in metallo e mosaicisti aggiunti gli scalpellini pietrarari perlari ed altri artefici e finalmente i negozi di antichita e di stampe esistenti in Roma nell'anno 1824 compilato ad uso de'straniere da Enrico Keller*, Rím : Francesco Bourlié, 1824, s. 49.

⁶⁶ „Spiro Ungherese. Nel Palazzo di Venezia“. Tamže, s. 38.

⁶⁷ „Ferencig Ungherese. Palazzo di Venezia“. Tamže, s. 42.

⁶⁸ „de Balassa Ungherese. Via Pinciana n. 7“. Tamže, s. 27.

⁶⁹ K analýze archívu pozri BUZÁSI, Enikő: *Adatok és művek Balassa Ferenc majdani élettrajzához*. In: *Művészettörténeti Ertésítő*, č. 3 – 4, 1998, s. 241 – 248.

⁷⁰ „Spiro Ungarese. Studio nel Palazzo di Venezia. KELLER, Enrico: *Elenco di tutti pittori scultori architetti miniatori incisori in gemme e in rame scultori in metallo e mosaicisti aggiunti gli scalpellini pietrarari perlari ed altri artefici i negozi di antichita e di stampe e finalmente l'indicazione delle ore le sacre funzioni della Chiesa, quando sono aperti i Musei e le Biblioteche, in quali giorni si vedono alcuni luoghi chiusi in altri tempi, per l'anno 1830. Compilato ad uso de' stranieri da Enrico Keller*. Rím : Mercuri e Robaglia, 1830, s. 90.

⁷¹ LYKA, Karoly: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800 – 1850*. 3. kiad. Budapest : Corvina Kiadó, 1981, s. 181.

podľa Bíroa absolvoval niekedy okolo roku 1830 spolu so Sándorom Kozinom.⁷² Spiro sa pravdepodobne už v tomto období pripravoval na návrat domov, keďže sa dlhodobo pokúšal získať zmluvu na výzdobu ostrihomskej baziliky a v roku 1831 sa mu to podarilo⁷³. Ambiciózny projekt bol však z dôvodu smrti arcibiskupa Rudnaya pozastavený a Spiro sa snažil získať od jeho nástupcu, arcibiskupa Kopácsyho aspoň náhradu vzniknutých nákladov.⁷⁴ Zrejme z uvedeného dôvodu sa v poslednom tlačenom zozname už nenachádzali ani údaje týkajúce sa Spira, ktorý práve v roku 1834 vystavoval na výstave viedenskej akadémie⁷⁵. Prekvapením bol výskyt maliarovho mena a mena sochára Ferenczyho v zozname z roku 1835. Autora publikácie sa ale pokúsil popísať stav krásnych umení na Apeninskom polostrove v 19. storočí a zrejme preto boli do zoznamu zahrnutí aj umelci, ktorí už v Ríme v tom čase nepôsobili. Eduarda Spira Bevilacqua Aldobradini zaradil medzi maliarov historického žánru (*pittori di storia stranieri*)⁷⁶, meno Ferenczyho bolo súčasťou rubriky zahraničných sochárov (*scultori stranieri*)⁷⁷. Neprítomnosť mena Karola Marka staršieho v zoznamoch Kellera, ale aj Brancadora, ktoré vznikli v období jeho predpokladaného príchodu do Ríma, patrí k dôležitým faktom v súvislosti s biografickými údajmi maliara. Uvedený fakt potvrdzuje tézu Sabine Grabner,

⁷² BÍRÓ, Béla: *Magyar művészek Olaszországon a 19. század első felében. A Magyar művészettörténeti munkaközösség évkönyve*. In: *Művészettörténeti Tanulmányok*. Budapest, 1954, s. 546.

⁷³ Podľa zistení Gyulu Prokoppa sa maliar o pridelenie objednávky snažil už v roku 1827 počas pobytu ostrihomskeho arcibiskupa Alexandra Rudnaya v Ríme. PROKOPP, Gyula: *Spiro Ede Estergomi kapcsolatai*. Művészettörténeti Értsitő, 29, 1980, s. 160 – 161.

⁷⁴ Tamže, s. 161.

⁷⁵ BEŇOVÁ, Katarína: *Umelecké diela na výstavách Akadémie výtvarných umení v budove svätej Anny v rokoch 1786 – 1864*. In: *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 264.

⁷⁶ BEVILACQUA ALDOBRADINI, Gherardo: *Belle arti del secolo XIX.: memorie poligrafiche iconografiche tratte da varie opere di grido de' contemporanei per cura del Cav. Gherardo Bevilacqua Aldobradini*. Napoli : R. De Stefano e soci, 1835, s. 25.

⁷⁷ Tamže, s. 28.

podľa ktorej sa v staršej literatúre chybne uvádzal ako rok odchodu Karola Marka staršieho rok 1832, resp. 1833⁷⁸. Marko patrila k jedným z mála umelcov z Uhorska, ktorí sa integrovali nielen v rámci cudzi-neckej kolónie v Ríme,⁷⁹ ale najmä v umeleckých kruhoch Florencie, kam sa presťahoval v roku 1843⁸⁰. Na Slovensko sa už nevrátil a záver života prežil v medicínskej vile v dnešnom Lappoggi pri Florencii. Kontakt s umeleckým prostredím udržiaval prostredníctvom diel, ktoré vystavoval na spomenutých výstavách viedenskej akadémie.⁸¹ Vďaka rozsiahlej maliarskej pozostalosti a systematickému záujmu maďarských kunsthistorikov o dielo maliara krajinárskeho žánru takmer neexistujú neobjasnené fakty o jeho pobyte v Taliansku. Profil maliara, rovnako aj profily jeho dvoch synov – Karola (1822 – 1891) a Andreja (1824 – 1895)⁸² – sú súčasťou významných publikácií o talianskom umení 19. storočia⁸³.

Ďalšiu možnosť potvrdenia rímskeho pobytu umelcov pochádzajúcich zo Slovenska ponúka špecifický prameň, ktorý súvisí s reformami pápežského štátu po Viedenskom kongrese. Na prelome

⁷⁸ Grabner uvádza, že Marko odcestoval až po dokončení portrétov manželov Geymüllerovcov v roku 1834. GRABNER, Sabine: *Idősebb Markó Károly bécsi kapcsolatai*. In: *Markó Karoly és köre. Művészeti a képi*. Magyar Nemzeti Galéria, 2011. május 6 – október 2. [katalóg] Magyar Nemzeti Galéria : 2011, s. 35 – 36.

⁷⁹ Podľa registra Friedricha Noacka viackrát menil adresu: Via Margutta, 1834 – Via Araceli n.39, 1836 – Via Pontefici n. 55. Dostupné na: <http://db.biblherz.it/noack/noack.xql?id=6133>.

⁸⁰ Z Ríma odišiel už v roku 1838 kvôli liečebnému pobytu v kúpeľoch San Giuliano pri Pise. Pozri napríklad BODNÁR, E.: *Id. Markó Károly 1791 – 1860*. Budapest, 1980.

⁸¹ BEŇOVÁ, Katarína: *Umelecké diela na výstavách Akadémie výtvarných umení v budove svätej Anny v rokoch 1786 – 1864*. In: *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 257, s. 259, s. 261 atď.

⁸² K profilom ďalších dvoch Markových detí pozri napríklad *Művészeti lexikon*. Budapest : Akadémia Kiadó, 1965, s. 249.

⁸³ V talianskom prostredí uvádzaní ako „Markò Carlo, senior/il Vecchio, Markò Andrea, Markò Carlo, figlio/ il Giovane“. *La pittura in Italia: L'Ottocento*. Milano : Electa, 1991, s. 906; *Dizionario Enciclopedico Bolaffi dei Pittori e degli Incisori italiani. Dall'XI al XX Secolo*. Torino, 1972 – 1976, s. 218 – 219.

18. a 19. storočia sa v Európe objavujú prvé pokusy o zavedenie dokumentov, ktoré by viedli k precíznejšej kontrole pohybu osôb v rámci štátneho celku. K zavedeniu systematickej kontroly pohybu osôb, nielen cudzincov, na území štátu prostredníctvom pasov a iných dokumentov došlo po roku 1816, keď bolo v rámci štruktúry pápežskej polície ustanovené generálne riaditeľstvo, ktoré koordinovalo všetky zložky polície⁸⁴. K špecifikám Ríma patrili aj rôzne kategórie migrantov a s nimi súvisiaca dĺžka pobytu v meste. K tradičným skupinám, ako boli napríklad denne dochádzajúca pracovná sila, obchodníci a pútnici, ktorých počet sa menil v závislosti od cirkevného kalendára, patrili práve tzv. grandturalisti a cudzinci, vrátane umelcov, usadení v meste na dlhšie obdobie. Orgány polície okrem toho delili cudzincov do niekoľkých kategórií podľa dĺžky pobytu a podľa nich sa upravovali nariadenia týkajúce sa jednotlivých fáz procesu kontroly.⁸⁵ Komplikovanejšia situácia bola pre cudzinca, ktorý plánoval viac ako trojdňový pobyt v meste. Okrem nahlásenia miesta pobytu sa musel nasledujúci deň dostaviť aj s cestovnými dokladmi do kancelárie riaditeľstva a doplniť ohlasovacie dáta, upresniť dôvod a dĺžku pobytu⁸⁶. Spomenuté informácie boli potom porovnané s informáciami majiteľov ubytovacích kapacít, resp. súkromných prenajímateľov⁸⁷. Nariadenia policajného riaditeľstva sa často stretávali s nesúhlasom autorít miestnych komunít, ktorými boli kňazi jednotlivých rímskych farností, ale v priebehu prvej polovice storočia sa podarilo kompetencie definitívne prerozdeliť. Cirkevní predstavitelia primárne kontrolovali a viedli registráciu najmä „stálych členov“ farnosti, zatiaľ čo orgány polície dohliadali na cudzincov vďaka prepracovanému systému registrácie pasov⁸⁸. Uvedené byrokratické postupy ponúkajú nádej pre výskum a doplnen-

⁸⁴ MONTICELLI, Chiara Lucrezio: „L'invenzione“ dei passaporti: polizia e burocrazia del Grand Tour nella Roma del primo Ottocento. In: *Roma e la Campagna romana nel Grand Tour. Atti del Convegno Interdisciplinare. Monte Porzio Catone, Roma 17 – 18 maggio 2008*. Roma : Editori Laterza, 2008, s. 273 – 294.

⁸⁵ Napríklad návštevník, ktorý sa zdržal v meste jeden deň, mal povinnosť len ohlásiť pri vstupnej bráne, ktorou bránou bude z Ríma vychádzať. Tamže, s. 281.

⁸⁶ Tamže, s. 281.

⁸⁷ Tamže, s. 282.

⁸⁸ Tamže, s. 290.

nie informácií o rímskom pobyte skupiny vyššie uvedených umelcov pochádzajúcich zo Slovenska, i keď výskum momentálne komplikuje aktuálne prebiehajúca reorganizácia registrov. Podľa staršieho registra polície mal byť súčasťou fondu riaditeľstva polície⁸⁹ materiál cudzineckej polície⁹⁰. Na základe zistení autoriek sprievodcu fondami riaditeľstva polície z roku 1997 je však momentálne považovaný za nezvestný vo svojej kompaktnej podobe⁹¹. Istý fragment, v podobe zoznamu cudzincov prechádzajúcich cez jeden z územných celkov pápežského štátu (Provincia di Marittima e Campagna), nájdený vo Vatikánskom tajnom archíve, naznačuje rozptýlenosť pôvodne celistvého materiálu v rôznych fondoch oboch archívov.

Skupina umelcov pochádzajúcich zo Slovenska cestovala na Apeninský polostrov za účelom doplnenia vzdelania a prípadného zisku dôležitých objednávok, ktoré by mohli byť počiatkom úspešnej kariéry. Väčšina z nich sa na Slovensko po pobyte vrátila len na krátke obdobie, limity domácej umeleckej scény a umelecké ambície, ich nasmerovali mimo priestor Slovenska. Po pobyte v Ríme sa späť do rodného mesta vrátili obaja bratislavskí rodáci – Eduard Spiro aj Eduard Balassa, ale zrejme po istom čase mesto pre nedostatok objednávok opustili a presťahovali sa do Viedne a tu obaja napokon aj zomreli. Štefan Ferenczy sa usadil v Pešti, ale so Slovenskom je zviazaný viacerými dielami ako napríklad reliéf hlavného oltára evanjelického kostola v Tisovci, alebo náhrobok Brunsvikovcov v Dolnej Krupej. Po viacerých neúspechoch a kritických reakciách na jeho „potaliansku“ tvorbu sa v roku 1847 duševne vyčerpaný presťahoval do rodnej Rimavskej Soboty⁹², kde prežil posledné roky života⁹³. Karol Ľudovít Libay sa bezprostredne po talian-

⁸⁹ Väčšia časť je deponovaná v štátnom archíve (*Archivio di Stato di Roma*), fragmenty sa nachádzajú vo vatikánskom archíve (*Archivio Segreto Vaticano*).

⁹⁰ Protocollo Ordinario. 12 buste della Questura di Roma, nn. 2989 – 3000.

⁹¹ CALZOLARI, Monica – GRANTALIANO, Elvira: *La Direzione Generale della Polizia dello Stato Pontificio. Archivio del Protocollo Ordinario (1816 – 1870). Inventario dei Registri*. Roma : Archivio di Stato, 1997, s. 81.

⁹² LYKA, Karoly: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800 – 1850*. 3. kiad. Budapest : Corvina Kiadó, 1981, s. 98 – 99.

⁹³ Lyka spomína ešte jednu jeho cestu na Apeninský polostrov – v roku 1842 – kvôli štúdiu techniky liatia bronz. Tamže, s. 185.

skej ceste vrátil do Banskej Bystrice, vytvoril litografický portrét mesta a niekoľko kresieb s motívmi mesta. Na Slovensko sa opätovne vracal do konca svojho života a okrem početných kresieb, akvarelov vydal aj sériu grafických listov s motívmi kúpeľných miest (Sliač a Starý Smokovec). Ďalší umelci ako Jozef Zmij-Miklošík alebo Imrich Emanuel Roth sa vrátili späť do svojich rodných krajov na východe Slovenska, potom čo sa pokúšali presadiť v hlavných umeleckých centrách monarchie – vo Viedni, v Pešti a v Bratislave. Najsmutnejší osud mali práve umelci z národného okruhu. Kariéru maliarov prerušila choroba a podľa zdrojov obaja, Štefan Holček aj Kornel Bohún⁹⁴, museli byť hospitalizovaní v ústave pre choromyselných⁹⁵.

Literatúra

- ANGELI, Diego: *Le cronache del Caffé Greco*. Roma : Bulzoni editore, 2001.
- ALLEMANDI, Umberto (ed.): *Dizionario Enciclopedico Bolaffi dei Pittori e degli Incisori italiani. Dall'XI al XX Secolo*. Torino, 1972 – 1976.
- BARTKOVÁ, Viera: *Maliari zo Slovenska a umelecké prostredie Apeninského polostrova v 19. storočí*. Ars, 42, 2009, č. 2, s. 310 – 330.
- BARTKOVÁ, Viera: *Reflexia výtvarnej kultúry v slovenskom národnom obrození*. In: *Studia Academica Slovaca* 41. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 13 – 34.
- BEŇOVÁ, Katarína: *Umelecké diela na výstavách Akadémie výtvarných umení v budove sv. Anny vo Viedni v rokoch 1786 – 1864*. In: BOŘUTOVÁ, Dana – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *Osobnosti a súvislosti umenia 19. storočia na Slovensku. K problematike výskumu umenia 19. storočia*. Bratislava : Stimul, 2007, s. 249 – 282.

⁹⁴ SAUČIN, Ladislav: *Slovenské maliarstvo, sochárstvo a grafika 1850 – 1900*. Bratislava, 1973, s. 5, s. 31.

⁹⁵ Príspevok vznikol vďaka podpore grantu Filozofickej fakulty UK v Bratislave – FG19/2014 – *Pobyt umelcov zo Slovenska v Ríme – archívny výskum a v rámci grantového projektu VEGA 1/0397/13 Interakcie medzi umeleckou kultúrou Itálie a vývinom umenia na Slovensku v 19. storočí*.

- BEŇOVÁ, Katarína: *Mníchovská akadémia a jej študenti zo Slovenska. Niekoľko príkladov z 19. storočia*. In: BOŘUTOVÁ, Dana – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *Mníchovská akadémia a Slovensko*. Bratislava : Stimul, 2010. s. 36 – 60.
- BERTELLI, Carlo (ed.): *La pittura in Italia: L'Ottocento*. Milano : Electa, 1991.
- BÍRÓ, Béla: *Magyar művészek Olaszországon a 19. század első felében. A Magyar művészettörténeti munkaközösség évkönyve*. In: *Művészettörténeti Tanulmányok*. Budapest, 1954, s. 531 – 548.
- BODNÁR, Éva: *Id. Markó Károly 1791 – 1860*. Budapest, 1980.
- BROWN, David: „Terra Pictura“ della Terra dei Poeti? J. M. W. Turner e l'Italia. In: MARCENARO, Giuseppe – BORAGINA, Piero (eds.): *Viaggio in Italia. Un corteo magico dal Cinquecento al Novecento*. Milano : Electa, 2001.
- BUZÁSI, Enikő: *Adatok és művek Balassa Ferenc majdani életrajzához*. Művészettörténeti Ertésítő, 1998, č. 3 – 4, s. 241 – 248.
- CALZOLARI, Monica – GRANTALIANO, Elvira: *La Direzione Generale della Polizia dello Stato Pontificio. Archivio del Protocollo Ordinario (1816 – 1870). Inventario dei Registri*. Roma : Archivio di Stato, 1997.
- DE GRADA, Raffaele (ed.): *Giornale di viaggio in Italia. Pittori europei in Italia nell'800: occasioni e memorie*. Busto Arsizio : Bramante, 1985.
- DE SETA, Cesare: *Il Grand Tour: storia di un'avventura alla ricerca d'Italia*. In: FORMICA, Marina (ed.): *Roma e la Campagna romana nel Grand Tour*. Roma – Bari : Editori Laterza, 2009, s. 5 – 27.
- DE SETA, Cesare: *L'Italia nello specchio del Grand Tour*. Milano : Rizzoli, 2014.
- FLEISCHER, Gyula: *Magyarók a becsi képzőművészeti akadémián*. Budapest, 1935.
- GALASSI, Peter: *Corot in Italia. La pittura di plein air e la tradizione del paesaggio classico*. Torino : Bollati Boringhieri, 1994.
- GARMS, Jörg: *L'ambiente romano degli artisti stranieri nel primo Ottocento*. In: RICCARDI, Domenico (ed.): *Gli artisti tedeschi del primo Ottocento a Olevano Romano. Deutsche romantische Künstler des frühen 19. Jahrhunderts in Olevano Romano* [katalóg]. Roma : Electa, 1997, s. 75 – 81.
- GOETHE, Johann Wolfgang: *Italská cesta. Spisy Johanna Wolfganga Goetha*. Praha : Odeon, 1982.
- GRABNER, Sabine (ed.): *Italianische Reisen. Landschaftsbilder österreichischer und ungarischer Maler 1770 – 1850*. [katalóg] Viedeň : Österreichische Galerie Belvedere, 2001.

- GRABNER, Sabine: *Idősebb Markó Károly bécsi kapcsolatai*. In: BELLÁK, Gábor – DRAGON, Zoltán – HESSKY, Orsola: *Markó Karoly és köre. Mítosz-tól a képig*. Magyar Nemzeti Galéria, 2011. május 6 – október 2. [katalóg]. Magyar Nemzeti Galéria, 2011, s. 25 – 42.
- HESSKY, Orsola (ed.): *Pittori ungheresi in Italia 1800 – 1900. Acquerelli e disegni dalla raccolta della Galleria Nazionale Ungherese* [katalóg]. Budapest : GNU, 2002.
- KUYVENHOVEN, Fransje: *Fra caffè e cavaletto. Aspetti della vita e del lavoro degli artisti olandesi a Roma fra 1775 ed il 1835*. In: BERGVELT, Elinor (ed.): *Reizen naar Rome: Italie als Leerschool voor Nederlandse kunstenaars omstreeks 1800. Paesaggisti ed altri artisti olandesi a Roma intorno al 1800* [katalóg]. Rím : Fratelli Palombi editori, 1984, s. 79 – 99.
- LYKA, Karoly: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet 1800 – 1850. 3. kiad.* Budapest : Corvina Kiadó, 1981.
- MARKOV, Jozef: *K životu a dieľu Jozefa Miklošika*. *Ars*, 4, 1970, č. 1 – 2, 1970, s. 255 – 260.
- MONTICELLI, Chiara Lucrezio: „L’invenzione“ dei passaporti: polizia e burocrazia del Grand Tour nella Roma del primo Ottocento. In: FORMICA, Marina (ed.): *Roma e la Campagna romana nel Grand Tour. Atti del Convegno Interdisciplinare. Monte Porzio Catone, Roma 17 – 18 maggio 2008*. Roma : Editori Laterza, 2008, s. 273 – 294.
- PINTO, Sandra – MAZZOCCA, Fernando – BARROERO, Liliana (eds.): *Maestà di Roma: Da Napoleone all’Unità d’Italia. Universale et eterna, Capitale delle arti* [katalóg]. Milano : Electa, 2003.
- PRAHL, Roman: *Ach! Italia!* In: PRAHL, Roman (ed.): *Ach! Italia, cara mia! Umělci z Čech XIX. století a Itálie* [katalóg]. Plzeň : Západočeská galerie, 2011, s. 7 – 38.
- PROKOPP, Gyula: *Spiro Ede Estergomi kapcsolatai*. Művészettörténeti Értsítő, 29, 1980, s. 160 – 161.
- RICHTER, Dieter: *Pittori, paesaggi*. In: CUSATELLI, Giorgio (ed.): *I tedeschi e l’Italia*. Milano : Libri Scheiwiller, 1996, s. 29 – 40.
- RICCARDI, Domenico (ed.): *Gli artisti tedeschi del primo Ottocento a Olevano Romano. Deutsche romantische Künstler des frühen 19. Jahrhunderts in Olevano Romano* [katalóg]. Roma : Electa, 1997.
- SAUČIN, Ladislav: *Slovenské maliarstvo, sochárstvo a grafika 1850 – 1900*. Bratislava, 1973.

- SUSINNO, Stefano: *L'Ottocento a Roma. Artisti, cantieri, atelier tra età napoleonica e Restaurazione*. Milano : Silvana Editoriale, 2009.
- ZÁDOR, Anna – GENTHON, István (eds.): *Művészeti lexikon*. Budapest : Akadémia Kiadó, 1965, s. 249.
- ZMETÁKOVÁ, Danica: *Karol Ludovít Libay. Cesty a návraty na Slovensko* [katalóg]. Bratislava : SNG, 1997.

Pramene

- BEVILACQUA ALDOBRADINI, Gherardo: *Belle arti del secolo XIX.: memorie poligrafiche iconografiche tratte da varie opere di grido de' contemporanei per cura del Cav. Gherardo Bevilacqua Aldobradini*. Neapol : R. De Stefano e soci, 1835.
- BOSCHI, Giuseppe: *L'artistica società di Ponte Molle riunita a festa nelle grotte di Cervaro*. Rím, 1845.
- BRANCADORO, Giuseppe: *Notizie risguardanti le Accademie di Belle Arti e di Archeologia esistenti in Roma con l'accurato elenco dei pittori, scultori, architetti, miniatori, incisori in gemme...Opera compilata ad uso degli stranieri ed agli amatori delle belle arti da Giuseppe Brancadoro*. Rím, 1834.
- D'AZEGLIO, Massimo: *I miei ricordi*. Florencia : Barberà, 1871.
- KELLER, Enrico: *Elenco di tutti pittori scultori architetti miniatori incisori in gemme e in rame scultori in metalo e mosaicisti aggiunti gli scalpellini pietrarari perlari ed altri artefici e finalmente i negozi di antichità e di stampe esistenti in Roma nell'anno 1824 compilato ad uso de' stranieri da Enrico Keller*. Rím : Francesco Bourlié, 1824.
- KELLER, Enrico: *Elenco di tutti pittori scultori architetti miniatori incisori in gemme e in rame scultori in metalo e mosaicisti aggiunti gli scalpellini pietrarari perlari ed altri artefici i negozi di antichità e di stampe e finalmente l'indicazione delle ore le sacre funzioni della Chiesa, quando sono aperti i Musei e le Biblioteche, in quali giorni si vedono alcuni luoghi chiusi in altri tempi, per l'anno 1830. Compilato ad uso de' stranieri da Enrico Keller*. Rím : Mercuri e Robaglia, 1830.
- PERTICARI, Giulio: *Lettere inedite a'suoi amici*. In: *Giornale arcadico di scienze, lettere ed arti*. Tomo XV, luglio, agosto e settembre. Rím, 1822, s. 351 – 370.

Summary

The International Community of Artists in Rome and Slovakia

The theme of this paper is a reflection on the artistic environment of Rome as the center of European artistic culture of the 19th century. It focuses on the international community of artists and writers, which included also artists coming from Slovakia (F. Balassa, E. Spiro, Š. Ferenczy, K. Marko, sr., K. L. Libay, J. Zmij-Miklošik, I. E. Roth, Š. Noel and K. Bohún). It identifies institutional and informal spaces for the exchange of artistic ideas and a social dialogue. It describes the nature and intensity of relationships within the community, but also to the artistic culture of the Apennine Peninsula. It focuses on archival materials documenting the presence of foreigners and their daily life in Rome.

Muži sú z Marsu, ženy z Venuše¹?

Diskurz manželských párov na Slovensku

Ol'ga Orgoňová – Kristína Piatková

Súčasný lingvisticko-pragmatický výskumy v duchu komunikačno-pragmatického obratu sa zameriavajú na reč, verbálnu interakciu medzi komunikantmi, ktorá zahŕňa aj psychologický, sociálny či kulturologický aspekt. Opierame sa o práce, ktoré interdisciplinárne prepoja lingvistické skúmania s viacerými, najmä spoločenskovednými, disciplínami². Na komunikačný zámer³ hovoriaceho upozornil J. L. Austin (2004) teóriou rečových aktov, pričom zdôraznil, že výpovede majú nielen konštatívnu, ale aj performatívnu funkciu, čiže človek svojím prehovorením nielen o niečom informuje, ale napríklad môže aj na niekoho apelovať, môže niekomu čosi sľúbiť atď. Presunul tak pozornosť na používateľa jazyka a na kontextové⁴ ukotvenie prehovoru,

¹ Ide o titul amerického bestselleru Johna Graya *Men are from Mars, Women are from Venus* (New York : Harper Collins Publishers, 1992), ktorá má byť na jednej strane akýmsi návodom na šťastné spolužitie mužov so ženami, na druhej strane ide o kontroverzne prijímaný titul, ktorému často kritikovia vyčítajú, že označuje sociálne rozdiely medzi mužmi a ženami ako prirodzené, čo oprávňuje mužov správať sa násilnícky a ženy navádza k tomu, aby takéto správanie tolerovali a ospravedlňovali. Porov. <http://www.sme.sk/c/2202486/pozor-na-psychologicke-knihy-ako-muzi-su-z-marsu-zeny-su-z-venuse.html#ixzz3diuGpORy>.

² Porov. HOFFMANOVÁ, Jana: *Stylistika a....* Praha : Trizonia, 1997; ORGOŇOVÁ, Ol'ga: *Od štrukturalistickej štylistiky k súčasnej štylistike v 21. storočí*. In: *Philologica* 72. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 293 – 299.

³ „Jazyk ako výsledok istého druhu ľudskej činnosti sa vyznačuje zámernosťou. Zámer, zmysel hovoriaceho je tak prirodzene spojený s jazykom, že lingvistická analýza musí naň prihliadať“ (DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. 2. vydanie. Bratislava : Veda, 2013, s. 16).

⁴ Lingvistika reči musí brať do úvahy aj kontext, teda to, od čoho languová lingvistika abstrahuje“ (tamže, s. 248).

zahrňajúce okrem iného aktérov komunikácie. Používanie jazyka v interakcii sa v lingvistike spája s pojmom diskurz, ktorý „zahrnuje nejen sdělení (text), ale i mluvčího (autora), adresáta sdělení, a bezprostřední (nebo i rozsáhlejší) situační kontext (...)“⁵. Predmet diskurznej analýzy je širší a v centre záujmu je úsilie porozumieť samotným komunikantom a zmyslu sociálnej interakcie⁶. Preniknúť do tejto problematiky nám umožňuje skúmanie ľudského ega a egomobility⁷ aktérov komunikácie. „Egomobilita je riadená princípom akomodačno-asimilačnej proporcie: Ak chceš, aby interakcia, do ktorej vstupuješ, bola optimálne korektná, prispôsobuj sa interaktantovi a súčasne si ho prispôsobuj aj sebe, a to tak, aby tieto spôsoby reagovania boli v rovnováhe, čiže v optimálnom pomere“⁸. Je v prirodzenom záujme partnerov, manželov, aby ich interakcia smerovala ku kooperácii, porozumeniu a spokojnosti, čo dosahujú korektnou a obojstrannou sebarealizáciou⁹. Nie vždy sa však darí tento zámer naplniť, a tak dochádza ku konfliktom, hádkam a rôznym sporom. Aby sme mohli nájsť odpovede na otázku *Ako dosahujú komunikanti vzájomné porozumenie?* (bez opakovaného reformulovania svojich výpovedí) a *Čo svojimi slovami „robia“?*, musíme najprv uchopiť sociálny dosah jazyka pri kreovaní vzťahu medzi partnermi (ale aj vzťahu k sebe samému a k okolitému svetu) a ich individuálny motivačný stav¹⁰.

V popredí sociálnej interakcie stojí individualita každého človeka a jeho subjektívny prístup ku komunikačnému partnerovi. Komunikanti sa v spontánnych rozhovoroch neriadia presne vymedzenými modelovými štruktúrami, podľa ktorých by volili konkrétne slová, formulácie či paralingválne prostriedky. Jediná „schéma“, ktorá determi-

⁵ HOFFMANNOVÁ, Jana: *Stylistika a....* Praha : Trizonia, 1997, s. 8.

⁶ ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Medzi stylistikou a diskurznuou analýzou*. Jazykovedný časopis, 64, č. 1, 2013, s. 49 – 66.

⁷ Miera prezentovania vlastného ega (DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kaligram, 2012, s. 303 – 309).

⁸ Tamže, s. 305.

⁹ Spôsob, akým interakčný partner formuluje svoje ďalšie výpovede (ako reaguje), nám poskytuje odpoveď na to, či nám porozumel (pozri AUER, Peter: *Jazyková interakce*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 131 – 132).

¹⁰ NAKONEČNÝ, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha : Academia, 1998, s. 240 – 250.

nuje komunikanta, je uvedomovanie si toho, *ako sa správa* v konfrontácii s tým, *ako by sa mal v konkrétnej situácii správať*, pričom situáciu determinuje široké spektrum možností v rozmanitých konfiguráciách (napr. miesto, čas, téma komunikácie, ale aj psychické a fyzické nalaďenie komunikantov, predchádzajúce rozhovory a udalosti – to všetko na rôznych intenzitných a hierarchických stupňoch). Práve partnerské manželské rozhovory (obzvlášť tie, kde sa vyskytujú interpersonálne konflikty) nám umožňujú preniknúť do prirodzených a spontánnych reakcií, pri ktorých sa komunikanti prestávajú kontrolovať a nechávajú voľný priechod svojim vnútorným motiváciám (uprednostnením vlastnej potreby pred potrebami okolia).

Súčasný pohľad na genderovú problematiku

Všeobecne celosvetovo známe a pretrvávajúce stereotypy¹¹ hovoria o tom, že muži sú v biologickej konfigurácii pohlaví tí dominantní, nadradení, ženy sú „slabšie pohlavie“, sú podradené (porov. titul známej knihy *Muži sú z Marsu, ženy z Venuše*). Muži sú súťaživí bojovníci, ženy sú domáce gazdinky a opatrovatelky detí. S tým súvisí aj slovenská tradícia patriarchálneho modelu rodiny, v ktorej „muž / otec je hlava rodiny, žena je jej krk“, kde je teda vopred jasné, „kto nosí nohavice“. Takýto stereotyp do istej miery ospravedlňuje aj isté negatívne prejavy sociálnej nerovnosti pohlaví (v zmysle intolerancie či nedostatočnej tolerancie žien mužmi), ktoré v extrémnej miere môže nadobudnúť podobu násillia, v partnerskom živote tzv. „domáceho násillia“. V moderných rodovo zameraných publikáciách podobne ako v súčasnej (minimálne európskej) politike sa kladie preto skôr dôraz na rovnosť mužov so ženami, než na zdôrazňovanie patriarchálnej hierarchie v spoločnosti (pozri nižšie). Pozrime sa na problematiku v spojení s rečovým aspektom mužsko-ženskej komunikácie.

¹¹ Stereotyp považujeme za jednostranný a schematický obraz nejakej veci v ľudskom vedomí vďaka sprostredkovanej, tradovanej skúsenosti iných a osvojený väčšinou skôr, než človek daný jav sám osobne spozná.

K popularizačným prácam mapujúcim párovú komunikáciu v Čechách patrí tvorba M. Plzáka¹², ktorej ústredným bodom je rovnoprávna párová diskusia. M. Plzák¹³ zdôrazňuje dôležitosť postupu v komunikácii, ktorý vyplýva z rovnoprávneho postavenia partnerov, pričom sa snaží nájsť určité formálne pravidlá riadenia rozhovoru tak, aby partneri predchádzali sporom. Vo výskume vychádza z predpokladu, že v dialógu by mal znieť vždy len jeden hlas. Takéto úvahy sú determinované (dobré mienenou, no nereálnou) predstavou prílišnej usporiadanosti rozhovoru, ktorá sa vylučuje so spontánnosťou neformálnych prehovorov. V bežnej konverzácii je totiž „skákanie do reči“ pomerne časté a spravidla nie je znakom poruchy v reči ako signálu konfliktu. Otázky jazykovej diskrepancie sú rozpracované v zahraničnej literatúre (prevažne americkej)¹⁴. Načrtnutá literatúra skúmajúca komunikáciu partnerov je zatážená binárnosťou muža a ženy, ktorá je dokladovaná pohlavnou, mentálnou, spoločenskou inakosťou. J. Gray vo svojom výskume poukazuje na to, „... ako sa muži a ženy odlišujú vo všetkých oblastiach života. Muži a ženy nemajú len rozdielny spôsob komunikácie, ale rozmyšľajú, cítia, vnímajú, reagujú a milujú úplne odlišne, majú iné potreby a hodnoty“¹⁵. Takéto vymedzenie ovplyvňuje výchovu jedinca a jeho zaradenie do spoločnosti, v ktorej sú mužom

¹² PLZÁK, Miroslav: *Klíč k výběru partnera pro manželství*. Praha : Avicenum, 1975; PLZÁK, Miroslav: *Gordické uzly rovnoprávného párového dorozumívání*. Praha : Mladá fronta, 1986.

¹³ PLZÁK, Miroslav: *Gordické uzly rovnoprávného párového dorozumívání*. Praha : Mladá fronta, 1986.

¹⁴ Spomeňme autorky a autorov: TANNEN, Deborah: *You just don't understand. Women and Men in Conversation*. New York : BallantineBooks, 1990; TANNEN, Deborah: *That's Not What I Meant! How Conversational Style Makes or Breaks your Relations*. London : Virago Press, 1992; ARIES, Elizabeth: *Men and Women in Interaction. Reconsidering the Differences*. Oxford : Oxford University Press, 1996; ZIMMERMAN, H. Don – WEST, Candice: *Sex roles, Interruptions and Silences in Conversation*. In: *Language and Sex: Difference and Dominance*. Stanford, CA : Stanford University Press, 1975, s. 105 – 129; GRAY, John: *Muži sú z Marsu, ženy z Venuše. Praktická príručka na zlepšenie partnerských vzťahov*. Bratislava : Ikar, 1996; WOOD, W. Gary: *Sex, lži a stereotypy*. Praha : Ottovo nakladatelství, s. r. o., 2006.

¹⁵ GRAY, John: *Muži sú z Marsu, ženy z Venuše. Praktická príručka na zlepšenie partnerských vzťahov*. Bratislava : Ikar, 1996, s. 11.

a ženám prisudzované typické vlastnosti. Na ich základe je človek následne spoločnosťou hodnotený. H. Karsten¹⁶ uvádza škálu stereotypne sa opakujúcich vlastností – „typicky ženských a typicky mužských“. Spoločným menovateľom mužskosti je dominancia (nadradenosť, autoritatívnosť) a ženskosti je podriadenosť (závislosť, pasivita), ktoré sa ako charakteristické povahové črty premietajú do správania, vystupovania a komunikovania. Aj americká lingvistka D. Tannen vo svojej publikácii *You Just Don't Understand (Women and Men in Conversation)* hovorí o odlišnom vnímaní úlohy komunikácie, presnejšie o tom, čo od rozhovoru očakávajú ženy a čo muži. Autorka hlavný rozdiel v odlišnosti komunikačných štýlov žien a mužov stavia na pojmoch intimita a nezávislosť. Ženy sú podľa nej emotívnejšie, ústretovejšie, rozhovormi sa zbližujú s druhými, dávajú najavo svoj záujem. Ženské prehovory sú teda viac kontaktové a sú zamerané na rovinu vzťahov, zatiaľ čo v mužských prehovoroch ide výhradne o sprostredkovanie informácií. Muži si tak udržiavajú väčší odstup, v záujme zachovania si nezávislosti, riadia sa racionálnym prístupom pred emocionálnym, sú priami, ostrí, agresívnejšie argumentujú (v zmysle väčšej razancie, ktorá je pozorovateľná na hlase, ale aj v gestikulácii) a radi vtipkujú (často aj na adresu svojho komunikačného partnera). Oklieštením, že ženy sú emotívnejšie a muži sú racionálnejší, sa posilňujú mužské a ženské stereotypy, vyplývajúce z mužských a ženských rolí¹⁷, ktoré pomáhajú šíriť médiá práve tým, že mužov a ženy prezentujú cez pomyselný vzorec racionality a emocionality (mužskosti a ženskosti). Stereotypné poňatie mužskej a ženskej roly sa premieta do všetkých sfér života (všimnime si napríklad výchovno-vzdelávacie procesy, profesijnú oblasť, športové a voľnočasové aktivity, oblasť odievania a módy, a i.). „Již malým dětem se podvědomě i otevřeně vštěpuje, že (mužský) rozum

¹⁶ KARSTEN, Hartmut: *Ženy – muži. Genderové role, jejich původ a vývoj*. Praha : Portál, 2006, s. 24.

¹⁷ „Ženskou a mužskou roli tudíž vlastně diktuje společnost. Pak přestávají hrát roli biologické faktory a mnohem více se uplatňuje sociální pohlaví – gender. Každé pohlaví ví, co se od něj „tradičně“ očekává, a reaguje na požadavky tím, že je buď přijímá, nebo odmítá – pak riskuje podezření ze zženštilosti (jde-li o muže) nebo ztráty ženství (jde-li o ženu)“ (Valdrová, 2004, s. 10).

je více než (ženský) cit; (mužská) aktivita je více než (ženská) pasivita; že (mužská) dravost se cení více než (ženská) vstřícnost. Že (mužská) práce mimo dům je vysoce finančně ceněna, kdežto (ženská) domácí práce a péče o dítě je přirozenou sférou ženské seberealizace a odměnou sama o sobě.¹⁸

Problematicku genderu na Slovensku predstavujú skôr feministické práce¹⁹, ktoré sa sústreďujú na mimolingvistické odlišnosti mužov a žien, najmä na ich spoločenské a profesijné postavenie. Usilujú sa o posilnenie postavenia žien na trhu práce, o pomoc znevýhodňovaným skupinám, hľadajú efektívne riešenia problému násilia páchaného na ženách²⁰. S odstraňovaním rodovej nerovnosti súvisia aj snahy používať (vo verejnej sfére) rodovo vyvážený, symetrický, neutrálny jazyk²¹. Z. Bútorová a kol. v publikácii *On a ona na Slovensku, zaostrené na rod a vek* (2008) venujú pozornosť aj tomu, ako sa sebaidentifikujú ženy a muži alebo ako vnímajú svojich partnerov/partnerky a aké sú ich očakávania.

Vďaka feministickým teoretikám sa začalo rozlišovať medzi biologicky daným pohlavím (angl. *sex*) a spoločensky konštruovaným rodom (angl. *gender*). Komplexný transdisciplinárny pohľad na gender podáva v diplomovej práci Z. Schwarzová²², opierajúc sa o domáce

¹⁸ VALDROVÁ, Jana: *Gender a společnost: Vysokoškolská učebnice pro nesociologické směry magisterských a bakalářských studií*. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006, s. 21.

¹⁹ Feministický diskurz je determinovaný v rámci tzv. *gender studies*. Ide o sociologický odbor zaoberajúci sa rozdielmi v postavení a uplatnení mužov a žien v spoločnosti a v kultúre; štúdie rodu (Cviková, 2014, s. 9).

²⁰ CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava : Občan a demokracia a Aspekt, 2003; BÚTOROVÁ, Zora – FILADELFIOVÁ, Jarmila – CVIKOVÁ, Jana – GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – FARKAŠOVÁ, Katarína: *Ženy, muži a rovnosť príležitostí*. In: *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti. II. diel*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002 (dostupné na: http://archiv.aspekt.sk/download/eu_rovnost_prilezitosti.pdf).

²¹ CVIKOVÁ, Jana a kol.: *Analýza významu a možnosti používania rodovo vyváženého jazyka*. Bratislava : Centrum vzdelávania MPSVR SR, 2014.

²² SCHWARZOVÁ, Zdenka: *Štylistika a diskurzívna analýza. Ilustrácia na diskurze mužov a žien*. Diplomová práca. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014.

i zahraničné práce. Existenciu binárnych opozícií ako podklad distribúcie moci v diskurzívnom priestore mužov a žien sleduje M. Bočák²³. Napriek vedeckým snahám rozšíriť povedomie o sociálne utváraných kategóriách a ich vplyve na život mužov a žien si laická verejnosť len v obmedzenej miere uvedomuje dosah rodových stereotypov²⁴. Konkrétne máme na mysli situácie, prejavy, reakcie, ktoré negatívne až diskriminačne ovplyvňujú život ľudí nespĺňajúcich bipolaritu muž – žena²⁵, alebo ktoré sa odmietajú správať podľa akceptovaných vzorov definovaných ako typicky mužské a typicky ženské. Správanie, ktoré sa vyznačuje nejakou odchýlkou, máme tendenciu nazývať opozitami k slovu *norma* / *normálny*, teda väčšina ľudí ich vníma ako nenormálne / divné / neprirodzené. Diskriminácia na základe rodu býva zvyčajne skrytá, pretože vzniká vplyvom rodových stereotypov, ktoré sú kolektívne hodnotené ako normálne (porov. www.diskriminacia.sk). Zvyšovať povedomie o rodovej rovnosti a eliminovať diskrimináciu na základe pohlavia je cieľom Európskeho inštitútu pre rodovú rovnosť (EIGE)²⁶. Odstraňovanie rodovej nerovnosti na Slovensku inštitucionálne zastrešuje Odbor rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí MPSVR SR.

Konfigurácie mužskosti a ženskosti

Pojmy mužskosti (*maskulinity*) a ženskosti (*femininity*) sa všeobecne definujú ako charakteristické vlastnosti a prejavy správania muža a ženy. Ide o spoločensky vymedzené súbory znakov, ktoré si jednotlivci osvo-

²³ BOČÁK, Michal: *Viditeľné a neviditeľné v diskurze pohlavia, rodu a sexuality*. In: *Mediálne kompetencie v informačnej spoločnosti*. Trnava : Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2007.

²⁴ Rodové stereotypy sa vytvárajú bipolarizáciou pojmov muž – žena a ich charakterizujúcich prívlastkov mužský – ženský (Glosár rodovej terminológie, 2006, dostupné na: <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1&vid=119>).

²⁵ Z biologického hľadiska sú tak za odchýlku považovaní transsexuáli, intersexuáli či bisexuáli (pozri www.transfuzia.org, www.intersexual.sk).

²⁶ <http://eige.europa.eu/>.

jujú od narodenia a sú v centre záujmu psychologických výskumov²⁷ zameraných na ponímanie maskulinity a feminity²⁸.

Francúzska filozofka a sociologička E. Badinterová poukázala na podstatu vývoja a premien mužskej identity, ktorá je prirodzene prepojená so ženskou a tiež upozornila na výskyt ľudskej obojpohlavnosti. „Ľudský androgyn je sexuálna bytosť, ktorá má svoje vlastné príznaky a môže pojať inakosť, len ak našla samu seba. Muž so ženou sa navzájom ešte nikdy tak nepodobali a kontrast medzi rodmi ešte nikdy nebol taký malý. Podoba však ešte nie je totožnosť a subtílny rozdiely pretrvávajú.“²⁹ Americká biologička Anne Fausto-Sterlingová vo svojej práci³⁰ vysvetľuje, že neexistujú iba dve pohlavia, ktoré si bežne uvedomujeme, ale v skutočnosti môžeme vymedziť päť fyziologických kategórií³¹. „Biológia však nedokladá len rozdielnosť, ale tiež jednotu mužského a ženského – základné podobnosti medzi nimi a kontinuitu ich vývoja. Muž a žena zďaleka netvorí dve oddelené kategórie. Naopak, majú rovnakú základnú stavbu tela a tiež anatomické rozdiely medzi nimi sú viac zdanlivé ako skutočné.“³²

V záujme lepšieho pochopenia ohraničenosti kategórií muž a žena ako binárnej antinómie sa pozrieme na analogické, zdanlivo jasne definované binárne kategórie ovocia a zeleniny. Ovocie bežne charakterizujeme ako plody, semená rastlín alebo drevín, ktoré majú zvyčajne

²⁷ Na problematiku vedeckého uchopenia pojmov maskulinita a feminita poukazoval už S. Freud (1905) vo svojich esejach o sexualite. Rovnako aj pre G. Junga (1995) bola dôležitá dichotómia maskulinity a feminity a potreba komplementárneho uchopenia týchto pojmov (analogicky s dichotómiou vedomia a podvedomia).

²⁸ Feminita = emocionálnosť, citlivosť, láskavosť, jemnosť, zhovievavosť, čestnosť, orientácia na rodinu, estetické cítenie. Maskulinita = dominantnosť, aktívnosť, rozhodnosť, výkonnosť, súťaživosť, dobrodružnosť odvážnosť, sebaistota, nezávislosť, sila, asertívnosť, súperenie, ambicióznosť (porov. Karsten, 2006, s. 24).

²⁹ BADINTER, Elisabeth: *XY. Identita muža*. Bratislava : Aspekt, 1999, s. 171.

³⁰ FAUSTO-STERLING, Anne: *Sexing the body: Gender politics and the construction of sexuality*. New York : Basic Books, 2000.

³¹ Patria k nim: muž, žena, muž s druhotnými ženskými pohlavnými znakmi, žena s druhotnými mužskými pohlavnými znakmi, ľudský hermafrodit (predstaviteľ čistej obojpohlavnosti).

³² OAKLEY, Ann: *Pohlaví, gender, spoločnosť*. Praha : Portál, 2000, s. 22.

sladkú chuť. Zeleninu vyčleňujeme ako listy (špenát), koreň (mrkva), kvetné lupene (karfiol) či dužiny (tekvica) bylín. V skutočnosti však nie sú všetky ovocia či zeleniny rovnako „reprezentatívne“, napríklad s melónom či dyňou spoločnosť zaobchádza ako s ovocím, a predsa je to tekvicovitá bylina, jahody sú takisto (sladké) plody byliny, „problémové“ vzhľadom na zaradenie k zelenine či ovociu sú aj paradajky³³. Opozičné triedenie vecí vylučovacou metódou „buď – alebo“ nám síce uľahčuje orientáciu vo svete, ale prispieva k vytváraniu napätia, redukovaniu originality až k násilnej deformácii reality. Vhodnejší prístup vidíme pri aplikácii graduálnej škály viac či menej typických exemplárov a táto prototypová metodológia sa nám javí ako udržateľná aj pri triedení sociálnych entít. Podobný názor zastáva aj lekárka Daniela Ostatníková, ktorá skúma účinky pohlavných hormónov na centrálné nervové štruktúry a opierajúc sa o svoju lekársku prax a vedecko-výskumnú činnosť upozorňuje na to, že by sme nemali k mužom a ženám pristupovať ako k protihľadným pólom. „Muži a ženy sú najsilnejší v spojení, navyše veľa mužov a žien je práve takých, čo sa prekrývajú vo svojich schopnostiach. Všeobecne však platí, že muži a ženy nemajú rovnaké hladiny hormónov, ktoré určujú napríklad i to, že muži bývajú agresívnejší, cieľavedomejší, dokážu odlišovať citovú oblasť od rozumovej, no a ženský mozog pracuje tak, akoby spájal obidva aspekty dokopy. Ženy zas dokážu myslieť na viac vecí v jednom okamihu a aj ich naraz robiť, ale nevedia sa zacieliť na jediný problém tak konkrétne ako muži.“³⁴ Dôležitým prameňom pri uvedomení si variability sociálneho správania a konania sú pre nás teda aj lekárske poznatky o biológii ľudského organizmu, konkrétne o hladinách hormónov v ľudskom tele a ich účinkoch, napr. testosterónu (mužského hormónu alebo „hormónu moci“), kortizolu či „stresového hormónu“; ale aj estrogénu (ženského hormónu) a xenoestrogénu. Niektoré zahraničné štúdie

³³ Porov. LIPPA, A. Richard: *Pohlaví, příroda a výchova*. Praha : Academia, 2009, s. 104.

³⁴ Celý rozhovor s lekárkou je dostupný na: <http://www.sme.sk/c/3280736/daniela-ostatnikova-muzom-a-zenam-uz-nejde-o-spolocne-dobro.html> (dostupné 8. 4. 2015, 13:38).

objasňujú vplyv pohlavných hormónov na kognitívne správanie³⁵. Rozkolísané hladiny hormónov výrazne ovplyvňujú správanie človeka (spomeňme všeobecne známe obdobie puberty alebo predmenštruačný syndróm).

Partnerské vzťahy slovenských manželov

Náš výskum je zameraný na diskurz manželov, konkrétne na interpretáciu reálnych komunikátov z každodenného života. Zaujímá nás, ako sa do nich premieta tradovaná diskrepancia „mužskosti“ a „ženskosti“. Dialóg partnerských a manželských dvojíc má svoje osobitosti (špecifickú štruktúru), zasahujú doň psychické, emocionálne, sociálne faktory a seba projekcie komunikantov. Pozornosť preto neupriamujeme iba na jazykovú stránku, všímame si mimojazykové okolnosti, vzťahové relácie, naladenie aktérov a celkový klímu rozhovorov. Charakterizovať mužské a ženské konverzačné stratégie si vyžaduje nahliadnuť do súkromia partnerov a pozorovať mimojazykovú skutočnosť, ktorá ich motivuje k reakcii. Snahou partnerov v interakcii je nájsť určitú rovnováhu, vyhýbať sa konfliktom a súčasne „si zachovať tvár“ a harmonický vzťah. Partneri tak v komunikácii objavujú svoje skryté limity, stránky osobnosti, ktorými dosahujú vzájomnú zhodu. Priebeh samotnej komunikácie partnerov môže zmeniť aj nepatrný detail a od racionálnej kooperácie sa ľahko sklzáne k neúmyselnej diskreditácii. Centrom ich záujmu sa stane hľadanie pravdy, teda kto má pravdu a kto sa mylí, a pri napĺňaní vlastných ambícií sa dostanú do opozitných pozícií.

Prvá ukážka predstavuje časť rozhovoru manžela s manželkou (žijú v spoločnej domácnosti 20 rokov v Bratislave, obaja ešte pracujú a majú spolu dve dcéry). V ukážke vzniká situačné napätie ako následok vzájomného nepochopenia ináč zohratej partnerskej dvojice. Konfliktná situácia vznikla z banálneho dôvodu, lebo neboli naplnené manželkine očakávania, ako strávi spolu s manželom voľné poobedie. Manželke prekážal postoj manžela k stretnutiu, respektíve jeho pasívny prístup.

³⁵ LIPPA, A. Richard: *Pohlaví, příroda a výchova*. Praha : Academia, 2009, s. 191 – 192.

Ukážka 1³⁶

M: (všetkého) aby sa človek bá:l. otázky a odpovede. (7.0) <pche>.

Ž: (si si to) pekne vymyslel, dojdi za mnou, po ceste ti niečo kú:pim, vylo-
žím ťa doma, mám pokoj, mám svedomie čist^é;, a s kludným svedomím
si môžem robiť to čo chcem. [()]

M: [<pche>]

Ž: ŽE DOJDI ZA MNOU NA ŠTÚ:ROVÚ; DOJDI A POTOM PÔJDEME, A V PO-
LUŠE SI NIEČO KUPI;Š A HODÍM ŤA DOMOV, A MÁM POKOJ. °no ty si
akože (.) fakt (2.0) si myslíš, že už človek je tak sprostý, že /ne/vidí do
tvojich (3.0) čachrov?°

M: <pche> . [totálne]

Ž: [to máš vše:tko premyslené].

M: toto je </ne/skutočné>.

Ž: no to je /ne/skutočné, jeden by zaplakal.

M: °no jeden by zaplakal, že°)TAKTOCHORÝČLOVEKMÔŽEBYŤ(

Ž: á:no?

³⁶ Vysvetlivky k prepisom autentických dialógov:

[] hnanaté zátvorky používame na vyznačenie simultánneho vyslovenia častí replík

VEEKÉ PÍSMO takto zaznamenávame časti repliky, ktoré boli vyjadrené hlasnejšie v porovnaní s okolitými časťami

° ° znak stupňa obklopuje časť výpovede, ktorá bola vyjadrená tichšie ako časti, ktoré ju obklopujú

Podčiarknutie vyjadruje zdôraznenie

> < medzi znaky viac a menej umiestňujeme časť repliky, ktorá bola vyslovená výrazne rýchlejšie ako okolité časti

) (medzi zátvorky v obrátenom poradí umiestňujeme repliku alebo časť repliky, ktorá bola vyslovená výrazne pomalšie ako okolité časti

(.) bodkou v okrúhlych zátvorkách označujeme veľmi krátku pauzu, avšak predsa pociťovanú ako príznakovú

(3.0) číslo v okrúhlych zátvorkách vyjadruje počet sekúnd dlhšej pauzy

() pomocou prázdnych zátvoriek zapisujeme úplne nezrozumiteľné slovo

(keď) výraz v okrúhlych zátvorkách bol ťažko zrozumiteľný

(()) do dvojitých okrúhlych zátvoriek zaznamenávame komentáre o kontexte rozhovoru

M:)TAKTO [CHORYČLOVEKMŮŽEBYŤ](

Ž: [(/ne/zmieňoval si sa o tom?)], že (.) zavolaš, prí:di, ja mám prí:st, na štúrovú, lebo>tebe to tak<vyhovuje, aby si si to v časovom harmonogram, urobil jednou linkou, že tam si vybavíš toto po ceste a hodíš domov, a to je ponuka [na trá:venie času]

M: [jo:j]

Ž: to je: ponuka (.) veľkorysá. no zalepiť hubu, aby som ja mal, dobrý pocit, zo seba, že som niečo urobil, hej, že si, dám jej nejakú onú, a že kúp si. /ne/chápem to len v tvojej hlave môže takéto (vzniknúť) niečo. (12.0) som si to urobil, mám to za sebou, aký som ú:žasný. a ty si myslíš, že čo, že (človek)je retardovaný? možno, že ty si.

M: ty by si mala navštíviť)čo najskôr psychologickú poradňu,([alebo]

Ž: [ja som tam] na rozdiel od teba bola, takže zrejme (tam) budeš musieť (ísť) ty, aby si vôbec pochopil,(že čo sa ti snažím) povedať

M: PRETO SOM TI POVEDAL, ŽE SA PRÍDEM PREZLIEČŤ.

Správanie a konanie aktérov je interpretované na báze subjektívnej konceptualizácie – manželia v snahe stráviť spolu nejaký čas sa neúmyselne dostali do sporu založeného na odlišných predstavách a nedostatočnej verbalizácii. Pokiaľ komunikant jasne nepomenuje to, čo chce, jeho zámer nemusí byť pochopený. Partneri sa často spoliehajú na to, že ich manžel / manželka pozná natoľko, že nemusia povedať nahlas všetko, čo si myslia a chcú. Problematickým sa stáva postoj ku konkrétnej situácii – či ju vyhodnotíme ako nedorozumenie alebo ako „schválnosť“ (pokus partnera o manipuláciu) – od ktorého potom závisí celý priebeh rozhovoru. Ukážka zachytáva odklon prirodzenej komunikácie k egoizmu³⁷. Manželka v predloženej ukážke aktívne vyjadruje nespokojnosť až rozhorčenie a partnerovo správanie si interpretuje ako predstieraný záujem – „si si to pekne vymyslel – si myslíš, že už človek je tak sprostý, že /ne/vidí do tvojich (3.0) čachrov?“ Manžel na obvinenia najprv nereaguje a manželkino správanie hodnotí ako absurdné – „toto je </ne/skutočné>“. Téma rozhovoru sa razom stane nepodstatnou a komunikanti po sebe iba opakujú ako ozvena

³⁷ DOLNÍK, Juraj: *Zmysel komunikácie*. In: *Registre jazyka a jazykovedy (I)*. Prešov : Filozofická fakulta UPJŠ, 2014.

„no to je /ne/skutočné, jeden by zaplakal – no jeden by zaplakal, že)
TAKTO CHORÝ ČLOVEK MÔŽE BYŤ(.“ Vo chvíli, keď manžel priamo pomenuje manželkino správanie a označí ju za (duševne) *chorú*, podnieti konflikt. Manželka svoje útoky vystupňuje, až muža prirovná k retardovanému človeku. V závere rozhovoru manželka označí ich komunikáciu za problémovú do takej miery, že potrebujú pomoc od odborníka. V tejto ukážke sa prelína emočný a komunikačný „chlad“ – manželka evidentne túži po väčšej pozornosti, no svojím nekompromisným vykreslením manželovho správania diskredituje jeho pozíciu „milujúceho partnera“.

Ukážka 2

V druhej ukážke – podobne ako v prvej – ide o manželský pár (štyridsiatnikov, ktorí majú jedného školopovinného syna a staršiu dcéru), ktorý sa dostal do konfliktu, kde bol predmetom hádky nedokončený model vlakovej železnice. Manželke prekáža úprava stola, na ktorom je model umiestnený. Považuje ho za neestetický, vníma ho však najmä ako symbol nedodržania manželovho slova, keďže ten už tri roky sľubuje, že stôl dokončí a napriek tomu na ňom nie sú badať žiadne viditeľné zmeny.

Ž: () zlepenec, a je to tu vrchol /ne/vkusu, a je to otrasné. keby som len trošku tušila, že, fakt to bude tak, že /ne/zapreš svoju povahu, a že toto z toho bude, tak s tým nikdy /ne/súhlasím (.) >aby to vôbec vzniklo<, lebo ty už len apriori bojuješ, lebo ty chceš dokázať, že)to tu bude(, a JUST, aj keď je to otrasné (.) a /ne/funkčné.

M: otrasné [budú tvoje]

Ž: [áno, kedy sa s tým hrá?]

M: [otrasné] budú tvoje vybraté dvere, a tvoja malovka. som na to velice zvedavý, [že aké to bude]

Ž: [e ja sa ťa opýtam], koľko rokov to je? a koľko sa na tom maťko hrá? môžeme si urobiť štatistiku, a (uvidíme) aké výsledky budeš mať (). (3.0) ak to bude schované, bude to normálne, vo funkčnej izbe, >aby to /ne/ bolo sústavne rozložené a zaberalo miesto a hodená deka na tom< (.) prosím, ale v tomto stave (.) prehodená deka, tak to je vrchol.

M: a tá deka je prehodená kvôli psovi tvojmu.

Ž: á: no, kvôli psovi, to máš pravdu.

M: no.

Ž: aj kvôli tomu, že ti to tam v kúte () lokomotívy zaprášené, všetko kilo prachu na tom. (4.0) to absolútne /ne/vadí, hlavná vec, že máte oné, schované všetko a () môžeme sa tváriť, že kde čo mám. (3.0) (). barborka páči sa ti to? (.) ten výtvar? (.) vyhodené (.) dosky, a vyhodené nohy zo stola (.) iného, jak sa ti to páči? povedz. objektívne. ako sa ti to páči? (.) je to pekný kus? nábytku?

M: ale to /ne/jde o kus, ja som /ne/robil umelecký stôl, ja, pokiaľ si si /ne/všimla ja robím železnicu.

Ž: mhm,)lenže ten stôl tiež robí svoje(. ja hovorím o tom stole stále.

M: TAKTO SEM MÔŽEM DAŤ DOSKY. TAKTO, DO TAKEJTO VÝŠKY.

Ž: prosím ťa, ty tam /ne/dávaj nič. (2.0) vrchol. šak stačí sa pozrieť na to, odveci (.) nohy odveci, dosky. otrasné.

M: a bude to jednoliate, a [toto bude]

Ž: [mhm]

M: táto svetlá doska bude schovaná.

Ž: mhm. a budem mať tom hodené deky, a bude sa mi na to prášiť. a budem to mať doživotne. doživotne to tu budem >obchádzať, pokračovať, budem si na to hádzať bundy<, ale som dosiahol svoje. (7.0) prípadne pred návštevou odokryjem, ako to robím, a budem sa tým chváliť () >tridsať rokov tu na všetkom robím stále<, a furt to /ne/mám funkčné. (8.0) veľmi jednoducho, sklápací mechanizmus, dve (), hentam sa obloží, bude to chrá:nené, aj to [nezavadzia] ()

M: [tvoja hlava je sklápajúca]

Ž: mhm, (je to tak). (23.0) keby si mal priestor na to, že mi to /ne/zavadzá, že je to schované /ne/mám to na očiach každý deň (.) prosím, /ne/poviem nič, rob si tridsať rokov. (4.0) ale tu sa /ne/dá nič)urobiť normálne (7.0) ().(4.0) /ne/viem na čo to tam dávaš, keď na to ide deka. načo to tam dávaš?

M: na hovno.

Ž: no tak na hovno, jasné.

M: každý boží deň.

Manželka negatívne hodnotí manželov výtvor, označuje ho za nefunkčný a zbytočný. Nekritizuje však iba model vlakovej železnice, ale aj svojho manžela – „/ne/zapreš svoju povahu“. Svoj hnev a nespokojnosť vyjadruje aj zmenou tempa a intenzity hlasu. Manžel reaguje na negatívne hodnotenie zmenou témy, odkláňa sa od predmetu hádky smerom k situácii, v ktorej by mohol rovnako spochybniť partnerkin názor – „[otrasné] budú tvoje vybraté dvere, a tvoja malovka“. Manželka prerušuje partnerovu repliku v snahe vrátiť sa späť k téme konfliktu – „áno, kedy sa s tým hrá; kolko rokov to je? a kolko sa na tom maľko hrá?“ Manžel neodpovedá na položené otázky, ani sa nevyjadruje k jednotlivým výčitkám. V rozhovoroch, ktoré prestávajú byť konštruktívne, zvyknú hovoriaci ignorovať otázky a selektívne reagujú „protivýčitkou“ – „a tá deka je prehodená kvôli psovi tvojemu“. Manželka sa pokúša výrazným spomalením tempa dôrazne vysvetliť partnerovi, čo jej konkrétne prekáža, na čo partner tiež reaguje zmenou hlasitosti, aby predostrel riešenie vzniknutej situácie. Jeho návrhy sú radikálne odmietnuté – „prosím ťa, ty tam /ne/dávaj nič“ – čím manželka degraduje jeho zapojenie sa do situácie i do komunikácie. Ak partneri nemajú rovnaký priestor na sebarealizáciu, sú vystavení neustálemu tlaku okolia (plnia pracovné požiadavky, želania partnera, detí a pod.), ich snaha nie je ocenená, necítia uznanie, tak sa prestanú ovládať / kontrolovať a sklzánu k osočovaniu, urážkam či vulgarizmom. Dostávame sa do sporného bodu, keď jazyk možno metaforicky prirovnať k zbrani – slovami môžeme niekoho zraniť a čím silnejšie je citové puto, tým väčšiu bolesť dokážeme spôsobiť. Rozhodujúci moment pritom vidíme v uvedomení si, či existuje reálny konflikt, ktorý nás motivuje k danému správaniu, alebo problém len umelo vytvárame interakciou. Ukazuje sa nám, že práve tento moment dokáže ľudí spojiť, alebo rozdeliť (uvedomením si, že nepoznajú príčinu sporu, prípadne odhalením mylnej interpretácie).

Ukážka 3

Posledná ukážka je pomerne reprezentatívnym záznamom komunikácie „aktívnej“ manželky (čerstvej päťdesiatničky zo Spišskej Novej Vsi na východnom Slovensku) s viditeľne pasívnejším manželom.

Manželka organizuje rodinnú oslavu na chate k svojmu jubileu, kým manžel je akýmsi „vykonávateľom“ manželkiných plánov. Samotný rozhovor je pomerne asymetrický: manželove repliky sú úsečnejšie, väčšinou manželke pritakáva. To manželku vyburcuje, aby sa na manžela osopila, že je nevyrečný. Manžel defenzívne pripúšťa, že je unavený.

K: no a počúvaj a s tým: (3.0)marekom si sa rozprával o tú, no o ten penzión?

M: hej

K: že v piatok by ste už poodnášali °veci tam ako? °

M: °hej°

K: no kľúčik ti dá v piatok a::

M: a čo? V piatok mi dá kľúče a::

K: ale len za sobotu, nedelu platíš nie?

M: hej

K: to jak to vychádza?

M: neviem. desať eur na osobu,(.) dvanásť,

K: A ČO SI taký jak skleslý,šak oži kus

M: šak unavený som

K: >rozprávam s tebou tak chápeš čo<, °a ja nesom unavená? °

M: som mal meniny,

K: no a čo,

M: tak som oslavoval, tak som unavený.

K: tak dobre a šak ja od rána stojím pri pecu a čo,

M: nevládzem nič.

K: a nesom unavená? tiež som unavená

V uvedenom rozhovore (za hranicami vyňatej ukážky) sa zračí aj manželova dlhodobá pozícia v domácnosti, v ktorej je – ako mnohí slovenskí muži v dlhoročnom partnerskom zväzku – zvyknutý nechať sa usmerňovať v rodinných aktivitách. Muž je bez váhania pripravený kooperovať s manželkou, zaujíma nadčasovo nekonfliktnú (bezhranične akomodačnú) pozíciu: ak ho manželka vyzve, aby niečo kúpil, tak kúpi, ak má niečo vybaviť, tak vybaví, ak má viac hovoriť, bude viac hovoriť...

Záver

Z našich ponorov do každodenných komunikátov slovenských manželských párov (aj na pozadí série ďalších desiatok nahrávok) sa ukazuje, že onen svetový stereotyp „muži sú z Marsu, ženy z Venuše“, ktorý zaškatuľkoval na desaťročia muža do roly bojovníka, ba priam násilníka a ženu do pozície láskyplnej a odpúšťajúcej trpiteľky, na Slovensku už reálne nefunguje, respektíve aspoň väčšinou už nie je reprezentatívny. Typický dnešný slovenský manželský pár je rovnoprávny, dokonca žena je nezriedka aktívnejšia než muž, je akousi organizátorkou či iniciátorkou rodinných aktivít (podnecuje partnera na nákupy, organizovanie osláv, dovoleníek, sama vyberá tovar, volí dovolenkovú destináciu). Žena býva neraz kritická voči manželovi, ak sa jej zdá nedostatočne aktívny. Aktívnosť žien nepochybne stimuluje samotná hypermoderná doba, ktorá v Európe stavia ženy do priaznivej autonómnej pozície, v ktorej dnešná žena môže bez rizík prekročiť hranice rodinného kozubu a rovnako ako jej manžel či partner dbá nielen o svoje rodinné šťastie, ale aj o svoju kariéru, popri tom si pestuje svoj zovňajšok, vyhľadáva záujmové a spoločenské aktivity a nájde si čas aj na „ženské jazdy“³⁸. Teda slovenské ženy dnes už nie sú z inej planéty ako muži. Pritom sa stotožňujeme s postrehmi lekárov, biológov či sociológov, ktoré sa dištancujú od polarizácie mužov a žien ako binárnych antinómií a kladú tak do popredia fenomén podobnosti, prípadne blízkosti rodov namiesto odlišnosti pohlaví³⁹.

Literatúra

- ARIES, Elizabeth: *Men and Women in Interaction. Reconsidering the Differences*. Oxford : Oxford University Press, 1996.
- AUER, Peter: *Jazyková interakce*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014.

³⁸ LIPOVETSKY, Gilles: *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*. Praha : Prostor, 2007.

³⁹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0011/15 *Jazyk v sociálnej kultúre*.

- AUSTIN, John Langshaw: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava : Kalligram, 2004.
- BADINTER, Elisabeth: *XY. Identita muža*. Bratislava : Aspekt, 1999.
- BOČÁK, Michal: *Viditeľné a neviditeľné v diskurze pohlavia, rodu a sexuality*. In: *Mediálne kompetencie v informačnej spoločnosti*. Trnava : Fakulta mas-mediálnej komunikácie UCM, 2007.
- BOČÁK, Michal: *Diskurz ako predmet transdisciplinárneho výskumu*. Dostupné na: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova2/pdf_doc/bocak.pdf.
- BOLINGER, Dwight: *Jazyk jako nabitá zbraň: užívání a zneužívání jazyka v naší době*. Praha : Petr Zima, 2008.
- BUTLER, Judith: *Trampoty s rodom. Feminizmus a podrývanie identity*. Bratislava : Aspekt, 2014.
- BÚTOROVÁ, Zora – FILADELFIOVÁ, Jarmila – CVIKOVÁ, Jana – GYÁR-FÁŠOVÁ, Ol'ga – FARKAŠOVÁ, Katarína: *Ženy, muži a rovnosť príležitostí*. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (ed.): *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti. II. diel*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2002. Dostupné na: http://archiv.aspekt.sk/download/eu_rovnost_prilezitosti.pdf.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: *Ružový a modrý svet. Rodové stereotypy a ich dôsledky*. Bratislava : Občan a demokracia a Aspekt, 2003.
- CVIKOVÁ, Jana – JURÁŇOVÁ, Jana: *Feminizmy pre začiatníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku*. Bratislava : Aspekt, 2009.
- CVIKOVÁ, Jana a kol.: *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka*. Bratislava : Centrum vzdelávania, MPSVR SR, 2014.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá: *Jazyk pro druhé pohlaví*. In: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha : Academia, 1997. s. 146 – 156.
- DIJK, Teun A. van: *Critical Discourse Studies: A Sociocognitive Approach*. In: *Methods of Critical Discourse Analysis*. Eds. R. Wodak – M. Meyer. Los Angeles : Sage Publications, 2009, s. 62 – 86.
- DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. 2. vydanie. Bratislava : Veda, 2013.
- DOLNÍK, Juraj: *Zmysel komunikácie*. In: *Registre jazyka a jazykovedy (I)*. Eds. J. Kesselová – M. Imrichová – M. Ološtiak. Prešov : FF UPJŠ, 2014.
- FAIRCLOUGH, Norman: *Analysing Discourse. Textual analysis for social research*. London : Routledge, 2003.

- FAUSTO-STERLING, Anne: *Sexing the body: Gender politics and the construction of sexuality*. New York : Basic Books, 2000.
- GARFINKEL, Harold: *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge – Oxford – Mladen : Blacwell Publishing, 1967.
- GRAY, John: *Muži sú z Marsu, ženy z Venuše. Praktická príručka na zlepšenie partnerských vzťahov*. Bratislava : Ikar, 1996.
- HOFFMANNOVÁ, Jana: *Štylistika a....*. Praha : Trizonia, 1997.
- KARSTEN, Hartmut: *Ženy – muži. Genderové role, jejich původ a vývoj*. Praha : Portál, 2006.
- LIPPA, A. Richard: *Pohlaví, příroda a výchova*. Praha : Academia, 2009.
- LIPOVETSKY, Gilles: *Třetí žena. Neměnnost a proměny ženství*. Praha : Prostor, 2007.
- NAKONEČNÝ, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha : Academia, 1998.
- Násilie páchané na ženách ako problém verejnej politiky*. Eds. Z. Bútorová – J. Filadelfiová. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2005.
- OAKLEY, Ann: *Pohlaví, gender, společnost*. Praha : Portál, 2000.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: *Medzi štylistikou a diskurznom analýzou*. Jazykovedný časopis, 64, č. 1, 2013, s. 49 – 66.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: *Od štrukturalistickej štylistiky k súčasnej štylistike v 21. storočí*. In: *Philologica* 72. Ed. G. Múcsková. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 293 – 299.
- PLZÁK, Miroslav: *Klíč k výběru partnera pro manželství*. Praha : Avicenum, 1975.
- PLZÁK, Miroslav: *Gordické uzly rovnoprávného párového dorozumívání*. Praha : Mladá fronta, 1986.
- SCHWARZOVÁ, Zdenka: *Štylistika a diskurzna analýza. Ilustrácia na diskurze mužov a žien*. Diplomová práca. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014.
- TANNEN, Deborah: *You just don't understand. Women and Men in Conversation*. New York : Ballantine Books, 1990.
- TANNEN, Deborah: *That's Not What I Meant! How Conversational Style Makes or Breaks your Relations*. London : Virago Press, 1992.
- VALDROVÁ, Jana: *Ženská a mužská role v jazyce*. In: *abc feminizmu*. Brno : Nasehnutí, 2004, s. 9 – 16.
- VALDROVÁ, Jana: *Gender a společnost. Vysokoškolská učebnice pro nesociologické směry magisterských a bakalářských studií*. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006, s. 6 – 112.

- WOOD, W. Gary: *Sex, lži a stereotypy*. Praha : Ottovo nakladatelství, s. r. o., 2006.
- ZIMMERMAN, H. Don – WEST, Candace: *Sex roles, Interruptions and Silences in Conversation*. In: *Language and Sex: Difference and Dominance*. Eds. Barrie Thorne – Nancy Henley. Stanford, CA : Stanford University Press, 1975, s. 105 – 129.

Summary

Men Are from Mars, Women Are from Venus? A Discourse of Married Couples in Slovakia

Generally known and worldwide persisting stereotypes claim that men are due to their biological configuration the dominant and superior sex, while women are the “weaker sex” and thus subordinate (cfr. the title of a well-known book *Men are from Mars, Women are from Venus*). Men are competitive warriors; women are housewives and amicable babysitter. We confront these stereotypes with theoretical resources of gender studies and through transdisciplinary-linguopragmatic method applied to the communication between men and women in a marital relationship in Slovakia we are able to state that men and women in today’s marriages in Slovakia are equal. In recorded everyday narrations women seem even more active than males and men seem as adaptable performers of female will. However, we share the observations of doctors, biologists and sociologists who have distanced themselves from the polarization of men and women as binary antinomies and who have put to the fore the phenomenon of similarity and proximity instead of a gender difference.

Autori príspevkov

Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.

Katedra slovenských dejín

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Viera Bartková, PhD.

Katedra estetiky

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Eva Benková, PhD.

Katedra slovenských dejín

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Juliana Beňová

Divadelný ústav Bratislava

Mgr. Karol Csiba, PhD.

Ústav slovenskej literatúry

Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc.

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Eva Filová, ArtD.

Katedra audiovizuálnych štúdií

Filmová a televízna fakulta Vysokej školy múzických umení v Bratislave

Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc.

Katedra etnológie a muzeológie

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Miloš Horváth, PhD.

Katedra žurnalistiky

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Ľubomír Chalupka, CSc.

Katedra hudby

Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku

Mgr. Renáta Kamenárová, PhD.

Dipartimento di Interpretazione e Traduzione

Scuola di Lingue e Letterature, Traduzione e Interpretazione

Università di Bologna, Campus di Forlì

Doc. Mgr. Dagmar Kročanová, PhD.

Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Michaela Mošatová, PhD.

Studia Academica Slovaca

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc.

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Kristína Piatková

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie

Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

Katedra histórie

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Mgr. Eva Španová, PhD.

Studia Academica Slovaca

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc.

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Katedra slovenského jazyka

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave